Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi

Erbatur Çavuşoğlu



AYRINTI

ERBATUR ÇAVUŞOĞLU

1974 yılında Konya'da doğdu. 1996 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden mezun oldu, 1998'den itibaren aynı bölümde öğretim üyeliği yapmaya başladı. Kent planlama, kentsel siyaset konularında dersler verdi, projeler hazırladı, yayınlar yaptı. Birumut Derneği'nde Dayanışmacı Atölye ekibi ile kent aktivizminde yer aldı. Ayrıca Zardanadam adlı rock grubunun da üyesidir.

Ayrıntı: 806
İnceleme Dizisi: 260

Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi
Erbatur Çavuşoğlu

Son Okuma
Yeliz Eke

© 2014, Erbatur Çavuşoğlu

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
Bloomberg / Getty Images Turkey

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Kapak Düzeni
Gökçe Alper

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkezefendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2 Topkapı/İstanbul
Tel.: (0212) 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım: *2014*
Baskı Adedi: *1000*

ISBN 978-975-539-938-6
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.:3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

Erbatur Çavuşoğlu

Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi

AYRINTI

İNCELEME DİZİSİ

ÖPÜŞME, GIDIKLANMA VE SIKILMA ÜZERİNE/*A. Phillips* ◂ İMKÂNSIZIN POLİTİKASI/*J.M. Besnier* ◂ GENÇLER İÇİN HAYAT BİLGİSİ EL KİTABI/*R. Vaneigem* ◂ EKOLOJİK BİR TOPLUMA DOĞRU/*M. Bookchin* ◂ İDEOLOJİ/*T. Eagleton* ◂ DÜZEN VE KALKINMA KISKACINDA TÜRKİYE/*A. İnsel* ◂ AMERİKA/*J. Baudrillard* ◂ POSTMODERNİZM VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ/*M. Featherstone* ◂ ERKEK AKIL/*G. Lloyd* ◂ BARBARLIK/*M. Henry* ◂ KAMUSAL İNSANIN ÇÖKÜŞÜ/*R. Sennett* ◂ POPÜLER KÜLTÜRLER/*D. Rowe* ◂ BELLEĞİNİ YİTİREN TOPLUM/*R.Jacoby* ◂ GÜLME/*H. Bergson* ◂ ÖLÜME KARŞI HAYAT/*N. O. Brown* ◂ SİVİL İTAATSİZLİK/*Der.: Y. Coşar* ◂ AHLAK ÜZERİNE TARTIŞMALAR/*J. Nuttall* ◂ TÜKETİM TOPLUMU/*J. Baudrillard* ◂ EDEBİYAT VE KÖTÜLÜK/*G. Bataille* ◂ ÖLÜMCÜL HASTALIK UMUTSUZLUK/*S. Kierkegaard* ◂ ORTAK BİR ŞEYLERİ OLMAYANLARIN ORTAKLIĞI/*A. Lingis* ◂ VAKİT ÖLDÜRMEK/*P. Feyerabend* ◂ VATAN AŞKI/*M. Viroli* ◂ KİMLİK MEKÂNLARI/*D. Morley-K. Robins* ◂ DOSTLUK ÜZERİNE/*S. Lynch* ◂ KİŞİSEL İLİŞKİLER/*H. LaFollette* ◂ KADINLAR NEDEN YAZDIKLARI HER MEKTUBU GÖNDERMEZLER?/*D. Leader* ◂ DOKUNMA/*G. Josipovici* ◂ İTİRAF EDİLEMEYEN CEMAAT/*M. Blanchot* ◂ FLÖRT ÜZERİNE/*A. Phillips* ◂ FELSEFEYİ YAŞAMAK/*R. Billington* ◂ POLİTİK KAMERA/*M. Ryan-D. Kellner* ◂ CUMHURİYETÇİLİK/*P. Pettit* ◂ POSTMODERN TEORİ/*S. Best-D. Kellner* ◂ MARKSİZM VE AHLÂK/*S. Lukes* ◂ VAHŞETİ KAVRAMAK/*J.P. Reemtsma* ◂ SOSYOLOJİK DÜŞÜNMEK/*Z. Bauman* ◂ POSTMODERN ETİK/*Z. Bauman* ◂ TOPLUMSAL CİNSİYET VE İKTİDAR/*R.W. Connell* ◂ ÇOKKÜLTÜRLÜ YURTTAŞLIK/*W. Kymlicka* ◂ KARŞIDEVRİM VE İSYAN/*H. Marcuse* ◂ KUSURSUZ CİNAYET/*J. Baudrillard* ◂ TOPLUMUN McDONALDLAŞTIRILMASI/*G. Ritzer* ◂ KUSURSUZ NİHİLİST/*K.A. Pearson* ◂ HOŞGÖRÜ ÜZERİNE/*M. Walzer* ◂ 21. YÜZYIL ANARŞİZMİ/*Der.: J. Purkis & J. Bowen* ◂ MARX'IN ÖZGÜRLÜK ETİĞİ/*G. G. Brenkert* ◂ MEDYA VE GAZETECİLİKTE ETİK SORUNLAR/*Der: A. Belsey & R. Chadwick* ◂ HAYATIN DEĞERİ/*J. Harris* ◂ POSTMODERNİZMİN YANILSAMALARI/*T. Eagleton* ◂ DÜNYAYI DEĞİŞTİRMEK ÜZERİNE/*M. Löwy* ◂ ÖKÜZÜN A'SI/*B. Sanders* ◂ TAHAYYÜL GÜCÜNÜ YENİDEN DÜŞÜNMEK/*Der: G. Robinson & J. Rundell* ◂ TUTKULU SOSYOLOJİ/*A. Game & A. Netcalfe* ◂ EDEPSİZLİK, ANARŞİ VE GERÇEKLİK/*G. Sartwell* ◂ KENTSİZ KENTLEŞME/*M. Bookchin* ◂ YÖNTEME KARŞI/*P. Feyerabend* ◂ HAKİKAT OYUNLARI/*J. Forrester* ◂ TOPLUMLAR NASILANIMSAR?/*P Connerton* ◂ ÖLME HAKKI/*S. İnceoğlu* ◂ ANARŞİZMİN BUGÜNÜ/*Der: Hans-Jürgen Degen* ◂ MELANKOLİ KADINDIR/*D. Binkert* ◂ SİYAH 'AN'LAR I-II/*J. Baudrillard* ◂ MODERNİZM, EVRENSELLİK VE BİREY/*Ş. Benhabib* ◂ KÜLTÜREL EMPERYALİZM/*J. Tomlinson* ◂ GÖZÜN VİCDANI/*R. Sennett* ◂ KÜRESELLEŞME/*Z. Bauman* ◂ ETİĞE GİRİŞ/*A. Pieper* ◂ DUYGUÖTESİ TOPLUM/*S. Mestroviç* ◂ EDEBİYAT OLARAK HAYAT/*A. Nehamaş* ◂ İMAJ/*K. Robins* ◂ MEKÂNLARI TÜKETMEK/*J. Urry* ◂ YAŞAMA SANATI/*G. Sartwell* ◂ ARZU ÇAĞI/*J. Kovel* ◂ KOLONYALİZM POSTKOLONYALİZM/*A. Loomba* ◂ KREŞTEKİ YABANİ/*A. Phillips* ◂ ZAMAN ÜZERİNE/*N. Elias* ◂ TARİHİN YAPISÖKÜMÜ/*A. Munslow* ◂ FREUD SAVAŞLARI/*J. Forrester* ◂ ÖTEYE ADIM/*M. Blanchot* ◂ POSTYAPISALCI ANARŞİZMİN SİYASET FELSEFESİ/*T. May* ◂ ATEİZMİ/*R. Le Poidevin* ◂ AŞK İLİŞKİLERİ/*O.F. Kernberg* ◂ POSTMODERNLİK VE HOŞNUTSUZLUKLARI/*Z. Bauman* ◂ ÖLÜMLÜLÜK, ÖLÜMSÜZLÜK VE DİĞER HAYAT STRATEJİLERİ/*Z. Bauman* ◂ TOPLUM VE BİLİNÇDIŞI/*K. Leledakis* ◂ BÜYÜSÜ BOZULMUŞ DÜNYAYI BÜYÜLEMEK/*G. Ritzer* ◂ KAHKAHANIN ZAFERİ/*B. Sanders* ◂ EDEBİYATIN YARATILIŞI/*F. Dupont* ◂ PARÇALANMIŞ HAYAT/*Z Bauman* ◂ KÜLTÜREL BELLEK/*J. Assmann* ◂ MARKSİZM VE DİL FELSEFESİ/*V. N. Vološinov* ◂ MARX'IN HAYALETLERİ/*J. Derrida* ◂ ERDEM PEŞİNDE/*A.MacIntyre* ◂ DEVLETİN YENİDEN ÜRETİMİ/*J. Stevens* ◂ ÇAĞDAŞ SOSYAL BİLİMLER FELSEFESİ/*B. Fay* ◂ KARNAVALDAN ROMANA/*M. Bakhtin* ◂ PİYASA/*J. O'Neill* ◂ ANNE: MELEK Mİ, YOSMA MI?/*E.V. Welldon* ◂ KUTSAL İNSAN/*G. Agamben* ◂ BİLİNÇALTINDA DEVLET/*R. Lourau* ◂ YAŞADIĞIMIZ SEFALET/*A. Gorz* ◂ YAŞAMA SANATI FELSEFESİ/*A. Nehamas* ◂ KORKU KÜLTÜRÜ/*F. Furedi* ◂ EĞİTİMDE ETİK/*F. Haynes* ◂ DUYGUSAL YAŞANTI/*D. Lupton* ◂ ELEŞTİREL TEORİ/*R. Geuss* ◂ AKTİVİSTİN EL KİTABI/*R. Shaw* ◂ KARAKTER AŞINMASI/*R. Sennett* ◂ MODERNLİK VE MÜPHEMLİK/*Z. Bauman* ◂ NIETZSCHE: BİR AHLÂK KARŞITININ ETİĞİ/*P. Berkowitz* ◂ KÜLTÜR, KİMLİK VE SİYASET/*Nafiz Tok* ◂ AYDINLANMIŞ ANARŞİ/*M. Kaufmann* ◂ MODA VE GÜNDEMLERİ/*D. Crane* ◂ BİLİM ETİĞİ/*D. Resnik* ◂ CEHENNEMİN TARİHİ/*A.K. Turner* ◂ ÖZGÜRLÜKLE KALKINMA/*A. Sen* ◂ KÜRESELLEŞME VE KÜLTÜR/*J. Tomlinson* ◂ SİYASAL İKTİSADIN ABC'si/*R. Hahnel* ◂ ERKEN ÇÖKEN KARANLIK/*K.R. Jamison* ◂ MARX VE MAHDUMLARI/*J. Derrida* ◂ ADALET TUTKUSU/*R.C. Solomon* ◂ HACKER ETİĞİ/*P. Himanen* ◂ KÜLTÜR YORUMLARI/*Terry Eagleton* ◂ HAYVAN ÖZGÜRLEŞMESİ/*P. Singer* ◂ MODERNLİĞİN SOSYOLOJİSİ/*P. Wagner* ◂ DOĞRUYU SÖYLEMEK/*M. Foucault* ◂ SAYGI/*R. Sennett* ◂ KURBANSAL SUNU/*M. Başaran* ◂ FOUCAULT'NUN ÖZGÜRLÜK SERÜVENİ/*J. W. Bernauer* ◂ DELEUZE & GUATTARI/*P. Goodchild* ◂ İKTİDARIN PSİŞİK YAŞAMI/*J. Butler* ◂ ÇİKOLATANIN GERÇEK TARİHİ/*S.D. Coe & M.D. Coe* ◂ DEVRİMİN ZAMANI/*A. Negri* ◂ GEZEGENGESEL ÜTOPYA TARİHİ/*A. Mattelart* ◂ GÖÇ, KÜLTÜR, KİMLİK/*I. Chambers* ◂ ATEŞ VE SÖZ/*G.M. Ramírez* ◂ MİLLETLER VE MİLLİYETÇİLİK/*E.J. Hobsbawm* ◂ HOMO LUDENS/*J. Huizinga* ◂ MODERN DÜŞÜNCEDE KÖTÜLÜK/*S.Neiman* ◂ ÖLÜM VE ZAMAN/*E. Lévinas* ◂ GÖRÜNÜR DÜNYANIN EŞİĞİ/*K. Silverman* ◂ BAKUNIN'DEN LACAN'A/*S. Newman* ◂ ORTAÇAĞ-DA ENTELEKTÜELLER/*J. Le Goff* ◂ HAYAL KIRIKLIĞI/*Ian Craib* ◂ HAKİKAT VE HAKİKATLİLİK/*B. Williams* ◂ RUHUN YENİ HASTALIKLARI/*J. Kristeva* ◂ ŞİRKET/*J. Bakan* ◂ ALTKÜLTÜR/*C. Jenks* ◂ BİR AİLE CİNAYETİ/*M. Foucault* ◂ YENİ KAPİTALİZMİN KÜLTÜRÜ/*Richard Sennett* ◂ DİNİN GELECEĞİ/*Santiago Zabala* ◂ ZANAATKÂR/*Richard Sennett* ◂ MELEZLİĞE ÖVGÜ/*Michel Bourse* ◂ SERMAYE VE DİL/*Christian Marazzi* ◂ SAVAŞ OYUNLARI/*Roger Stahl* ◂ BİR İDEA OLARAK KOMÜNİZM/*Alain Badiou & Slavoj Žižek* ◂ NİHİLİZM/*Bülent Diken* ◂ MADDESİZ/André Gorz ◂ BİLGİNİN ARKEOLOJİSİ/M. Foucault ◂ TÜKETİM TOPLUMU, NEVROTİK KÜLTÜR ve DÖVÜŞ KULÜBÜ/H. Övünç Ongur ◂ ANTİKAPİTALİZM/*Jeremy Gilbert* ◂ ÇALIŞMAK SAĞLIĞA ZARARLIDIR/*Annie Thébaud-Mony* ◂ BERABER/*Richard Sennett* ◂ HAYATIN ANLAMI/*Terry Eagleton* ◂ DUYURU/*Michael Hardt-Antonio Negri* ◂ KÜRESELLEŞMENİN SONU MU?/*Arif Dirlik* ◂ İSYAN PAZARLANIYOR/*Joseph Heath&Andrew Potter* ◂ VAMPİRİN KÜLTÜR TARİHİ/ *Gülay Er Pasin* ◂ TUHAF ALAN / *Burcu Canar* ◂ ÜTOPYA / *Nilnur Tandaçgüneş* ◂ AKIL HASTALIĞI VE PSİKOLOJİ / *Michel Foucault* ◂ İŞLETME HASTALIĞINA TUTULMUŞ TOPLUM / *Vincent de Gaulejac* ◂ ETİN CİNSEL POLİTİKASI / *Carol J. Adams* ◂ TOPLUMLA YÜZLEŞME / *Zülküf Kara* ◂ iKOMÜNİZM / *Colin Cremin* ◂ KÜRESEL ÇARKIN DIŞINDA KALANLAR / *Kathrin Hartmann* ◂ AZINLIĞIN ZENGİNLİĞİ HEPİMİZİN ÇIKARINA MIDIR? / *Zygmunt Bauman* ◂ PSİKOLOJİDE SÖZ VE ANLAM ANALİZİ / *Sibel A. Arkonaç* ◂ ÇALIŞMA SORUNU / *Kathi Weeks* ◂ BENLİK YANILSAMASI / *Bruce Hood* ◂ VAHŞİ HUKUK / *Cormac Cullinan*

İçindekiler

–Önsöz ve Teşekkür 7
–Giriş 12

Birinci Bölüm
Türkiye Kentleşmesini Okumak

ULUSAL MEKÂNIN ÜRETİMİ, ETNİK AYRIMCILIK VE EŞİTSİZLİKLER 45
RESMİ İDEOLOJİNİN MODERNLİK İDEALİ VE MEKÂN ESTETİĞİ 50
TOPLUMSAL CİNSİYET, MASKÜLEN KÜLTÜR VE MEKÂN 62
TÜRKİYE KENTLEŞMESİNİN TEMEL SINIFSAL ÖZELLİKLERİ 78

İkinci Bölüm
Uluslaşma Dönemi

HEGEMONİK ÖZELLİKLER VE TARİHSEL BLOK 108
KALKINMA VE PLANLAMA ÇABALARI 113
KENTLEŞME POLİTİKALARI VE ÇELİŞKİLERİN MEKÂNSALLAŞMASI 120
MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİM VE DAĞITIMI: KIRSAL TOPRAK 140

Üçüncü Bölüm
Kentleşme Dönemi

HEGEMONİK ÖZELLİKLER VE TARİHSEL BLOK 146
KALKINMA VE PLANLAMA ÇABALARI 158
KENTLEŞME POLİTİKALARI VE ÇELİŞKİLERİN MEKÂNSALLAŞMASI 165
MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİMİ VE DAĞITIMI: KENTSEL TOPRAK 175

Dördüncü Bölüm
Küreselleşme Dönemi

HEGEMONİK ÖZELLİKLER VE TARİHSEL BLOK 180
KALKINMA VE PLANLAMA ÇABALARI 187
KENTLEŞME POLİTİKALARI VE ÇELİŞKİLERİN MEKÂNSALLAŞMASI 195
MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİMİ VE DAĞITIMI: İMAR HAKLARI 213

Beşinci Bölüm
İslamcı Neoliberalleşme Dönemi

HEGEMONİK ÖZELLİKLER VE TARİHSEL BLOK 222
KALKINMA VE PLANLAMA ÇABALARI 228
KENTLEŞME POLİTİKALARI VE ÇELİŞKİLERİN MEKÂNSALLAŞMASI 243
MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİMİ VE DAĞITIMI: METALAŞMAMIŞ MEKÂNLAR 254

–Sonuç 259
–Kaynakça 263
–Dizin 278

Önsöz ve Teşekkür

1990'lı yıllarda aldığım şehircilik eğitimi, iyi plancının mutlu kentler yaratabileceğine yönelik idealist bir inanca dayalıydı. Zaman geçip şehircilik eğitimi verenlerin safına katıldığımda, bu kadar iyimser olmamak için yeterince deneyim biriktirmiştim; ancak iyi bir plancının fark yaratabileceğine yönelik iyimserliği hâlâ paylaşıyorum. Bu kitapta mesele ettiğim çelişkilerin daha mutlu ve huzurlu bir gündelik hayatı kurmamızın önündeki temel sorunlar olduğuna, mekânsal tahayyülleri olanların da bu sorunların farkında ve onlarla yüzleşebilecek duyarlılıkta olması gerektiğine inanıyorum.

Kitapta temel çelişkiler olarak tanımladığım meselelerle tanışıklığımın hikâyesi şöyle: Memleketin orta yerinde,

Konya'da, 70'li yılların ortasında, orta-üst sınıf bir ailenin son çocuğu olarak doğdum. 1980'lere rastlayan çocukluk dönemim, benim de dahil olduğum bazı insanların diğerlerine göre daha rahat yaşama koşullarına sahip olduğuna üzülerek ancak bunun nedenini anlamayarak geçti. Ergenlik dönemimde tanıştığım Marksizm uzunca bir süre bana (aşk dışında) her şeyi açıklayabilen mucizevi bir kuram olarak gözüktü. Nihayet sınıfsal çelişkiyi keşfetmiştim! Hayatın tüm yükünü Marksizmin sırtına yüklememeyi ise daha sonra öğrenecektim.

Okul hayatım darbe sonrasının baskıcı ortamında, ağırlığı milliyetçi ve muhafazakâr hocalar tarafından sürdürülen seküler ve Batılılaşmacı bir eğitim sistemi içinde geçti. Ailem bana aşılamaya çalıştığı evrensel ahlak değerleri ve hümanizmi desteklemek ama bir yandan da yoldan çıkmama engel olmak üzere beni paralel bir eğitim kurumu olan Kuran kursuna da yollamış ancak ısrarcı olmamıştı. Bir yandan çevremdeki dindar Müslümanların, Alevilerin, ateistlerin bastırılmışlık ve kaybediş hikâyelerine tanık oluyor, bir yandan da dindarlığı önemsiz, bireysel bir mesele olarak görüyor ama onun güçlenmesinden korkuyor, içten içe cehalet, geri kalmışlık olarak kodluyordum. Aradan geçen sürede Türkiye'de dindarlık da benim bu meseleyi çelişki olarak kodlayışım da epeyce evrildi.

Etnik çelişki benim için 1990'lara kadar görünmez olmayı öylesine başarmıştı ki, memlekette Türklerin dışındakilerin varlığından haberdar olduğum dahi söylenemez. Bütün dünyanın ele geçirmek istediği bir ülkede yaşıyordum, çok dikkatli olmalıydım! Birkaç arkadaşımın yaşadığı sorunların Kürt olmalarından kaynaklandığını bana söyleyen olmamıştı. Yurtdışında tanıştığım bir Ermeni arkadaşın benimle dostluk etmek istememesini de anlamak epey vakit aldı. Koca dünya tarihinin sadece son iki yüzyılına musallat olan ulus-devletlerin ve milliyetçiliğin ne kadar büyük bir sorun alanı ve acı kaynağı olduğuna hâlâ şaşırmayı sürdürüyorum.

Toplumsal cinsiyete ilişkin çelişkiler ise sürekli ortada olup, en bastırılmış ve görülmez olandı galiba. Toplum tarafından

doğallaştırılmış geleneksel rol paylaşımını içselleştirmem de zor olmadı. Türkiye toplumunda erkek olmanın tüm aleni ve gizli avantajlarını yaşayarak; ama aynı zamanda hegemonik olan kavgacı, savaşçı, çapkın, başarılı erkek kimliğini kurma mücadelesi içinde yıpranarak ve homofobik reflekslerimi koruyarak büyüdüm. Meseleyi şehirciliğin konusu olarak görmek bir yana, sorun alanı olarak tanımlayışımın bile 30'lu yaşlarımda gerçekleştiğini utanarak itiraf etmeliyim.

Nihayet yetişkin bir birey haline geldiğimde tanıştığım hemen herkesin bu çelişkilerin bir ya da birkaçının mağduru olduğunu gördüm. Bu öznel hikâye ve deneyimleri paylaşma sebebim, bunların sıkça karşılaşılan, bizi çokça yaralayan, gündelik hayatı zorlaştıran ve mutlaka yüzleşilmesi gereken süreçler olduğuna inanmamdır.

Şehircilik eninde sonunda kentteki barınma, çalışma, eğlenme, dinlenme, ulaşım ile ilgili yer seçimi ve düzenlemeleri iyi yapma; böylece daha huzurlu, mutlu mekânlar yaratma işi. Mesleğimin amacı olan mutlu mekânların bu çelişkiler varken gerçekleşmeyeceğini bilmek, beni şehircilik meselelerini böyle bir çerçeve içinde düşünmeye, bir toplumsal arkeoloji denemesi aracılığıyla bu çelişkilerle yüzleşmeye itti.

Türkiye kentleşmesine yönelik düşünme sürecim 1990'larda üniversite öğrencisi olduğum döneme dek uzanıyor. Yurtdışında yüksek lisans çalışması yapma çabalarım sırasında karşılaştığım Türkiye kentleşmesine ilişkin sorular, bu coğrafyanın kentleşme deneyimi konusunda beni yeniden düşündürmeye başlamıştı. Bunun üzerine doktora çalışmamı bu konuda yaparak, üniversitedeki derslerimde de konuyu derinleştirmeye çalışmıştım. Bu meselelerle ilgili gelişmelerin Türkiye gündeminde hemen her gün yer alıyor olması, çalışmayı sonlandırmayı ve güncel tutmayı epey zorlaştırıyor. Bu afeti nimet olarak görmek, çelişkilerin konuşuluyor olmasına sevinmek gerek belki de. Konuya şehircilik penceresinden çekilen bir fotoğrafla katkıda bulunabiliyorsam ne mutlu...

Mimar Sinan Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'ndeki öğrencilikten öğretim üyeliği yıllarına uzanan dönemde beni düşünmeye zorlayan akademik heyecana bu çalışma çok şey borçludur. Bu anlamda hem konuya dair fikirlerini esirgemeyen öğretim üyeleri hem de dersler sırasında bana çok şey öğreten öğrenci arkadaşlarımı sevgi ile anıyorum. Özellikle Türkiye Kentleşmesi dersinde öğrencilerimin paylaştığı olağanüstü tanıklıklar ve deneyimler hâlâ kulaklarımda.

2003'ten bu yana parçası olduğum ve sokaktan öğrenme fırsatı sunan Birumut Dayanışmacı Atölye deneyimi çerçevesinde süren tartışmalar sıradan bir teşekkürün ötesini hak ediyor. Dayanışmacı Atölye ile Türkiye'nin kentsel gerçeğini gerçek deneyimlerle öğrenme, teori ile pratiği bitiştirme fırsatı buldum. O nedenle bu özel, tutkulu toplulukta bilgi ve deneyim paylaştığım tüm dostlarıma sonsuz teşekkür ederim.

Bir özel teşekkür de uzun süredir beraber çalışma ayrıcalığı yaşadığım ve bu nedenle kimi zaman fikirlerim ile onlarınkiler arasındaki sınırların iyice belirsizleştiği, benimle akıllarını ve duygularını cömertçe paylaşan, bana yoldaşlık eden dostlarım Akif Burak Atlar, Aslı Odman, Erbay Yucak, Mehmet Satıcı, Murat Cemal Yalçıntan ve Tolga Kaya'ya. Ayrıca kitaptaki fikirlerin olgunlaşmasında Meral Özbek ve Tanıl Bora'nın, kendilerinin de belki farkında olmadığı önemli katkıları oldu; içtenlikle teşekkür ediyorum.

Bu kitabın yazılma fikri ve sürecinde en büyük destekçim Julia Strutz oldu. Kıyasıya eleştirileri hem de gücüm tükendiğindeki yardımları olmasaydı, bu çalışma da olmazdı. Üç yıl kadar süren son yazma aşamasında bütün sevecenliği, kalbi ve aklıyla yanımda olduğu için, sanırım bu çalışmayı en çok da o beğensin isterim.

Hayatım boyunca, ailem ve dostlarım konusunda kendimi hep çok şanslı hissettim. Beni ben yapanın, benden çok onlar olduğunu çok iyi biliyor, katkılarını ve paylaştığımız bütün hatıraları mutlulukla anıyorum.

Son olarak kitabın yayımlanarak sizlere ulaşmasını sağlayan Abdullah Yılmaz'a ve Ayrıntı Yayınevi'nin değerli çalışanlarına sonsuz teşekkürler.

İçimde faili, mağduru, şahidi olduğum deneyimleri paylaşmış olmanın huzuru ve öğrenilecek yeni bilgilere yönelik iştah dışında pek bir şey yok. Kitabın tüm eksik ve kusurları tabii ki bana aittir; sizlerin eleştiri, katkıları ve yeni öğreneceklerimle onu geliştirme umudunu sürekli taşıyacağım.

Erbatur Çavuşoğlu,
Temmuz 2014, Heybeliada

Giriş

Kent kolayca okunamayan, denetlenemeyen, öngörülemeyen ve tasarlanamayan karmaşık bir ilişkiler ağıdır. Tarih boyunca bütün kentlerde planlar, projeler, hayallerle mekâna müdahale edilmek istenmiştir. Kenti değiştirmek hayatı değiştirmek olduğundan, kent tasarlama ve planlama işi hem iktidarların hem de toplulukların ideallerini gerçekleştirmenin aracı olmuştur. Buna rağmen kent, tasarımcının elinde, onun hayalleri ışığında şekillenebilecek bir nesne değildir; kent, içine karmaşık ilişkilerin gömülü olduğu bir toplumsal mekândır. Bu nedenle kent planlama işi evrensel toplumsal meselelerden azade biçimde işlemez. Etnisite, inanç, toplumsal cinsiyet ve sınıfa bağlı ayrımcılık sorunları kent meselesinin de merkezin-

de yer alır. Türkiye kentleşmesi düşünüldüğünde bu evrensel sorunların yerel tarihsel ve toplumsal koşullarda yeniden üretildiğini ve kent planlamanın mutlu mekânlar yaratma hayalinin önünde devasa çelişkiler olarak durduğu görülecektir.

Türkiye kentlerinde gündelik hayat on binlerce insanın ölmesine ve yaşamın terörize olmasına yol açan etnik temelli bir iç savaşın gerilimi altında, inanç ve değerlere bağlı huzursuzluklar ile yarılmaların gölgesinde cereyan eder. Kadına yönelik şiddet biçimleri, töre ve namus cinayetlerinin yanı sıra iş kazası adı verilen sınıfsal ölümlerde Türkiye sürekli liste başı ülke konumundadır. Toplumsal sorunlar, sosyal süreçler ve toplumsal gerçekliklerin olduğu kadar mekânların da içine gömülüdür. Şehir plancıları, kentsel tasarımcılar ideal mekânsal düzenlemeleri tasarlamak üzere düşünedursun, mekâna gömülü toplumsal gerçeklikler, tasarlanan ideale ek tahayyüller ve toplumsal pratikler üretir. Bu nedenle mekâna müdahale etmek isteyenler onu bir toplumsal mekân olarak görmeyi, kenti anlamak isteyenler mekâna gömülü toplumsal gerçeklikleri bilmeyi öncelik edinmelidir.

Türkiye'nin yakın tarihi sayılabilecek 1980 sonrasının toplumsal gündeminde liberalleşme, giderek bozulan sosyal adalet, artan yoksulluk, siyasal İslam'ın yükselişi, Türk milliyetçiliği ile Kürt ve Ermeni meselesi, toplumsal cinsiyet kimliklerinin çeşitlenmesi ve sorgulanması büyük yer tutmaktadır; bütün bu konular tarihsel olarak temellendirilebilir ve mekân perspektifinden de okunabilir.

Türkiye'de çoğalan kimlik temsilleri ve talepler karşısında devletin takındığı tavır eleştirel akademik çalışmalara konu olmakta, egemen ideolojinin çöp tenekesinden türetilen çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Bu tartışma alanındaki argümanları mekân üzerinden yeniden okuyarak sürecin nasıl mekânsallaştığını düşünmek ve bu birikimi kentleşme literatürü ile bitiştirmek, şehirciler ve mekân üzerinden düşünenler için yeni eleştirel perspektifler açabilir. Toplumsal arkeoloji denemesi, mekâna gömülü toplumsal gerçekliklerin

izinin sürülmesidir. Bu çalışmada etnik, seküler, sınıfsal ve toplumsal cinsiyete bağlı dört temel çelişki, dört hegemonik dönem boyunca oluşan tarihsel blok, kalkınma ve planlama paradigmaları, kentleşme politikaları ve mekân üretimi süreçleriyle ilişkilendirilerek incelenmeye çalışılmıştır. Türkiye kentleşmesi sürekli mekân üzerinden sermaye biriktiren bir kapitalistleşme deneyimi olarak okunurken; bu sürecin etnik, seküler, toplumsal cinsiyet ve sınıfsal temelli tarihsel çelişkileri yeniden üreten niteliğine dikkat çekilmekte ve kentsel mekânı bu anlamda kimlik mücadelelerinin alanı olarak düşünülmesi önerilmektedir.

Türkiye'deki toplumsal süreçleri anlamak üzere modernlik ve gelenek, gericilik ve ilericilik, demokrasi ve otoritarizm, laiklik ve İslamcılık, Müslüman ve gayrimüslim, Batılılık ve Doğululuk, fakirlik ve zenginlik, milliyetçiler ve bölücüler, Türk ve azınlık, halk ve aydınlar, sivil toplum ve devlet, erkek ve kadın gibi karşıtları kullanmak yaygın bir düşünme biçimi olup elbette belirli ölçülerde faydalıdır. Ancak bugün toplumsal olan, karşıtlıklara indirgenemeyecek ölçüde karmaşıklaşmış, iç içe geçmiş, sınırları belirsizleşmiş ve birbirini yeniden üretir durumdadır. Toplumsal olanı bu düalizm ve karşıtlık biçiminde çift kutuplu bir düzlem ekseninde düşünmek ne kadar sığlaştırıcı ise, adı geçen kimlik ve kategorileri türdeş ve homojen olarak düşünmek de içerdikleri çeşitlilik ve hiyerarşileri görünmez kılan başka bir genelleme riski taşımaktadır. Toplumsal olanı kavramsallaştırmanın riskleri ve zorluğu göz önüne alındığında, tahakküm ilişkilerini zıtlık ilişkisinden kurtarmak, kimliklerin çeşitliliğini sergilemek, türdeş olmadıklarını göstermek ve nihayet bunları hiyerarşik bir rütbelendirmeye tabi tutmaksızın farklılıklarını anlamaya çalışmak zengin ve daha gerçek bir tablo ortaya koyacak, kentsel mekânı okumayı da kolaylaştıracaktır.

Gelişmiş toplumlardaki iktidar ilişkileri basit bir yönetenyönetilen veya ezen-ezilen ikiliği ile anlaşılamayacak derecede karmaşıktır. Toplumlar çeşitli cemaatler, gruplar, topluluklar

olarak örgütlenmiş, hem kendi içlerinde hem de birbirlerine ve iktidara karşı hiyerarşik ve karmaşık ilişkiler oluşturmuştur. Öte yandan iktidar da çoğu kez tekil, homojen ve sabit bir yapıda değildir. İktidar birçok egemen çıkarın birbirine eklemlendiği çoğul bir momenttir; yani birçok farklı çıkarın mücadele ettiği, iç içe geçtiği, çözüldüğü, sürekli inşa halinde bir hegemonik yapıdır. Varlığını baskı-zor ve ikna-rıza dengelerini doğru yönettiği sürece sürdürebilir.

Milliyetçilik, dinsellik ve cinsiyetçiliğin toplumsal kimliklerin inşasında, sınıfsal kimliklerin yeniden üretimde önemli rolü olduğunu söyleyebiliriz. Bu tür kimlik ayrışmalarının belirgin olduğu toplumlarda sınıfsal hiyerarşi ve tahakküm de daha belirgin hale gelebiliyor. Bir anlamda sınıfsal tahakkümün doğallaştırılmasında milliyetçi, dinci, cinsiyetçi önyargı ve kodlamalar önemli işlev görüyor. Ne yazık ki bu farklı çıkarlar ve mücadeleler yaygın şekilde ekonomik indirgemeci bir anlayışla sırf sınıfsal bir süreç olarak okunmaktadır ki bu sınıf analizi toplumsal gerçekliğin büyük bir kısmını örten bir perdeye dönüşebilmektedir. Türkiye'deki yaygın tahakküm ilişkileri incelendiğinde sınıfsal, etnik, inançsal ve toplumsal cinsiyete bağlı eşitsizliklerin iç içe geçip harmanlanarak, karmaşık, hiyerarşik ve içinden çıkılması zor bir toplumsallık sergilediği görülmektedir.

Bourdieu bireylerin toplumsal alanda aldıkları konumu belirleyenin, iktisadi, kültürel ve toplumsal sermayelerinin toplamı olan "simgesel sermaye" olduğunu söyler. Bourdieucu analizde "aktörler" sahip oldukları "iktisadi sermaye", "toplumsal sermaye" ve "kültürel sermaye"yi stratejik olarak kullanabilir. Aktörlerin sahip olduğu toplam güç bu sermayelerin bütünü ve para-prestij-bilgi örneğinde görülebileceği gibi birbirine tercüme edilebilir bir kompozisyonu olan "simgesel sermaye"[1]

1. İktisadi sermaye Marksist kuram içindeki parasal ve maddi üretim araçlarına karşılık gelmekle ve esas öneme sahip olmakla birlikte, toplumsal ilişkileri belirlemede yalnız değildir. Alanın durumuna göre dini, politik, bürokratik, eğitimsel, akademik vb özellikleri ön plana çıkabilen, kimi zaman salt miras yoluyla devralınan kültürel sermaye; genellikle kıt sembolik mallar, beceriler ve unvan-

kavramıyla temsil edilir (Bourdieu, 2006). Simgesel sermaye hem doğuştan itibaren miras yoluyla edinilen para, unvan ve maharetlerin hem de aile, okul ve diğer toplumsal failler aracılığıyla benimsetilen değer yargıları, düşünme, söylem ve davranış kalıplarının toplamıdır. Yani bireylerin ait oldukları sınıfsal kimliğin yanı sıra, kültürel ve inançsal/etnik aidiyetleri, toplumsal cinsiyetleri, yetiştikleri çevre, öğrendikleri ve alışkanlık haline getirdiklerinin tümü simgesel sermayeyi oluşturur; toplumsal hiyerarşideki konumları ve saygınlıkları bu simgesel sermayeye göre değişir. Bu çalışma da Türkiye kentleşmesini sınıf mücadelesi sürecinin mekânı olmanın ötesinde, sınıfsal konumla da kolaylıkla iç içe geçebilen çok çeşitli tahakküm ilişkilerinin toplumsal uzamı olarak görmek eğilimindedir.

Gündelik hayattaki tahakküm ilişkileri de iktidar ve toplum kadar çeşitlenmiş, karmaşıklaşmış ve hiyerarşik hale gelmiştir. Tüm bu tahakküm ilişkilerine rağmen, iktidardaki hegemonik yapı hem baskı hem de ikna gücünü kullanarak, kimi zaman ise tavizler vererek kendini meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Kuşkusuz iktidarın meşru şiddet tekelini elinde tutması, sık sık bu yola başvurması, şiddetin bir ilişki biçimi olarak tüm toplumsal alana yayılması da son derece çatışmalı bir ortam üretir. Tahakkümün madunları ise çatışma ve direnmeden, uyum ve eklemlenmeye kadar çeşitlenmiş stratejilerle davranır. İktidar, toplum ve bireylerin birer aktör olarak sergiledik-

---

larla edinilir, özellikle eğitime bağlı olarak eşitsizlikleri yeniden üreten yetenekler ve kapasiteler geliştirir. Bir gruba üyelikle kazanılan toplumsal sermaye ise "az çok kurumsallaşmış olan karşılıklı arkadaşlık ve tanıma ilişkileriyle kurulmuş dayanıklı bir ağ ile ilintili gerçek veya potansiyel kaynakların toplamıdır" (akt. Göker, 2007: 283; Bourdieu, 1986: 249). Simgesel sermaye diğer sermaye türlerinden herhangi birinin, algı kategorileriyle kavrandığında büründüğü biçimdir. Kişi ve kurumların bu toplam sermayesi, sahip olunan sermayelerin genel yapısı, miktarları, birleşimi, birbirine tercüme edilebilme kapasiteleri ve zaman içindeki değişimi alan içindeki konumları hakkında temel belirleyicidir (Wacquant, 2007: 62). Gerek bir toplumsal mekândaki aktörlerin işgal ettikleri farklı konumlar ve bu konumlara erişme olanakları gerek yerin belleği anlamında mekânsal habitus alandaki sermayeler toplamı ve sermayelerin yapısı ile yakından ilişkilidir.

leri performanslar verili durumlara ve birbirleriyle göreceli pozisyonlarına bağlıdır.

Tahakküm ilişkileri söz konusu olduğunda, birbirine tercih edilemeyecek olası 3 temel pozisyondan söz edilebilir: ezenler, ezilenler ve bu duruma sessiz kalanlar. Birçoğumuzun kişisel kanaatinin evriminde önce bu tahakküm biçimlerinin farkına varmak, ardından mağdurlar için üzülürken zulmedeni ve sessiz kalanı bir türlü anlayamamak, ezen tarafa yönelik öfke biriktirmek ilk evreyi oluşturmuştur. Giderek tahakküm kurmanın da ne derece yaralayıcı, vicdan azabına yol açıcı bir konum olduğunu, ezen kimliklerin suçluluk psikolojisiyle çeşitli inkâr, görmezden gelme taktiklerine sığındıklarını içimiz ezilerek görürüz. Çoğu kez verili konumlarımız içinde davranırken zorunlu olarak bu tahakküm ilişkilerinde bir yere, belki de istemeden ezenler tarafına konumlanmamıza yol açan kültürel kodları ve gündelik pratikleri keşfederiz. Bu durumda en kolay pozisyon suskunlar tarafına geçerek sisteminin varlığını sessizce onaylayan kitleye katılmak, tahakküm ilişkilerinin sorgulanmaksızın sürmesinin parçası haline gelmektir. Kimi zaman ise, şiddet ve tahakküm süreçlerindeki çaresizliği görmek öfkemizi ve dikkatimizi giderek ezen ve ezileni var eden, tahakkümü yaratan kurum ve sistemlere doğru yöneltir. İktidar ve egemen sistem tarafından ideal, makul, zararsız ya da düşman olarak kodlanan özne kimliklerinin kendi aralarındaki tüm eşitsizliklere ve tahakküme rağmen sistem mağduru olduklarının farkında olmak gerektiğini görürüz. Empati yapabildiğimiz oranda kişilik repertuarımızı genişletiriz.

Bugün Türkiye'deki kentselliği ve gündelik hayatı anlamlandırabilmek için, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren var olagelmiş zenofobi, etnofobi, İslamofobi, homofobi gibi korkularla yüzleşmek, özellikle medya aracılığıyla çoğaltılıp yeniden üretilen nefret söylemi ve linç kültüründen sakınmak; etnik, dinsel, cinsel ve sınıfsal kimlik taleplerinin bastırılmış sesine, inatçı temsiline kulak vermek gerekir. Bu süreçte egemen sesin giderek daha gür çıkmasının kaynağındaki telaş ve zafiyet

de dikkate değerdir. Türkiye'nin bir ulus-devlet olarak inşası, modernleşme tahayyülü, ideal birey ve toplum tahayyüllerinin kurucu iktidar ve ona karşı direnişler etrafında sorunsallaştırılarak düşünülmesi, toplumsal bilinçaltına yönelik bir tür psikanaliz, bir toplumsal arkeoloji ve yüzleşme çabasıdır.

Türkiye kentleşmesini bu kuramsal çerçeve üzerinden düşündüğümüzde; mutlu ve huzurlu kentlerin neden kurulamadığı, gündelik hayatta şiddet, korku, yabancılaşma ve samimiyetsizliğin neden bu denli yaygınlaşmış olduğu, bir arada yaşama ve dayanışma kültürünün zayıflıkları ve kırılganlıkları daha anlaşılır olmaktadır.

Türkiye kentleri geç gelişmeye de bağlı olarak dinamik, hızlı ve radikal biçimde değişen kentlerdir. Değişim tarih boyunca bu coğrafyanın kentleri için sürekli gündemde olmuştur. Deprem, salgın, sel gibi doğal afetler, savaşlar, göçler, kapitalizmin yıkıcı yapıcılığı ve iktidarın mekânsallaşması gibi etkiler kentlerin fiziki ve toplumsal yapısını sürekli dönüştürürken, kent kimliği ve belleği de sürekli yok edilen ya da yeniden kurulan bir nitelik kazanmaktadır.

Bugünün Türkiye kentlerinde gözlenebilen üç temel süreç dikkat çekicidir: Türkiye kentleri bir yandan modernleştirmeci resmi ideolojinin tahayyülü ve estetik idealine, ki bu sabit bir modernlik olmayıp dönemsel özgünlükler sergiler, uygun olarak gelişmektedir. Yine neoliberal küresel akışlar da Türkiye kentlerine güçlü bir damga vurmaktadır. Bir yandan da kenti şekillendiren üçüncü bir güç olarak giderek çeşitlenen ve yeni kültürel kimlikler ile kendilerini ifade eden toplumsal talepleri izlemek mümkündür. Bu üç etki kimi zaman birbirini destekleyerek ya da mücadele halinde, kenti ve gündelik hayatı belirlemektedir. Modernleştirmenin estetik ideali ve küresel akışların rasyonel mantığı genellikle birbiriyle eklemlenme kapasitelerine sahipken, toplumsal talepler çoğu kez bunlarla çelişen nitelik taşımaktadır. Bu küresel ve merkezi güçler karşısında yerel, kültürel bir var olma mücadelesi haline dönüşen toplumsal talepler farklı uyum ve direnme pratikleri geliştir-

mektedir. De Certeaucu bir okuma ile ulusal ve küresel muktedirlerin stratejileri karşısında toplulukların kendilerini var etmeye çalıştığı yerel taktiklerden söz etmek mümkündür.

Türkiye'nin bir ulus-devlet olarak inşasını modernleşme kuramı bağlamında inceleyen çalışmalar çok önemli sonuçlar ortaya koymuşsa da, sürecin modernleşme kuramı veya eleştirisi bağlamında okunmasının görünmez kıldığı kimi önemli boyutlar olduğunu görmek gerekir. Ulus-devlet olma sürecini açıklamaya çalışan modernleşme kuramı, geç gelişen ülkelerin kimi süreçleri gecikmeli de olsa yaşayacağını ileri sürerken, kuramın eleştirisi bu paralelliğin imkânsızlığına, geç gelişen ülkelerin dezavantajlarına ve Batı dışı özelliklerine dikkat çeker. Özellikle kuramın eleştirisinden yola çıkan çalışmalar, Türkiye'nin yapısı ve kendine özgülüklerine ilişkin önemli bulgular ortaya koyarken, ulus-devlet olma sürecinin ürettiği çelişkiler bir anlamda geri planda, modernleşme tartışmalarının kalın örtüsü altında kalmak durumda olmuştur.

İki yaklaşım da gelişmiş Batı ile analojiler üzerinden yaptığı analizlerde bu karşılaştırmanın iştah açıcı tartışmalarına yoğunlaşarak bir iç değerlendirmeyi ikincilleştirmiştir. Oysaki 90 yılı aşan bu ulus-devlet süreci, modernlik süreci dışında da kurduğu dengeler ve ürettiği toplumsal çelişkiler açısından da son derece ilginç sonuçlar ortaya koymaktadır.

Doğal olarak totaliter nitelikleri bulunan ancak demokratikleşme serüveni olarak da okunabilecek bu süreçte iktidarın nasıl işlediğini, baskı ve iknanın nasıl üretildiğini Gramscici hegemonya kuramı[2] aracılığıyla incelemek mümkündür. Gramsci'nin hegemonya çözümlemesi, özellikle demokratik kapitalist toplumlardaki yapıyı açıklamak üzere geliştirilmiş

2. Hegemonyanın bir egemen sınıfın zora dayanan liderliği ve bir baskı rejimi olmadığı önermesinin altı çizilmelidir; aksine hegemonya farklı sınıf çıkarlarını eklemleyebildiği ölçüde başarılı olmaktadır. "Hegemonya farklılığın kaybolması ya da yıkılması değildir. Kolektif iradenin farklılık aracılığıyla inşasıdır. Kaybolmayan farklılıkların inşasıdır. Kaybolmayan farklılıkların eklemlenmesidir" (Hall, 1998: 83). Buna göre asıl mücadele ideolojik düzeyde ve sivil toplum alanında sürmektedir ve hegemonyanın da kurulduğu alan budur. Hegemonya bir dengedir, sürekli yeniden kurulan bir mücadele alanıdır.

bir kuramsal açıklama biçimidir; dolayısıyla klasik Marksist okumanın indirgemeciliğine itibar etmez, devlet iktidarını burjuvanın emrindeki bir komite olarak görmez. Özellikle modern demokratik toplumlarda iktidarın sadece baskı değil iknayı da üreterek varlığını ve meşruiyetini sürdürdüğünü, bunun için farklı çıkarları eklemleyen ve geniş toplumsal kesimlerin rızasını kazanabilen bir hegemonyanın kurulması gerektiğini, hegemonyanın sürekli inşa aşamasında bir denge siyaseti olup "tarihsel blok" adı verilen bir iktidar koalisyonunca sürdürüldüğünü belirtir.

Türkiye Cumhuriyeti elbette önemli bir modernleştirme projesidir ve birçok Batı dışı özellik de barındırmaktadır. Ancak bu ulus-devlet inşa sürecinde devletin halkını nasıl sürekli inkâr ederken diğer yandan inşa ya da icat ettiği, baskı ve ideolojik aygıtlarını nasıl kullandığı, baskı ve ikna politikalarıyla iktidarını nasıl kurup sürdürdüğü, hangi direniş, uyum ve eklemlenme pratiklerini yaşadığı, hegemonya ve karşı-hegemonya koşullarının nasıl üretildiği de son derece ilgi çekicidir. Nitekim ulus-devlet olma sürecinde iktidarın işleyişi ve bu işleyişin ürettiği sınıfsal ilişkileri ve toplumsal çelişkileri inceleyen önemli çalışmalar vardır.

Türkiye kentleşmesi ile Türkiye kentleri üzerine yapılan analiz ve değerlendirmelerin de tarihsel ve toplumsal koşullara göndermeler yaparak, mekânsal tezahürler hakkında açıklamalar yapması beklenir. Türkiye kentleşmesini anlamaya yönelik bir toplumsal arkeoloji girişimi, tarihsel bir analizle özeleştiri yapmak ve toplumsal sarsıntıların, sorunların, uzlaşmaların ve anlaşmazlıkların, toplumun ortaklaştığı ve ayrıştığı değerlerin, bir arada daha mutlu bir yaşama yönelik imkânların ve imkânsızlıkların izini sürerek "Türkiye'nin ruhu"nu anlamaya yönelik total bir niyettir. Toplumsal arkeoloji girişimi diğer yandan sözü edilen sarsıntılar ve uzlaşmazlıklara ilişkin bir dertleşme, günah çıkarma ve yüzleşme imkânı da sunabilir. Bu nedenle kabul edilmelidir ki Türkiye kentleşmesinin toplumsal arkeolojisi, sadece modernleşme projesinin kentsellik

tahayyüllerine ve mekânsal yer seçimlerine indirgenemeyecek ölçüde karmaşık bir ilişkiselliği irdelemeli; toplumsal, tarihsel, kültürel ve politik ekonomik analizler içermelidir.

Kentleri okumak, eşitsizlik sorununun salt iktisadi, etnik ya da mekânsal bir süreç olmadığını; sorunun gündelik hayatın bütün alanlarına ulaşmış bir kimlik ve iktidar mücadelesi olduğunu ve her tür insan ilişkisinde belirleyici konuma geldiğini görme olanağı sağlar. "Gündelik hayatın eleştirel çözümlemesi ideolojileri açığa çıkaracaktır; gündelik hayat hakkındaki bilgi ise, ideolojik bir eleştiriyi ve sürekli bir özeleştiriyi kapsayacaktır" (Lefebvre, 1998: 34). Kentleşme üzerine yapılacak bir düşünme, kalkınma sürecini mekânsal olduğu kadar politik ekonomi açısından da incelerken, devlet ve sınıf ilişkileri ile sınıflar arası ilişkileri tarihsel, kültürel ve ideolojik yönleriyle ele almak zorundadır. Türkiye kentleşmesinin eleştirel düşünülmesine yönelik total bir değerlendirmenin eksikliğinden hareket eden bu çalışma, çok daha derin tartışmalar gerektiren kimi konuları farklı uzmanlık alanlarından ödünç alarak bunların nasıl mekânsallaştığına dikkat çekmektedir.

Türkiye modernleşmesi tepeden inme bir elit hareketi olması, ciddi bir sermaye birikimine dayanmaması, hızla başarılmak istenmesi, militarist özelliğinin ağır basması gibi sebeplerle; zoraki, giydirilmiş ve bedeli ödenmemiş bir modernlik olarak eleştirilse de Batı dışı özellikleri ve sonuçları itibariyle başarılı bir modernleştirme projesi olarak da değerlendirilebilmektedir. Bütün ideal modelleri incelerken "Hiçbir kültür ürünü yoktur ki, aynı zamanda bir barbarlık belgesi olmasın" (akt. Gürbilek, 1995: 11) sözünü akılda tutmak gerekmektedir. Türkiye modernleşmesi, Batı'daki 200 yılı aşan örneklerden çok daha kısa sürede gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Erken modernleşen ülkelerin dayandığı sömürgecilik ve sanayileşme sermayesinin aksine Osmanlı borçlarını devralmış olması ekonomik zorluklar yaratmıştır. Üstelik bu modernleşmenin bir halk hareketine dayanıyor olmaması, onu devlet elitlerinin "halka rağmen halk için" bir politika olarak yürütmeleri

bir tür giydirilmiş, zoraki modernlik olarak okunabilir. Tüm bu özellikler Türkiye modernleşmesini Batı'daki örneklerden ayırmaktadır ancak modernleşmeye özgü sorun ve travmalar yaratmadığı anlamına gelmemektedir.

Sürecin bir modernleşme değil modernleştirme projesi olarak yaşanması büyük ölçüde bir devrim niteliğindeki bu girişimin totaliter niteliği ile açıklanmaktadır. Projenin kurucu unsuru olan resmi ideolojinin uygulanışında çoğu kez baskı ve zorun toplumsal rızanın önüne geçtiği kolaylıkla söylenebilir. Tek parti, tek millet, tek ideoloji mantığına dayanan bu total projeyi kurucu iktidarın Altı Ok'la ifade edilen ideolojileri aracılığıyla izlemek, Cumhuriyet tarihi boyunca farklı ideolojik ve toplumsal grupların çeşitli biçimlerde eklemlenerek hegemonyayı nasıl yeniden ürettiklerini, tarihsel blokların ve çeşitli tahakküm biçimlerinin oluştuğunu görmek mümkündür.

Bu çalışmada ulus-devlet inşa etme ve kalkınmayı sağlama sürecinde iktidarın nasıl sürdürüldüğünü anlamak üzere süreç, hegemonya kuramı ve kültür, ideoloji, tarihsel blok, aygıtlar gibi kavramlar aracılığıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. "Egemen olmak isteyen her sınıfın, kendi çıkarlarını herkesin çıkarıymış gibi gösterebilmek için siyasal iktidarı ele geçirmesi gerektiği"ni Marx ve Engels (2000) ile birlikte biliyoruz. Ancak onların "Modern devlet iktidarı, tüm burjuva sınıfının ortak işlerini yürüten bir komiteden başka bir şey değildir", tanımının ötesine geçmek gerektiği de aşikâr. Modern koşullar altında bir sınıfın, hâkimiyetini basitçe bir güç düzeni aracılığıyla değil; dar grup çıkarlarının ötesine geçebildiği, ahlaki ve entelektüel bir liderlik kullanabildiği ve Gramsci'nin "tarihsel blok" adını verdiği bir toplumsal güçler bloğu şeklinde, birleştirilmiş çıkarlar ve uzlaşmalarla sürdürülebildiğini görüyoruz. Süreci analiz ederken devlet ve sınıflar arası ilişkilerin çözümlenmesi önemlidir. Bu noktada yine Marx ve Engels'in "toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretim araçlarını da elinde bulundurur..." (1999) önermesini somutlayan "Devletin Baskı Aygıtları" (DBA) ve "Devletin İdeolojik

Aygıtları" (DİA) kavramları[3] tüm indirgemecilik ve genellemecilik risklerine rağmen epeyce açıklayıcı olabilir (Althusser, 1994). Hem ulus yaratma sürecinde hem de resmi ideolojinin sürdürülmesinde baskı aygıtlarının ve ideolojik aygıtların varlığı birçok politikada ve pratikte açıkça izlenebilir.

Gerçekten de çok sayıda askeri müdahaleye ya da bu yönde kaygıya açık yaşayan Türkiye, sıkça düşük yoğunluklu ve huzursuz bir demokrasi olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan devletin açık şiddet kullandığı çeşitli baskı uygulamalarının yaygınlığı da dikkat çekici boyutlardadır. Bunlara ilave olarak ideolojik aygıtların resmi ideolojiyi yerleştirmek için yoğun çabaları, kamusal alanın her yerine ve gündelik hayatın her anına nüfuz edecek derecede örgütlü haldedir denilebilir. Ancak Türkiye kentleşmesinin toplumsal arkeolojisine dair bir analiz, bu tarihsel süreci basit bir neden sonuç ilişkisi ve tahakkümden ziyade karmaşık ilişkilerin, uzun mücadelelerin ve farklı stratejilerin eseri olarak görmelidir.

Gramscici hegemonya kavramı tam da bu nedenle, sürekli yeniden inşa edilen ve baskı ile iknanın karmaşık dengesine dayanan bir açıklama biçimi olduğu için tercih edilmiştir. Gerek kentsel alanın gerek politik alanın yeniden kuruluşunda yaşanan tüm tartışmaların, verilen tavizlerin, baskı, şiddet, ikna ve uzlaşma biçimlerinin, geçici hegemonik ilişkilerin, istikrarsız karar alma süreçlerinin, sürekli yeniden kurulan tarihsel blokların, söylemin ve temsilin izlerini okumak çeşitli imkânlar sunar. Bu nedenle de Türkiye kentleşmesini devlet ve sınıf ilişkilerinin sürekli olarak yeniden kurulduğu, dinamik sürecin mekâna doğrudan yansıdığı, dahası mekân aracılığıy-

3. Althusser devleti ideolojik bir yapı olarak resmeder, hegemonyanın kuruluşunda devletin ideolojik aygıtlarına dikkat çeker ve "hiçbir sınıf DİA'lar içinde ve üstünde hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını sürekli olarak elinde tutamaz" der (Althusser, 1994: 36). Althusser, hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler vb'yi devletin baskı aygıtı (DBA) olarak adlandırırken; kilise, okul, aile, sanat, spor, basın-yayın, televizyon, partiler, sendikalar vb'lerini de İdeolojik Aygıtlar olarak adlandırır. Devletin tüm aygıtlarının hem baskı hem de ideoloji kullanarak işleyebildiğini ancak öncelik ile ağırlığın değiştiğini belirtir ve Gramsci'deki rızanın üretimi nosyonuna yaklaşır.

la yeni toplumsal ilişkilerin düzenlendiği hegemonik bir süreç olarak değerlendirmek mümkündür.

Castells kentsel mekânın maddi bir ürün olduğunu, boş beyaz bir kağıt olmayıp, rastlantısal değil tarihsel olarak biçimlendiğini; bu anlamda işgücünün yeniden üretildiği ve kolektif tüketim sürecinin örgütlendiği mekânsal birim olduğunu; kentleşmenin de konut, eğitim, sağlık, kültür, ticaret, ulaşım gibi kolektif tüketim araçlarının örgütlenmesi sorunu olduğunu; devletin kolektif tüketim, mal ve hizmetlerin sunumu, buna bağlı eşitsizliklerdeki rolünün önemli olduğunu göstermiştir (1997). Türkiye kentleşmesinde bu toplu tüketim ve hizmetlerin sunumunda devletin politik seçimlerinin, eylemlerinin ve hatta eylemsizliğinin de belirleyici olduğu görülecektir.

Lefebvre ise yeniden üretim sürecini düşüncesinin merkezine yerleştirerek işgücünün yanı sıra ailenin biyolojik yeniden üretimi ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretimini de içeren daha geniş bir yeniden üretim tanımı yaptığını, yeniden üretim sürecinin devlet eliyle kentsel toplumsal mekânda ve gündelik hayatın içinde gerçekleştiğini belirtiyor ve bu nedenle toplumsal ilişkilerin üretilmesinin denetimcisi olan devleti gündelik hayat düşmanı olarak niteliyor (Özbek, 2005). Castells'e ek olarak toplu tüketimin yanı sıra mülkiyet ilişkilerinin ürettiği eşitsizliklere dikkat çeken Lefebvre, kapitalizmin mekânı fark ederek ve onu yeniden üreterek varlığını sürdürdüğünü hatırlatıyor: "Bir yüzyıl boyunca kapitalizm, kendisini, iç çelişkilerini (eğer çözebilir değilse) hafifletebilir bulmuş ve büyüme hedeflerinde başarılı olmuştur. Bunun ne pahasına gerçekleştiğini hesaplayamayız; ancak hangi araçlarla gerçekleştiğini biliyoruz: Mekâna yerleşerek ve mekân üreterek" (akt. Gottdiener, 2001: 253). Bu çalışmada yeniden üretim Türkiye tarihindeki dört hegemonik dönem için ayrı ayrı incelenecek ve bu sürecin bizzat mekân aracılığıyla nasıl başarıldığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Kentsel mekân ve eşitsizlik konusunda daha ayrıntılı açıklamaları Harvey'de buluyoruz. Gelirin yeniden dağıtımının 1.

işyeri ve konutun konumu, 2. mülkiyet haklarının değeri, 3. kaynakların tüketici fiyatlarında yapılacak değişikliklere bağlı olduğunu belirten Harvey, "Bu değişiklikler de, kentsel sistemdeki farklı bölgelere dışsal maliyetlerin ve yararların tahsisinden ve erişilebilirlik ve yakınlıktaki değişikliklerden etkilenir. İnsanlar siyasi güç kullanarak yeniden dağıtımı yöneten bu gizli mekanizmaları denetlemeye çalışırlar" demektedir (2003: 84). Bu gizli mekanizmaların güçlü kesimlerin lehine çalıştığını ileri süren Harvey, karar alma süreçlerinin kapalı, yarı kapalı ya da oluştuktan sonra tamamen kapalı olabileceğini söyler ve "kurumsal engeller ya da diğer grupların eylemleri sonucu, grupların etkin bir şekilde müzakere ve pazarlık oyununun dışında bırakılabileceklerine" dikkat çeker. Harvey'in yaklaşımı Türkiye kentleşmesindeki temel eşitsizlik üreticisi olan kentsel rantı anlamak için önemlidir. Türkiye'de sistematik olarak vergilendirilmeyen kentsel rant önemli bir mekân aracılığıyla sermaye biriktirme ve eşitsizlik üretme aracı olarak kullanılmakta, toplumun birçok kesimi de bu sebepten kentsel karar alma süreçlerinin dışında bırakılmaktadır.

Yaşadığımız kentsel deneyimi tam olarak açıklamak istiyorsak, modern bir toplumda karmaşık ve hiyerarşik tahakküm ilişkileri bulunduğunu, çoklu kimlikler ile yaşandığını, ezen ve ezilen konumların her zaman net bir şekilde ayrıştırılabilir olmadığı gibi, sürekli ve sabit de olmadığını kabul etmek gerekiyor. Bu açıdan kentsel deneyim gündelik hayatın içinde yaşanan ve sürekli yeniden üretilen tüm kimlik ve konumlara bakılarak açıklanmalıdır.

Bourdieu'nun habitus, alan ve oyun kavramları bu süreci analiz etmeyi kolaylaştırır: Habitus bireylerin benlerine zihinsel ve bedensel algı, beğeni ve eylem şemaları biçiminde konulmuş bir tarihsel bağıntılar, yatkınlıklar bütünüdür. Alan ise iktidar ya da sermaye biçimlerine gömülü konumlar arasındaki tarihsel bağıntılar bütünü olarak açıklanır. Nihayet oyun, eyleyicilerin (aktörlerin) habituslarıyla birlikte alanda işgal ettikleri konumlarını korumak ve değiştirmek üzere yap-

tıkları eylemliliklerdir. Buna göre alanın yapısını değiştirmeye çalışmak, oyun oynamak mücadelenin kendisidir ve alanın yapısını belirleyen şey oyuncular arasındaki kuvvet ilişkilerinin anlık durumudur (Bourdieu ve Wacquant, 2007). Bu oyunda hem egemen hem de tabi konumda bulunanlar, kendilerinin ve rakiplerinin konumlarını anlamak üzere sürekli denemeler yapar, taktik ve stratejilerini günceller.

Türkiye'de ortaya çıkan politik akımlar ve toplumsal hareketler hem dönemsel modalara hem de yerel ve uluslararası eğilimlere bağlı olarak gelişirken, hegemonya ile ilişkilerini kurma, çatışma, direnme, eklemlenme, tutunma, uyum ve yok sayma gibi çeşitli stratejiler aracılığıyla sürdürmüştür. Politik alanın gelişimi ve kamusal alanın oluşumunda siyasi örgütlenmeler ile toplumsal hareketlerin geleneği ve birikimi belirleyici rol oynamaktadır. Türkiye'de dönemsel koşullar, toplumsal mücadele süreçleri ve buna bağlı demokratik anlayışın yoğunluğu da baskı (zor) ile ikna (rıza) arasındaki dengeleri belirleyen nitelik kazanmıştır.

İktidar ve tahakküm ilişkilerini anlamak üzere en temel çerçeveyi kuşkusuz Foucault koymaktadır; iktidarın olduğu her yerde direnişin de doğal olarak bulunacağı açıktır. Bir anlamda Bourdieu'nun sözünü ettiği oyun bu mücadeledir ve alanın sınırları da iktidar ve direnişin eylemlilikleri sonucu belirlenir. "Her tabakalaşmış toplumda hâkim ve tabi grupların yapabileceklerinin sınırları vardır. Ancak nelerden kaçınabileceklerini anlamak ve itaat ve itaatsizliğin sınırlarını keşfetmek için sürekli sondaj yaparlar" (Moore, 1987'den akt. Scott 1995: 260). Scott, bir sanat olarak nitelediği direniş pratiklerinde stratejilerin oldukça çeşitlenebildiğini, "Akıllı köylü, büyük efendinin karşısında yerlere kadar eğilir; ama sessizce osurur" diyen Etiyopya atasözüyle örneklemektedir (1995). Nitekim çeşitli sivil itaatsizlik girişimleri kadar, uyum sağlama da kimi zaman bir direniş stratejisi kabul edilmektedir. Direnişin karşı-hegemonik bir iktidar mücadelesine dönüşmesi ise her zaman mümkün değildir. "Direniş biçimleri ancak belli durumlarda politik

bir karakter kazanıp tabiiyet ilişkilerinin kendilerine son vermeye yönelen mücadeleler haline gelirler" (Laclau ve Mouffe, 1992: 188).

Türkiye örneği de alanın yapısının sürekli değiştiği, çeşitli oyunların oynandığı ve direniş stratejilerinin çatışmadan uyuma kadar çeşitlendiği bir yapı ortaya koymaktadır. Kimi zaman şiddet kullanan çatışmacı direniş pratikleri olabildiği gibi, acı ve hüznü ya da mizahı bir direnme aracı haline getiren pratikler de söz konusudur (Kentel, 2008a: 151). İktidara karşı ilgisizlik, apolitiklik, içe kapanma, bireyselleşme gibi tezahür edebilen kültürel/altkültürel temsillerin de bir tür direnme biçimi olduğunu, Türkiye'de özellikle son dönemde toplumsal kimliklerin çoğaldığını, taleplerinin çeşitlendiğini ve tüm bu talepler karşısında iktidarın da çeşitli direniş stratejilerini bir arada kullandığını hatırlatmak gerekiyor.

Bu kitapta genel olarak ulus-devlet inşa sürecinin ürettiği çeşitli kimlik ve konumlar ile toplumsal çelişkiler ve tahakküm biçimlerinin nasıl sürdürüldüğü, değiştiği ve mekânsallaştığı konu edilmektedir. Etnik, seküler, sınıfsal ve toplumsal cinsiyet temelli olarak ayrıştırılabilecek bu çelişkilerin çoğu kez üst üste çakıştığı, iç içe geçtiği gözlenecektir. Etnik kimliği militarist bir Türk milliyetçiliği, sekülerliği uslu bir Sünni İslam inancı, cinselliği hegemonik heteroseksüel erkeklik ve itidalli bir haz rejimi, sınıfsal konumu ise korporatist bir anlayış aracılığıyla kontrol edip tektipleştirmeye yönelik baskı ve ikna politikaları başarılı olamamakta; çatlaklardan sızan marjinallikler Türkiye kentlerinde sürekli gözlemlenen çelişkiler ve gerilimler olarak yaşanmaktadır. Söz konusu çelişkiler çoğu kez çeşitli toplumsal eşitsizliklerin, tahakküm biçimlerinin ve bu tahakküme karşı reddetme, uyum ve direniş türünden çeşitli stratejilerin görünür halde geldiği toplumsal çimento çatlakları olarak okunabilir. Üstelik mekânsal örgütlenmenin ister ulusal ölçekte ister kent içi tezahürleri bakımından olsun toplumsal çelişkilerin belirleyicisi olduğu, toplumun ve mekânın yeniden üretiminde önemli rol oynadıkları, tahakküm, ret, uyum ve direnişin de mekânsallaştığı görülecektir.

Çalışma özetle, Türkiye ulus-devlet projesinin kuruluşundaki sorunlara dikkat çekerek, bu sorunların toplumsal çimento olarak adlandırılan huzurlu bir aradalık açısından tamiri güç boyutları bulunduğunu; sürecin ürettiği tahakküm biçimlerinin iç içe geçip eklemlenerek sarmal biçimde toplumun geniş kesimlerini etkilediğini; iktidarların bugüne kadarki baskı, ikna, taviz ekseninde ilerleyen politikalarının kalıcı çözümler üretemediğini; kent plancılarının mutlu mekânlar yaratma düşünün mutlaka bu sorunlarla yüzleşmek zorunda olduğunu; eşit, hakça, demokratik bir toplumsal düzen kurmadıkça mutlu kentler ve kentlilerin düşlenemeyeceğini; bugün uygulanan kentsel politikaların toplumsal ayrışmayı daha da derinleştiren dışlayıcı sonuçları olduğunu ileri sürmektedir.

Cumhuriyet'in ulus yaratma projesi birçok açıdan tamamlanmış bir modern ulus-devlet girişimi olarak düşünülebilirse de bu projenin içinde çeşitli toplumsal çelişkiler barındırmadığı anlamına gelmez. Gerçekten de, "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle" sloganı ile yola çıkan Cumhuriyet projesi sonuçları itibariyle bugüne dek çözülememiş bir dizi sorunu barındırır. İlginç olan, uzunca bir tarihi olan ve topluma önemli acılar, sorunlar yaşatan bu gerilimlerin çoğu kez inkâr edilip ve yok sayılması ve buna bağlı olarak bir suskunluk ve inkâr politikasının hâkim olması; öte yandan gündelik pratikler içinde sürekli yeniden üretilmesidir.

Dört temel çelişki etrafında kurulan ve bu çelişkileri yine dört dönemde inceleyen çalışmada ilk çelişki ulusun inşasında Türk kimliği dışındaki Kürt, Ermeni, Rum vd etnik kimlikleri dışlayan ve adeta paranoyak bir milliyetçi, muhafazakâr reflekse dönüşen politikaların yarattığı sarsıntının günümüze dek çözülememiş halini konu ederken, etnik çelişkinin nasıl mekânsallaştığına vurgu yapmaktadır. İdeal hegemonik etnik kimliğin, yabancı korkusu ve nefretinin sürekli bir öteki kimliği icadı bağlamında yeniden üretildiği; bu ideal kimliğin dışındaki her türlü kimlik talebinin de çeşitli biçimlerde kodlanarak dışlandığı gösterilmeye çalışılmaktadır. Cumhuriyet'in mekân

politikalarını toplumsal inşa ve kalkınma amacıyla resmi ideolojinin kırsal ve kentsel alanda somutlaşması olarak okumak olasıdır. Cumhuriyet'in Batılı medeniyetlerle rekabet edebilecek kalkınma tahayyülünde ülke topraklarının örgütlenmesi, ulaşım ve altyapı yatırımlarıyla birbirine bağlanması, kentsel yatırımlar, işbölümü ve kentleşme politikasının yanı sıra kırsal kalkınma hedefleri de dikkat çekicidir. Tüm bu süreçlerin bağımsızlık savaşı sonrası bir ulus-devlet yaratma koşullarında son derece huzursuz, gergin ve istikrarsız bir ortamda cereyan ettiği unutulmamalıdır. Ancak sonuçları itibariyle ülke, mekân organizasyonu etnik ayrışma ile örtüşen bir yapı ortaya koymaktadır. Üstelik sosyal ve mekânsal ayrışmanın üst üste çakışması çoğu kez kent içinde de açıkça gözlemlenebilen bir olgudur.

İkinci çelişki sekülerlik aracılığıyla resmi ideolojinin modern toplum tahayyülü ile geleneksel İslam kimliği arasındaki uzlaşmaz niteliklerine odaklanmakta ve toplumsal referanslardaki radikal kopuşlara bağlı sarsıntıları incelemektedir. Resmi ideolojinin ideal inanç tanımının toplumsal tahayyülle çakışmaması üzerine gizlenerek yaşamak durumunda kalan çeşitli inanç ve yaşam biçimlerinin ötekileştirilmesi, bu yok sayma sonucu anlam dünyalarında büyük boşluklar oluşan toplumun sarsıntıları ve bastırılmış olanın geri dönüşü, sekülerlik çelişkisi olarak konu edilmektedir. Çelişkilerden kaynaklanan sarsıntılara rağmen Cumhuriyet dönemi aydınlanma projesinin önemli bir parçası olarak gördüğü planlama işini ülke çapında etkin bir araç olarak kullanmaya çalışmıştır. Bu modernlik akıl, rasyonalizm ve pozitivizmde ifade bulur. Modern bir toplum tahayyülü, modern ev, modern mekân, modern köy ve modern kent tasarımlarıyla somutlaşmıştır. Ulusal kimliğin inşası sırasında yeniden örgütlenen kırsal ve kentsel yaşamın maddi belirleyicileri de modern tahayyülle tasarlanmıştır. Cumhuriyet'in kendi ideolojisine uygun bir ülke toprağı organizasyonu oluşmuş, başta Ankara olmak üzere birçok kent resmi ideolojinin somut ifadesi olarak yeniden üretilmiştir.

Modern mekân malzemeden tasarıma belirlenirken, kılık kıyafet devrimi bir ölçüde mekâna giydirilmiş gibidir. İdeal köy tasarımlarında ve Köy Enstitülerinde kırsal düzeyde örgütlenen modern toplumsal tahayyül, kentsel alanda da demiryolu şebekesi, kamu iktisadi teşekkülleri etrafında örgütlenen yeni kentler, kamu binaları, bulvarlar, meydanlar, parklar ve diğer kentsel donatılar aracılığıyla kentsel olarak örgütlenmiştir. Milli bir mimari üslubun ve kentsellik anlayışının yaratılması, ulus yaratma projesinin mekânsal fonunu oluşturmaktadır. Ancak özellikle 2000'lerle birlikte bastırılmış olan inanç taleplerinin geri dönüşü, Sünni bir İslami vurgu ve Kemalist modernleşmeci kentleşme ve mekânsallaşmaya rövanşist bir tepki olarak "ihya politikaları" aracılığıyla Osmanlı/İslam kenti ve hayatını yeniden kurmaya çalışmaktadır. Her halükârda mekân, kalkınma sorunu için sadece bir dekor işlevi görmemiş, bizzat zenginliğin yeniden dağıtılmasında ve sınıf ilişkilerinde etkin bir araç olarak kullanılmıştır.

Üçüncü çelişkinin konusu olan toplumsal cinsiyete bağlı çelişkiler Türkiye modernleşmesi açısından ilginç bir tartışma alanıdır. Cumhuriyet projesi, kadını toplumsal hayatın önemli bir figürü yapma yolunda ciddi ve hukuki adımlar atmışsa da toplumsal zihniyete yerleşik anlayış bugün bile kadınlara ve diğer cinsiyetlere kendini gerçekleştirme imkânı tanımayan bir erkek egemenliği çoğaltmayı sürdürmüştür. Aslında bu eril tahakküm ve heteroseksüel iktidar, devletin yeniden üretilmesinde de temel bir araç olageldiğinden sürekli sorgulama dışı kalmıştır. Bu maskülen nitelik sadece kadınlara ve diğer cinsel kimliklere yönelik bir tehdit olmakla kalmamış, giderek erkeklerin de içine hapsolduğu ve erilliklerini sürekli sergilemek, güçlendirmek, yarıştırmak zorunda kaldıkları bir şiddet kültürünü doğurmuştur. Bu maskülen yapı ordudan sol muhalif hareketlere kadar birçok örgütlenmenin temel niteliği olurken, şiddet ve korku toplumun geneline yayılmış ve gündelik hayatı terörize etmiştir. Devlete uygun bir vatandaş modelinin icat edilmesi gereken bir ortamda, Türkiye'de birey-

ler hak ve özgürlükten ziyade görev ve sorumluluk temelinde tanımlanırken, cinsiyetsizleştirilmiş ya da cinsiyet kimlikleri aşkın devlet kültürünü kutsamak üzere yeniden üretilmiştir. Toplum mühendisliği cinsiyet rejimi kurulurken işbaşındadır. Toplumsal cinsiyete bağlı çelişkilerin mekânsallaşması, kentsel mekânda ve gündelik hayatta izi sürülebilen, şiddet üreten ve açıkça görülebilen bir çelişki olmuştur. Toplumsal cinsiyet farklılıkların üretilmesi ve sürdürülmesi, farklı toplumsal cinsiyet taleplerinin dışlanması, yok sayılması, cezalandırılmasına bağlı bu kentselliğin ne kadar şiddet eğilimli olabildiği de gündelik hayat pratiklerinden toplumsal kurumlara ve dilin kullanımına dek yaygınlaşarak doğallaştırma işlevi gördüğü gösterilmeye çalışılacaktır.

Dördüncü çelişkinin konusu toplum ve kalkınma tahayyüllerinin mekânsallaşmasıdır. Cumhuriyet'in sınıfsız kaynaşmış bir kitle tahayyülüne ve Türkiye'nin geç kapitalistleşmesine bağlı olarak sanayileşmediği ve sınıflı bir toplum yapısına sahip olmadığı iddialarına rağmen Cumhuriyet tarihi boyunca yaşama koşulları, dünya görüşleri, gelecek beklentileri farklı olan kitlelerin varlığı ve bu kitleler arasındaki tahakküm ilişkileri görünür haldedir. Korporatist ideoloji bu tahakküm ilişkilerini perdeleyen bir işlev görür. Sınıfsal çelişki, devlet sınıf ilişkilerine ve sınıflar arası ilişkilere yoğunlaşırken, ortaya çıkan çelişkilerin diğer çelişkilerle iç içe geçme potansiyelinin büyüklüğü dikkat çekicidir. Türkiye'deki ulus inşa sürecinde kentleşme ve mekânın politik ekonomik bir değerlendirmesini yaparak, mekân üzerinden yapılan yeniden dağıtımların, kalkınmanın ve Türkiye kapitalizminin temel motiflerinden biri haline geldiğini göstermeye ayrılmıştır. Ulus yaratma projesinin önemli ve çıplak gözle görülebilen bir tezahürü olarak mekân politikası kırsal ölçekten ülke ölçeğine kadar çeşitli yüzlerle somutlaşır. Hedeflenen modern kentli birey ve sınıflar, bir yandan mekân politikası, yordamıyla üretilirken aynı zamanda birey ve sınıfların da mekân politikasını yorumlayarak mekânı şekillendirdiği, yeniden ürettiği eylemliliklerle

karşılaşırız. Bu nedenle mekân politikasının izlerini sürmek, modernleşme projesinin kararlılığını ve bilançosunu ortaya koymakta da yararlı olmaktadır. Lefebvre'in kapitalizmin başarısını mekânı keşfetmesine bağlaması hatırlanarak denilebilir ki, yeni Türkiye ulus-devleti dünya kapitalizmi ile bütünleştikçe ve rasyonelleştikçe toprağın meta değerinin farkına daha da çok varılmıştır. Türkiye kentleşmesinin her aşamasında mekân yeni ve önemli bir rol üstlenerek, hem kalkınmanın hem de sınıf ilişkilerinin tesisi açısından işlev görmüştür. Gerçekten de mekân, reel bir ekonominin oluşmadığı dönemlerde ya da reel ekonominin ürettiği koşulları eşitlik veya eşitsizlik yönünde düzenlemenin aracı olarak kullanılagelmiştir.

Türkiye'nin kentleşme deneyimi tarihsel olarak analiz edildiğinde, geç-kapitalistleşme ve zoraki modernleşme süreçlerine ilişkin bir dizi eşitsizlik ve tahakküm ile birlikte bu süreçlere karşı direnme, mücadele ile uyumun aleni ve gizli stratejilerini izlemek olanaklıdır. Düşük yoğunluklu da olsa, bir demokrasi ortamında baskı ve ikna dengesine dayalı politikalar, Türkiye kentleşmesini sürekli bir hegemonya mücadelesinin alanı olarak okuma olanağı vermektedir. Kamu yararını varlık nedeni olarak benimsemiş; ancak tarih boyunca çok defa kolayca iktidar aygıtına dönüşebilmiş olan kent planlama da, bu hegemonya mücadelesinde önemli bir araç olarak kullanılagelmiştir. Toplumsal dengelerin sürekli değişmesine ve hegemonyanın sürekli yeniden kurulmasına rağmen toplumun belirli kesimlerinin bahsi geçen çelişkilerin birden fazlasının mağduru haline gelmesiyle toplumsal çimento açısından ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye kentleşmesi mekân üzerinden sermaye biriktirmeye dayalı olarak eşitsizlikler üreten bir süreçtir. Bu süreç, Cumhuriyet'in başından beri toplumda var olagelen etnik, seküler, toplumsal cinsiyet ve sınıfsal çelişkilerini besleyerek ve onlarla eklemlenerek varlığını sürdürmektedir. Toplumsal çimentonun güçlendirilmesi ve huzurlu bir kentsel hayat için öncelikle bu çelişkili süreçle yüzleşmek üzere bir toplumsal ar-

keoloji girişimi kaçınılmazdır. Bu gerçeklerle yüzleşmeyen bir planlama sisteminin mutlu mekânlar üretmesi beklenemez.

Çalışma boyunca değinilen çelişkilerin genellikle bir arada gözlenmesi, iç içe geçmesi elbette tesadüfi değildir. Toplumun etnik ayrımcılıktan muzdarip kesimleri sınıfsal olarak da kolaylıkla ezilen grupta yer alabilmekteyken, seküler çelişkinin mağduru örneğin aynı zamanda kadın olduğu takdirde daha da eşitsiz bir konuma sürüklenmiş olmaktadır. Toplumda ekonomik özgürlüğü bulunan bireyler kendilerini politik ve kültürel anlamda yeniden üretebilmekteyken, bu ilişki ters yönde de geçerli olmakta, çeşitli kimlikleri itibariyle sürekli ezilen tarafta olanların bu sarmaldan çıkması neredeyse olanaksızlaşmaktadır. Bu süreç toplumda çok katmanlı bir hiyerarşi yaratırken, bireyler çeşitli açılardan ezen ve ezilen kimlikleri kendi kişilik repertuarında toplayabilmekte, bir sembolik sermaye ile donanmakta; böylece tahakküm biçimleri doğallaşmakta, tahakküme direniş konumları kaygan hale gelmektedir.

Tahakküm ilişkilerini, sınıfsal çelişki ile sınırlamak ya da diğer çelişkileri görmek ancak basit bir ezen-ezilen ikilemi ile açıklamak bir tür indirgemeciliktir. Modern toplumların bireyleri çoklu kimlikleriyle farklı an ve ilişkilerde değişik rol ve pozisyonları işgal edebilir, tahakküm biçimlerinin çok katmanlı hiyerarşisinde değişik konumlarda bulunabilir, zaman zaman yer ve kimlik değiştirebilir. Bu nedenle çelişkilerin iç içeliği ve eklemlenmesi bu indirgemecilikten uzak bir anlayışla değerlendirilmelidir. "...ezilme çeşitlerini bir bir saymak, bunların toplumsal alandaki çakışmalarını tarif etmeyen yatay bir eksende, ayrı ayrı sıralanmış bir şekilde var oldukları varsayımını içeriyor. Dikey bir model de aynı derecede yetersiz; çünkü ezilme biçimleri kestirme yoldan rütbelendirilip, nedensel olarak ilişkilendirilip orijinallik ve türetilmişlik düzlemlerine bölüştürülemez" (Butler, 2010: 62).

Dünyada Batı kültürünün taşıyıcısı "beyaz, Anglosakson, Protestan erkek" imgesi Türkiye'de "Türk, Sünni erkek" olarak tezahür etmiş ve bu tanımlamanın dışında kalanı marjinalleş-

tirmiştir. Cumhuriyet Türkiye'si de demokratikleşme çabalarına, tahakküm ve eşitsizliklere gösterilen direnç ve mücadelelere rağmen ayrıcalıklı vatandaşlar, bu coğrafyaya özgü WASP yaratılmıştır denilebilir. Eğitimli, kentli, zengin, cumhuriyetçi, Sünni, beyaz Türk, erkek kimliği bu ayrıcalıklı bireyi temsil ederken, bu prototipin ötekisi durumundaki kimlik öğelerinin yoğunlaştığı bireyler için yaşamak hiç kolay olmayacaktır. Gündelik hayata katılma, ekonomik ve siyasal olarak kendini gerçekleştirme ve temsil konularında var olan eşitsiz yapıyı aşmak son derece güçtür. Genellikle bu kimlikleri saklama ya da bastırma türünden veya direnme ve mücadele etme türünden zorlu stratejilerin seçilmesi gerekecektir.

Kentlerin sunduğu belirsizlik, güvensizlik, yoksulluk, eşitsizlik, yalnızlık, iletişimsizlik, korku ve arzular karşısında yaşadıkları dışlanma süreçlerine karşı cemaatler, siyasi hareketler, hemşerilik dernekleri, tarikatlar, mahalle örgütleri, futbol kulübü taraftarlığı gibi dayanışma ve aidiyet çözümleri arayan toplum kesimleri, kolaylıkla içe kapanma, hoşgörüsüzlük ve fanatizm ile iç içe geçerek ötekileştirme, dışlama, linç gibi toplumsal refleksler gösterebilmektedir.[4] Birey ve gruplar için bu stratejiler ne kadar zor ve sıkıntı verici ise, toplumsal çimento açısından düşünüldüğünde bu çatlaklı yapıyı bir arada tutmak o denli zordur. Bunun için iktidarın baskı ve ideolojik aygıtlarını sürekli işbaşında tutması, iknanın üretilemediği yerde baskı araçlarını hazırda bekletmesi gerekecektir. Ancak belki de en şaşırtıcı olan, bu çok çatlaklı yapıda tahakküm altında kalan birey ve grupların varoluş mücadelelerini eklemleyememesi, birbirlerine karşı dışlayıcı ve tahammülsüz olmasıdır. Çoğu kez bir çelişkinin mağdurlarının mücadelesinde bir diğer çelişkinin bölücü, dışlayıcı olabildiği görülmektedir. Örneğin sınıfsal bir mücadelede toplumsal cinsiyete bağlı kimlikler bir ayrışmaya yol açabilirken, bu ayrışmış grup da etnik ya da

4. Allah korkusu, İslam inancı, geleneksel aile değerlerine ve otoriteye saygı gibi antropolojik değerler suç ve şiddeti engelleyen toplumsal değerler olarak gösterilse de, şiddetin Türkiye toplumda yaygın bir davranış kodu ve ifade biçimi olduğu söylenebilir.

inanç temelli bir bölünme yaşayabilmektedir. Sonuçta çelişkiler, eşitsizlik ve tahakküm, çeşitli toplumsal kimlikler aracılığıyla belirli toplum kesimlerinin üzerinde yoğunlaşırken, tahakküme karşı mücadeleler de aynı ayrımlar üzerinden yalnızlaşmakta ve marjinalleşmektedir. Ayrımcı, dışlayıcı, nefret üreten medya ve devlet dilinin toplumsallaşıp yaygınlaşması ise, linç kültürünü doğallaştıran en tehlikeli durum olarak okunmalıdır.

Türkiye'de gündelik hayat içinde tüm bireyler sürekli kodlanma süreçlerine tabi tutulur: Dış görünüş, ten-saç-göz rengi, sakal-bıyık şekli, kılık-kıyafet, davranış, ad-soyad, memleket, aksan, kullanılan kelime dağarcığı vb pek çok gösterge kişiyi toplumsal hiyerarşide merkezi ya da tali, makbul ya da sakıncalı bir konuma yerleştirme işlevi görür.

Etnik, dini, sınıfsal, toplumsal cinsiyet, statü ve kültürel aidiyete ilişkin kimlik fetişleştirmeleri ayrışma ve yalnızlaşmanın da asıl sebepleridir. Bir arada yaşam kültürüne büyük zarar veren bu kodlama davranışları oldukça yaygındır. Türkiye'de yan yana gelen iki kişinin birbirine yönelttiği ilk sorulardan biri olan "nerelisin" sorusu hiç de masum olmayıp bu kodlamanın ilk adımını oluşturur. Aksanın kodlanışı da bunu destekler niteliktedir. Bu kısa sohbet karşıdaki kişinin Türk, Kürt, Laz, Gürcü vs kökenlerden hangisine ait olduğunu, Sünni, Alevi, gayrimüslim inançlardan hangisine dahil olduğunu anlamaya yarar.

Kodlama bireysel sohbetlerin dışında resmi işlerde de işbaşındadır. Türkiye'de isimlerin taşıdığı anlama dair bir ideolojik aidiyet kurulabildiği gibi, birçok ebeveyn çocuklarına isim seçerken özellikle bir ideolojik dışavurumdan kaçınmamaktadır. Kimi adlar kolaylıkla devrimci sol ideolojiyle özdeşleşirken, dindar, Kemalist, Alevi, Kürt, modern kimliklerle özgü adlar da bulunmaktadır. Kimi zaman ad nedeniyle resmi dairelerde ya da kamusal alanda engelleme ya da kayırma yaşanması mümkün olabilmektedir. Memleket ya da isme göre kodlamanın öncesindeki bir başka kodlama biçimi belki de fiziksel

görünüşe bağlı önyargılardır. Kişinin ten, saç, göz rengi; varsa sakalı, bıyığı ve saç stili kimliğine ilişkin önemli ipuçları sayılmaktadır. Yine giyilen kıyafetler, aksesuarlar, takılar, eşyaların tasarımı, markaları ve görünümü de bu önyargıları destekler. Çoğu durumda kişiler kamusal alanda ya da resmi işlemlerde hayal kırıklığına uğramamak üzere bu kod taşıyan unsurları örter ya da çıkarır.

Gündelik dil de kodlamanın ya da ifşa etmenin önemli bir aracıdır. "Merhaba", "selamünaleyküm", "Allah razı olsun", "teşekkürler", "eyvallah", "mersi", "hayırlı işler", "hoşça kal", "Allaha emanet" gibi sıradanlaşmış gündelik sözcüklerin örtük anlamları ideolojik tercihlerden kaynaklanmaktadır; bu ve benzeri sözcükleri kullananlar ya da kullanmayanlar kolaylıkla kodlanabildiği gibi, sözcük seçimi kullanıcı açısından da alışkanlık olup özellikle bir ifşa niyetini gösterebilmektedir.

Türkiye'de kişilerin birbirlerine hitap ve seslenişleri de anlam yüklüdür. Çoğunlukla iktidar ve hiyerarşiyi tanımlayan "efendi", "bey", "hanım kız" gibi sıfatlar doğrudan kullanılır ya da isme eklenir. Bunlar dışında eğitim, meslek, gelir, statü, beğeni, kültürel tercih gibi birçok şey kodlanır ve yaftalanır. Evlenme, iş bulma, komşuluk, ev kiralama, eğlenme, ait olma, alışveriş yapma gibi toplumsal pratiklerde ve gündelik hayat içindeki tüm edimlerde bu kodların işbaşında olduğu görülür. Bu kodlama ve yaftalama, öteki ve ben inşa süreçlerinde sürekli işbaşındadır. Masum görünen zevk ve beğeninin de sınıflandırıcı, ayrıştırıcı, kodlayıcı olduğu (Bourdieu, 1986); gündelik pratikler içinde, tüketici davranışlarımızda, yer ve mekân tercihlerimizde ortaya çıkar.

Bu tür bir toplumsal hayatta bireyler için dört temel gündelik strateji ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki cemaatleşme ve kapanmadır. Aynı aidiyetlere sahip kişilerin ötekine karşı biz duygusunu inşa ettiği çeşitli kamusallıklar yaratarak cemaatleşmesi, oldukça yaygın ve ayrıştırıcı bir strateji olarak okunabilir. Cemaatleşmenin mümkün olmadığı koşullarda gizlenerek yaşama stratejisi tercih edilebilmektedir. Aidiyet-

lere ilişkin göstergelerin saklanması, örtülmesi, bastırılması yoluyla baskı, şiddet ve dışlanmadan kurtulunmaya çalışılır. Üçüncü bir strateji olarak ifşa ise ikinci stratejinin aksine çok daha zor ve mücadeleli bir yoldur. Kimlik öğelerinin aleni biçimde sergilenmesi adeta bir isyan ve meydan okuma niteliğindedir. Ayıplanma, dışlanma, cezalandırılma, şiddet yoluyla bastırılma gibi toplumsal süreçlerle karşılaşma olasılığı yüksek bir stratejidir. Kod sökümü olarak nitelenebilecek son strateji ise her tür kodlama ve önyargı eğilimini yapıbozumuna uğratma amacıyla kodların melezleştirilmesi ve karışık kullanımıdır. Genellikle genç, eğitimli, kentli kesimin ve altkültürel hareketlerin tercih ettiği bu kod sökümü stratejisi; adı, memleketi, aksanı, zevkleri, geliri, mesleği, söylemi nedeniyle kodlanmak istemeyen kişilerin bir tür kafa karıştırma eylemidir. Çok yaygın olmayan bu strateji, göstergeler arasında melezleşme ve geçirgenlik ile farklı kimlikler arasında etkileşimi ve meşrulaştırmayı artırma imkânı yaratmaktadır.

Etnik, seküler, toplumsal cinsiyet ve sınıfsal eşitsizliklerin derin ve yaygın olduğu bir toplumda bu sorunlarla mücadelede politikaları, tahakkümü 1. tamamen ortadan kaldırmak, 2. azaltmak, 3. katlanılabilir kılmak, 4. idare etmek ve 5. yok saymak şeklinde beş temel düzeyde toplanabilir. Son derece zor ve belki de ütopik bir hedef olarak eşitsizlikleri ortadan kaldırmak ve yok etmek bunlardan ilkidir. Ancak varlığını eşitsizlikler üzerinden devam ettiren bir sistemde kısa vadede bunu beklemek anlamlı değildir. Toplumsal eşitsizlikler ve tahakkümü azaltmaya dayalı ikinci strateji demokratikleşme olarak da nitelenebilir. Bu politika daha az kişiyi eşitsizliklere konu etmeyi, var olan eşitsizliklerin de derinliğini azaltmayı hedefleyecektir. Üçüncü politika ise eşitsizlik ve tahakküm konusunda gerçek bir değişiklik önermeksizin süreçlerin mağdurları için durumu katlanılabilir kılmak üzere geçici çözümler, iyileştirmeler sağlamaya yönelik bir durumu hafifletme girişimidir. İdare etme politikası ise eşitsizlik ve tahakküm biçimlerini sürekli izleyerek bunları risk unsuru haline geldiği

anda kontrol etmek, görünmez hale getirmek, bastırmak gibi bir dizi baskı aracına işaret eder. Eşitsizlik ve tahakkümün yok sayılmasına, tecrit edilmesine, istatistiksel, mekânsal ve söylemsel olarak dışlanmasına yönelik inkâr politikalarını ise yok sayma kategorisine dahil etmek mümkündür.

Türkiye açısından bu politika seçeneklerinin tarihsel olarak nasıl uygulandığına bakılınca politika tercihlerinin dönemsel olarak hegemonyanın yapısına, uluslararası ve ulusal konjonktüre göre baskı ve ikna araçlarının birbirini ikame ederek farklılaştığı; ancak büyük ölçüde 3., 4. ve 5. politika seçeneklerinin tercih edildiği, bunun sonucu olarak da güçlü bir toplumsal mutabakat ve toplumsal çimento oluşturulamadığı ve huzurlu bir gündelik hayatın tesis edilemediği görülecektir. Bu derin eşitsizlik ve tahakkümün sürdürülmesinde söylemin rolü de azımsanmayacak boyuttadır. Eşitsizlik ve tahakküm gizlenemez noktaya ulaştığında, direnç oluştuğunda hâkim söylemin eşitsizliklerin ve tahakkümün sorumlusu olarak mağdurları işaret etmesi, durumu bir dizi dışsal ve doğal faktörün yanı sıra onların tembelliği, yeteneksizliği, dar kafalılığı, müsrifliği, kültürsüzlüğü ve giderek genetik yetersizliği ile açıklarken aşağılayıcı bir söylem kurmaya çalışması; diğer yandan bağışlayıcılık, hayırseverlik ve hoşgörü nosyonlarını kendinde bütünleştirerek kendini meşrulaştırması dikkat çekicidir. Giderek toplumsal tahayyüldeki bu tür travmalar çeşitli açılardan kültürel ötekileştirme, yabancı düşmanlığı, nefret söylemi ve içe kapanma gibi sonuçlar üretmektedir.[5]

5. Bu konuda bir toplumsal arkeoloji denemesi yapmak, yaparken Türkiye'deki modernleşme sürecine ve bu süreçte üretilen popüler söylemlere bakmak açıklayıcı olmaktadır: Türkiye'de popüler olmuş, her döneme damgasını vurmuş bilindik sözleri ele alırsak ve bu metinlerin altındaki örtük anlamı biraz eşelersek, aslında süreçte doğan sıkıntılar da görünür halde karışımıza çıkıveriyor. Mesela, "halka rağmen, halk için" ya da "Batı'ya rağmen Batılılaşma" ya da "bu ülkeye komünizm gelecekse onu da devlet yapar" ya da bunlara tepki niteliğindeki "yeter söz milletindir" gibi sloganlar. Bunlar Türkiye tarihine damga vurmuş, toplum tarafından yeniden üretilen birtakım sözler. Ya da "çağ atlamak", "bir koyup beş almak" ve "her mahalleye bir milyoner" gibi bir dönemi ve ahlakı temsil eden ünlü söylemler düşünülebilir. Ve de "Ordu-millet", "Türk'ün Türk'ten başka dostu yok" ya da "Huzur İslam'da" "Avrupa Avrupa duy sesimizi,

Toplumbilimciler tarafından Türkiye gibi bunca toplumsal sorun ve çelişkinin olduğu bir toplumda sosyal patlama ihtimali sıkça gündeme gelmiştir. Ancak özellikle devletin ve ordunun sert müdahaleleriyle toplu tepki verme refleksi gelişmemiş bir toplumda, tepkilerin bireysel ve içedönük olarak tezahür ettiği söylenebilir. Gündelik haberlerdeki şiddet haberlerinin sürekli artıyor olması, toplumsal barış ve huzurun sürekli azalması, gündelik hayatın güvensiz hale gelmesi ve toplumdaki birçok bireyin mutsuz olması, mutsuz ilişkiler ve mutsuz mekânlar kurması sonucu oluşan tablo uluslaşma ve modernleşmenin bedellerinin halen ağır biçimde ödenmekte olduğunu göstermektedir.

Wacquant'ın gettolar için kullandığı "yavaş isyan" kavramı oldukça manidar, muhtemelen Türkiye gibi toplumlar için de açıklayıcıdır (2011). Devlet ve devlet yetkililerine yönelik bir tepkiden ziyade yerel suç oranlarının yükselmesi, toplu yoksulluğun kendi hiyerarşi ve çelişkilerini yaratması, toplumun içten çöküşünü simgeleyen bu kavram bir tür toplumsal patlamayı ancak içe doğru ve kendini hedef alan bir tepkiyi anlatır. "Türkiye'de bu tür bir içe doğru patlamayı yıllardan beri yaşıyoruz. Öfkesini, tepkisini, hak talebini dile getiremeyen, dile getirme girişimleri, korkular siyasetinin efendileri tarafından şiddetle bastırılan Türkiye toplumu, bu baskı karşısında ezilip, büzülüp, kendini bir biçimde yok ediyor. Cinnet geçirenler, daha hafif sinir bozuklukları çekenler, bir futbol maçı, bir araba kazası veya sıradan bir laf atma için işlenen cinayetler, intiharlar, kısacası şiddet artıyor..." (İnsel, 2004: 249).

Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi adlı bu çalışma Türkiye'deki modernleşme, ulus inşası ve kentleşme süreçlerindeki toplumsal çelişkilere odaklanarak, bu çelişkilerin

bu gelen Türklerin ayak sesleri" gibi kimlik genelleyen söylemler. Bunlar bizim sürekli duyageldiğimiz, duvar yazılarında okuduğumuz birtakım klişeler ve aslında altını kazıdığımız zaman toplumsal arkeolojimizde bizi biçimlendiren ideolojiyi de tanıyıp anlamaya başladığımız, modernleşme sürecinin toplumda yarattığı travmaların izini sürebileceğimiz, kültürel miras olarak düşünülecek zenginliğimize nasıl yaklaştığımızın da ipuçlarını veren birtakım önemli söylemler...

iç içe geçme ve eklemlenmesine dikkat çekmeye, bu şekilde mutlu ve huzurlu bir kentleşmenin olanaksızlığını göstermeye çalışmıştır. Gerçekten de, çoğul bir etnik yapıyı Türkleştirmek, yaygın inanma biçimi olan İslam'ı Sünnileştirerek ehlileştirmek, toplumun tüm kesimlerini modernleşme adına seferber ederken gündelik hayatı erilleştirmek, sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir toplum kurmaktan söz ederken son derece vahşi bir kapitalist korporatist kalkınmayı benimsemek olarak özetlenebilecek bir projenin sorunlarla karşılaşmaması olanaksızdır.

Bu çalışmada etnik çelişki olarak Türk-Kürt ikilemiyle ortaya konmaya çalışılan çelişkinin diğer azınlık ve yabancı kimliklerini, laik-İslamcı ikilemi üzerinden tartışılan çelişkinin diğer dinleri ve dinsizleri, kadın-erkek karşıtlığıyla sergilenen çelişkinin diğer cinsel kimlikleri, zengin-fakir ikilemiyle tartışılan sınıfsal çelişkinin sınıfsal hiyerarşideki diğer grupları göz ardı etmediğini de belirtmek gerekiyor. Bu coğrafyada yaşayan hemen her insan yaşlı-genç, zengin-fakir, erkek-kadın, Müslüman-gayrimüslim, Türk-azınlık, kentli-köylü, modern-geleneksel, laik-İslamcı, Sünni-Alevi, aydın-eğitimsiz gibi çeşitli konumlarda ortaya çıkan ve tahakküme dönüşen toplumsal ikilik ve hiyerarşilerin kimi zaman ezeni kimi zaman ezileni olurken, bu tahakküm biçimlerini doğallaştırmak yerine ortadan kaldırmayı, farklılıklara rağmen eşit ve kardeşçe bir arada yaşamayı tahayyül edemez miyiz? Daha barışçıl bir toplumsal hayat için toplumsal çimentonun çatlakları ve tahakküm biçimleri ile yüzleşmek, geçmişe yönelik günah çıkarmak ve samimi bir devrimci niyet gerekmektedir. Bu niyet kuşkusuz, düzenin sürmesini isteyenler için oldukça rahatsız edici niteliktedir. 2010'lu yılların Türkiye'si ne yazık ki toplumun büyük kesimine geniş anlamda mutlu, huzurlu, barışçıl ve dayanışmacı bir gündelik hayat sunamamakta, geleceğe dair ümit vaat edememektedir. Tarihsel olarak modernleşme projesinin başarısının tartışılması, bugün yaşanan ahlaki çözülmeler, toplumsal değer yitimleri ve içe patlamaları anlamak, bireysel ve toplumsal olarak huzursuz ve barışamayan yönlerimizi aşmak için belki bir imkân sunabilir.

Birinci Bölüm

Türkiye Kentleşmesini Okumak

Batı'daki devletlerin modernleşme süreci incelendiğinde birçoğunun sömürgecilik süreçlerinden kaynaklanan bir sermaye, mal, ürün ve emek birikimi olduğu, modernleşmeyi bu kaynaklarla gerçekleştirdiği görülmektedir. Oysa 1923 Türkiye'si savaştan yeni çıkmış, sermaye birikimi sağlamak bir yana borç batağında, üstelik gerekli kalkınmayı sağlayabilecek mal, emek, üretim araçları ve insan kaynağından mahrum bir ülkedir.[1] 13,7 milyonluk nüfusun %76'sı kırsalda yaşamakta-

1. Rakamlar tartışmalı da olsa sadece Çanakkale Savaşı'nda 400.000 genç insanını yitirmiş olan ülkenin, Kurtuluş Savaşı ve mübadelelerin ardından ciddi bir nüfus açığı yaşadığı görülmektedir. Zürcher, 1923'e gelindiğinde 2,5 milyon

dır, kalkınmanın motoru olabilecek burjuvazi[2] gayrimüslimdir, mevcut aydın ve kanaat liderleri dindar oldukları için dışlanmıştır, yönetim kadroları yeni, halk eğitimsiz, çalışabilir erkek nüfusu yetersizdir. Bu durumda modernleşme ve kalkınma imkânları son derece kısıtlıdır.

Sömürge ülkelerin doğal kaynaklarını transfer edemeyen ülkeler için zenginliğin üretilmesi ulus içi bir sorundur. Eğer ülkede sermaye birikimi de sağlanamamış ise bu iş otoriter bir merkezi devletin müdahaleleri sonucunda gerçekleştirilecektir. Devlet, kapitalist gelişme olanakları üretme ve belirli gruplar lehine sermaye birikimi sağlamanın yanı sıra, bu süreçten zarar gören toplum kesimlerini de ikna edecek mekanizmaları üretmek zorundadır.

Tezel, milli mücadelenin Anadolu'da benimsenmesinin kolay olmadığını, Kemalistlerin işgal kuvvetlerinden önce Anadolu'daki isyancı hareketleri bastırmak zorunda kaldığını, Anadolu'daki insan gücünün ve iktisadi potansiyelin Kurtuluş Savaşı'nda seferber edilebilmesi için Kemalistlerin, büyük arazi sahiplerine, tüccarlara, tarikat liderlerine, Kürt aşiret reislerine düzenli olarak başvurup yardım istediklerini hatırlatmaktadır. Savaşın sona ermesiyle yeni askeri kadronun Türkiye'deki toplumsal varlığın üzerine bir burjuva devlet kabuğu yerleştirdiğinin ancak henüz bir Türk burjuvazisinden söz etmenin mümkün olmadığının altını çizmektedir (1994: 134-138). Türkiye'nin ilk dönemleri olan milli mücadele ve ulus inşa sürecinde farklı çıkarların temsil edildiği dönemsel bir hegemonyanın, geniş yelpazeli bir tarihsel bloğun oluştuğunu; ancak hedeflenen inşa ve kalkınma için yatırımlar, kaynak transferleri aracılığı ile ulus içi eşitsizliklerin yeniden üretildi-

Anadolulu Müslüman, 600.000-800.000 arasında Ermeni ve 300.000 kadar Rum'un yaşamını yitirmiş olduğunu; bazı vilayetlerde nüfusun yarısının ölmüş, dörtte birinin göç etmiş olduğunu; kalanların açlık, kolera ve tifo ile boğuştuğunu yazmaktadır (2000: 239).

2. Ahmad, Osmanlı'nın İzmir, İstanbul, Selanik, Beyrut gibi liman kentlerinin zenginleşmesiyle birlikte atıl bir Yunanistan'dan dinamik Osmanlı'ya yönelik Rum göçlerine ve Osmanlı kıyı kentlerinde canlı bir ekonomik iklim yaratan gayrimüslim burjuvaziye dikkat çekmektedir (2010: 39).

ğini, Türkiye'nin refah ve etnik farklılık haritası büyük ölçüde örtüşen ülkelerden biri olduğunu görüyoruz.

Modernlik ve Batılılaşma Gerginliği

Modernleşme süreci, toplumsal gelişme, insan hak ve özgürlükleri yanı sıra kentleşme ve sanayileşme süreçleri ile paralellik taşır. Bu açıdan bakıldığında Batı'da Fransız Devrimi'nin ardından başlayan özgürleşme hareketleri ve Sanayi Devrimi'yle gelişen kentleşme, sanayileşme, modernleşme deneyimi iki yüzyıla yayılan, mücadelelerle dolu bir süreçtir. Türkiye'nin modernleşme deneyimi her ne kadar Osmanlı'da izleri görülebilen bir süreklilik olarak değerlendirilebilse de aslen Cumhuriyet Devrimleriyle başlamış; kentleşme, sanayileşme sürecine ise son 50-60 yılda girilmiştir denilebilir.

Batı modernleşmesinin iki yüzyıllık tarihi, kapitalist modernleşmenin olduğu kadar, buna gösterilen dirençlerin, mücadelelerin de tarihi olmuştur. Sanayi Devrimi'nin yarattığı toplumsal tahribatın karşısında verilen sendikal mücadeleler, insan hakları ve toplumsal talepler modernleşmenin rotasında önemli bir yönlendirici olmuştur. Türkiye deneyiminde ise modernleşme bir halk hareketi olmaktan ziyade modernleştirici elitlerin bir toplumsal mühendislik projesi olarak başlamış, "halka rağmen halk için" sözünde kendini bulmuştur. "Halk anlamaz" diyerek işler kapalı kapılar ardında yürütülmeye başladığında ortaya çıkan teknokrasi, demokrasinin en büyük düşmanıdır (Eroğul, 1991: 70). Bu tavır ne yazık ki Türkiye demokrasisinin temel motiflerinden biri olmayı sürdürmektedir. Türkiye'de toplumsal hareketlerin ve insani taleplerin modernleşme projesine etki etmediğini söylemek haksızlık olur; ancak modernleşme güzergâhının çizilme sürecindeki uyum ve mücadele süreçleri, Batı deneyimlerinden ciddi farklılıklar göstermiştir denilebilir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kalkınmanın başarılması için yabancı sermaye ve bilgi ihtiyacı görmezden gelinemeyecek bir gereksinimdi. Bunun için çeşitli kapitalistlerden destek

aranmışsa da Birinci Dünya Savaşı sonrası koşulları ve 1929 Buhranı buna fırsat vermemiş, çeşitli imkânlarla donatılan milli burjuvazi de gerçek bir kalkınma yaratmaktan uzak kalınca, hiçbir zaman tam anlamıyla liberal olamayan ekonomide, korporatist bir devlet kapitalizmi kaçınılmaz hale gelmiştir.

Batılılaşma hareketinin yabancı korkusu, zenofobi ya da yabancı düşmanlığı denilebilecek sarsılmaz bir karakteri olması da çelişkili durumlar yaratmıştır. Belge (2009), Türkçülük ve İslamcılık akımlarından beslenen zenofobi ve faşizmin ulusal kimliğin inşası sürecinde önce dışadönük olduğunu, örneğin Balkan Harbi ertesinde bağımsızlık ilan eden Arnavutlara, Birinci Dünya Savaşı sırasında din kardeşi saydığımız Araplara ve işgalci Batılı devletlere yönelik iken, NATO üyesi olunmasıyla[3] bunun yumuşadığını ve içedönük bir hal alarak Türk dışındaki diğer etnik kimliklere yöneldiğini belirtmektedir. Bu süreçte inşa edilen öfkenin, biraz da suçluluktan kaynaklanan bir inkâr kültürüyle, en çok Rum, Yunan ve Ermeni düşmanlığı biçiminde tezahür ettiği söylenebilirse de, 1980 sonrası Kemalist milliyetçiliğin İttihatçı bir çizgiye kaymasıyla Kürtlere yöneldiği görülmektedir. Milliyetçiliğin radikalleşmesi, siyasal İslam'ın yükseldiği, ayrılıkçı etnik taleplerin arttığı ve gelir dağılımının aşırı derecede bozulduğu 1980 sonrası ortamında pek de şaşırtıcı sayılamazdı.

Batı'ya karşı güvensizlik, tiksinti ekseninde gezinen ve komplo teorileriyle beslenen bu zenofobi[4] "Türk'ün Türk'ten

3. Belge, Türkiye, İtalya, Yunanistan gibi Kuzey Atlantik ile ilgisi olmayan ülkelerin NATO üyesi olmasının tuhaflığına değinirken, Menderes hükümetinin bu kararı meclisten geçirmeden almasının eleştiri konusu olduğunu hatırlatmaktadır (2011: 628).

4. Milliyetçi ideologlardan Nihal Atsız'ın oğluna yazdığı 4 Mayıs 1941 tarihli ünlü vasiyetnamesi bu zihniyetin şahikası olması açısından dikkate değerdir: "Yağmur Oğlum! Bugün tam bir buçuk yaşındasın. Vasiyetnameyi bitirdim, kapatıyorum. Sana bir resmimi yadigar olarak bırakıyorum. Öğütlerimi tut, iyi bir Türk ol. Komünizm bize düşman bir meslektir. Bunu iyi belle. Yahudiler bütün milletlerin gizli düşmanıdır. Ruslar, Çinliler, Acemler, Yunanlılar tarihi düşmanlarımızdır. Bulgarlar, Almanlar, İtalyanlar, İngilizler, Fransızlar, Araplar, Sırplar, Hırvatlar, İspanyollar, Portekizliler, Romenler yeni düşmanlarımızdır. Japonlar, Afganlılar ve Amerikalılar yarınki düşmanlarımızdır. Ermeniler, Kürt-

başka dostu yok" şiarıyla cisimleşmiş ve Cumhuriyet dönemi boyunca sağ ve sol ideolojileri, İslamcılığı buluşturan, ortaklaştıran önemli bir izlek olmuş, "Avrupa Avrupa duy sesimizi bu gelen Türklerin ayak sesleri" sloganıyla bir öfke, kıskançlık, özgüven ifadesine dönüşmüş; ders kitaplarında da kin, nefret ve aşağılayıcı bir üslupla yer bulmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisine dönüşmüş olan Batıcılık projesinin temellerini Tanzimat dönemi sonrasında atılmış adımlar oluşturur. Özellikle İstanbul başta olmak üzere, kıyı kentleri aracılığıyla Batı'ya açılmış olan Osmanlı, Batı'yla ilişkisinde ağırlıklı olarak etkilenen taraf olmuş; aynı zamanda bu hareket kendi mağdur ve muhaliflerini de doğurmuştur. Ancak Batı'ya karşı yürütülen Kurtuluş Savaşı mücadelesinde ve bir ulus-devlet olarak Türkiye'nin inşa sürecinde de Batılılaşma hedefinden vazgeçilmemiş, "Batı'ya rağmen Batılılaşma" sloganında cisimleşen bu kararlılığın izleri yapılan tüm reformlarda görülmüştür. "Batı, Kemalist çizgi için, her türlü çelişkiden arınmış, moral problemleri çözmüş, insanlık durumunun mümkün olan en iyi formu, tarihin sonuydu. Kemalist çağdaşlaşma projesi, klasik oryantalizmin self-kolonizasyona dayalı bir adaptasyonudur" (Yıldız, 2010: 296).

ULUSAL MEKÂNIN ÜRETİMİ, ETNİK AYRIMCILIK VE EŞİTSİZLİKLER

Türkiye'nin modernleşmesi ve kalkınması öncelikle, Osmanlı borçlarının ödendiği, savaş sonrasında ve 1929 Dünya Ekonomik Krizi koşullarında gerçekleşmiştir. Bu süreçte kapitalist mülkiyet anlayışının yerleştirildiği, bunu tesis edecek bir devlet ve hukuk siteminin sağlandığı, girişimcilik ve serbest piyasanın teşvik edildiği, buna destek verecek bir devlet kapitalizmi ile kamu iktisadi teşekküllerinin kurulduğu, altyapı yatırımlarıyla iç pazarın bütünleştirildiği ve bankacılık sistemi-

ler, Çerkezler, Abazalar, Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar, Lazlar, Lezgiler, Gürcüler, Çeçenler içer(de)ki düşmanlarımızdır. Bu kadar çok düşmanla çarpışmak için iyi hazırlanmalı. Tanrı yardımcın olsun!"

nin tesis edildiği düşünülürse, kısıtlı imkânlara rağmen kararlı bir geç kapitalistleşme örneği olarak okunabilir.

Bu süreçte asker-bürokrat ağırlıklı yönetici kadroların önemli sermaye birikimi sağladığı, genel refah düzeyinin sınırlı da olsa arttığı; ancak ekonomik anlamda egemen sınıflar aleyhine Varlık Vergisi dışında somut bir düzenleme yapılamadığı, mülkiyet tekelleşmesi sorununun çözülmediği, tarım ve ticaret gelirlerinin etkili biçimde vergilendirilmediği görülecektir. Jakoben niteliği ağır basan bu devrim ve yönetimin gerçekleşip varlığını sürdürebilmesi için bir ulus yaratmak, bu ulusun varlığını ve bütünlüğünü meşrulaştıracak bir resmi ideoloji kurmak gerekecektir.

Resmi İdeoloji ve Bir Toplumsal Çimento Olarak Milliyetçilik

Cumhuriyet tarihi boyunca modernleşmenin, resmi ideolojiye dönüşümü ve reformlarla cisimleşmesi ile bunun yarattığı gerilimler izlenebilir. Bu toplumsal mühendislik projesinin tabandan yeterince destek almadığı için küçük sarsıntılardan bile oldukça etkilendiği, meşruiyet sağlamak için hem ideolojik hem de baskı araçlarını sıkça kullanmak zorunda kaldığı söylenebilir.

> Devletin kurulması ile beraber toplumsal mühendislik çabalarının kültürel kimliği koruma projesini arka plana iteceği doğaldı. Nitekim cumhuriyetçi kadrolar merkezi devleti yücelterek geleneksel ilişkilere karşı çıktılar, modern ilişkilerin modern öncesi bağların yerine geçmesini sadece zamana bırakarak değil, okuluyla, radyosuyla, yasalarıyla, gerektiğinde de zor kullanarak sağlamaya çalıştılar. Kısacası milliyetçilik bir modernleştirme ideolojisi ve pratiği işlevini gördü (Keyder, 1993: 112).

Bu zoraki süreç reform, baskı, yasak, ikna gibi çeşitli yöntemler kullanılarak gerçekleştirilmiştir ancak zayıflığının kaynağı da budur aslında. Modernleşmenin toplumsal bir tahayyül olmaması nedeniyle oluşan bu gerilim ve içselleştirme

sorunu, kuşaklar boyunca azaltılamamış olup, duruma yönelik erken teşhislerin ise popülerlik kazanamadığı görünmektedir. "Halkının katılabileceği şekilde gelişmeyen devrim ya da reform hareketi, yalnızlığa, soyutlanmaya, hatta bunların sonucu olarak yapılan bürokratik zorlamalarla, halka karşı düşmeye mahkûm oluyordu. Bu zıtlaşma, Anadolu toplumunun tabanındaki çekirdek ya da tohumun yeşermesini önlemekte, onu hatta çürütmektedir" (Küçükömer, 1969: 94).

Türkiye'de resmi ideoloji olarak benimsenen Kemalizm'in, sosyalizm dahil tüm ideolojik kümelenmelere nüfuz edip, onları eklemleyen bir yapıya kavuşması ve bir ideolojik tekel kurması hedeflenmiştir (Çulhaoğlu, 1996: 136). Bu ideoloji bir yandan İslami bir cepheden modernleşme projesine direnen güçlerle, diğer yandan bölgelerarası dengesizlikten kuvvet alan etnik ayrışma talepleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu mücadelede yeterince demokratik bir geleneğin kurumsallaşmamış olmasına bağlı olarak daha çok, zor ve baskı araçlarının kullanıldığı görülmektedir.

Yasakçı ve katı bir anayasanın yanı sıra, toplumsal bilinçaltına dek yayılan bir ideolojik mücadelenin sonunda Kemalizm, Batılılaşma, modernizm, milliyetçilik gibi sorgulanması akıllara gelmeyecek mitler yaratılmıştır. Ancak Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak üçlüsüyle ifade edilen kurucu ideoloji kendi içinde çelişkiler de içeriyordu. "Ülke içinde, devletin militan laikliği, başlıca ideolojik aygıtının reddi anlamına geliyordu. İslamiyet, hâlâ toplumu bir arada tutan ilke olmaya devam ettiğinden bu ret toplum ile devletin birbirinden ayrılması sonucunu doğurmuştu" (Keyder, 2001: 124).

Egemen ideoloji, tüm bu çelişkileri milliyetçilik ve ulusal bağımsızlık çimentosuyla eklemlemeyi denemiş ve bunda kısmen başarılı olmuştur. Ama gerek Kürt hareketi gerek İslami hareket bu çimentonun yeterince güçlü olmadığını sık sık ve kimi zaman iç içe geçerek ortaya koymuştur. "1924 ile 1938 arasında patlak veren 18 isyanın (bunlardan 8'i 1929-1930 arasında gerçekleşmiştir) 17'si Doğu Anadolu'daydı ve 16'sına ka-

tılanlar Kürtlerdi" (Kirişçi ve Winrow, 2010: 118). 1924-25'teki Kürt ayaklanmasına karşı sıkıyönetimi ve İstiklal Mahkemelerini harekete geçiren devlet, zor kullanmaktan çekinmiyordu. Ancak zaman zaman ideolojik bir yanılsama yaratma yöntemi de kullanılmıştır.

Küçükömer, bu modernleşme deneyimini gelişkin ve yaygın olmamakla ve emperyalizme açık olmakla da eleştirmektedir: "Batı'nın çok uzun süren tarihi bir gelişim ile ancak vardığı kapitalist düzen gibi bir düzenin yaratılmasının iç ve dış olanağının bulunmadığı bir ülkede... Batılılaşma, yabancı bir sosyal sistemin, giderek emperyalist olacak kapitalizmin, ekonomik tabanı üzerindeki ideolojisine, onun çıkarlarına uygun bir ortam yaratabilirdi. Nitekim öyle de oldu" (1969: 10).

Resmi ideolojinin yaygınlaşmasında baskı ve ikna araçlarının bir arada kullanıldığını görmek mümkündür. 1927'ye gelindiğinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Altı Ok'u Anayasal ilkeler olarak tanımlanır[5] ve nihayet 1936'ya gelindiğinde İnönü'nün beyan ettiği üzere parti devlet bütünleşmesi tamamlanır. Parti genel sekreteri Recep Peker'in "Türkiye'nin dünyadaki ilk parti devlet olduğunu" ilan etmesi projenin kararlılığını gösterir niteliktedir. Adnan Menderes'in, devrimleri millete mal olmuş ve olmamış devrimler diye tasnif etmesi, siyasi çizgisini bu ayrıma göre belirlemiş olması ve iktidara gelirken "Yeter! Söz milletin" sloganını kullanmış olması dikkat çekicidir. Gerçekten de, devrimlerin bütünlüğüne yapılan yakın bir gözlemde çeşitli çatlaklar göze çarpmaktadır. Türkiye siyaseti içinde bu çatlaklardan çok sayıda siyasi akım ve hareket filizlenecektir.

5. Cumhuriyet'le birlikte oluşan resmi ideolojinin Altı Ok ile ifade edilen programında: Cumhuriyetçilik ile ideal demokratik bir devlet yönetimi tesis etme; devletçilik ile devlet eliyle planlı kalkınmayı sağlama; milliyetçilik ile bir ulus yaratma ve ulusal kimliği toplumsal çimento olarak kullanma; halkçılık ile sınıflı bir toplum yerine farklı meslek gruplarının bulunduğu eşit bir halk, imtiyazsız bir toplum yaratma; laiklik ile din ve devlet işlerinin ayrılması ve dünyevi, akılcı bir toplumsal hayat kurulması; inkılâpçılık-devrimcilik ile de bu toplumsal tahayyülü sağlayacak uygulamaların reformlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Bu modernleşme projesinin güzergâhının büyük ölçüde düşük yoğunluklu bir demokrasi ortamında resmi ideoloji çerçevesinde belirlendiği, ortaya çıkan toplumsal talep ve itirazların kimi zaman ikna kimi zaman baskı yoluyla içselleştirildiği ya da susturulduğu görülmüştür. Cumhuriyet tarihi boyunca farklı konularda çeşitli tartışma ve dirençlerin güçlendiği, kimi konularda farklı toplumsal grup ve ideolojilerin geçici ya da kalıcı ittifaklar kurduğu da bilinmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, kurtuluş mücadelesi içinde yer almış sınıflar ve ideolojiler zamanla iktidar bloğundan dışlanmıştır. Tek partili dönem boyunca zaten köylüler ve kent yoksulları da siyasal alanın içinde bir konum edinememiştir. Milli burjuvazi yaratma hedefleri çeşitli baskı politikaları sonucu etkili olmuşsa da büyük toprak sahipliğine karşı gerçek bir mücadele verildiği söylenemez.

Çok partili hayata geçişle birlikte, resmi ideolojinin baskılarıyla susturulmuş olan taleplerin politik alana eklemlendiği, Türkiye nüfusunun kentleşmeye başlamasıyla birlikte de yeni kentlilerin siyasal alana damga vuracağı görülecektir. Köylü ve işçilerin siyasete eklemlenmesi, ideolojik alanında yeniden şekillenmesine, farklı siyasal akımların mücadele içine girmesine, siyaset sahnesine ordunun sık sık oyuncu olarak girmesine yol açacaktır. Tüm bu nedenler Türkiye modernleşmesi denilen sürece dinamik, tartışmalı ve sürekli yeni sınıfsal ittifakların oluştuğu hegemonik özellikler katmıştır.

Bu hegemonik yapının bir uzantısı olarak, ulusal mekânın üretimi ve yatırım tercihlerinde etnik politikalar belirleyici olmuştur. Kimi dönemlerde yatırımlarla bölgesel eşitsizlikleri azaltmak, etnik meseleleri ekonomik yolla çözmeye çalışmak gibi yöntemler gündeme getirilmişse de başarılı olunamamış; bu, Türkiye'yi sürekli bir göç ülkesi haline getirirken, etnik meseleler siyasi bir gerilim ve giderek şiddet aracılığı ile karşılıklı olarak birbirini üreten kalıcı bir gündem olagelmiştir.

RESMİ İDEOLOJİNİN MODERNLİK İDEALİ VE MEKÂN ESTETİĞİ

Giydirilmiş Modernlik

Giydirilmiş ve zoraki bir modernleşme sürecinin mekânsal yansımalarının devlet-piyasa-toplum ilişkilerinde de geleneksel-modern gerilimi olarak karşımıza çıkması doğal karşılanmalıdır. Deren (2009), modernleşme projesinde milliyetçi bir Batılılaşma anlayışının başat rol oynadığını, Cumhuriyet'in Altı Ok'undan dördünü oluşturan milliyetçilik, laiklik, inkılâpçılık ve cumhuriyetçilik oklarını atan yayın, Batılılaşma olduğunu belirtmektedir.

> Türkiye, geçmişi ve Osmanlı birikimini Batılı-oryantalist bir yaklaşımla reddetmiştir. Oryantalist söylemin kendisini modernizatör olarak görerek hayali bir Doğu kurgusu yaratması, söz konusu Doğu'nun gerçekle ilişkisi olmayan bir ilkelliğe ve onun sonucu bir geri kalmışlığa sahip olduğunu iddia etmesine benzer biçimde Cumhuriyet de Osmanlı/İslam geçmişini toptan ve köklü biçimde yok saymak ve reddetmek yoluna gitmiştir (Kahraman, 2010b: 269).

Oysa toplumlar ani değişikliklere karşı kolay uyum gösteremez. İçselleştirilmiş bir kültür uzun bir geçmişe dayanan, adeta genetik kod haline gelmiş bir birikimdir. Bu birikimin zor ya da ikna ile dönüştürülmesi kolay değildir. Bu kültürel kodlar bastırılır, saklanır, dönüşür, eklemlenir, yorumlanır ama kolay kolay yok olmaz. Tatmin edilmeyen, yok sayılan, bastırılan taleplerin ortaya çıkışı ise çoğu zaman daha travmatik sonuçlar üretmektedir.[6]

Cumhuriyet dönemine damgasını vuran temel anlayış modernleşme yani Batılılaşmadır. Keyder, "Modern kökünden türetilmiş bütün sözcükler içinde Türkiye'nin deneyimine en uygun düşeninin, modernleştirmek" olduğunu belirtmektedir (1998a: 31). Burada altı çizilmesi gereken, sürecin bir yandan tepeden inme, yani "halka rağmen halk için" diğer yandan

6. Bu konuda tipik bir örnek olarak Cumhuriyet balolarında vals ve tangodan sonra zeybek oynayan Cumhuriyet elitleri hatırlanabilir.

"Batı'ya rağmen Batılılaşma" türünden gariplikler içermesidir. Türkiye'nin modernleşme sürecini içselleştirilmiş değil, giydirilmiş modernlik olarak düşünmek gerekiyor; zira ancak böyle bir düşünme biçimi modernliğin üzerimizde bol bir elbise olarak duruşunu kavramsallaştırabiliyor.

Keyder'e göre Mustafa Kemal'in şahsının yüceltilmesi ve sembol olarak kabul görmesinden öte, ulusal kültürün milliyetçi ideoloji çerçevesinde ve devlet eliyle inşasının başarılı olduğu iddia edilemez (1993: 60). Türkiye'de ulus-devletin inşa sürecine eşlik eden devrimler toplumun bu kültürel kod ve referanslarını ortadan kaldırdığı için önemli sorunlara yol açmıştır. Cumhuriyet'in modernlik ideali İslam'ı temel referans olmaktan çıkarırken akılcılığı merkeze alma eğilimde olmuştur. Ancak yine de tüm devrimler içinde din alanına yönelik olanların uygulanması için öncelikle gerekli meşruiyetin kazanılması beklenilmiştir.

Ahmad, "1930'da yaşanan Menemen Olayı'nın reformların kendiliklerinden toplumda kök salamayacağının işaretini verdiğini" belirtmektedir (2010:108). Kemalistler özellikle dinin toplumsal kültürle nasıl iç içe olduğunu görmüş, bu alana ilişkin düzenlemeleri kısmen sınırlı tutmuş ve tarihsel olarak diğerlerinin ardına ötelemiştir. Bu referans seçimi doğrudan modernleşme, Batılılaşma ve kalkınma hedefine ilişkindir. Muasır medeniyetler seviyesi olarak seçilen hedef nettir; bunun için bu seviyeye ulaşabilecek bir toplum icat etmek gerekecektir. Bu icat sürecinde devrimler aracılığıyla devletin ideolojik aygıtları önemli işlev görürken, bunların yetersiz kaldığı noktada baskı aygıtlarının devreye girdiği görülmektedir. İstiklal Mahkemeleri[7] örneğinde somutlaşan devletin baskı aygıtları, modernlik idealinin ve toplumun inşasında önemli işlev görmüştür. Modern devlet anlayışı, yasalara eşlik eden polis gücü ve ordunun varlığı garantör niteliğindedir.

7. 1920'den itibaren kurulan ve 1939'da kaldırılan İstiklal Mahkemeleri başlangıçta asker kaçaklarını cezalandırmaya yönelik iken, giderek rejime karşı tehdit oluşturabilecek her türlü girişimi sert şekilde bastırmıştır. İdamı da içeren cezaların kamusal alanda infaz edilmesi bunun bir göstergesi sayılabilir.

Bu süreçte ideolojik aygıtlar da tam kapasite ile görevdedir. Toplumun inanç sistemini, dilini, tarihini, kültürünü, alışkanlıklarını, giyim kuşamını, evini, köyünü, meydanını yeniden kuran hatta icat eden bir devrim, medyasının kısıtlılığına ve dar kapsamlılığına rağmen modernlik idealini ve mekân estetiğini öğretmeye çabalamıştır. Bir yandan akıl ve bilim fetişleştirilirken diğer taraftan dilin ve tarihin değişmesi mevcut aklı, birikimi ve bilimi de tasfiye etmek durumunda kalmıştır. Cündioğlu bu durumu "Modern eğitim sebebiyle kavranamaz hale gelen bir din ile teknolojisinden istifade edildiği halde bir türlü teorisi hazmedilmemiş bir bilim arasındaki gerginlik" olarak ifade etmektedir (2012: 32). Cumhuriyet'in tüm eksik ve sorunlarının yanı sıra aydınlarından da vazgeçmiş olması, aydın ve fikir ithalini de zorunlu kılmıştır. Yabancı düşmanlığı/güvensizliği ile iç içe yaşanan bu entelektüel yardım oldukça ikircikli bir ortam doğurmuştur.

Modernleşme ve Mekân

Türkiye modernleşmesinin bu çelişkileri, ulusal planlama politikalarından, kentleşme sürecinden ve kent mekânları üzerinden de sarih biçimde izlenebilir. Başlangıç yıllarında çok sayıda yabancı uzman desteğiyle yürütülmüş, sonradan ithal ikameci bir anlayışa yerini bırakmış olan planlama çalışmaları, kentlerle birlikte toplumu da akılcılaştırmak üzere işlev görmüş, kentleri de toplumları da radikal biçimde dönüştürmüştür. Akpınar, hem Jansen'in Ankara planının hem de Prost'un İstanbul planının ulus-devletin seküler ideolojisi ile kentsel mekânlar arasından şaşırtıcı bir ilişki kurduğuna dikkat çeker (2010: 117). Cumhuriyet'in de tıpkı Rönesans gibi bir hiçlik zemininde, yani yoktan/yokluktan var edildiği miti, geçmiş ile radikal bir kopuştan temelleniyor, geçmişi tanımayı anlamlı kılmıyordu (Cündioğlu, 2012).

Mevcut iktisadi aklın belirlediği modern kent ve modern birey tahayyülü, kentler üzerinde de önemli bir baskı yaratarak geleneksel-modern çelişkisini körüklemiştir. Cumhuriyet

projesinin tarihle kurduğu ilişkinin bir yandan kopma diğer yandan süreklilik karakteri taşıması, biz ve öteki tanımlarının inşası ve modernleşme, kentleşme, sanayileşme, sanayisizleşme süreçlerinin etkileri, kentlerdeki gerek toplumsal gerek mekânsal dokuyu ve yapı stokunu da büyük bir hızla değiştirmiştir.

Türkiye modernleşmesi kesinlikle ciddi bir mekân organizasyonu olan, hatta büyük ölçüde buna dayanan bir projedir. Kentleşmiş, sanayileşmiş, modern bir toplum tahayyülü, buna uygun bir mekânsal organizasyon gerektirmektedir. Bu şekilde inşa edilecek olan toplum, modern idealleri somut olarak mekânda görebilecektir.

Toprak reformu, vergi düzenlemeleri, devlet çiftlikleri ile kırsal mülkiyete müdahale ederek tarımsal üretim başarılmaya çalışılırken; demiryolları ile iç pazarın ulaşılabilir olması, liman kentleri ile dışa açılma ve dünya pazarlarıyla bütünleşme sağlanmaya çalışılmıştır. Yapılan sanayi planları ile yaratılan Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) ve diğer kamu yatırımları, Anadolu'nun dengeli kalkınması için düşünülen devletçi politikalardır. Kentlerin modern planlama ve yapı malzemeleriyle yeniden inşası, kentsel mekânların modernleştirilmesi, iktidarın simgeleriyle donatılması önemli gelişmelerdendir. Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi araçlar, bu idealin toplum tarafından öğrenilip benimseneceği temel kültürel odakları olmuştur.

Türkiye'de kentleşme sürecinin tamamı hegemonik bir proje gibi okunabilir. Dönemler boyunca değişik ideolojiler ve sınıfların eklemlenmesiyle oluşan ittifaklar sonucunda ortaya çıkan farklı hegemonik süreçlerin mekânsal yansımaları olmuştur. Kimi zaman zor ya da ikna ile modernlik idealinin mekânsallaştığı görülürken, toplumsal dirençler sonucunda bu idealden verilen tavizlerin de yansımaları görülebilmektedir. Bu süreç en net biçimde toplumdaki sekülerlik çelişkilerine ve kentin maddi belirleyicilerine bakılarak okunabilir.

Cumhuriyet öncesinde Osmanlı toplumunun büyük çoğunluğu için İslam önemli bir şemsiye kimlik halindedir.

Cumhuriyet devrimleriyle birlikte bu İslami referansın yerine bir ulusal kimlik inşa edilmeye çalışıldığını, toplumun gündelik hayat pratiklerinin, düşünme geleneğinin ve yaşama biçiminin hızla değişmeye başladığını görüyoruz. Bu değişimi kabullenmek, yeni yaşama, düşünme ve inanç alışkanlıklarını benimsemek kolay olmadığı gibi sorunsuz da olmamıştır. Avrupa milliyetçilikleri çoğu kez yerel/ulusal milliyetçiliklerini sürdürmüş bir ruhban kesiminden ya da kiliseden destek almış iken, Türk milliyetçiliği adeta dine ve özellikle ulemanın Müslüman ümmetinin birliğini sürdürme iddiasına karşı çıkarak şekillenmiştir (Georgeon, 2006).

Cündioğlu İslam irfanının, sadece canlılara değil, taşa toprağa da hürmet etmeyi emrederek pozitivizmden ayrıldığına dikkat çeker (2012). Cumhuriyet ideolojisinin modernlik tahayyülü sekülerizm yani dünyevilik olarak tanımlanabilecek bir prensibe: akılcılaşma ve modernlik aracılığıyla dinden uzaklaşmaya dayalıdır.

Jön Türkler'in büyük bölümünün Fransız eğitiminin etkisi altında olduğu ve Auguste Comte pozitivizminden esinlendiği söylenebilir. Pozitivist düşünce akıl, bilim ve teknolojiye dayanarak doğruyu bulmaya çalışır. Bu nedenle öncelikle boş ve batıl inançlara dayalı dinsel düşüncelerden kurtulmak gerekir. Hakikati bilen aydın elitlerin halka bu hakikati göstermesi bir görev addedilir. Ziya Gökalp "Halka doğru gitmenin vazifesi de halka medeniyet götürmektir çünkü halkta medeniyet yoktur" ve Tarık Zafer Tunaya "Devrimci bir memlekette, belli bir programın halka rağmen yürütülmesi, muhafazakâr kuvvetlerin baskısı altında bulunan bir kitleyi o kuvvetlerin tesirinden, tahakkümünden kurtarmak anlamını kazanmaktadır", derken (akt. Deren: 2009), bu kalkınmacı anlayış, pozitivist inanç, kurtarıcı misyonu ve görev bilinciyle konuşmaktadır.

Arzu edilen kalkınmanın yapılabilmesi için öncelikle devletin ve toplumun akılcı bir zemine oturtulması gerekmiştir. Bu anlamda laikliğin de Tanzimat'a dek uzanan kökleri olduğunu söylemek mümkündür. Tanzimat'tan itibaren sesleri daha

gür çıkan İslam reformcuları da dini niteliği bulunan Kurtuluş Savaşı'nı ve Türk ulus-devlet projesini başlangıçta desteklemiş ancak reformların kendi varlık koşullarını tehdit etmeye başlamasının ardından muhalif konuma geçmiştir.[8]

Mekân, modernlik tartışmalarında hem özne hem nesne hem de sahne olma özelliği göstermiştir. Bu anlamda Althusser'in DİA'larına bizzat mekânın kendisini de eklemek mümkündür. Portelli, Gramsci'nin ideolojinin yayılma kanallarına iletişim araçlarının yanı sıra mimarlık ve sokakları, adları ve tasarımlarıyla eklediğini hatırlatır (1972: 22). "Mekân ideolojik aktarımın gerçekleştiği sahnedir. Mekân iktidarın varlığını tebaaya ileten, iktidarı meşrulaştıran, doğallaştıran bir araçtır" (Yeşilkaya, 1999: 19). Türkiye tarihi boyunca ulusal mekânın inşası, ülke ölçeğinden kent ve kıra kadar gözlenebilecek bir ideolojilerin somutlaşması süreci olarak okunabilir. Bu süreçte mekân ve ulusun inşa ve üretimi çift yönlü bir ilişkiyi işaret etmektedir.

Ulusal Mekânın İnşası

Cumhuriyetin, modernleşme hedefinde ve ulus inşası sürecinde planlamadan faydalanmayı, dünya kapitalizmi ile akılcı bir bütünleşmeyi istediği ancak bu süreçte kararlı bir konumu sürdüremediği söylenebilir. Arzulanan modern tahayyülün gerçekleşmesi, kalkınma için rasyonel bir mekânsal örgütlenmenin sağlanması, modern kentlerin kurulması o kadar da kolay olamamıştır. Devletin planlı kalkınma için girişimlerini yasal düzenlemeler, oluşturulan kurumlar, uzman kadroların istihdamı, planlama eğitimi ve literatürünün geliştirilmesi, örnek proje uygulamaları açısından izlemek mümkündür ancak olan biteni idarenin eylemleri yanı sıra eylemsizliği bağlamında da düşünmek gerekmektedir.

8. Ulusal marşın güftecisi İslami reformist Mehmet Akif Ersoy'un Mısır'a sürgüne gitmesi bu sürecin önemli bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır (Georgeon, 2006).

Yasal düzenlemeler açısından bakıldığında kentlerin akılcı düzenlenmesine yönelik çabaların Osmanlı döneminde başladığı, giderek gelişmiş ve uzmanlaşmış bir yasal mevzuatın oluştuğu görülmektedir. Oluşturulan kurumlar bağlamında da kimi zaman gecikmiş olmasına rağmen arzulanan akılcılığa hizmet edecek kurumların tesis edildiği söylenebilir. Cumhuriyet'in hemen başında istihdam edilen ve özellikle büyük kentlerin planlanmasında yetkilendirilen uzmanların kullanılması da dikkat çekicidir. Şehircilik ve planlama konularının yazın hayatında tartışılmaya başlaması, akademi içinde öğretilen bir uzmanlığa dönüşmesi, birçok uzmanın yetişmesi ve geniş bir literatürün oluşması önemli bir gelişmedir. Gerek merkezi gerek yerel iktidarların uyguladığı çeşitli kentsel projeler de kalkınma ve modern kent tahayyülü için büyük önem taşımaktadır. Ancak bütün bu çabalar arzulanan modern kentleşmeyi hayata geçirmeye yeterli olmamıştır. Pahalı bir süreç olan kentleşmeye hem yeterli kaynak ayrılamamış hem de hızlı başarılmak istenen bu süreçte kimi zaman çözüm üretmede geç kalınmıştır. Üstelik politik ortamın yozlaşmaya açık olması da arzulanan kentselliği engelleyen bir başka unsurdur.

Türkiye kentleşmesinin ortaya koyduğu bilançoya bakıldığında, doğal kaynakların kötü kullanıldığı, bölgelerarası dengenin sağlanamadığı, kentsel alanın büyük ölçüde plan dışı geliştiği, kentsel kalite ve hizmet açısından önemli eksikliklerin bulunduğu, kent içi eşitsizliklerin ve ayrışmaların sürekli çoğaldığı görülecektir. Literatürün genel eğilimi bu bilançoyu hızlı göç ve kentleşme karşısında kıt kaynaklarıyla başarılı olmaya çalışan bir devletin performansı olarak düşünmek şeklindeyse de, Türkiye kentleşmesini çeşitli toplumsal çelişkiler üreten bir sermaye birikim süreci olarak algılayan çalışmalar için, bu yeterli bir açıklama değildir. İlerleyen bölümlerde inceleneceği üzere Türkiye'de mekân her dönemde bir sermaye biriktirme ve yeniden dağıtım aracı olarak işlev görmüş, iktidarlar bu süreçleri cesaretlendirmiş ya da yönetmiştir. Modern kentleşme tahayyülüne dirençler ya da bu projeden tavizler

olarak görülen kimi olguların varlığı aslında politik ekonomik bir mantıkla yeniden düşünüldüğünde hegemonya ile bağlantısı daha açık hale gelmektedir.

Yaygın söylemde modernleşme projesinden verilen tavizler ya da yetersiz devlet politikalarına karşın halkın kendiliğinden çözümü olarak değerlendirilen gecekondu, işporta, dolmuş gibi enformel yapılar vardır.[9] Bütün bunlar bir yandan Türkiye'nin kentleşmesini ve kentte tutunmayı mümkün kılarken diğer yandan kalkınmayı ve sermaye birikimini olanaklı kılmıştır. Türkiye kentleşmesine damga vuran bu tür enformellikleri devletin tavizleri ya da halkın kazanımları gibi bir ikilem içinde düşünmekten ziyade, bu olguların devlet ve sınıf ile sınıflar arası ilişkilerde neleri getirdiğine bakmak daha anlamlıdır.

Türkiye modernleşmesinin Batı dışı özelliklerinin ve yarattığı toplumsal çelişkilerin mekâna da yansıdığı kolaylıkla ileri sürülebilir. Kendi coğrafyasındaki benzer koşullardaki ülkelerle kıyaslandığında üretilen mekânlar, çıkarılan yasalar, yetiştirilen uzmanlar, üretilen bilgi ve projeler anlamında başarılı bir bilanço olarak değerlendirilebilir Türkiye modernleşmesi. Ancak modernleşme sürecinde ortaya çıkan toplumsal travmaların izleri mekânda da sürülebilmektedir. Cündioğlu bu çelişkileri toplumu diri tutacak bir lütuf olarak görerek, onları bastırmak yerine yüzleşmeye çağırır:

> Bu müteredditi, bu endişeli, bu ikircikli hal Türkiye'nin gerçekte en büyük avantajı. Berzah'ta olmak onun yazgısı çünkü. Araf'ta kalmak. İki alem arasında. Bu nedenle Doğu ile Batı, geçmiş ile şimdi, din ile dünya, akıl ile kalp, kuram ile eylem arasında çırpınmak zorunda olmayı bir zaaf olarak görmemeli. İkisinden birini tercih etme, tatmin olma, huzura kavuşma kolaycılığına kapılmak yerine Türkiye bu kendine özgü çelişkilerin içerisinden dünyaya bakabilme ayrıcalığının hakkını vermeli. Diyalektiğin hakkını. Karşıtlıktaki birliğin (2012).

9. Bunlara gündelik hayatın ve kültürün yeniden üretimi bağlamında enformel kültür olarak kodlanan arabesk müziği de eklemek gerekir (Özbek, 1999 ve Stokes, 1998).

Modern Kent Tahayyülü ve Resmi İdeolojinin Mekânsallaşması

Radikal bir ulus inşa projesi olarak Cumhuriyet'in toplum tahayyülü kentsel alanda somutlaşmıştır.

> Kemalist rejim, toplum mühendisliği ve yukarıdan aşağıya modernleşme eğilimiyle ve kendi beyan ettiği devrimci öncülleriyle, yüksek modernist inancı kurucu ideolojilerinden biri olarak benimsiyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinin mimari kültürü, bir ideoloji olarak yüksek modernizmin, özellikle halkın çalışma alışkanlıkları, yaşama örüntüleri, ahlaki davranışları ve dünya görüşlerinde devasa, ütopik değişimler yaratmak için devlet iktidarını kullanmak isteyen planlamacılara, mühendislere, mimarlara, bilim adamlarına ve teknisyenlere cazip geldiğini gayet iyi gösterir. Modern mimari, ülkenin kendi Osmanlı ve İslami geçmişinden kopmuş, tam anlamıyla Batılılaşmış, modern ve laik yeni bir ulus yaratmaya yönelik bu kadar radikal programın hem gözle görülür bir simgesi hem de etkili bir aracı olarak ithal edildi. Bu bakımdan, erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki mimariye, yüksek modernist bakış açısının kelimenin tam anlamıyla somut/betonarme bir tezahürü olarak bakılabilir (Bozdoğan, 2002: 18).

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde planlama alanında, birçok yabancı uzmandan faydalanıldığı, yeni yasal düzenlemelerin yapıldığı, akademik ve popüler yayınların yapılmaya başlandığı görülür. Cumhuriyet'in mekânsal müdahaleleri de bir yandan Osmanlı modernleşmesinin devamı niteliğindeyken diğer yandan radikal kopuşlara sahne olur. Planlara akılcılık ve geometri hâkim olmaya başlarken, yeni kentler kurulduğu, yeni kentsel mekânların tasarlandığı, organik kentsel dokuların araç yollarına uygun hale getirilmeye çalışıldığı görülür.

Ünlü modernist Mimar Le Corbusier'in "Eğer hayatımın en büyük gafı ve en büyük teknik hatası Atatürk'e yazdığım mektup olmasaydı, bugün büyük rakibim Prost yerine, güzel İstanbul'un imarıyla ben de uğraşacaktım. Bu mektupta inkılap yapmış bir milletin, en büyük inkılapçısına İstanbul'u eski haliyle, asırların tozu toprağıyla bırakmasını tavsiye ediyo-

rum. Ne büyük hata ettiğimi sonradan anladım." (akt. Bozdoğan, 2002: 82) sözleri dönemin hâkim planlama anlayışını ve Cumhuriyet'in tahayyülünü açıkça yansıtır niteliktedir.

Mimarlık alanında da Cumhuriyet devrimlerine koşut yenilikler görülür. Değişen mimari anlayış, yapı teknolojisi ve yeni yapı malzemeleri ile inşa edilen Cumhuriyet dönemi yapıları ve konutlarında bezeme, çini, kubbe, ahşap gibi geleneksel unsurların yerini, kübik tasarımlar, geometri, cam, çelik, betonarme gibi modern olana bırakır. Adeta kılık kıyafet devrimi yapılara da uygulanmaktadır. Bu süreci dönemin mimarlık yazınında okumak mümkündür: "Yeni harf, yeni lisan, yeni tarih gibi yeni mimarlık, yeni Türk mimarlığı için bir sanat seferberliği yapmalıyız... Yüce Türk milleti kıyafette inkılap yaparken fesi asrileştirmeyi düşünmedi, şapkayı kabul etti. Harf inkılabı yaparken birtakım işaretlerle eskiyi yenileştirmeyi düşünmedi. Latin harflerini aldı. Bugünün Türk mimarları da kubbeli, çiçekli ve çinili şekilleri bıraktılar. Yeni ve mantıki bir yol üzerinde yürüyorlar" (Behçet ve Bedrettin 1933: 247, 265'ten akt. Yeşilkaya, 1999: 126). Bozdoğan da, "1908-1950 arasında Türk mimarlık kültürünün itici gücünün milliyetçilik olduğunu", aslen Cumhuriyet'in bütün kültür siyasetinin en iyi ifadesini CHP'nin 1935 tarihli programında bulunan "teknik beynelmilel, ruh Türk, usul beynelmilel, üslup Türk" sloganında bulunabileceğini belirtmektedir (2002).

Cumhuriyet projesi, çok haklı nedenlerle kendi mekânsal organizasyonunu yapmış, uluslaşma sürecini hızlandırıp güçlendirmek istemiş ve bunun en somut ifadesi olarak günahkâr İstanbul'a karşı, muzaffer Ankara'yı yaratmıştır (Tankut, 1993). "Beş yüzyıl boyunca imparatorluk iktidarının ve dini otoritenin merkezi olan İstanbul, her bakımdan Ankara'nın ötekisi rolünü oynamaya memur edilmiştir" (Bozdoğan, 2002: 82). Hatta Atatürk'ün 1927 yılına kadar Osmanlı'nın ve politik muhalefetin, eleştirel medyanın, demokratik taleplerin merkezi yeri olarak gördüğü İstanbul'a küs kaldığı ve hiç gelmediği, hatta Şeyh Sait Ayaklanması'ndan da aslında İstanbul'daki

aydınların sorumlu tutulduğu bilinmektedir (Tunçay, 1999: 81). Gerçekten de ulus inşa sürecinin tüm stratejik seçimlerine rağmen İstanbul'un tarihsel özellikleri bir üstünlük olarak ortadadır. Örneğin, 1935 yılında ülkedeki 6082 radyo alıcısının %53'ünün İstanbul'da olması dahi, İstanbul'daki özgürlükçü hareketleri ve taşranın mahrumiyetini gösterir niteliktedir.

Resmi ideolojinin mekânsallaşması, bugün bile Ankara'da kendini yoğun biçimde hissettirmektedir. Ankara'nın imarı hem simgesel hem jeopolitik hem de bölgesel dengeleri gözetme anlamında stratejik bir karardır. Dönemin koşulları düşünüldüğünde başarılı sayılabilecek bir uygulama olduğu da söylenebilir. Öte yandan, bürokrasinin, büyüyen başkentte arazi spekülasyonu ve devlet ihaleleri yoluyla önemli gelir transferi sağlamış olduğu da unutulmamalıdır. Ancak Cumhuriyet'in başlangıcında eski, geçmiş, geride bırakılması gereken her şeyi simgeleyen İstanbul'a karşı başkent ilan edilerek yeniyi, geleceği, modernliği temsil eden Ankara'nın bugün eskiyi, geçmişi, statükoyu temsil eder hale gelmesi de ilginçtir (Saktanber, 2009). Ama asıl üzerinde durulması gereken, Cumhuriyet ideolojisinin kentsel mekânın şekillendirilmesinde oynadığı roldür.

Türk devlet geleneğinin güçlü ve köklü olduğuna ilişkin bir söylem süredursun; Türk kenti, Türk konutu, Türk mimarisi ve şehirciliğine ilişkin temel özellikler tanımlanamamış, bir konsensüs yaratılamamıştır. Öte yandan, uzun bir geçmişi olmayan kentleşme süreci, kentli bir kültür ve kent kimliklerinin oluşumu açısından beklentileri karşılayamamıştır. Resmi ideolojinin baskısı altında şekillenen toplumsal mekân ve gündelik hayat ise birbirinin aynısı kentleri yaratmaktadır.

> Ülkemizde 1920'lerden başlayarak hemen hemen bütün kent ve kasabalarda bir Cumhuriyet Meydanı, Hükümet Konağı veya Atatürk Bulvarı oluşturulması kent tasarımı ile ideoloji arasındaki koşutluğa ilginç bir örnektir... Bugün ülkemizin neredeyse tamamında kent denince akla düşen şey betonarme çok katlı yapıların yarattığı izdiham ve nedense bu izdihamdan pay kapmak için yarışan insan

kalabalığı vardır. Kent dedin mi bir meydanı olur ve meydanda da bir Atatürk heykeli[10] bulunur (Korat, 1997: 101-115).

Bunun yanı sıra okul, vapur, üstgeçit, park, cadde ve sokak isimlerinde de resmi ideolojinin izini sürmek olanaklıdır. Zaten kamusal ve yarı kamusal alanlara girişlerde resmi ideolojinin tanımladığı giyim kuşam bir önşarttır. Üstelik kamusal alanların da ortadan kaldırılması ya da polis kordonuna alınması bir başka olumsuzluk olarak göze çarpmaktadır. Modern kent imgesine uygun olarak inşa edilen bulvar, meydan, kamu binaları ile yeni bir kamusallık tasarlanır. Bu kamusallık kültür yapıları aracılığıyla üretilmeye çalışırken, heykeller ile görünür kılınıp, çağdaş isimlendirmelerle idealize edilir.

> Devleti temsil eden binalarla projeler ve CHP'nin ideolojik gündemi, terimin daha birebir anlamında bir inkılap mimarisini oluşturmuşlardı. Bunlar arasında, ortasında bir Atatürk heykeli olan resmi bir hükümet meydanına bakan ve üzerinde çoğunlukla Atatürk'ün sözleri yazılmış olan hükümet binaları, her şehir ve kasabada devletin mevcudiyetini temsil ediyorlardı (Bozdoğan, 2002: 104).

Öte yandan siyasal İslam'ın güçlü olduğu kentler ve mahallelerde kent uzamının dini referanslara göre isimlendirilip şekillendiği, cami, dini kültür merkezi, vakıf, dernek, Kuran kursu, yurt, kahve, çay ocağı, lokanta ve dükkân gibi işlevlerin haremlik selamlık olarak ayrıştığı, kadınların kamusal alandaki varlığının denetimli bir tasarıma tabi tutulduğu örnekler de son derece yaygın; 1990'ların Sultanbeyli'si ise bunların şahikasıdır (Tuğal, 2011).

2000'ler ile birlikte AKP'nin kentsel politikalarının merkezine ekonomik anlamda inşaat kavramı yerleşirken, politik anlamda merkezileşen kavramlar "Yeni Osmanlıcılık" ve "ihya" olmuştur. Kemalist modernleşmeye rövanşist bir tepki

10. Heykel geleneğinin bulunmadığı birçok Anadolu kentinde yerel gündelik dilde Atatürk heykellerinin belki taktik bir direniş amacıyla ya da nahif bir içtenlikle "Taş Mustafa", "Beton Mustafa" olarak isimlendirilmesine sıkça rastlanır.

ile ortaya çıkan bu kentleşme modeli, ideal olarak tanımlanan bir Osmanlı tahayyülünü geri çağırmak üzeredir. İşlevden üsluba, tasarımdan isimlendiremeye kadar birçok kentsel projenin bu mantıkta üretildiği görülmektedir. Sulukule, Süleymaniye Kentsel Dönüşüm Projelerinden, Toplu Kışlası'na, 3. Köprü'nün adına kadar birçok proje inşaat ekonomisini beslerken, simgesel bir fethi de sağlamaktadır. Bu mekânsal müdahaleler sorunlu bir tarih ve bellek algılayışından kaynaklanmakta, ihya edilen bu mahallelerde yeni kentsel alanlar ile birlikte rövanşist bir tarih inşası da gerçekleşmektedir (Strutz, 2012).

Bugün Türkiye kentlerinde fiziksel doku incelendiğinde modern hatta kimi yerde postmodern etkiler, modern öncesine ait yapılar ve tasarım anlayışıyla iç içe okunmaktadır. Toplumdaki farklı inanç, ideoloji, yaşam biçimi ve ihtiyaçlar kendi mekânsal çözümlerini de üretmiş; Cumhuriyet'in mekânsal estetiğinden ciddi tavizler verilmiştir. Üstelik tüm bu farklılıklar, kır/kent fark etmeksizin; mahalle, kent, bölge ve ülke ölçeğinde okunabilmektedir. Bir yandan çeşitli aynılıklar ve kimliksizleşmeler gözlenen bu süreçteki farklılaşmalar ise özgünlükten ziyade çoğu kez bir ayrışma ve eşitsizlik anlamına gelmektedir.

Ne yazık ki bu coğrafyanın zengin tarihi ve yaşama kültüründen yeterince faydalanılamamış, bir mimarlık ve şehircilik geleneği yaratılamamış, politik tercihler sonucunda bölgelerarası dengesizlikler giderilememiş, iktidarın suretleri standart kentler ve mekânlar yaratmıştır.

TOPLUMSAL CİNSİYET, MASKÜLEN KÜLTÜR VE MEKÂN

Kapitalizm ve Egemen Cinsiyet Rejimi

Cins rejimine dair genel kabul gören normatif değerlendirme, ideal beden morfolojisi tanımlarına ve erkek-kadın ikiliğine dayanır; bununla birlikte toplumsal cinsiyet ifadelerini makul olanlar ve olmayanlar diye ayrıştırır. Bu egemen cins rejiminin temel öznesi erkektir ve kadını da öteki olarak inşa

eder. Kadın ve erkek ikiliğini biyolojik, genetik, fizyolojik anlamda doğal olgu olarak belirleyip, bilimsel kıldıktan sonra bu ikili anlayışa uymayan tüm beden ve ifadeleri yine bu genel kategoriler içinde kodlamak ya da marjinal olarak belirleyerek dönüştürmek, dışlamak, bastırmak, görünmez kılmak, yok etmek yollarına yönelir.

> Modern toplumlar hiyerarşik ayrımların ve eşitsizliklerin var olduğu toplumlar olarak özellikle cinsiyete dayalı eşitsizlikleri de üretir ve diğer toplumsal eşitsizliklerle iç içe sürdürür. Modern toplumlarda cinsiyete dayalı toplumsal eşitsizliklerin aslında biyolojik özelliklerden (cinsiyet hormonları gibi) kaynaklandığı düşünülür. Ama bu biyolojik farklar aslında toplumsal farklara sonradan verilen anlamlar olarak toplumsalın içinde vardır (Sancar, 2012: 23).

Söz konusu olan iktidarın, bedeni kontrol etmek üzere biyoloji üzerinde tahakküm kurması, bir biyoiktidarın yaratılmasıdır. Mimarlık alanında hegemonik erilliğin inşası, ideal beden Modulor aracılığıyla mümkündür: İç ve dış mekânın tasarımında, ergonomi üretiminde norm olarak alınan bu erkek birey bedeni, giderek eril kentlerin kurulmasının failidir (Şentürk, 2011).

Foucault, iktidar analizinde bedenin oynadığı role ve beden politikalarına dikkat çeker. Kapitalizm ile birlikte iktidarın temel özelliğinin artık öldürmek değil yaşamı kuşatmak olduğunu; burjuvazinin sağlığıyla, hijyeniyle, üreteceği soy ve ırkla bir sınıf bedeni oluşturmaya başladığını; bedenlerin yönetimi ve hesapçı şekilde işletilmesiyle iktidarın mümkün olduğunu söyler: "Biyoiktidarın kapitalizmin gelişmesinin vazgeçilmez bir öğesi olduğu kuşku götürmez; çünkü kapitalizm, bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasıyla güvence altına alınmıştır" (2010: 103). Kuşkusuz beden siyasetinin en radikal uygulayıcılarından biri, "Beden politiktir ve devlete aittir" diyen Hitler'di. Türkiye'de vatandaş kimliğinin kurul-

masında da beden[11], Turan ya da Türk varlığının korunması için armağan edilen bir şey, cinsiyetsiz bir araç olarak kodlanacaktır.

Foucault, cinsellik konusundaki kaba, müstehcen, uygunsuz ve yasak tanımının kapitalizm ile daha sert tanımlandığını ve cinselliğin titiz biçimde kapatıldığını, kapitalizmin yeniden üretim kurumu olan ailenin içine taşındığını ve üreme işleviyle sınırlandırıldığını, cinselliğin modern biçimde bastırılıp hazzın da yeniden tanımlandığını, hoş görülen ve kovuşturmaya uğrayan hazlar aracılığıyla parsellenmiş cinsellikler yaratıldığını, böylece insan ve toplum verimliliğini maksimize edecek bir düzenleme yapıldığını belirtir. Bu düzenlemenin dört aşaması olarak: kadın bedeninin histerikleştirilmesi, çocuk cinselliğinin eğitbilimselleştirilmesi, üreme davranışlarının toplumsallaştırılması ve sapkın olarak kodlanan hazların psikiyatrikleştirilmesinden söz edilir. Foucault kapitalizmin kurumsallaşması döneminde küçük sapkınlıklara verilen hukuksal cezaların çoğaltıldığını, cinsel uygunsuzluğun akıl hastalığına bağlandığını, çocukluktan yaşlılığa bir cinsel gelişme normu tanımlandığını, tüm olası sapmaların titizlikle belirlendiğini, eğitsel denetim ve tıbbi tedavilerin düzenlendiğini, en küçük fanteziler çerçevesinde hem ahlakçılar hem de özellikle doktorların iğrençliğe ilişkin şatafatlı bir söz dağarcığını harekete geçirdiğini söylemekte ve "İki ya da üç yüzyıldır cinsellik etrafında kopardığımız bu çılgın kıyamet, birincil bir kaygıya, nüfusu güvence altına almak, işgücünü yeniden üretmek, toplumsal ilişkiler biçimini sürdürmek, kısacası ekonomik olarak yararlı, siyasal olarak muhafazakâr bir cinsellik düzeni kurmakla bağlantılı değil midir?" (2010: 34) diye sormaktadır.

Egemen paradigma cinsiyetin bedenin doğal bir özelliği olduğunu söylese de, yakın tarihli araştırmalar cinsiyetin doğal olmaktan ziyade kültürel ve öğrenilen bir kimlik olduğu-

11. 2012 sonrasında AKP'nin hegemonik meşruiyetini geliştirmesinin ardından kürtaj hakkı, üç çocuk ve genç kızların ahlakı üzerinden yürütülen tartışmalar tam da bu biyopolitika açısından okunmalıdır.

nu, cinsiyet ayrımının kadın-erkek ikiliğine indirgenmesinin de eril kültürün bir tahakkümü olduğunu ortaya koymaktadır (Butler, 2010). Buna göre eril ve dişil kategorileri, sadece heteroseksist bir sistem içinde var olur ve bu varoluş nedeniyle de heteroseksist, ikili cinsiyete bağlı rejimi meşrulaştıran, koruyan, yeniden üreten niteliktedir. Bedenin çeşitli bölgelerinin haz odağı olarak gösterilmesi, kadın ve erkek bedenleri üzerinden bu morfolojinin meşrulaştırılması, cinselliğin bu morfolojiler üzerine kurulması ve homofobinin üretilmesi, giderek meşru cinsel kimlikler ve edimlerin dışında kalan her şeyin sapkınlık, anormallik, hastalık, kötülük olarak kodlanmasıyla sonuçlanır.

Radikal araştırmacılar ikili cinsiyet rejiminin genelleştirici açıklamasının yetersizliğinden hareket ederek ne kadar insan varsa o kadar cinsiyet biçimi olduğunu ileri sürmektedir. Mevcut cinsiyet rejiminin eril olduğunu, bunun eril bir tarih* ve kültür[12] ürettiğini, eril şiddet ve dişil itaati doğallaştırdığını, feminist hareketin ise tüm devrimciliğine rağmen bu eril tahakkümü yeniden üreten ikili cinsiyet rejimine yaslandığını söyleyerek eleştirmektedirler. Heteroseksist/homofobik hâkim kültürün, toptancı bir nefretle gey, lezbiyen, biseksüel, transeksüel ve travestilerin hepsini aynı kefeye koyduğunu[13]; böylece onların kendi aralarındaki farklılık, hatta karşıtlıkların da bu zorlama homo-hetero ikili karşıtlığının sonucu görünmez hale geldiğini oysa insan cinselliğinin yekpare olmaktan ziyade

12. Sancar Türkiye'de de anneliğin yüceltilen ve romantize edilen söylemine rağmen, anneden çocuklara aktarılan dişil değerlerin azlığına, güçsüzlüğüne, özgürleştirici olamayışlarına dikkat çekmektedir (2009: 309).

13. Atay, heteroseksüalite-dışı çeşitliliklerden bahsederken, farklılık ve karşıtlıkların altını çizer: Buna göre geyler ve lezbiyenler, kendi cinsiyetinden olana duygusal/cinsel ilgi ve arzu duyar; ama sahip oldukları erkeklik ya da kadınlık halinden, yani cinsiyet kimliklerinden rahatsızlık duymaz... Transeksüeller ise biyolojik cinsiyetlerinden şikayetçidir ve ruhlarını uygun bedene sokmak üzere cerrahi müdahale geçirir... Travestiler kendisini iki cinsiyete de ait hissedebilir ve karşı cinsiyetin giysilerine bürünmekten de haz alabilir... Biseksüeller ise hem kendi hem de karşı cinsle ilişkiye girme eğilimini taşırlar (2012: 124).

* Eril bir tarih anlayışını vurgulamak üzere kelimenin İngilizce karşılığı *hiStory* olarak kullanılmaktadır.

yelpaze olduğunu üstüne basarak vurguluyorlar (Atay, 2012). Günümüz Türkiye'sinde farklı cinsel tercihler toplumsal kabul görmediği için büyük ölçüde gizli biçimde sürdürülmektedir. Buna rağmen birçok zorluğa rağmen, Müslüman eşcinsel hareketleri, gey ve lezbiyen çocuklarını destekleyen ebeveynler gibi toplumsal gruplar kamusal alanda kendilerini ifade etmeye başlıyor.

Bir diğer yaklaşım cinsiyetin bütünüyle öğrenilen bir kimlik olduğuna ilişkin iddiayı kabullenmekte zorlanmaktadır ve cinsiyetin doğal bir farklılık olduğunu; ancak cinsler arasında ciddi ve önemli bir farkın olmadığını, bu farkı öğrenme süreçleri, kodlamalar aracılığıyla eril tahakküm kültürünün yarattığını söylemektedir.

> Cinslerin birbirinden toplumsal tecridi olarak tanımlayabileceğimiz bu durum ataerkil kültürün önemli bir bileşenidir. Cinsel tecrit kültürü, kadınların ve erkeklerin sadece istisnai olarak ortak toplumsal faaliyetlerde bir arada olması, diğer durumlarda kadınların ve erkeklerin birbirinden ayrı yaşadığı homososyallik biçimlerinin geçerliliği anlamına gelir. Kadınlar, erkeklerin sürdürdüğü kamusal faaliyetlerden (piyasada üretim ve ticaret, dinsel törenler, siyasal kararlara katılım ve temsil vb) büyük ölçüde dışlanır; erkekler de kadınların hane ve mahalle merkezli sosyalleşme ilişkilerine katılmaz... Eğlenmek, gündelik yaşamı sürdürmek ya da boş vakitleri geçirmek için yapılan faaliyetlerin çoğu tek cinsli toplumsal gruplar içinde gerçekleşir... (Sancar, 2009: 306).[14]

Cinsler arasındaki ayrımın doğal ya da kültürel nedenleri olmasına bakmaksızın, cinsiyet kimliklerinin kuruluşunda ideolojik ve baskı araçlarının, toplumsal sosyalizasyon süreçlerinin, gündelik hayat pratiklerinin ve işbölümünün rolü kolayca görülebilir. Selek, çocuk oyun alanları, okul takımları, spor oluşumları, arkadaş grupları, aile ortamı, iş alanları, askerlik

14. Gerçekten de özellikle erkeklerin genellikle grup içinde yaşadığı, sürü olarak davrandığı, taraftar, grup, çete kimliğini çok kolay benimseyebildiği, bu gruplar içinde davranışlarında da temel motivasyonun grup onayını ve itibarını kazanmak olduğunu söyleyebiliriz.

hizmeti gibi cinsiyetlendirme mekanizmalarının kadın ve erkekleri cinsiyet kalıpları üzerinden ayrıştırdığı ancak bunların toplumsal ihtiyaçlara göre yorumlanabildiğini belirtmektedir: "Kültürel/toplumsal bağlamın etkisiyle şekillenen cinsiyet kalıpları, değişmeyen kategoriler değildir. Toplumsal sistemler; sosyal, politik ve ekonomik ihtiyaçlarına uygun bir cinsiyet rejimi oluşturturlar. Cinsiyet farklılığına atfedilen anlamlar da bu ihtiyaçlara göre değişir" (2010: 10).

Erkek ve kadın kimliklerinin bu kimliklere atfedilen değer ve davranış kalıplarının doğallaştırılmasına, yani eril tahakkümün yeniden üretilmesine çoğu kez bilinçsizce ancak baskı ile değil ikna olmuş olarak uyum gösteren kadınlar, aslında sembolik bir şiddetin kurbanıdır. Dahası bu eril tahakkümün sembolik şiddetinden erkekler de kaçamaz; çünkü bu sistemde erkekler de kabul görmek adına sürekli ideal erkek kimliklerini yeniden kurmak üzere mücadele etmek zorundadır (Bourdieu, 1998). Örneğin kadınsı özellikleri törpüleneceği umuduyla askere giden/gönderilen erkekler kadar erkekliğini çocuklukta, askerde ve sonrasında sürekli ispat etmek durumunda kalan bireyler de büyük bir baskı altında yaşamaktadır. Hegemonik erkeklik, kadınlık üzerinden olduğu kadar erkeklik ve dışlanmış, ikincilleştirilmiş erkeklik üzerinden inşa edilmekte, dışadönük biçimde kadını ama içedönük biçimde de erkeği ezmektedir (Atay, 2012).

Kapitalizme içkin toplumsal cinsiyet rollerinin Türkiye'de yerleşmiş olması sadece dünya kapitalizmi ile birleşme, kapitalist modernleşmenin başarılmasıyla ilişkili değildir. Cumhuriyet'in korporatist kalkınma mantığı hem kapitalizmi içselleştirme hem de bu kapitalist kalkınmayı sağlayacak bireylerin cinsiyet rejimini kurmak açısından toplumsal cinsiyet kimliklerinin tanımlanması, üretimi ve kontrolünde belirleyici rol oynamıştır.

Toplumsal cinsiyet bağlamında bir çelişkiyi tartışmayı bazı kabuller üzerine kurduğumuzu belirtmek gerekiyor: Öncelikle Türkiye'de kadın hareketi Cumhuriyet'le birlikte başlamamıştır

ve Osmanlı'da kadın hareketlerinin yok sayılması hakça değildir. II. Meşrutiyet sonrası kendilerine vaat edilen hakları alamayan kadınlar, kamusal hayatta özgürlük için kapatılmadan seyahat, kadınlar için tiyatro, lokanta, park gibi taleplerin yanı sıra, ekonomik hayata katılım gibi taleplerle örgütlenmeye başlamıştır (Toska, 1998). Yine gerek Osmanlı'da gerek Cumhuriyet Türkiye'sinde kadın hakları konusunu bir mücadele tarihi olmak yerine erdemli rejimin, iyi niyetli yöneticilerin bir lütfu olarak göstermek de yanlı bir bakış olacaktır. Nitekim kadına tanınan haklar erkek egemen düşünceyi son derece rahatsız ettiği, birçok devrimci kadının önemli bir mücadele verdiği ve kanaat önderliği yaptığı ve bedeller ödediği görülmelidir. Kurtuluş Savaşı'nın bitmesinin hemen arkasından, Anadolu kadınlarının kahramanlığını övgüyle dile getirilip; özgürlük, eşit öğrenim olanakları ve erkeklerden farksız bir toplumsal konum vaat edilmişse de, ikinci Meclis döneminde bu reformcu tasarıları engelleyen bir siyasal muhalefet ortaya çıkmış ve eşitlikçi olmayı deneyen birçok politikacı geri adım atmak zorunda kalmıştır (Kırkpınar, 1998).

Öte yandan tüm eleştirilere rağmen özellikle Atatürk tarafından uygulanan pozitif ayrımcı kadın politikalarının devrimci niteliği ve onun kadın hakları konusunda yaptığı katkı da yadsınamaz. Yine kadın hakları konusunda katedilen yolun kent ve kır için, Doğu ve Batı için, zengin ve fakir için aynı olduğunu söylemek olanaklı değildir. Denilebilir ki toplumsal cinsiyet bağlamındaki dönüşümler diğer çelişkilerin duvarlarıyla sınırlı kalmıştır. Son olarak toplumsal cinsiyet çelişkisi çapı itibariyle sadece kadınlara değil, erkek olmayan tüm cinsiyet kimliklerine yönelik bir tahakküm biçimi olarak görülmelidir. Erkek egemen anlayış, toplumun tüm bireyleri için sorunlar üreten, giderek gündelik hayatı terörize eden çeşitli şiddet ve güç ilişkilerini çağırır niteliktedir.

Hegemonik Erkeklik, Eril Şiddet ve Toplumsal Roller

Cumhuriyet'in ideal bireyi kendini vatanına ve modernleşmeye adamalı, akla ve bilime inanmalı, dürüstçe ve fedakârca çalışmalı, gerektiğinde de vatan sağ olsun diyerek canını verebilmelidir. Bu birey tahayyülü genç, yaşlı, erkek-kadın, zengin-fakir ayırt etmeksizin herkesi kapsayacak şekildedir. Ordu-millet sloganıyla somutlaşan bu tahayyül, standart birey modelini temsil etmektedir. Ancak yurt savunmasında fark yaratmaması gereken vatandaşların cinsiyeti, toplumsal işbölümü söz konusu olduğunda kontrollü bir şekilde ayrıştırılmıştır.

Mevcut koşulların ve eğilimlerin de etkisiyle Cumhuriyet'in ideal bireyi, erkek bireyi işaret etmektedir. Kadın ise bu yolda erkeğin en büyük destekçisi, yoldaşı, yardımcısıdır. Geleceğin teminatı olan çocuklar da cinsel kimliklerine göre bu rol için hazırlanacaktır. Bireyin ve vatandaş kimliğinin toplumsal cinsiyet üzerine kurulduğu kabul edilirse, bu çelişkinin tüm diğerlerini ortak kesen niteliği ortaya çıkacaktır.

Türkiye'deki politik eğilimler ve akımların yapısı incelendiğinde şiddetin temel bir motif olduğunu, linç kültürüne yönelik bir politik tahayyülün sürekli yeniden üretildiğini, devlet ve ordu kaynaklı otoritarizmin sivil topluma da yayılmış olduğunu, politika alanının da erkek egemen hale gelip terörize edildiğini görmek mümkündür. Bora, linç ve linç kültürünün hukuksal düzeyde suç olmanın ötesinde medeniyet kaybı olduğunu vurgularken, bu durumu barbarlık olarak görmeyip, milli bir refleks olarak kutsayan bir toplum yapısının yaygınlığa dikkat çeker (2008b). Erkeklik sertlik, saldırganlık, şiddet, öfke, güç, cesaret, uzlaşmazlık gibi değerlerle donatılıp, bunun dışındaki tavırlar kadınsı olarak nitelenip lanetlenirken; erkeğin üstünlüğüne inanan, kadını aciz ve erkeğin korumasına muhtaç gören bir maço kültür yaygınlaşmaktadır.

Türkiye'de eril şiddetin en net gözlendiği alanlardan biri spor karşılaşmaları, özel olarak da futboldur.[15] Erkekliğin öğ-

15. "Burası Türkiye buradan çıkış yok", "ölmeye ölmeye ölmeye geldik", "uğraşmayın bizimle katliam çıkar", "vur, kır, parçala, bu maçı kazan" gibi toplu teza-

renilip tescil edildiği esas kurum ise askerliktir.[16] Askerliğe yüklenen toplumsal anlamlar nedeniyle, askerliği yapmamış olmak ya da askerlik yapmaya uygun olmayan özellikler taşımak bir utanç vesilesi sayılmaktadır. Hatta askerlik yapamayacak olan engellilerin sembolik olarak askere alınıp onlara yemin töreni düzenlenmesi bir tür itibar kazandırma olarak işlev görür. Belge'ye göre "askerlik yapmak Türkiye'de, bir erkek için, sünnetle başlayan inisiyasyon (kabul) ayinlerinin son aşaması sayılır" (2011: 688). Selek, erkek olarak kabul görmek için bu aşamalardan sonra iş bulmak, evlenmek ve egemen erkekliğe özgü davranış kalıplarını sürdürmek gereğinin de altını çizer (2010: 19).[17]

hüratlar aracılığıyla üretilen şiddet çoklukla cinsel göndermeleri olan küfürlerle iç içe geçer ve erkekleşme sürecinde aktif bir rol oynar.

16. Selek'in araştırması kapsamındaki erkeklerin yaklaşık yarısının silah kullanmayı askerden önce öğrenmiş olduklarını, çoğunun askerde küfür, dayak, işkence türü bir şiddet deneyimi yaşadığını ya da yaşama riski ile var olduğunu, bu durumlarda yalan ya da şiddeti başkasına yöneltme türü davranışlar geliştirdiklerini, haklı şiddet diye tanımladıkları uygulamayı normal gördüklerini, sevmesini de dövmesini de bilen erkekleri uygun rol model olarak benimsediklerini, şiddete karşı direnen itaatsizlere karşı öfke biriktirebildiklerini, cinsel yönelimlerini ispatlayamayan eşcinsellerin askerlik yapmak durumunda olduklarını ve aşağılanma, dışlanma ile cezalandırılmaya maruz kaldıklarını görüyoruz. Araştırma kapsamındaki erkeklerin badi denilen bir dostluk anlayışını geliştirdikleri ancak yarısının askerde samimi olduğu kişilerle bir daha görüşmediğini, aynı dönemde askerlik yapmanın devre kavramı üzerinden dayanışma ve hiyerarşi ürettiğini, diğer ortaklaşmaların kültürel ortaklık ve hemşeriliğe dayandığını öğreniyoruz.

17. Erkek olmanın askerlik aracılığıyla sürüne sürene gerçekleştiğini söyleyen bu araştırma, askerlik hizmeti ile ataerkil değerlerin güçlendiğini; hiyerarşinin öğrenilip normalleştiğini; erkeksi şeylerin iyi, kadınsı şeylerin değersiz olarak içselleştirildiğini; korumak, kollamak, nöbet tutmak, tetikte olmak, intikam almak gibi değerlerin kazanıldığını; devletin kutsallığı ve şiddetin normalliği üzerine bir Sosyal Darwinizm'in kabul edilip aileye taşındığını; kısaca erkeklik mekanizmalarını güçlendirici, onun etkilerini pekiştirici bir işlev üstlendiğini gösteriyor. Şiddeti içselleştiriş, askerde silahlı çatışma yaşamış ve öldürme deneyimi olan erkeklerin en yüksek erkeklik mertebesine çıkarılıp kutsanması, bu duygusal kaymayı anlatmaya yeterlidir. Kişiliğini, inançlarını, düşüncelerini, varlığını ezen ve önemsizleştiren sürekli şiddet, şaşkınlık, teslimiyet, çaresizlik, mantıksızlık ve hınç deneyimleri sonucunda da duygusal ve anlam dünyaları bozulmuş bireyler ortaya çıkmaktadır. (Selek, 2010).

Askerlik deneyimi, bu şiddet türlerinin kapalı bir erkek topluluğu içinde yaşandığı, erkekliğin mitinin kurulduğu ve öğrenildiği, askerlik sonrasında da diğer toplumsal ilişki biçimlerini düzenleyen bir eğitim işlevi görmektedir.[18] Vatandaşlık koşulu olan ve toplumsal saygınlık için büyük önemi bulunan askerliğin, hegemonik erkekliğin inşasındaki rolü tartışılmaz. Sancar güvenlik görevinin askerlik adı altında erkeklik ispatına dönüştüğünü ve kadınsı olan her şeyin dışlanıp aşağılandığı bir yer olan ordunun hegemonik erkeklik öğrenme okuluna dönüştüğünü, öldürme konusunda yüksek teknolojik silah ve bilgi ile donatılmış bir robot haline gelen profesyonel askerin de süper erkeklik ile tanımlandığını ileri sürer (2009). "Erkekler askerlik boyunca komutan değil er olarak emirlere uymak, künye ezberlemek, gerekirse dayak yemek zorunda kalabilirler ama askerlik sonrasında her erkek evinin (ve karısının) komutanı olacaktır. Bu şekilde askerlik/ordu ve kültür arasındaki ilişki toplumsal cinsiyet üzerinden yeniden üretilir" (Altınay ve Bora, 2009: 145). 1957 tarihli Ordu Saati Konuşmaları adlı radyo programında da şu ifadelere rastlanmaktadır: "Erkek cephede, kadın cepheyi destekleyecek şekilde geride çalışmalıdır. Tıpkı aile hayatında olduğu gibi" (akt. Belge, 2011: 682).

Hegemonik erkek rejiminin nasıl çalıştığını anlamada feminist çalışmaların katkısı yadsınamaz. Erkekliğin anlamsal dünyasının nasıl inşa edildiğini, erkek egemen/ataerkil/patriarkal sistem içinde erkeklere ve kadınlara yönelik hangi tahakküm biçimlerinin üretildiğini ve bunların nasıl sürdürüldüğünü anlamada feminist kurama çok şey borçluyuz.[19]

Kadın ve erkekliğe ilişkin farklılıkları ön planda tutan atfedilmiş değerler ve klişelerin yeniden düşünülmesi gerekmektedir. Örneğin kadını duygusal ve itaatkâr, erkeği fetihçi

18. 2012'de yayına başlayan www.askerhaklari.com sitesi ve yayınladıkları Asker Hakları Raporu, askerlik kurumu içindeki hak mücadelesi açısından çok önemli bir sivil adım olmuştur.

19. Türkiye'de nadir de olsa feminist kurama destek veren erkek hareketleri söz konusudur. Bunlardan çarpıcı bir örnek için bkz: www.bizerkekdegilizinsiyatifi.blogspot.com.

ve saldırgan ilan eden ve genlere atfedilen farklılıkların, aslen kültür aracılığıyla inşa edilip öğrenildiğini belirlemek gerekiyor. Çoğu kez saldırgan davranışlarda hormonların değil, hormonları aktive eden toplumsal beklenti, ahlaki zorlamalar ve kodlanmış erkeklik davranış kalıpları olduğu görülebilir. Ancak fiziksel şiddetin tek şiddet türü olmadığı da unutulmamalıdır. Sözel, kültürel, ekonomik vb yüzlerle ortaya çıkan sembolik şiddetin işlevi de fiziksel şiddet kadar dikkate değerdir.

Türkiye kentlerinde de etnik ve seküler çelişkiden çok daha kolay gözlemlenebilecek olan bir konu, toplumsal cinsiyet çelişkisidir. Türkiye kentlerinin erkek egemen mekânlardan kurulu olması, erkek egemen bir ideolojik ortam ile ilişkili olarak açıklanabilir.

> Türkiye'de cinsiyet rejimi doğuştan gelen (ilahi yaratılış gereği olarak da ifade edilebilir) biyolojik farklara dayalı biyolojist bir anlayışla şekilleniyor. Bu anlayış hem İslami hem de laik kaynaklardan beslendiği için yaygın bir kabul görüyor. Erkek üstünlüğünün bir tür yaratılış gereği olduğu, kadınlarla erkekler arasındaki toplumsal farkların da bundan kaynaklandığını düşünmek doğal olarak farklı erkeklikler arasındaki iktidar ilişkilerini de sorgulamaya elvermiyor (Sancar, 2009: 305).

Erkek egemenlik gündelik hayatta ve mekânda kolaylıkla okunabilecek bir tahakküm biçimi olarak önemli bir toplumsal çelişkidir. Oysa kadın sorunu Cumhuriyet ideolojisinin ve Batılılaşma hedefinin çıplak gözlerle ölçülebileceği somut bir gösterge, bir siyasi simge olarak görülmüştür.

Eril Kentler, Mekânlar ve Terörize Edilmiş Gündelik Hayat

Neredeyse yarım yüzyıldır mekân çalışmaları, mekânı boş bir kutu olarak algılamanın ötesine geçip, onun çeşitli anlamlar ve ideolojiler yüklü dokusunu anlama eğilimdedir. Bu anlamda mekân ve toplum, daha özelde mekân ve beden sürekli birbirlerini yeniden üreten bir ilişkisellik içindedir. "Eril

mekânlar otorite, çatışma ve rekabet ile dişil mekânlar estetik objeler, duygusal anlatılar ve empati ile kodlanır" (Sancar, 2012: 25).

Türkiye kentleri de cinsiyetlendirilmiş eril kentlerdir. Sadece planlanması ve tasarımıyla değil, toplumsal hayatın deneyimlenmesi ve gündelik pratikler anlamında da cinsiyetlendirilmiş, eril, erkekliği sürekli test eden, kadınlığı ise denetleyen bir mekânsallık üretilmiştir. Özellikle kamusal mekân heteroseksüel erkek cinselliğinin egemenliği altındadır. Bu mekânsallığın inşası namus kavramına dayalı bir ahlak anlayışı üzerinden mümkün kılınmaktadır. Bu ahlak anlayışı ikili bir yapıya sahiptir. Erkek cinselliği açısından bu alan fethedilmeye açık ve gerekli bir alan olarak kodlanır ve cinsel deneyim yaşayan erkek "milli" olmuş sayılır. Daha sonraki cinsel girişimlerinin bolluğu ise çapkınlık olarak adlandırılır, iyi bir aile babası olması için de bu deneyimler konusunda bir farkındalık biriktirmiş olması makbuldür.

Kadın cinselliği etrafında kurulan anlamlar ise çoğu kez bakire/anne/fahişe üçlemesiyle sınırlıdır. Kadın üçüncü kategoriye düşmemek için bedenini ve cinselliğini kontrol altında tutup bastırmalı, özel alan ile sınırlamalıdır. Kamusal alanda bedenini ve cinselliğini sergileyen, yani eril kente dişi cinsel kimliği ile meydan okuyan kadının fahişe olarak nitelendirilmesi yaygındır. Kamusal alanda cinselliğini bastırmayan kadın, örneğin yabancı kadınlar ya da bedenini uygun biçimde örtmeyen kadınlar doğrudan potansiyel fuhuş nesnesi olarak değerlendirilir.

> Türkiye'de namusa ilişkin genel algıyı oluşturan toplumsal kurallar ve normlar kadın bedenini kadının kendine ait bir bedenden öte, erkeğin ailenin ya da toplumun mülkiyetiymiş gibi kodluyor. Sonuç olarak kadının cinselliğinin kamusal görünürlüğü toplumun genel düzenine dair bir tehdit oluşturuyor. Bu durum kadınları namus, edep ve bekâret üzerinden kategorilere ayırabiliyor (Zengin, 2011: 32).

Cami, çarşı, kahve, sokak, sinema, stadyum gibi erkek egemen mekânlardaki davranış kodları kolaylıkla okul, hastane, park gibi kamusal alanlara ve özel alanlara transfer edilebilmektedir. Artan toplumsal eşitsizliklerin doğurabileceği risklere karşı kapalı siteler ve ofis binalarının düzenlenmesi, sosyal ve mekânsal ayrışmayı sağlarken, özel güvenlik sistemleriyle kentsel alanın militarizasyonu da yaygınlaşmaktadır (Davis, 2007: 146).

Türkiye'de erkeklerin büyük bölümünün ilk cinsel deneyimini yaşadığı ve bekâr/evli fark etmeksizin seks hizmeti satın aldığı formel ve enformel genelev sistemi örtük biçimde varlığını sürdürür. İmar planları ve belediye ruhsatlarında bu işletmelerin durumu belirsiz iken çalışanları da işçi haklarından mahrumdur. Genelev kültürü, planlamadan işletmelere kadar erkek egemenliğin ikiyüzlülüğünün şahikasıdır.

Toplumsal cinsiyet kimliklerinde, erkek ya da kadının ne ve nasıl olması gerektiğini anlatan, geçmişten miras alınan ve sorgulanmayan, çeşitli ideolojik aygıtlarla yeniden üretilen sözlü kurallar ve davranış kodları vardır. Bireyler tam da bu kimlikle kuruldukları için öğrendikleri ve öğrenemedikleri davranış kodlarıyla hareket etmektedir. Aslında devlet ve ordu eril kurumlar olarak inşa edilmiş, toplumun da buna uygun şekilde bir ordu-millet olması istenmiştir. "Hâkim erkeklik klişesinin üretildiği mekânlardan biri olan askerlik sürecinde, baba ya da adam olacak erkeğe, savunmak, çatışmak, dayanmak, sorumluluk almak, disiplinli olmak, itaat etmek, hiyerarşi içinde yaşamak ve çalışmak öğretilirken, arka planda ondan, heteroseksüel cinsel iktidar beklenir" (Selek, 2010: 163). Kentel de (2008a) özellikle 1980 öncesinde toplumsal hareketlerin neredeyse tamamının cephe, ordu gibi isimler almasını ve şiddet içeren stratejilerle mücadele etmesini bu erillikle açıklamaktadır. 1980 öncesindeki sol hareketin içinde devrimci ahlak zabıtası anlayışının çıkması, aşkın ve cinselliğin devrimci hedeflerle kıyaslanarak aşağılanması, birbirine sarılan, öpüşen çiftlerin devrimci ahlak zabıtası aracılığıyla dövülmesi ve ceza-

landırılması gibi insani olmayan tavırlar sol hareket içinde bile son derece yaygındır.

Eril tahakküm hegemonik bir erkeklik tarzının diğer erkeklikleri de baskı altında tutup belirlemesiyle gerçekleşmektedir. "Genç, kentli, beyaz, heteroseksüel, tam zamanlı bir iş sahibi, makul ölçülerde dindar, spor dallarının en az birisini başarılı olarak yapabilecek düzeyde aktif bedensel performansa sahip erkeklerin temsil ettiği erkeklik" hegemonik erkeklik olarak tanımlanabilir (Sancar, 2009: 30). Bu hegemonik erkeklik, Gramscici bir tezle eril iktidarın tarihsel bloğu olarak düşünülebilir: "iktidarı elinde tutan erkek grubu sayıca çok azdır; ama bu geniş bir erkek kesimin onayı ve suç ortaklığı ile beslenen hegemonik bir oluşumdur. Çünkü hegemonik erkeklik pratiklerini onaylama, katılma ya da ses çıkarmama karşılığında farklı erkekliklere maddi kazançlar ve ayrıcalıklar sunulur" (Sancar, 2009: 32). Ayrıca bu tarihsel blok içinde yer alan ve iktidardan kendi patriarkal payını alan çeşitli kadınlar da söz konusudur.

Erkeklik sürekli inşa halinde, rekabet içinde ve sürekli konumunu güçlendirmek veya sabit tutmak üzere mücadele edilen bir kimliktir. Erkek ideal hegemonik erkekliğe yakın bir profil çizebilmek ve bunu koruyabilmek için çabalamalıdır ki bu hiç de kolay değildir: Yaş, fiziksel dinçlik, ekonomik güç, kültürel birikim yanı sıra toplumsal saygınlık gibi birçok değeri birleştiremeyen erkek gözden düşmektedir. Üstelik hegemonik erkeklik ve ideal erkek tanımı da dönemsel olarak dönüşebilmektedir. Örneğin 19. yüzyılda iş sahibi olmak için güçlü kaslara ve sert yumruklara sahip olmak zorunda olan erkek günümüzde girişimci, strateji üretebilen, risk alabilen erkek olarak yeniden inşa edilmiştir. Yine günümüz erkeği için şişman ya da aşırı zayıf olmak beden kontrolünün kaybı ve irade eksikliği olarak gösterilmekte, bedene karşı kadınsı olmayan bir alaka teşvik edilmektedir. Bu ideal erkek ve kadın bedeni formülasyonunda medyada cinsel olarak nesneleştirilmiş erkek ve kadınlardan çocuklar için üretilmiş oyuncak modellerine kadar her şey belirleyici olmaktadır.

Erkeklik cinsiyete bağlı işbölümüne göre erkeksileştirilmiş iş mekânlarında (fabrika, atölye, sokak, işyeri, ofis), ticarette, bürokraside, politikada ve ordunun işleyişinde yeniden üretilir. Erkek olmak için çalışma kültürünün içinde olmak, vatandaşlık statüsünün kazanıldığı askerlik eğitimini tamamlamış olmak, fuhuş-genelev-evlilik-babalık süreçlerinden başarıyla geçmek, futbol, birahane, pornografi, maçoluk, ırkçılık, rock müzik[20] gibi erkeklik performansları aracılığıyla kimliği sürekli inşa etmek gerekmektedir (Sancar, 2009). Bu özelliklere sahip olmayan erkeklikler kolayca dışlanabilmektedir. Eşcinselliği ilkokuldan itibaren (ibne, top vb) homofobik terimlerle kodlayıp dışlamayı öğrenen toplumda, eşcinsellik "doğrudan erkekliği tehdit eden ve bu nedenle bireysel eğilim olmaktan çok toplumsal ahlaki bir sorun" olarak erkekler tarafından kolayca benimsenmektedir.

Cinsel kimliklerin öğrenilmesinin sağlıklı yollarının bulunmadığı bir ortamda, daha çok kimliklerini ağabeylerden öğrenen erkeklerin benimsediği cinsel ahlak normları da bu hegemonik erkekliğin inşasında büyük rol oynamaktadır. Bu kültür kadın cinselliğini çeşitli ahlaki normlarla baskı altında tutarken, erkeğin evlilik içinde ve dışında cinsel deneyimler yaşamasını teşvik eder. Erkek cinsel kültürü kadın bedeninin aşağılanıp satıldığı genelevlerde, pavyonlarda, pornografik ve magazinel medyada üretilir. Bir kaydetme aracı iddiasındaki televizyon, gerçeklik yaratma ve onu yeniden üretme aygıtı haline dönüşür (Bourdieu, 2000). Toplumsal ve ahlaki baskılar altında cinselliği tabulaştırılan ve tapulaştırılan kadın ise çoğu kez cinsel kültürünü bu sakat erkeklik deneyimini yaşamış kocası aracılığıyla yeniden üretir. Kadın ve erkek ilişkilerinin sevgi, dostluk, aşk ve eşitlikten uzak kurulmasında bu kültürel inşa ve deneyimlerin payı büyüktür.

20. Reynolds ve Press (2003), *The Sex Revolts* [*Seks İsyanları*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004. (y.h.n.)] adlı kitaplarında rock müziğin eril kültürle ilişkisini ortaya koyarken, rockun doruğa çıktığı şarkı ve hallerin kadına yönelik aşağılama ve saldırılarda oluştuğunu göstermektedir.

Etnik ve seküler çelişkide olduğu gibi çeşitli tahakküm biçimleri karşısında ezilen konumundakiler toplumsal cinsiyet çelişkisinde de homojen bir topluluk değildir. Bu tahakküm karşısındaki farklılıkları ve mücadele pratikleri gelişmiş olan feminist grupların bile İslamcı, Kürt ya da Kemalist feministler olarak ayrışması ve bir tür iktidar mücadelesine dönüşmesi sonucu mücadelelerini ortaklaştıramamaları, sorunun çözülmesini daha da zorlaştırırken, çelişkilerin iç içe geçebilme potansiyeli hakkında bilgi veriyor.

Bugün Türkiye toplumunda namus cinayetlerinin süregelmesi, bu konuda dünyadaki öncü ülkelerden biri olunması, eşinden dayak yiyen kadınların oranının hangi sınıftan olursa olsun %50 civarında olması, aile içi tecavüzün yaygın olması, tecavüzcülerin kollanması, kamusal mekânda kadına elle ve sözle sarkıntılığın yaygınlığının sürmesi, kadın bedeninin medyada metalaştırılmasının doğal karşılanması, okul müdürlerinin öğrencileri bekâret kontrolüne zorlaması, kamu kesiminde iş başvurusunda bulunan kadınlardan bekâret sertifikası istenmesi gibi utanç verici uygulamalar bulunmaktadır. Eril şiddet ve tahakkümün en kristalize olduğu alanlardan biri de seks işçiliği örneğidir. Devletin nötr, tarafsız, cinsiyetsiz ve rasyonel bir yapı olmadığı, aksine eril ve cinsel iktidar formlarının garantörü olarak nasıl işlev gördüğü son derece çarpıcıdır.[21]

21. Kayıtlı fuhuş alanları olan genelevlerde patron ve müşterilerin, kayıtsız fuhuş alanlarında ise polisin uyguladığı cinsel şiddet, namus kavramıyla kutsanmış bir tahayyül içinde yeniden üretilerek erkeğin cinsel arzusu için ayrıcalıklı ve meşru bir alan kurarken, yasalarla da desteklenebiliyor. Örneğin 1926'dan 1990 yılına kadar yürürlükte olan TCK'nın 438. maddesi tecavüz edilen fahişe olduğu takdirde üçte iki oranında ceza indirimi öngörmekteydi. Yasa değişmiş olsa da hayat kadınlarının yaşamı çeşitli zorluklarla doludur: Bedenleri kâr maksimizasyonuna yönelik bir makine olarak görülen kadınlar, çoğu kez düzenli sigorta olmadan, emeklilik hakkı kazanamadan ve şiddete açık bir biçimde çalışmakta, çalışmayı bıraksalar bile vesikalı olarak yaftalanmaktan kurtulamamakta, seks işçiliği yapmış olmak çocukları için bile dışlayıcı olabilmektedir. Bu şiddet ve kontrolden kaçınarak vesikasız yani kayıtsız çalışmayı seçen ya da bu duruma mecbur kalan seks işçileri ise hem müşterilerin hem de polislerin şiddet ve suiistimaline daha açık bir yaşam sürmektedir (Zengin, 2011).

Türkiye kentleri erkekler tarafından ve yine erkeklerin kullanımı için üretilmiş eril mekânlardır. Diğer çelişkilerdeki sorunlar aşılsa bile toplumsal cinsiyet sorunu bugünkü erkek egemen niteliğiyle gerçek anlamda demokratik bir hayatın önündeki engel olmayı sürdürecektir, hem de sadece kadınlar ve diğer cinsiyet kimlikleri için değil, bizzat erkekler için de...

TÜRKİYE KENTLEŞMESİNİN TEMEL SINIFSAL ÖZELLİKLERİ

Doğal ve insan kaynakları kullanılacak sömürgeye sahip olmayan, mevcut kısıtlı imkânlarını kalkınma için ayırmış, sermaye birikimi olmayan bir ülke; kaynak yaratmak için kendi sınırları içinde kaynak transferi yapmak durumunda kaldığında, eşitsizlikler ve bu eşitsizliklere karşı dirençler oluşur. Devlet bu durumlarda toplumsal sınıflar arasındaki dengeleri sağlamak ve iknayı üretecek politikalar üretmek durumundadır. Kapitalist modernleşme modelinde, devlet sınıf ilişkileri ile dönemsel olarak hegemonik hale gelen sınıf çıkarları, ittifaklar ve tarihsel bloklar incelendiğinde çeşitli kesimler lehine işleyen süreçler görülür. Devlet bu ilişkilerin sürmesinde ideolojik koşulların denetimi ve iknanın üretilmesini sağlarken, durumun garanti edilmesi için baskı araçlarını da sürekli hazırda bekletir.

Sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitle hedefi ile yola çıkan Cumhuriyet projesi bir yandan da kapitalist modernleşmeyi gerçekleştirecek bir kalkınma modeline gereksinim duymuştur. "Türkiye'de sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitleye vurgu, sınıf çatışmasını esas kabul eden sosyalist ve komünist hareketlerden çok, Osmanlı'nın heterojen, çoğulcu, parçalı toplumsal ve siyasal yapısına karşı öne çıkarılmıştı; bütünleştirici ve homojenleştirici bir milliyetçi söylemin yapıtaşlarından birisiydi" (Karaömerlioğlu, 2011: 44). Bu nedenle de korporatizm Türkiye'de her dönemde geçerli olan ve varlığı tartışma dışı tutulan bir ideoloji haline geldi.

Sermaye birikimi olmayan, üstelik Osmanlı'nın borçlarını devralmış, üretim araçları ve üretme kapasitesi kısıtlı, yetişmiş

uzman, kalifiye işçi açısından fakir, çalışabilir durumda emekçi sayısı bile yetersiz bir ülkenin, bağımsızlık savaşının ardından dış yardım ve destek imkânlarının kısıtlılığı da göz önüne alınırsa sorunsuz bir kalkınma gerçekleştirmesinin neredeyse olanaksız olduğu görülecektir. Bu süreçte sosyal adaletin sağlanması da doğal olarak son derece ütopik bir hedeftir. Bu açıdan, oluşan eşitsizlikleri doğallaştıran, bu eşitsizlikler karşısında isyan etmeyi önleyen, farklı toplum kesimlerini kaynaştıran, bir aradalık/bütünlük duygusunu yaratmak gerekir. Milliyetçilik ve aşkın devlet anlayışı bu duygunun yaratılmasında önemli bir işlev görür. Dahası korporatist bir ideolojinin benimsenmesiyle, sınıfsal çıkarların önemsizleştirilmesiyle mümkündür.

Cumhuriyet sınıfsal oluşumların çoğunu Osmanlı'dan devralmıştır. Osmanlı'dan devralınan yapının oldukça eşitsiz bir toplumsal yapı olduğu, savaş sonrasında yoksulluk, açlık ve sefaletin yaygınlığı ve bu tablonun daha da vahim bir hal aldığı göz önüne alınmalıdır.[22] Cumhuriyet tarihi boyunca da eşitsiz bölüşüm giderek çoğalan ve kapitalizmin en vahşi yaşandığı ülkelerdeki uçurumları aşan seviyelere ulaşmıştır. Toplumsal huzur ve adaleti tesis etmek için bu adaletsizlikleri normalleştirip doğallaştıran bir ideoloji ve bu ideolojiye rağmen oluşabilecek memnuniyetsizlikler karşısında sistemi tadil etmek üzere geliştirilmiş zenginliği yeniden dağıtma araçları gündeme gelmiştir.

Cumhuriyet tarihi bir yandan modernleşme ve bu modernleşme projesinin pozitivist aklı ve mekân estetiğini içselleştirme süreci iken, diğer taraftan kentleşme ve kentlileşme sürecidir. Bu anlamda bir yandan kırsal ve kentsel mekân, diğer yandan kırsal ve kentsel toplum sürekli hareket ve değişim halindedir. Kuşkusuz bu durum kapitalist modernleşme ve kentleşme süreçlerinin tüm çelişkilerinin yanı sıra özgün sorunları da içermektedir. Sınıfsal çelişkinin mekânsallaşması

22. Türkiye'de kent yoksulluğunun tarihsel bir süreç içinde toplumsal görünümleri için bkz. Erdoğan vd, 2007.

ülkesel, bölgesel, kentsel, kırsal, kent içi ölçeklerde gerek istatistiksel yöntemlerle gerek çıplak gözle gözlemlenebilecek bir süreçtir.

Kısıtlı kaynaklarla, sermaye birikimi olmaksızın ve kısa sürede tamamlanmaya çalışılan bir modernleşme projesinin bütünüyle başarılı olması beklenemez. Gerçekten de Türkiye modernleşmesi, projeden çeşitli tavizlerle başarılmış, orijinalinin ucuz ve düşük kaliteli bir taklidi olan, bedeli ödenmemiş bir modernleşme süreci olarak okunabilir. Hızla kalkınmak ve gelişmiş ülkelerin seviyesine ulaşmak isteyen Türkiye, tüm kısıtlı kaynaklarını kalkınmaya ayırırken, kentleşme gibi pahalı ve zor bir süreci iyi yönetememiş, akılcı mekân politikaları üretmekte sorunlar yaşamıştır.

Altyapı, konut, mal ve hizmetlerdeki ucuz ve geçici çözümlere dayanan bu bedelsiz modernleşmenin maliyeti orijinalinden çok daha pahalıya patlamış, bedeli yaşanan doğal felaketlerle daha da ağır biçimlerde ödenmek zorunda kalmıştır. Bu süreç aynı zamanda insan hayatını değersizleştiren pratikler olarak da ortaya çıkmaktadır: Türkiye iş kazası, trafik kazası vb olarak adlandırılan, sıradan ve doğal bir durum olarak açıklanan cinayetlerde istatistik olarak çok kötü bir tablo sunmakta, toplumun büyük kesiminin etkileniyor olmasına rağmen bu konular kamuoyunda önemli bir muhasebeye tabi tutulmamaktadır.

Ülke çapında yeraltı ve yerüstü kaynaklara ilişkin envanter çalışmaları yapılamamış, bu kaynakların yönetimi planlı bir şekilde gerçekleştirilememiştir. Kentsel alanda konut-iş ulaşıma ilişkin formel organizasyona ek olarak gecekondu-işporta-dolmuş biçiminde kendiliğinden çözümler gelişmiş, kimi zaman bunlar temel unsurlar haline gelecek biçimde yaygınlaşmıştır. Bugün çarpık ya da enformel kentleşme olarak tanımlanan kentsellik aslen kaynakların kalkınmaya ayrılmasının, ucuza kentleşme ihtiyacının ve çarpık bir ekonomi ile gelir dağılımının sonucu olarak okunmalıdır. Gecekondulaşmayı önlemek üzere dar gelirli kesime yönelik altyapısı hazır arsa sunumu

fikirleri üretilmişse de uygulaması gerçekleşmemiştir (Gürel vd, 1996).

1858'deki Arazi Kanunnamesi İslami mülkiyet anlayışını büyük ölçüde değiştirmiş olsa da asıl 1924 Anayasası ile özel mülkiyet ve miras hakkının tesis edilmesi mülkiyeti temel alan bir kapitalist kalkınma paradigmasına işaret ediyordu. Kadastro yokluğu bu noktada önemli bir belirleyici olmuştur.[23] Ulusun coğrafi bedeninin inşası, mekânların kodlanıp mülkiyet ilişkilerine sokulması ve vergilendirilebilmesi ancak haritalarla mümkün olabilir. Bu anlamda haritalar hem kapitalizmin hem de devlet iktidarının güç ve kontrol aracıdır (Pickles, 2011; Harvey, 1997). Süreci akılcılaştırmak ve bir düzene oturtmak için öncelikle envanter çıkarılması gerekecektir. 1926 İstatistik Umum Müdürlüğü, 1927 nüfus ve tarım ile sanayi sayımları bu akılcılığın ürünü olan çabalardır.

1950'lere kadar süreçte mekânın kapitalist bir mülkiyet anlayışına elverişli hale getirildiği, kırda devlete ait toprakların dağıtılması ve tarımsal üretim araçlarının geliştirilmesiyle bir verimlilik hedeflendiği, Köy Enstitüsü gibi kurumlarla Cumhuriyet ideolojisinin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Kentsel alanda ise özellikle sanayi ve ticaret alanında faaliyet gösterecek kesimlerin desteklendiği, kentlerin birbirlerine bağlanarak iç pazar bütünlüğü yaratılmaya çalışıldığı, yapı malzemesinden kent formuna kadar modern bir anlayışla mekân üretiminin gerçekleştiği görülmektedir. Bu döneme kadar denilebilir ki Cumhuriyet'in devrimleri de nimetleri de ülke coğrafyasına eşit dağılmamış, özellikle kırsal alan büyük ölçüde bunlardan mahrum kalmıştır (Tütengil, 1975; Pamuk ve Toprak, 1988).

1950 sonrasında ise ciddi bir iç göç dalgasıyla[24] birlikte hızlanan enformel kentleşme süreci dikkat çekicidir. Türkiye

23. Osmanlı'dan kalma tımar, iltizam haklarının mülkiyete dönüşmesi, toprak mülkiyetine dayalı nüfuzlu aileler yaratırken, Ermeni ve Rumlardan kalan toprakların da paylaşılmasında çeşitli yerel iktidar ilişkilerinin belirleyici olduğu, birçok karmaşanın yaşandığı söylenebilir.

24. Türkiye'deki iç göçün niteliğine ilişkin ayrıntılı bir analiz için bkz. İçduygu, 1998.

içinde göç edenlerin yaklaşık üçte ikisi varış noktasında enformel/marjinal sektörlerde, düzensiz/geliri az işlerde çalışmaktadır (İçduygu, 1998). Kentsel mekânın, kentsel hizmetlerin ve istihdamın üretilmesinde devletin rolü yine kısıtlıdır. Ancak bu kentsel mekân üretiminin olmadığı ya da ülke toprağının metalaşma sürecine girmediği anlamına gelmez. Marshall Yardımı ve tarımda makineleşmenin ardından kırdan kopan emeğin kentte kendi yaşam alanını inşa etmesi, kente tutunmak için çeşitli çözümler icat etmesi Türkiye kentleşmesinin temel niteliklerinden biri olan gecekondu olgusunu doğuracaktır.

İlginç bir biçimde 1960'larla birlikte hızlanan gecekondulaşma ve diğer enformel süreçler tam da Türkiye'nin dünya kapitalizmi ile bütünleşmesinin planlı biçimde gerçekleştirilmek istendiği yıllardır. DPT'nin kuruluşu ve kalkınma planlarının hazırlanmaya başlaması bu niyetin bir ürünüdür (Türkcan, 2010). Devletin büyük kamu yatırımları ve altyapı inşaatları ile ilgilendiği bu yıllarda barınma ve çalışma işlevli kentsel mekânların üretiminde vatandaşın etkili olduğu görülmektedir. 1980'lere kadar olan süreç küçük girişimcilerin formel çabalarına ve emeğin kendini enformel olarak üretmesine sahne olacaktır. Bu dönemde dikkat çeken bir başka mekân üretim biçimi de kooperatifleşmedir. Kooperatifler aracılığıyla birikimlerini bir araya getiren küçük girişimcilerin konut ve işyeri üretiminde etkili olduğu söylenebilir. 1980 sonrasında ise mekân üretiminde yeni ve güçlü aktörler ortaya çıkacak, onların etkisiyle mekân üretimi hızlanacak ve dönüşümler radikalleşecektir.

> Türkiye'de büyük ölçekli, rasyonel konut üretiminin olmayışının nedenleri, sadece ülkenin maddi kaynaklarının yetersizliğine ve inşaat sanayinin ilkelliğine değil, aynı zamanda mimari üretimi yönlendiren önceliklere, politikalara ve siyasete de bağlıdır... Kitle iskânının gelişmemesinden, seri üretimi sağlayacak ileri teknolojinin yokluğu kadar, büyük şehirlerdeki spekülatif arsa fiyatları, kapsamlı planlama ve arazi kamulaştırma politikalarının olmayışı, rejimin kamu binalarına öncelik vermesi ve son olarak, iskân uygulamalarını geliş-

tirecek güçlü bir özel sektörün olmayışı da sorumluydu (Bozdoğan, 2002: 243).

Yaklaşık 50 yıla sığan bu hızlı kentleşme süreci kentsel ve kırsal mekânda ve dolayısıyla toplumsal yapıda hızlı ve büyük dönüşümlere yol açmıştır. Daha önceki dönemlerde yangın, sel, deprem gibi doğal felaketler sonucunda dönüşen kentsel doku, giderek yeni ve modern planlama anlayışı, malzemeler ve artan kamu yatırımları ile dönüşmeye başlamış, kentlere yönelik kitlesel göçlerle birlikte yeni bir radikal değişim yaşadıktan sonra büyük sermaye ve devasa projeler aracılığıyla yeniden üretilmeye başlanmıştır. Denilebilir ki her çeyrek yüzyılda yeni bir çehre kazanmış olan kentsel mekân, dinamik bir kentsel ve toplumsal yapı yaratırken aslında sürekli mekân üretimine dayalı bir kalkınma modelini de yaratmıştır. Cumhuriyet'in başında %20'lik kentli nüfusun yaklaşık 90 yıl içinde %80'i kentli olan ve hâlâ kentleşmeyi sürdüren bir topluma dönüştüğü çarpıcı biçimde görülecektir.[25] Bu kentleşme sürecinin temel sınıfsal özellikleri ve mekân politikası bağlamında ayrıştırılabilen dönemleri incelenmeye değerdir.

Türkiye'nin kentleşme süreci önemli eşitsizlikler üreten bir süreç olarak da yaşanmakta, yeni yoksulluk halleri de ortaya çıkarmaktadır. Buğra, "yoksulluğun her şeyden önce, insanın topluma diğer insanlar gibi katılabilmesini engelleyen bir sosyal dışlama sorunu" olduğunu, son yıllarda yoksulluğun etnik bir boyut kazandığını ve çalışan yoksullar kategorisinin bü-

25. 2010 yılı itibariyle Türkiye kentleşmesinin bilançosuna baktığımızda, mekânsal dağılım açısından NUTS coğrafi bölgeleme sisteminin, ülkeyi NUTS bölgeleri 1. düzeyde 12 bölge, 2. düzeyde 26 alt bölge ve 3. düzeyde 81 il olarak ayırdığı görülecektir. 16 büyükşehir belediyesi, 143 büyükşehir ilçe belediyesi, 65 il belediyesi, 749 ilçe belediyesi ve 1977 belde belediyesi olmak üzere toplam 2950 belediyenin var olduğunu görürüz. Daha küçük birimler açısından bakılınca 20.000 civarında mahalle bu belediyelerin içinde yer almaktadır. Kentleşmemiş nüfus, 35.000 civarında köy (nüfus 150-5000) ve 47.000 civarında mezrada (nüfus 1-150) yaşamaktadır. Yaklaşık 75 milyon olan ülke nüfusunun %82'si belediye sınırları içinde bulunuyor ki bunun %45'i büyükşehir, %55'i diğer belediyeler içinde yaşıyor.

yüdüğünü, toplumun büyük bölümünün yoksulluk sorununu doğal karşılayıp, devleti bu süreçte sorumlu görmediğini ortaya koymaktadır (2008).

Kentleşme sürecinin ne denli hızlı yaşandığı ortadadır. Üstelik son derece pahalı bir süreç olan kentleşmenin bir tür bedeli ödenmemiş modernlik yaklaşımıyla, kendine özgü biçimde yaşandığı, ucuz bir versiyonun tercih edildiği, kentleşmenin kentlileşme anlamına gelmediği, devletin halkın kentleşme hızına yetişemediği, bunun da ister istemez enformel bir kentleşmeyi getirdiği literatürde sıklıkla ifade edilir.

Literatürün eksik okuduğu bu sorunlu kentleşme Türkiye'nin modernleşmesi ve kalkınmasında önemli işlev görmüştür. Tam da bu nedenle devletin ve çeşitli hükümetlerin mücadele etmek bir yana desteklediği bir süreç olmuştur. Resmi modernlik söyleminde bu enformel kentleşme süreci ve plansızlık eleştiri konusu iken, Türkiye kentlerini ve ekonomisini yaratan bu süreç hem karşı konulması güç hem de sürmesi istenilen bir süreç olduğundan çelişkiler üretmiştir.

Kentlileşme süreci de hem sınıfsal çelişkiyi oluşturan hem de diğer toplumsal çelişkilerle eklemlenebilen bir sorun alanıdır. Kentli ve göçmen kimliklerinin kente tutunma, sermaye biriktirme, sınıf atlama süreçlerinde farklı kapasitelere sahip olduğu, Türkiye'nin son 60 yılda pek çok farklı göç türüne sahne olduğu hatırlanmalıdır.

Türkiye'de 20. yüzyılın ikinci yarısında kentler hızlı, yoğun, "yağ lekesi biçiminde" ve kontrolsüz büyüdü. Sadece 1950-60 arasında dört büyük kentin nüfusu %75 arttı. Kentsel donatılar ve kentsel hizmetler eksik ya da yetersiz, çevre kalitesi ise düşüktü. "Bu sistem gecekondusuyla, dolmuşuyla, minibüsüyle, yapsatçısıyla işportacısıyla Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinde belli bir aşamaya kadar işlev gördü" (Tekeli, 1991: 171). Öte yandan bu dönem bölgelerarası dengesizliğin doruğa ulaştığı bir dönem oldu.

1980 sonrası ise, yeni bir kapital birikimi dönemine işaret ediyordu. Bu süreç kentleri de derinden etkiledi. Türkiye eko-

nomisinde yaşanan sanayisizleşme sürecinin ardından üretimin yerini rant anlayışının alması sermayenin kentlere olan ilgisini artırdı. Bu süreçten önce kentsel rantları küçük girişimcilere bırakıp, ithal ikameci ve tekelci sanayileşmenin rantlarını toplayan sermaye kentleri keşfetti. Hatta turizm alanı ilanı örneğindekiler gibi, merkezi yönetim aracılığıyla kentsel rant yaratma ve el koyma yöntemleri geliştirildi. Yabancı müteahhitler de sürece dolar cinsinden kredi elde ederek ortak oldu (Keyder, 2000). Eskiden yaygın bir şekilde dağıtılan kent rantları, sermayenin devreye girmesiyle hem daha spekülatif hem de büyük sermaye grupları tarafından el konulur hale geldi.

> Türkiye'de 24 Ocak 1980 öncesinde oluşan kentsel rantlar kentliler arasında oldukça yaygın bir biçimde bölüşülüyordu. Bu renttan kentin eski mülk sahipleri kat karşılığı mülklerini yapsatçıya devrederek pay alıyorlardı. Kentteki bürokratlar kurdukları konut kooperatifleri aracılığıyla bir pay sağlıyorlardı. Çok sayıda küçük girişimci ya da yapsatçı daha başka iş alanlarına geçmeden bu yolla bir ön birikim yapıyordu. Küçük üreticiler sanayi siteleriyle bundan yararlanıyorlardı. Kent dışında büyük bir arsaya fabrikasını kuran sanayici bu taşınmazının sürekli artan değerini, bu taşınmazını güvence göstererek aldığı kredi miktarını artırmakta kullanabiliyordu. Bir ölçüde eski gecekondu sahipleri de ellerinde tuttukları gecekondu arsalarını yeni gelenlere satarak bu renttan yararlanıyorlardı (Tekeli, 1991: 174).

Işık ve Pınarcıoğlu da, "erken dönem Türkiye kentleşmesinin, kentsel rantların paylaşımı açısından net bir sınıfsal uzlaşmaya dayandığını" ileri sürmektedir (2001: 121). Kent rantından artık yararlanamayan gecekondu sahipleri ve küçük girişimcilerin de sistem içine yeniden eklemlenmesi için de imar afları ve ıslah imar planları gündeme getirildi. Dönemin Başbakanı Özal'ın 1988'de "son beş yılda iki buçuk milyondan fazla eve ruhsat verdik. Böylece kat çıkıp gelir artırabilecekler" (*Cumhuriyet*, 28.05.1988) diyerek anlatmaya çalıştığı politika yozlaşmaya açık bir popülizm olduğu kadar devletin gelir dağılımı eşitsizliğinden kaynaklanabilecek tepkileri bastırdığı

ve sınıfsal konumları aşındırdığı hegemonik bir süreç niteliği taşımaktadır.

2000'li yıllar ise yeni sınıfsal ittifakların kurulduğu, farklı bir hegemonya dönemidir. Değişmeyen yeniden dağıtımda mekânın oynadığı roldür. Ancak yeniden dağıtıma konu olan mekânlar ve bu dağılımın hissedarları farklılaşacaktır. Büyüyen bir ekonomi ve gelişen inşaat teknolojileri sayesinde başta metropoller olmak üzere Türkiye kentleri en radikal mekânsal dönüşümleri yaşamaya başlayacaktır.

Türkiye kentlerinde, resmi ideoloji ve bedelsiz modernleşme kadar sınıfsal ayrışmanın tezahürlerini gözlemlemek de olanaklıdır. Hegemonya mücadelesinin taraflarının kentsel mekânda da ayrışmış olduğu ve her kentin aslında iki yüzü olduğu görülebiliyor. Farklı sınıfların, konut/iş ve eğlence alanlarının ayrışması çoğu kez haritalanabilecek kadar net olarak görülebiliyor. Türkiye kentleşmesinin en net sınıfsal sonucu hem eşitsizliklerin yaratılıp çoğaltılmasında hem de gizlenmesi ya da azaltılmasında, mekânın belirleyici olduğu, mekânsal politikaların sınıf mücadelesinde temel bir rolü bulunduğudur. Türkiye kentleşmesini okumak, keskin sınıfsal sonuçlar üreten bir kapitalist modernleşme sürecinin hikâyesine tanık olmaktır; bu nedenle öncelikle bir toplumsal sınıf analizini gerektirir.

Tarihsel Blok, Korporatizm ve Sınıflar

Türkiye'nin gerçek anlamda bir sanayi toplumu olmadığı, buna bağlı olarak da emekçi sınıflarının bulunmadığına ilişkin yaygın yanılsama, sınıfsal eşitsizlikleri görünmez kılan bir kılıf işlevi görmektedir. Türkiye'de gelirin bölüşümüne ilişkin ciddi ve güvenilir verinin bulunmaması, sorunun görünürlüğünü gizlemeye yönelik olsa da gelire bağlı toplumsal eşitsizlikler gündelik hayat pratikleri içinde kolayca ayrıştırılabilen eşitsizliklerdendir. Buna rağmen sınıf kavramına bağlı açıklamalar için 1960'lı yıllara dek beklemek gerekecektir.

Yoksulluk, yoksulluğa bağlı memnuniyetsizlikler ve sorunlar, yayınlanan ve yayınlanmayan istatistiklerin gizleyemeye-

ceği biçimlerde tezahür eder. 1963'e kadar gelir bölüşümüne dair çalışma bulunmayan Türkiye'de, yine 1990'ların ardından da açıklayıcı bölüşüm istatistiklerinin yayınlanmadığı görülecektir. Bu tür çalışmalara dair eksiklik sınıf bilincinin ve altkültürel oluşumların ve toplumsal muhalefetin gelişmesini engelleyici nitelikte olsa da burjuvazi, aristokrasi, elitler, köylü, işçi, memur, ortadirek, beyaz Türkler, beyaz Kürtler, yeşil sermaye gibi toplumsal nitelemelerin varlığı aslında gelire bağlı eşitsizliklerin, bu eşitsizliklerin niteliği ve kaynağının toplumsal tahayyülde bir karşılık bulduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Türkiye'yi sınıflı bir toplum olarak değerlendirebilecek ölçüde köylü, işçi, memur, burjuva, aristokrat vb toplum kesimlerinin oluştuğu, tüm bu sınıfların farklı çıkarlarının olduğu, bu çıkarlar doğrultusunda da çatışmalar ve ittifaklar gerçekleştirildiği görünür haldedir. Mustafa Kemal bu durumu "Mevcut sınıflar yekdiğerinin lazım ve melzumu mahiyetindedir. Binaenaleyh Halk Fırkası bilcümle sınıfın hukukunu ve... terakki ve saadetini temin... edebilir" sözleriyle ifade etmektedir (Tezel, 1994: 139). Ancak Mustafa Kemal Anadolu'daki eşitsizlikleri ve bundan kaynaklanan memnuniyetsizlikler ile sınıf bilinci ve mücadelesinin toplumsal çimentoya verebileceği zararları görebiliyor ve 1935'te parti programında da yer alacak toplum tanımını şöyle ifade ediyordu: "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat içinde işbölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük sanat erbabı, tüccarlar ve memurlar, Türk Camiasını temsil eden başlıca çalışma zümreleridir." (akt. Tezel, 1994).

Gramsci'nin tarihsel blok kavramı, Türkiye toplumunu ve siyasetini açıklamak için de aydınlatıcı bir çerçeve oluşturur. Bunun temel sebeplerinden biri, tarihsel olarak Türkiye'de siyasetin devlet aracılığıyla üretilen rantların bölüşülmesi olarak algılanmasıdır. Tarihsel blok çeşitli sınıfların ve farklı çıkarların ittifakıyla oluşan ve hegemonik hale gelen bir güç yelpazesini ifade eder. Bu anlamda Türkiye'deki sınıfların ve bu sınıf

çıkarlarını temsil eden siyasi hareketlerin sürekli bir hegemonya mücadelesi verdiğini, bu süreçte de dört dönemin güçlü hegemonyalar olarak tarih sahnesine çıktığını görüyoruz. 1923-1950, 1950-1980, 1980-2000 ve 2000 sonrası süreçler dönemsel olarak ayrıştırılabilecek farklı tarihsel blok ittifaklarının ve hegemonik iktidarların dönemi olarak okunabilir.

Tarihsel blok, sınıfları ve sınıflar arası mücadeleyi görünmez kılan korporatizmdir. Korporatizm basitçe, özel mülkiyet ve girişimin önceliği ilkesine dayanan kapitalist üretim tarzının egemen olduğu ancak sınıf farklılıklarını ve çatışmasını bertaraf eden dayanışma pratiklerine sahip, üye ve grupların birbirine karşılıklı olarak bağımlı, uyumlu ve tamamlayıcı nitelikte olduğu, hiyerarşik ve otoriter bir toplum modeli olarak tanımlanabilir. "Bir toplum ve ekonomi modeli olarak korporatizm, toplumu, birbirine karşılıklı bağımlı ve işlevsel bakımdan birbirini tamamlayan parçalardan oluşan, organik ve kendi içinde uyumlu bir bütün olarak görür. Temel birimler, toplumun molekülleri de, meslek grupları ve bunların örgütleri, yani korporasyonlardır" (Parla, 2009: 105).

Liberalizmin bireyciliğini ve sosyal sınıfların varlığını, sınıf çatışmasını, emek ve sermaye çelişkisini reddeden bu ideoloji Türkiye'nin siyasal atmosferi için son derece uygun bir düşünce, hatta kamu felsefesi olarak düşünülebilir. Parla, anti-liberal ve anti-sosyalist olan Türkiye korporatizmini genelde solidarist (dayanışmacı), zaman zaman, yer yer de faşizan bir korporatizm olarak değerlendirir ve Türkiye'deki ideolojik merkezin, egemen solidarist korporatizm nedeniyle ortada değil hep sağda olageldiğine dikkat çeker (2009: 7, 112).

Türkiye'deki sosyolojik düşüncenin gelişmesinde önemli rolü bulunan Ziya Gökalp[26], korporatizm düşüncesinin de en

26. Parla, felsefesini "Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim" diye tarif eden Gökalp'in alfabe değişikliğini kültürel kesinti olması kaygısıyla çekinceyle karşıladığını, Atatürk döneminde hiçbir eserinin Latin alfabesine çevrilmediğini, eserlerinin sistematik basımının ancak 1973'te gerçekleştiğini hatırlatır: "Onun tarih felsefesi, bazı Kemalistlerinki gibi tarihi durdurup, geçmişin istenmeyen bölümünü atıp, sıfırdan yeni toplum ve yeni devlet

önemli temsilcisidir. Kemalizm açıkça Gökalp'e referans yapmamış olmasına rağmen, bu korporatist ideolojiyi kendince yorumlayarak, hatta bir miktar da çarptırıp daha otoriter bir zemine de oturtarak kullanmıştır. Kemalizm, Gökalp korporatizminin daha sağcı ve radikal bir yorumudur. Gökalp sınıfların varlığını inkâr etmeksizin, sınıf mücadelesinin engellenmesine yönelik birleştirici ideolojileri ön planda tutarken, takipçileri sınıfların varlığını inkâr ederek, farklılıkları mesleğe bağlı bir ayrışma ve işbölümü olarak yorumlayacak, siyasallaşmamış apolitik bir modern özne tahayyül edecek, sınıfsal farklılıkların çatıştığı, uzlaştığı bir siyaset ve demokrasi anlayışından uzaklaşacaktır.

Kapitalist Modernleşme, Eşitsizlik ve Yoksulluk

Bütün iktidarlar, iktidarın sürdürülmesi için çeşitli politikalar uygular. Bu politikaların demokratiklik derecesi baskı ve ikna dengesine göre değişiklik gösterir. Sürekli bozulan, yeniden kurulan kararsız bir denge halindeki hegemonya sürecinde toplumsal sınıfların göreli kazanımları ve kayıpları söz konusudur. İktidar hegemonyanın zayıfladığı dönemlerde baskı mekanizmalarını kullanabileceği gibi, çeşitli popülist politikalar aracılığıyla hegemonyasını yaygınlaştırmak ve iktidarını sağlamlaştırmak yolunu da seçebilir. Bu açıdan iktidar tabi ve egemen sınıfların taleplerine karşı duyarlı olmalı, bu talepleri sürekli takip etmeli ve toplamalıdır. İktidarın benimseyeceği politika toplumsal muhalefete bağlı geri beslemenin sonucu

yaratmaya imkân tanıyan bir tarih felsefesi değildi" (2009: 232). Gökalp, üniversitelerin, eğitimin ve kültürün devletten özerk olması, kadın haklarının çoğaltılması, radikal toprak reformunun gerekliliği, Doğu ve Güneydoğu'daki yarı-feodal yapının ortadan kaldırılması, kapitalizmin İslam hayırseverliği ile dengelenerek dayanışmacı bir anlayışın geliştirilmesi, devletin ekonomiye hem işletmeci hem sermayedar olarak katıldığı karma ekonomik modelin gerekliliği gibi fikirlerin ilk savunucularından olmuş, Kürt kökenli olmasına rağmen Kürt, Ermeni, gayrimüslim nüfusunun meselelerini konu etmemiş, yayılmacı olmayan gerçekçi bir Türk milliyetçiliğini formüle etmiş, bu özellikleriyle de Türkiye'deki ideolojik konumların çoğunluğunu etkileyen bir korporatist modelin teorisyeni olmuştur.

olacak, hangi sınıflara ne şekilde yaklaşılacağı böylece ortaya çıkacaktır. İktidar bu talep, beklenti ve fikirleri kendine eklemleyerek hegemonyasını güçlendirmekte hem de uygulanacak politikaları güncellemektedir. Kapitalizmin varlığını devam ettirme potansiyelinin bu esneklikten, geri besleme mekanizmaları aracılığıyla yeni yapıları kendine eklemleyebilme yeteneğinden kaynaklandığı söylenebilir.

Bu bağlamda yeniden dağıtım politikaları hegemonyanın kuruluşunda önemli bir araçtır. Kapitalist devlet, kurulmuş olan hegemonik dengeye bağlı olarak yarattığı eşitsizlikleri katlanılabilir kılacak sosyal politikaları gündeme koyar. Bunlar ücretsiz kitle eğitimi olanakları, emek piyasasının düzenlenmesi, sosyal güvenlik sisteminin oluşturulması ve doğrudan nakdi yardımı da içeren sosyal yardım politikalarıdır. Sosyal konut üretimi, kira yardımı ya da altyapısı hazır arsa tahsisi, ucuz konut kredileri sağlanması, kentsel hizmetlerin sübvansiyonu da bu tür sosyal politikalardandır[27]. "Kent rantlarının oluşmasında, bunlara el konulmasında ve yeniden dağıtılmasındaki çeşitlilik ve esneklikler popülist politikalar ve patron-adamı ilişkilerinin sürdürülmesi için adeta ideal bir ortam yaratmaktadır" (Tekeli, 2001: 50).

Yeterli sermaye birikimine sahip ülkeler kentsel yatırımlara, büyük kentsel projelere kaynak aktarabilirken, sermaye birikimi yetersiz ülkelerde ve kentlerde ciddi bir yatırım eksikliği ortaya çıkmaktadır. Bu yatırım eksikliğini ikame edilecek modeller ve uygulamalar pek çok geç gelişen ülkede gözlemlenebilir.

Özellikle konut arzına ilişkin yetersiz politikaların ikame biçimleri geç gelişen ülkelerde benzer bir yol izlemiştir: Konut sahipliğinin desteklenmesi, işgallere göz yumulması, geçici mülkiyet hakları dağıtılması gibi geçici çözümler tampon me-

27. Devletin, sosyal adaleti sağlama amacıyla kırsal ve kentsel toprağı yeniden dağıtmasının en radikal örneklerinden biri, Küba'da 1959 Devrimi'ni izleyen reform çalışmalarıdır. Tarımsal toprağın %60'ı kamulaştırılmış, kentsel mülklerin kiraları %50 azaltılmış, konut sahibi olmak isteyenlere ucuz arsa tahsis edilmiş, kiracıların yarıdan fazlası ev sahibi haline getirilmiştir (Hamberg, 2001).

kanizmalar olarak işlev görmüştür. Devlet bu politikalar aracılığıyla meşruiyetini sağlamlaştırmakta ve hegemonyayı kurmakta, geliştirmekte ya da genişletmektedir. Kent rantlarına ortak edilerek düzenin parçasına dönüşen kitlelerin, düzenin koruyucusu haline geldiği de dikkat çekicidir:

> Tüketim, yürürlükteki düzenin korunması açısından da önemli... Doyum, yürürlükteki düzene tepki duyulmasını önler. Giderek elde edilen yüksek tüketim gücünün yitirilmesi korkusuyla düzenin yanında yer alınır, düzen savunulur... Tüketim yoluyla daha üst sınıfların yaşam biçimini andıran bir yaşantı sürdüğü kanısını edinen orta sınıflar, bu durumlarının bozulmaması için, yürürlükteki düzenin değişmesini istemezler (Şenyapılı, Ö., 1978: 48).

Hatta, Türkiye örneğinde olduğu gibi, devlet ekonomiyi egemen sınıfların lehine bir kapitalist birikim süreci olarak düzenleyebilmektedir. Bu süreci gözlemleyebilmek için mülkiyetin yeniden dağılımına, özellikle de kentsel arsanın yeniden dağıtımına, bu dağıtıma ilişkin ikna üretme mekanizmalarına dikkat çekmek gerekmektedir. Süreci oldukça iyi özetleyen bir değerlendirme için tekrar Önder Şenyapılı'ya kulak vermek gerekiyor:

> Üretim araçları iyeliğinin belirli ellerde toplanmasına duyulacak tepki, iyeliğin (mülkiyetin) kutsallığı, dokunulmaz bir hak olduğu ilkesi güçlendirilerek önleniyor. Çalışanlara, emekçi yığınlara kent toprağının küçük parsellerini edinme hakkı tanınıyor. Bu küçücük toprak parçasının egemeni olduğuna inandırılıyor. Bir anlamda, bir parsel egemenliği kıyasıya körükleniyor. Böylece özel iyeliğe duyulacak olası tepkileri giderme aracı olarak kullanılıyor kent toprağı. Gecekondulara tapu dağıtmak da aynı amaçlı (1978: 86).

Türkiye'de kentleşme sürecinin tamamı hegemonik bir proje gibi okunabilir. Dönemler boyunca değişik ideolojiler ve sınıfların eklemlenmesiyle oluşan ittifaklar sonucunda ortaya çıkan farklı hegemonik süreçlerin mekânsal yansımaları olmuştur. Bu süreç kentin maddi belirleyicilerine bakılarak da

okunabilir. Bunlar iktidarın ve resmi ideolojinin, bedelsiz modernleşmenin, sınıfsal farklılaşmaların ikili yapısının ve küreselleşme ideolojisinin tezahürleri olarak düşünülebilir.

Türkiye gibi gecikmeli modernleşen üçüncü dünya ülkelerinde temel sorunlardan biri, enformel çalışma, enformel konut üretimi, enformel yaşam ve bundan kaynaklanan kontrolsüz kentsel büyüme olarak görülür. Çarpık kentleşme, kentlileşememe, kendine özgü (*ad-hoc*) çözümler tüm kentlerde gözlenebilen bir tabloyu oluşturmaktadır.

> Şehirdeki manzara değişmesinin en fazla konuşulan yönü 1945'lerden 1960 sonlarına kadar prototip olarak gecekondu, işporta, dolmuş tablosudur. Burada göçenler sonraları büyük problemlere neden olacak yönler, yaşam stratejileri geliştirmiştir. Kanunsuz (illegal) ev edinme (gecekondu), vergisi söz konusu olmayan –yani gene kural dışı– iş kurma ve sürdürme (kayıt dışı ekonomi), örgüt ve düzen kaidelerine uymayan patronaj ilişkileri (iltimas, adamını bulma, kayırma), yeni yetişenlere formel eğitim yerine kaba bir dinsel eğitim gibi önceden fark edilmeyen, üzerinde durulmayan, bugünlerde ise en büyük sorun olarak toplumun karşısında dikilen yönler ortaya çıktı (Kıray, 1995: 44).

Öte yandan gecekondu biçiminde kentleşme, kendi içinde bir başarı öyküsünü de içermektedir. Duben, gecekondunun geleceğe dönük bir aile yatırımı özelliğine dikkat çekerken, üretim sürecindeki yardımlaşma modeline vurgu yapmaktadır (2002: 44-55). Bir gecekondu üretimi sürecindeki emeğin yaklaşık dörtte birinin arkadaş ve akrabanın ücretsiz emeğinden oluşması ve güvene dayalı borçlanma ilişkilerinin yaygınlığı önemli özelliklerdir. Ayrıca erken dönem gecekondular kullanım değeri olan birer yaşam alanı olarak düşünüldüğünden, binaların konumlanışının da birbirine saygılı bir kamusallık değeri içerdiği söylenebilir.

Kentleşme süreci kırsal yoksulluğun kente taşınması ve kentsel alanda üretilen yeni eşitsizlikler ile yeni bir yoksul çoğunluk doğurmaktadır.[28] Bu yoksulluktan kurtulmak iste-

28. Örneğin İstanbul'da en zengin ve en yoksul aileler arasındaki gelir farkının

yenlerin elindeki tek strateji kentsel rantı yağmalayarak, yaşam düzeylerini yükseltmek ve yoksulluk nöbetlerini devretmek olmaktadır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 155). Yeni kentliler üzerine yapılan çalışmalardaki göstergeler de yeni kentlilerin kent kökenli olmadığını; eğitim düzeylerinin yüksek olmadığını; işsizlik yaşadıklarını; tatil, izin, boş vakit kavramlarının modern ölçütlerde olmadığını; ağırlıklı olarak özel sektörde, sanayide, emek-yoğun işlerde çalıştıklarını; çiftçi ya da tarım işçisi konumlarından ancak orta-büyük burjuvaziye evirilebildiklerini ortaya koymaktadır (Boratav, 1995a). Yeni kentliler tasarruf yapmak, tatile çıkmak, sanatsal, kültürel aktivitelere ve kentsel yaşama katılmak bir yana, dinlenmeye vakit bulamayacak derecede yaşam kavgasının içindedir. Sendikalaşma ve herhangi bir sosyal güvenceye sahip olma oranları ise giderek düşmektedir.

Sınıfsal çelişki yoksulluk, açlık gibi somut durumlarla ortaya çıkabildiği, kentsel ve kırsal alanda kolaylıkla gözlemlenebildiği; aşırı eşitsizlik birçok din ve kültürde önemli bir vicdani sorumluluk olarak tanımlandığı için yoksullukla mücadele farklı politikalarla da olsa gündeme gelmiştir.

Yoksullukla mücadele edilmeyen bir toplum pek mümkün değildir; ancak yoksulluğun doğallaştırılıp, istatistik ve fiziksel olarak görünmez kılınmaya çalışıldığına rastlanabilir. Bir başka strateji yoksul nüfusun toplam içindeki oranının azaltılmasına yönelik gelir dağılımı politikaları üretmektir. Yoksul nüfusun oranını azaltmayan ancak yoksulluğu katlanılabilir kılan iyileştirmeler ve imkânlar yaratma politikaları da söz konusu olabilir. Yoksulluğu devletin sorumluluğu gibi göstermeme, yoksulluk ve eşitsizliklerden bizzat yoksulu sorumlu tutma, yoksullukla mücadeleyi de iyi niyetli zenginlerin insafına bırakma politikaları da görülebilir. Elbette yoksulluğu insani

1437 kat olduğu, kentin %1'inin gelirin %30'una, en zengin %10'un gelirin %52'sine, en zengin %20'nin gelirin %64'üne el koyduğu düşünülürse; bu insanların kent mekânında ayrıştıkları, alışverişten, eğitimden, ulaşımdan eğlenceye kadar farklı mekân kullanımları olduğu bilinirse; o kentte bütünleşmenin, hemşeriliğin sözünün bile edilemeyeceği bir kamusallık krizi vardır.

bir kriz olarak yorumlayıp olabildiğince ortadan kaldırmayı hedefleyen politikalar da uygulanabilir.

Yoksulluk Türkiye'de köklü geçmişi olan bir durumdur ancak sürekli değişime de uğramaktadır. 1980 sonrası süreçlerde yeni yoksulluk olarak tanımlanan mağduriyet biçimleri görünür haldedir (Buğra ve Keyder, 2003). Küresel kapitalizmin dünyayı 20/80 formülü ile kavramsallaştırdığı bir süreçte %20 'lik küresel tüketici grubun içine giremeyen kesimler defolu tüketiciler olarak adlandırılmaktadır (Bauman, 1999).

Tüketim toplumunun yaygınlaşmasıyla temel yaşamsal kaynaklara, dayanıklı ve hızlı tüketim mallarına ulaşamayan kesimler Türkiye'de de çoğalmıştır. Bu sürece özellikle güvenlik sebebiyle zorunlu göç yaşayan, göç sürecine hazırlıksız ve güvencesiz yakalanan kesimler dahil olmaktadır. Neoliberalizm bir yandan küresel yedek işçi pazarlarını devreye sokup iş güvencesizliği ve işsizlik yaratırken, çalışan yoksullar diye tanımlanan ve giderek genişleyen bir kesim de doğmaktadır.

Türkiye'de sosyal refah devletinin tasfiyesi ve kamu hizmetlerinin özelleşmesi sonucunda, eğitim, sağlık, ulaşım, barınma vb masrafların karşılanamaması yoksulluğu doğuran bir başka sebeptir. Ayrıca siyasi otoritenin bireye sağladığı fırsatlar alanının (istihdam, kayırma vb) daralması sonucunda, yoksulluğun daha derin deneyimlenmesi de söz konusu olmaktadır. Geleneksel dayanışma ağlarının kopması, geniş aile içi dayanışmaların azalması yoksulluğu artırıcı bir gelişmedir.

Kentleşme süreciyle kırla bağlantısını yitiren ya da kentsel alanda geçimlik üretim yapma şansı olmayıp gıda temininde piyasaya bağımlı hale gelen kesimler de yoksulluğun yeni hedefi olmaktadır. Son olarak azalan kentsel arsa stoku, gecekondu yapımının zorlaşması, kent rantlarına yönelik artan genel ilgi ve kentsel dönüşüm projelerinin yarattığı yeni ve özel mağduriyetler yoksul kesimi büyütmekte, yoksulluğu derinleştirmektedir.

Buğra 1960'lara kadar fakir devlet-Müslüman toplum anlayışının egemen olduğunu; yoksullukla mücadelenin hayır-

sever zenginlerin vicdanına terk edildiğini; geleneksel vakıfların, zekât gibi keyfi yardımların kapsayıcı ve dönüştürücü işlev görmediğini; Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu, 1946'da yapılan 10 yıllık Milli Sağlık Planı, ayrıca Yardım Sevenler Derneği gibi yeniliklerin de yoksulların durumunu ciddi biçimde değiştirmediğini; 1960 sonrasında sosyal devlet ve sosyal hak söyleminin güçlendiğini ancak sosyal yardımların sadaka niteliği taşıdığını; nihayet 1984 yılına gelindiğinde düşük ve orta gelirlinin konut sorunu için devletin TOKİ ile devreye girmeye niyetlendiğini; 1986'da laik zekât olarak nitelenen Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu'nun (fak-fuk-fon), 1992'de yeşil kart uygulamasının da yoksulluğu ortadan kaldırmayan ancak daha katlanılabilir kılan, üstelik sosyal yardımların sadaka niteliğinin siyasi olarak kullanılabildiğinin; giderek İslami bir hayırseverlik anlayışının yaygınlaştığının altını çizmektedir (2008).

Sosyal güvenlik şemsiyesi altına girmenin çeşitli kayırma ilişkilerine bağlı olduğu bir ortamda, bu şemsiyenin dışındakiler için yeterli sosyal politika üretilememesi, nüfusun üçte birinin yeşil kart dahil herhangi bir güvenceden mahrum olduğunu çarpıcı bir istatistikle karşımıza çıkarıyor. Çoğu koşulda bu istatistikte yer alanların diğer toplumsal çelişkilerin de mağduru olması daha da zor ve eşitsiz toplumsal koşullar üretiyor.

Mekân Aracılığıyla Sermaye Biriktirme

Kapitalist bir sistemde sermaye biriktirmek artıdeğere el koyarak mümkünken, zengin olmanın temel yollarının kâr, faiz ve rant olduğunu biliyoruz (Marx, 1999: 51). Buna göre reel üretim ve ticaret yolu ile kâr, finansal sermayenin kullanılmasıyla faiz, kıt kaynakların mülk edinilmesiyle ise rant kavramıyla ifade edilen birikim mümkündür. Kıt bir kaynak olan toprağın mülk edinilmesi "mutlak rant" kavramıyla, toprağın barındırdığı ya da ürettiği yeraltı ve yerüstü metaların miktarı da "farklılık rantı" kavramıyla açıklanabilir.

Çeşitli ülkelerde bu sermaye biriktirme araçlarının belirli ölçülerde vergilendirilerek düzenlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Toprak mülkiyetinden elde edilen çeşitli zenginlikler de farklı biçimlerde de olsa vergilendirilmektedir. Bir arsa üzerinde ürün yetiştirilerek ya da satış yapılarak gelir getirebildiği gibi, üzerine yapı yapılarak ya da hiçbir şey yapmadan boş bırakıp zamanla değer kazanması beklenilerek de rant yaratabilmektedir. Zamanla değer kazanma arsanın kıt bir kaynağa dönüşmesi ya da yerleşmenin bu arsaya doğru büyümesi, yani kentin gelişmesi sonucu olduğundan, değer artışından kamuya pay ayırmak yaygın bir vergilendirme aracıdır.[29]

Türkiye örneği artan kentleşme oranı, çoğalan nüfus; ancak artmayan toprak nedeniyle mutlak ve farklılık rantlarının sürekli üretildiği ve ancak son derece kısıtlı biçimde vergilendirildiği; dolayısıyla mekân üzerinden sermaye biriktirmenin ve eşitsizlik üretmenin kolayca başarıldığı, bu eşitsizliklerin mevcut toplumsal çelişkileri körüklediği ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkar.

Türkiye'deki vergi sistemi gelirler, harcamalar ve servetler üzerinden alınan paylara dayalıdır. Servet üzerinden alınan paylar, gayrimenkullerin satış ya da veraset yoluyla intikal etmesi sırasında vergilendirilirken, yapılan kamu yatırımları sonucunda oluşan değer artışları da bir kereye mahsus olmak şartıyla şerefiye olarak vergilendirilebilmektedir. Bunun dışında emlak vergileri vardır ancak genellikle mülkün gerçek değerinin çok altında bir değer tespiti üzerinden hesaplanmaktadır. Enflasyonist bir büyüme ve krizlere açık riskli bir ekonomi ortamında taşınmaz sahipliği, en güvenli ve prestijli yatırım araçlarından sayılmaktadır. Ciddi biçimde vergilendirilmeyen taşınmaz varlığı, toplumun geniş kesimlerini üretim ve iş yapmadan mekân üzerinden sermaye biriktirmeye yöneltmektedir.

29. Kimi ülkelerde bu doğrudan bir gelir vergisi olarak uygulanırken, taşınmaza kamunun hissedar olması ya da mülk sahibinin taşınmaz üzerinde proje geliştirirken bir sosyal proje de üretmesi gibi uygulamalar bulunmaktadır.

Saner, kamu kurum ve kuruluşlarının mülkiyetindeki taşınmazların kesin adedi ve miktarının bilinmediğini, bu durumun spekülatörler, mafya, politikacı bürokratlardan oluşan bir ittifak eliyle kamu mallarının yağmalanması ya da spekülatif olarak kullanılmasını sağladığını belirtmektedir (2000). Turan, devlet mülklerinin metalaştırılmasında özelleştirme ve satış dışındaki, tahsis, trampa, kiralama ya da intifa, irtifak ve üst hakkı gibi kullanım imkânlarına dikkat çeker ve hem bu taşınmazların ayrıcalıklı devri hem de ayrıcalıklı plan kararları ile hem mutlak hem de farklılık rantının yaratıldığına vurgu yapmaktadır (2009). Keyder, devlet mülkiyeti anlayışının Osmanlı'dan kalma bir alışkanlık olduğunu, bugün bile Türkiye'nin coğrafi alanının yaklaşık üçte ikisinin devlet mülkiyetinde olduğunu söylemektedir (2000). Perouse da 2008 yılı itibariyle İstanbul iline bağlı toprakların %17'sinin orduya ait olduğuna dikkat çekmektedir (2011: 18). İstanbul'daki arsa fiyatları birçok Avrupa kentindeki emlak fiyatlarını aşmış durumdadır; bu nedenle temel güç kaynağı haline gelen mülkiyet tüm kesimler için cazip bir yatırım haline gelmektedir.

1980'lere kadar olan ithal ikameci dönemde ayrıcalıklı yatırım olanaklarına sahip sermaye gruplarının imalat ve montaj sanayi ile sermaye biriktirdiklerini, 1980 sonrasında ise uluslararası rekabetin de etkisiyle daha kolay bir zenginlik aracı olarak kent rantlarını keşfederek kentsel arsa yatırımlarını çoğalttıklarını (Tekeli, 1991), imar planlarını yönlendirmeye başladıklarını, gayrimenkulün 1980 sonrasının enflasyonist ortamında siyasi yolsuzluk, kapitalist gelişme ve uluslararası finansın iç içe geçtiği İstanbul'da en yüksek kazançlara ulaştıran sektör olduğunu (Keyder, 2000) görüyoruz. Dahası özellikle 2000 sonrasında küçük/büyük, yerli/yabancı her tür girişimci dışında bizzat belediyeler, kamu kuruluşları ve bakanlıkların dahi gelir yaratmak ve bütçe denkliği sağlamak üzere kentsel yatırımlara ilgi duymaya başladığı görülecektir. Kentsel topraktan elde edilen gelirlerin cazibesi, diğer tüm servet biriktirme girişimlerini ikincilleştirecek dereceye gelmiştir. Ancak

kıt bir kaynak olan kentsel arsanın elde edilmesinin ciddi bir şekilde zorlaştığı büyük ölçekli şehirlerde ranttan pay alma savaşı çok daha çetin bir hal alacaktır.

Kapitalizm toplumu mülk sahipleri ve mülksüzler olarak kutuplaştıran bir sistem olarak tanımlanabilir (Dobb, 1999: 16). Kapitalist mülkiyet ilişkileri ve bu mülkiyet aracılığı ile elde edilen rantlar, çeşitli dönemlerde farklı önemlerde de olsa eşitsizlik üretmenin ve kapitalist hegemonya kurmanın bir aracı olarak ortaya çıkmıştır. Kapitalist kentin sosyal adalet sorununun özünde bu mülkiyete bağlı eşitsizlik ilişkileri sürekli olarak yer almıştır. Hegemonyanın kurulması ve sürekliliği açısından devlet bu eşitsizlik ilişkilerini ve ona karşı çıkışları yakından takip etmiş; kitleleri hegemonyaya eklemlemek, sistem içine dahil etmek için çeşitli yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemler zor ve ikna arasında değişen dengeler tarafından belirlenmiştir. Bu dengeler, devleti kimi zaman sosyal kimi zaman totaliter, kimi zaman da demokratik bir kimliğe bürünmeye zorlamıştır.

İngiltere deneyiminde "Mülkiyete karşı en büyük suç hiçbir şeye sahip olmamaktı"; mülksüzler, başıboş gezenler potansiyel suçlu olarak görülüyor, faili meçhul suçlar onlara ihale ediliyordu (Thompson, 2004: 100). Öte yandan 1775 gibi erken sayılabilecek tarihlerde özel mülkiyetin kaldırılması, arazi millileştirilmesi üzerine teorik tartışmalar başlamıştı (Thompson, 2004: 212). 1848'e gelindiğinde Marx ve Engels meşhur manifestoya şu satırları yazacaktır:

> Özel mülkiyeti kaldırmak istediğimiz için dehşete düşüyorsunuz. Ama mevcut toplumunuzda, özel mülkiyet, üyelerinizin onda dokuzu için kalkmıştır ve tam da onda dokuzu için var olmadığı için vardır. Yani bizi, zorunlu önkoşulu, toplumun çok büyük çoğunluğunun mülksüzlüğü olan bir mülkiyet biçimini kaldırmayı istemekle suçluyorsunuz. Kısacası, bizi, mülkiyetinizi ortadan kaldırmayı istemekle suçluyorsunuz. Kuşkusuz, tam da bunu istiyoruz (2000: 23).

Gerçekten de mülkiyet üzerine tartışmalar çoğalacak, mülkiyetin yaygınlaştırılması, ailenin de hem kadın bedeni hem de konut üzerinden temel bir mülkiyetçi kurum olarak inşası söz konusu olacaktır. "İşçi sınıfı ne susturulabilir ne de ortadan kaldırılabilir. Tek çare onun hareket tarzını anlamaya ve proleter devrimi kontrol altına almaya çalışmaktır... Bu bağlamda iktisat politikasının görevi, gelir düzeylerinde ve tüketim iştahında sürekli bir devrim estirmektir..." Efektif talep teorisi olarak adlandırılan bu okumada sınıf mücadelesi kabul edilir ve kapitalist büyümenin ihtiyaçlarına yarayacak şekilde çözülmeye çalışılır (Hardt ve Negri, 2003: 76). Mülkiyet anlayışının yaygınlaştırılması bu mantığın ürünüdür. Engels her işçiye kendi küçük evinin mülkiyetinin verilmesiyle onu kapitalizme yarı-feodal biçimde zincirleyecek bir burjuva ideolojisini oldukça erken bir tarihte eleştirmiştir (1992). Afrika'da kapitalizmin yerleştirilmesi mülkiyet ilişkilerinin değiştirilmesine bağlıdır (Mandel, 1998: 36).

Türkiye'deki imar affı ve tapu tahsis belgesi ya da tapu dağıtma uygulamaları düşük gelir grubunu sınıf bilincinden koparıp küçük burjuva özlemlerini yerleştirme, daha mutlu bir yaşama dair umut yanılsaması yaratma politikaları olarak görülmüştür (Adam, 1979). Güney Amerika'da da topraksız köylülerin uzun mücadeleleri sonucunda çeşitli haklar kazanabildiği ancak giderek kapitalist bir sistem içine çekildikleri, "İnsanların çoğunun başka bir hayat sürmek değil mülk sahibi olmayı arzuladıkları" görülmektedir (Benasayag ve Aubenas 2008: 72). Yine de Belçika'dan daha büyük bir toprağı işgal edip yaklaşık 2 milyon kişiye bir ortak yaşam olanağı sunan Topraksızlar Hareketi'nin sisteme ciddi bir alternatif oluşturduğu belirtilmelidir (Yeğin, 2004).

Türkiye'de benzer işgal süreçlerinden söz edilebilir. Mülkiyet anlayışının kurumlaşmasında kadastro sisteminin bulunmayışı önemli rol oynamıştır. Çeşitli sorun ve ihtilafların kaynağı olan, zorla mülke ey koymalara imkân tanıyan bu eksiklik gecekondulaşma sürecini de kolaylaştırmıştır. "Türkiye'de or-

talama bir kişi için ev, sadece kendi kuşağının ve çocuklarının değil, sonraki kuşakların da ihtiyaçlarını karşılayacak, geleceğe dönük bir aile yatırımı anlamını taşımaktadır" (Duben, 2002: 44). Boratav ise mülk sahipliliğine ilişkin önemli bir saptama yapar: Yaygın bir mülksüzleşme ve proleterleşme sürecine dayandığı için şiddetli sınıf kavgalarıyla iç içe girmiş olan Batı Avrupa kentleşme ve sanayileşmesi ile karşılaştırıldığında, Türkiye'deki işçi sınıfının mülk sahipliği daha yaygın, oranı da daha yüksektir ve bu durum kentli tüketici sınıfa katılmalarını önceleyip, kolaylaştırmıştır (Boratav, 1995b: 109-112). Bugün toplumun ezilen kesimlerinin talepleri de ne yazık ki mülkiyete dayalı düzenin değişmesi değil, emlak piyasasından kentte pay almaya yönelik mülkiyet talebi olmaktadır. Bu talepler kentte tutunma ihtiyacından burjuva yaşantısına özenme, sınıf atlama ve kısa yoldan köşe dönmeye kadar çeşitlilik gösterebilmektedir.

Yeniden Dağıtım ve Modernleşme Projesinden Tavizler

Türkiye örneği, çeşitli hegemonya dönemlerinde farklı tarihsel blokların oluştuğunu, bu çerçevede mekân üretimi ile yeni eşitsizliklerin yaratıldığını, toplumsal çelişki olarak ifade edilen tahakküm biçimlerini körükleyen nitelikteki bu yeniden dağıtım süreçlerinin gerçekleşmesinde planlama sisteminin karmaşık yapısının da önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.[30]

30. Kalkınma Planı, Bölge Planı, Çevre Düzeni Planı, Stratejik Plan, Nazım İmar Planı, Uygulama İmar Planı, Revizyon İmar Planı, Ek İmar Planı, Islah İmar Planı, Özel Amaçlı Planlar (Koruma, Turizm, Sanayi), Kentsel Tasarım gibi plan türlerinin yanı sıra 1/100.000, 1/50.000, 1/25.000, 1/10.000, 1/5000, 1/2000, 1/1000, 1/500 gibi plan ölçeklerinin bulunduğu planlama sisteminde planlama yetkisine sahip TSK, DPT, TOKİ, Özelleştirme İdaresi, Milli Emlak, İller Bankası, Orman Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, İl Özel İdaresi, Büyükşehir Belediyesi, İlçe Belediyesi, İSKİ, Muhtarlıklar, İMP gibi çok sayıda kurumun varlığı dikkat çekmektedir. Sağlık bakanlığı, milli eğitim bakanlığı, enerji ve tabii kaynaklar bakanlığı, devlet hava meydanı işletmeleri, emniyet müdürlüğü, vakıflar genel müdürlüğü gibi birçok kurumun özel planlama

Batı modernleşmelerinde sınıfsal çelişkiyi hafifletme işlevi görmüş olan sosyal refah devletinin Türkiye'de güçlü bir şekilde sahne alamaması ve kurumsallaşamaması nedeniyle, sınıfsal çelişki ve toplumsal adaletsizlikler her ölçekte görünür halde tezahür etmiştir. Eşitsizliklerin kır ve kent arasında bir uçuruma dönüştüğü Türkiye'de bölgeler, kentler, kent içi eşitsizlikler de giderek büyümüş; bu ayrım mekânsal olarak okunabilir hale gelmiş; Türkiye toplumsal araştırmalar, seçim coğrafyası çalışmaları için son derece ilginç bir laboratuvara dönüşmüştür.

Modernleşme sürecinde yaşanan eksiklikler, çelişkiler ve eşitsizlikler, kentleşme süreçlerine de yansımış ve en net olarak bölgelerarası gelişmişlik farklarında, kentsel mekânın üretim sürecinde, kullanım farklılıklarında ve kalitesinde gözlemlenmiştir. Türkiye'deki kentleşme süreci ülkeyi dünya kapitalizmi ile bütünleştirme yolunda kendine özgü bir politik ekonomik mantık çerçevesinde gerçekleşmiş, bu süreçte mekân önemli bir yeniden dağıtım aracı olarak işlev görmüştür. Bu kentleşme süreci boyunca çok çeşitli politik talep ve örgütlenmeler ortaya çıkmış, bunlar çeşitli şekillerde hegemonyaya eklemlenmiş ya da karşı-hegemonik bir direnç üretmiştir. Mekân politikası önemli toplumsal sonuçları olan ve bugün yaşadığımız koşulları belirleyen önemli bir düzenleme aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Sermaye birikim süreçleri açısından mekân politikalarının her dönemde farklı biçimde kullanıldığını, dönemin hegemonik koşullarına göre sonuçlar ürettiğini, bu hegemonik koşulları belirleyen asıl unsurun da politik eğilimler, toplumsal hareketler ve talepler olduğunu söylemek mümkündür. Cumhuriyet tarihi boyunca yapılacak bir inceleme, mekân

yetkileri ve ayrıcalıklarla donatılmış olduğu hatırlanmalıdır. Örneğin, Perouse Kemerburgaz-Göktürk bölgesindeki yapılaşmaların, Köy İşleri Bakanlığı, Turizm Bakanlığı, Orman Bakanlığı, Valilik, Belde Belediyesi, İlçe Belediyesi, Büyükşehir Belediyesi gibi, yetkileri iyi tanımlanmamış pek çok idari yönetimin etki alanının birbirine karıştığı bir yerde bulunup, resmi bir yapılaşma belgesi olmaksızın, hukuki boşluklar ve siyasi fırsatların kullanılmasıyla oluştuğunu ortaya koyuyor (2011).

politikası ve toplumsal tahayyülün birbirini karşılıklı olarak belirlediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet tarihi boyunca bir yandan planlamanın kurumsallaşma çabaları sürerken diğer yandan planlı kalkınma ve akılcılık çabalarının karşılaştığı dirençler ve zorluklar çeşitli tavizlere yol açmış; uygulanan ve uygulamaya giremeyen politikaların bölgesel, kentsel, kent içi, kamusal ve kuşaksal sonuçları olmuştur. Kuruluş döneminde devletçilik anlayışıyla gerçekleştirilmek istenilen ulusal kalkınma, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya kapitalizmi ile bütünleşme ve planlı kalkınma anlayışıyla gerçekleştirilmek istenmiş ancak istenildiği ölçüde başarılamamıştır.

"Gecekondu, dolmuş, işporta üçlemesi"yle özetlenebilecek toplumsal tezahürler bir yandan devlet-sınıf ilişkileri açısından hegemonik ilişkileri anlamaya yardımcı olurken diğer yandan modernleşme projesinden verilen tavizler ya da toplumun direnme ve uyum pratikleri olarak da okunabilmektedir. "Önce daha çok hazine toprakları üzerinde kendi emekleriyle üretilen konutlar iken, zaman içinde hisseli tapulu topraklar üzerinde, ücretli emek kullanılır hale gelmiştir, daha sonra içinde yerel yönetim siyasetçilerinin, bürokrasinin, kaba kuvvetle denetim kuranların yer aldığı karmaşık bir sektör haline dönüşmüştür. Ama her durumda modernite projesinin meşruiyeti dışında yer almıştır" (Tekeli, 2001: 78).

Öte yandan kentlileşen Türkiye'nin üretici ve tüketici kentli orta sınıflarının oluşumu süreci, Türkiye kentleşmesinde geniş bir dönemi açıklayabilecek güçte bir anahtar kavramı, gecekondulaşmayı işaret etmektedir. Türkiye'de gecekondu nüfusunun 19,1 milyona ulaştığı, kent nüfusu içindeki oranının %42,6 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Davis, 2007: 40). Gecekondu Türkiye kentleşmesine özgü özel bir konut tipi olmasının ötesinde ürettiği toplumsal sonuçlar ve yarattığı ekonomik döngü açısından değerlendirilmelidir. Kentleşme literatürü incelendiğinde gecekonduyu kriminalize ya da romantize eden radikal ele alışların ağırlıkta olduğu görülecektir.

Mekânın Yeniden Üretimi, Sermaye Birikimi ve Hegemonik Dönemler

Kapitalistleşme özü gereği mülklü ve mülksüz sınıflar arasındaki eşitsizliklerin derinleşmesine yol açar. Kapitalist modernleşmede önemli bir birikim aracı olarak mekân Cumhuriyet Türkiye'sinde de önemli bir yeniden dağıtım aracı olarak işlev görmüştür. 1923-1950 arasındaki birinci dönem 13 milyonluk nüfusunun %80'i kırsal alanda yaşayan bir ülkede milli bir burjuvazi ve sanayi yaratmanın yanı sıra tarımsal üretimi ve verimliliği artırma çabalarına sahne olmuştur. Bu dönemde yeniden dağıtıma tabi olan mülkiyet biçimi ağırlıklı olarak kırsal topraktır. İkinci dönem yani 1950-1980 arası kentlere yönelik göç ve kentsel alanda biriken mülksüzlerin mülk edinme sürecine göz yumulması, bir anlamda kentsel toprağın dağıtılması yoluyla yeniden dağıtımın sağlanmasıdır. 1980 sonrasına karşılık gelen üçüncü dönem ise, rant ekonomisinin başat olduğu ve gelir dengesizliğinin aşırılaştığı bir dönemde imar af ve hakları aracılığıyla çoğaltılan mülkiyetlerin ve kentsel rantın dağıtılması ile hegemonyanın yeniden kurulması sürecidir. 2000'ler mekânın yeniden dağıtılmasında yeni bir hegemonik aşamaya karşılık gelmektedir. Metalaşmamış mekânları keşfedip emlak piyasasına dahil eden ve arazi geliştirme kavramıyla açıklanabilecek bu mekân üretimi ve dağıtımı yine ekonominin motoru konumundadır. Yeniden dağıtım süreçlerinde zenginlik yeniden dağıtılır. Bu anlamda yeniden dağıtım süreçleri sadece ekonominin yarattığı eşitsizlikleri gidermeye yönelik değil, bizzat yeni eşitsizlikleri yeniden üretir nitelikte de uygulanabilmektedir.

Bu dört dönemdeki mülkiyete ilişkin popülist yeniden dağıtım mekanizmalarının konusu olan tarımsal toprak, kentsel toprak, kentsel arsa (imar hakkı) ile metalaşmamış mekân arasında çeşitli nitelik farkları söz konusudur: Tarımsal toprak, kentsel alandan uzakta tarımsal üretim yapmak amacıyla kullanılan ve değeri orada üretilebilen tarımsal ürün potansi-

yeline göre belirlenen bir doğal kaynaktır. Kentsel toprak, kente yakın olmasına rağmen imar hakları belirlenmemiş ancak kentsel arsaya dönüşme ümidi taşıyan araziler olarak düşünülebilir. Kentsel arsa ise, bir imar planı uyarınca imar parseli haline gelmiş, üzerinde imar hakları belirlenmiş, kentin altyapı sistemlerine bağlanmış kentsel topraklardır. Kentsel arsa için önemli olan üçüncü boyuttaki haklar, yani imar iznidir (Tekeli, 1992) böylelikle birden fazla mülkiyet içerebilmesidir. Dördüncü dönemin anahtar kavramı olan metalaşmamış mekân, arazi geliştirme yoluyla, toprağın metalaştırılıp, özelleştirilmesi ile yeni mekânların kentsel arsa piyasasına sunulması ve kent mekânındaki değerli alanların el değiştirmesi, yeni sınıfsal ayrışmaların yaratılması anlamını taşımaktadır.

Yeniden dağıtım süreçlerinin bu dört dönemini dört ayrı kavram aracılığıyla incelemeye geçmeden önce şunları belirtmek gerekiyor: Her bir dönem için uluslararası konjonktür, ulusal kalkınma paradigması, ekonomik, politik ve toplumsal koşullar, devlet sınıf ilişkileri, hegemonik iktidar ve tarihsel bloğun yapısı, baskı ve ikna politikaları, eşitsizlikler ve mekânın bu eşitsizliklerle ilişkisi ve çeşitli sıra dışı olay ve aktörlerin varlığı, yasal düzenlemeler, uygulamalar ve eylemsizlikler de belirleyici olmaktadır. Olabildiğince bu unsurlar göz önüne alınarak bir dönemsel fotoğraf çekilmeye ve mekânsal politika bu koşullar altında incelenmeye çalışılacaktır.

Türkiye siyaset tarihi incelendiğinde doğal olarak merkezi konuma gelmek ve hegemonik olmak isteyen tüm siyasi hareketlerin farklı toplum kesimlerini memnun edecek politikalar üretmek üzere eklektik ve çelişik bir siyasal program belirlediği, bu çelişkileri görünmez hale getirip hegemonyayı ayakta tutan çıkarları herkesin çıkarları olarak göstermeyi başardıkları sürece iktidarlarını sürdürdüğü görülecektir. Yine tüm hegemonik iktidarların medya, aydınlar ve akademi üzerinde baskıcı politikalar uygulayarak toplumsal muhalefetin gelişmesini kontrol etmeye çalıştığı aşikârdır.

Son olarak söz konusu dönemleri birbirinden kesin sınırlarla ayırmak mümkün olmadığı gibi her dönemde tek bir yeniden dağıtım yönteminin kullanıldığı da ileri sürülemez. Buradaki ayrıştırma o dönemde ağırlıklı olarak kullanılan yeniden dağıtım yöntemini ön plana alarak dönemin ayırt edici özelliklerini vurgulamak üzeredir. İktidarların yeniden dağıtım konusunda giderek daha gelişmiş, yaratıcı ve yetkin politikalar icat ettiği, çoğu kez farklı yeniden dağıtım araçlarını bir arada kullandığı da dikkat çekicidir.

Korporatist ideolojinin yaygın kabulü, Türkiye siyasi tarihinde sınıfsal mücadelenin olmadığı, tarihsel bloklar ve hegemonik iktidarlar oluşmadığı anlamına gelmez. Aksine devlet-sınıf ilişkileri ve sınıflar arası mücadelelerin son derece dinamik bir ilişki oluşturduğu görülebilir. Kahraman, Türkiye tarihi için ilk tarihsel bloğun İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 2. kongresinde ordu, bürokrasi ve aydınlar ittifakıyla oluşturulduğuna, bu yapının merkezi bir konum olup farklı işleyişlerde de olsa devamlılığını sürdürdüğüne, burjuvazinin bu bloğun doğal bir parçası olmayıp blokla birbirlerini üreten karmaşık bir ilişki sürdürdüklerine, tarihsel bloğun ötekisinin din üzerinden inşa edildiğine, özellikle 1908-1950 döneminde bloğun çatlaksız bir yapı sergilediğine, demokratikleşme süreçleriyle birlikte blok içinde çeşitli sarsıntıların ortaya çıkmaya başladığına, 1950 sonrasında merkezin karşına çevre denilebilecek bir somut alternatifin oluştuğuna, buna bağlı olarak ordu-aydınlar-bürokrasinin birbirini tavsiye etmeye yöneldiğine ancak darbeler aracılığıyla ana projenin sürekli restore edildiğine, 2000'li yıllarla birlikte çevrenin merkezi konuma gelip hegemonikleştiğine dikkat çeker: "Türk siyasal yapısı, tarihsel blok diye adlandırılabilecek ordu/aydınlar/bürokrasiden mürekkep bir genel ittifakın temsil ettiği merkez ile onun karşısında yer alan ve geniş halk kitleleri, taşra burjuvazisi ve büyük kent merkezlerinde yerleşmeye başlayan göçmenlerden oluşan çevre arasında cereyan eden bir iktidar mücadelesidir" (Kahraman, 2010a: 235).

Türkiye kentleşmesine ilişkin yeniden dağıtım analizlerinde 4 hegemonik dönem ile tarihsel bloktan söz etmek mümkündür ve her dönem için devlet-sınıf ve sınıflar arası ilişkiler ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Cumhuriyet'in kuruluş döneminde nüfusun önemli bir bölümü kırsal alanda yaşarken, kapitalist mülkiyet ve yeni bir kentsellik anlayışının yerleştirilmesinin yanı sıra kırsal alanın yeniden organizasyonu ve tarımsal toprak mülkiyetinin düzenlenmesi önemli bir yeniden dağıtım politikası olmuştur. Başta Ankara olmak üzere birçok kentte modern devletin mekânsallaşmasına bağlı kentsel rantların paylaşılması da dikkat çekici boyutlardadır. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1950'lere kadar nüfus henüz kentleşmemişken yeniden dağıtılmaya konu olan mekân büyük ölçüde kırsal topraktır. Topraksız köylüleri topraklandırma çabaları hem mülksüz köylülerin isyanını engellemek hem sürdürülemeyen bir yoksulluğun önüne geçmek için düşünülmüş ancak kısmen uygulanabilmiş bir politika olmuştur.

1950 sonrası Türkiye kırsalının kentleştiği, devletin yönetemediği ama bir yandan da beslendiği bir süreçte, emeğin kendi kentselliğini yarattığı özgün bir kentleşme deneyimi ortaya çıkacak, bu kez kentsel toprağın yeniden dağıtımı ön plana geçecektir. İkinci dönemin temel karakteristiği göç ile gelen kitlelerin kamu arazisini işgaline göz yumulması; böylece devletin, sunamadığı konut üretimi hizmetine, arsa edinme maliyetini düşürmek suretiyle katkıda bulunmasıdır. Gecekondunun masum dönemi olarak anılan bu aşamada gecekondu kente yeni göç eden mülksüzlerin başını sokacakları derme çatma bir yapıyı kurmaları için ağırlıklı olarak hazine arazilerini işgal etmeleri ve devletin sürece genellikle göz yumması olarak düşünülebilir. Bir başka anlatımla kentsel toprakların yeni kentlilere dağıtımı aracılığıyla sağlanan ve fazla organize sayılamayacak bir yeniden dağıtım sürecinden söz edilebilir.

1980 sonrası dönemde neoliberalizmin de etkisiyle bozulan sınıf dengelerini düzenlemenin aracı yine mekânın yeniden

dağıtımı olacak, bu kez kent toprağının üçüncü boyutu olan imar haklarının dağıtımı yaygın bir politika olarak kullanılacaktır. 1980 sonrası reel ücretlerin düştüğü, zengin ve yoksullar arasındaki uçurumun büyüdüğü ve bu boşluğu doldurmak için ortadirek diye yeni bir sahte kategorinin icat edildiği, toplumdaki eşitsizliklerin aşırılaştığı ancak askeri darbenin ve onun ürünü Anayasa'nın belirlediği bir çerçevede memnuniyetsizlikleri ifade etmenin çok mümkün olmadığı yıllara karşılık gelmektedir. Buna rağmen üretilen eşitsizliklere karşı toplumsal iknayı üretmek için çeşitli tavizler verilmiş, mekân politikası ile zenginlik yeniden dağıtılarak hegemonya sağlamlaştırılmıştır. Cumhuriyet tarihindeki 1948-1988 arasında çıkarılan 14 imar affından en radikalleri sayılabilecek 6 tanesinin 1983-1988 döneminde uygulandığını görüyoruz.

2000 sonrası ise sınıf ilişkilerinin yeniden düzenlendiği bir hegemonik döneme karşılık gelmektedir ve küresel kapitalizmin mantığına uygun olarak kent mekânı sınıfsallaştırılarak yeniden üretilmekte ya da yeniden üretilerek ve paylaşılarak sınıfsallaştırılmaktadır. Neoliberal politikalar ve özelleştirmelerle güç kaybeden ve düzenleyici rolünü yitiren devlet, kentsel mekânın yeniden üretilmesi ve paylaşılması konusunda yönlendirici ve hatta bizzat geliştirici işlev görmekte, kentsel dönüşüm projeleriyle mekânı, toplumsal alanı ve bahsi geçen toplumsal çelişkileri yeniden üretmektedir. Bu dönemde siyasal İslam'ın iktidara gelmesiyle farklı bir tarihsel blok oluşmuş, yeşil sermaye olarak nitelenen yeni sermaye grupları yaratılmış, toplumsal eşitsizlikler küresel krizlerin de etkisiyle artmıştır. Mekân burada da bir yeniden dağıtım aracı olarak işlev görecektir üstelik dağıtılacak mekân kısıtlı olduğundan emlak piyasasına katılmak üzere sürekli yeni mekânlar icat etmek gerekecektir.

İkinci Bölüm

Uluslaşma Dönemi

HEGEMONİK ÖZELLİKLER VE TARİHSEL BLOK

Türkiye siyasetinde ilk hegemonik dönem CHP iktidarının öncülüğünde kurulmuş olup, 1923-1950 arasında dönüşerek hüküm süren bir tarihsel bloktan söz edilebilir. Sınıfsız imtiyazsız bir toplum sloganıyla yola çıkan Cumhuriyet, ulus-devlet inşa etme projesinde bürokrasi, burjuvazi, işçi ve köylü arasındaki dengeleri belirlerken kimi zaman zor kimi zaman da iknayı ön plana çıkarmış ve farklı ittifak modelleriyle hegemonyayı kurmuş ya da sağlamlaştırmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni bir ekonominin ve sınıfların oluşturulması sürecinde çeşitli baskılar, kayırmalar ve

usulsüzlükler söz konusu olmuştur. Ulusal bir burjuvazinin yaratılması için tekelci ayrıcalıklar sağlanmış, 1936 yılında işçi örgütleri kapatılmış, sendika kurmak ve grev yapmak yasaklanmıştır. Sendika kurma hakkı 1946 yılında, grev hakkı ise 1962 Anayasası'yla kazanılmıştır. Bu döneme kadar toplumdaki işçi ve yoksul kesimlerin, mülk sahipleri ve sanayi burjuvazisine yönelik bir tehdit olmadığı, siyasal alanda ciddi bir ağırlığı bulunmadığı söylenebilir. Daha sonra ise Türkiye dünya kapitalizmi ile bütünleştikçe, dünya sistemi ve uluslararası işbölümü ülke düzeyindeki sınıf mücadelesinin hangi bağlam ve kısıtlar içinde süreceği konusunda belirleyici olmuştur.

Yüzyılın ilk çeyreğinde, büyük çalkantılar yaşamış ve bir ulus-devlet inşasına çalışmış olan Türkiye'de nüfusun ve toplumsal sınıfların yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Keyder, 1913'teki nüfusun dörtte birinden fazlasının savaşta öldüğünü veya mübadele ile ayrıldığını böylece 1925'te ortada olmadığını ve burjuvazinin bir sınıf oluşturamayacak kadar küçüldüğünü hatırlatır (2001: 113). Durumun diğer sınıflar açısından da çok farklı olmadığı görülmektedir. Ancak köylü ve işçilerin ulusal hareketin yönetiminin tamamen dışında bırakıldığı söylenebilir (Kazancıgil, 2009: 236).

Osmanlı'da özel mülkiyet anlayışının kabul görmeye başlaması toplumsal yapıyı kökten etkilemiştir. Osmanlı geleneğinde topraktan elde edilen zenginlik padişah ve devletin sayıldığından, sermaye biriktirme büyük ölçüde ticaret ve sanayiye bağlıydı. Ancak özel mülkiyetin gelişmesi toprağın atomizasyonuna ve toprak üzerinden de sermaye biriktirmeye olanaklı bir atmosfer yarattı. "Kapitalizm Osmanlı üretim sistemini kökünden etkileyerek özel mülkiyetin gelişmesini sağlamış, süreç devlet mülkiyet, yani miri mülkün gittikçe daralması ve ferdiyetçi bir toplumun ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu gelişme sonucunda toprak mülk sahiplerinin sayısı giderek artmış, bunlar on dokuzuncu yüzyılın sonunda yeni tipte bir orta sınıf olarak ortaya çıkmışlardır" (Karpat, 2002: 8). Bu orta sınıf, daha sonra ulus-devletin inşası ve ulusal burjuvazinin yaratıl-

masında da ön planda olacaktır. Gerçekten de kalkınmanın bir ayağı olarak görülen milli burjuvanın devlet tarafından bizzat yaratılması ya da palazlandırılması gerekmiştir.

Elbette bu şartlardaki bir kalkınma hamlesi büyük ölçüde devlet eliyle ve giderek devlet desteğiyle büyüyen bir burjuvazi aracılığıyla olacak, sermaye birikimi iç pazardan elde edilecek artıdeğer ile sağlanacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin de sınıfsız kaynaşmış kitle tahayyülünün başarılması mümkün olmamıştır. Kalkınma için milli bir iktisat ve burjuvazi yaratma zorunluluğu çeşitli toplum kesimlerine destek, ayrıcalık ve imtiyazlar sağlamayı gerektirmiş; bu halihazırdaki eşitsiz yapıyı daha eşitsizleştirmiştir. Anadolu'daki büyük toprak sahipliği gerçeğini görmüş olan Mustafa Kemal, "büyük arazi sahiplerinin himaye edilecek insanlar" olduğunu söylemiş, bu zorunluluğu bir politika olarak ortaya koymuştur: "Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz şansı olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerlerin hatta milyarderlerin yetişmesine çalışacağız" (Atatürk, 1952: 97).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 2. kongresinde ordu, bürokrasi ve aydınların ittifakıyla oluşturulmuş tarihsel bloğun 1950'lere kadar devam ettiği ve köylü, işçi, memur gibi emekçi kesimleri blok dışında tuttuğu görülebilir. "Kalkınmanın itici güçleri büyük toprak mülkiyeti ve burjuvazi ile yabancı sermayedir. Devlet ise burjuvazinin gelişmesi ve millileşmesi için altyapıyı inşa etmekte ve banka-kredi sistemini kullanmaktadır" (Kahraman, 2010b: 135). Nüfusun büyük çoğunluğunun kentleşmediği bu dönemde büyük toprak mülkiyetini elinde bulunduran grupların ittifakın önemli bir unsuru olduğu, kırsal kesimdeki yoksul ve mülksüz kesimlerin sömürülmesine bağlı bir sermaye birikimi sağlandığı görülmektedir. Makal, köylerdeki kuyuya ürün saklama geleneğinin Aşar Vergisi'nden kalma bir alışkanlık olduğunu aktarır (2009: 27). Her ne kadar 1925 yılında ağır bir vergi olan Aşar kaldırılmış, İrat Bankası ile kredilendirme ve bir fiyat destek sistemi oluşturulmuşsa da özellikle 1935'lerden sonra elde edilen artı-ürünün yoksul çift-

çilere kaldığını söylemek güçtür. İsvan, tek parti döneminde köylülere uygulanan ve ödeyemeyenin malına el konulan yılda 6 liralık Yol Vergisi'nin[1] kırsal alanda CHP üzerindeki en kalıcı tahribatı yaptığını söyler (2002: 22). Ağalık sistemi, artı-ürünü denetleyen ve ona el koyan bir başka iktidar olarak işlev görmektedir. İkinci Dünya Savaşı'na girilmemiş olmasına rağmen yaşanan ekonomik daralma da en çok köylüleri zor durumda bırakmıştır. 1940'ta Milli Koruma Kanunu ile ekonomiyi kontrol altına almak isteyen hükümet, köylünün elindeki öküzlerin dahi devlet emrine verilmesini öngörüyordu. 26 Nisan 1942 tarihli Toprak Mahsulleri Vergisi, kaldırılan Aşar'ın geri dönüşü olarak algılanıyordu. Bürokrasinin keyfi olarak belirlediği vergileri ödemek hayli güçtü, ödeyemeyenler yol yapım işlerinde çalıştırılıyordu, nihayet 1946'ya gelindiğinde bu verginin kaldırılması gerekecekti.

Cumhuriyet yönetiminin en sorunlu noktalarından birinin köylülükle kurduğu, belki de kuramadığı ilişki olduğunu söyleyen Kahraman, Kemalist dönemin büyük toprak mülkiyeti ile uyum içinde olduğunu, piramidin en altındaki bölümü gözden çıkarıp feodal düzenin güçlü aktörleriyle ittifak kurduğunu, kırsal nüfusu Köy Enstitüleri aracılığıyla dönüştürülebilecek bir kesim olarak gördüğünü ancak bunda başarılı olamadığını, köylünün ağır biçimde tahrip olmuş küçük toprak mülkiyeti ve üretimiyle olan ilişkisini Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile tamir etmek istediyse de bunu gerçekleştiremediğini belirtir (2010b). Elektriğe geçişi modernleşmenin bir ölçütü olarak alan Zürcher de Türkiye'deki 40.000 köyden elektrik şebekesine bağlanan köy sayısının 1953 gibi geç bir tarihte bile binde 2,5 olduğuna dikkat çeker (2000: 300).

1930'lardaki devletçi sanayileşme politikası, itaatkâr ve ucuz işgücü için imalat tesislerini Anadolu'daki kasabalarda kurup, kırsal alandan işçileri taşımayı hedeflemişti. Bu, dönemin kentleşmeme politikasıyla uyumlu bir sanayileşme süreciydi (Keyder, 1993). Bu dönemde işçi ve memur olan kentli

1. Tarım kesimine yönelik vergi politikaları için bkz. Önder, 1988.

emekçilerin sayısı henüz dikkate alınacak düzeyde değildir. İşçiler zaten korporatist kalkınma anlayışının totaliter mantığıyla ezilmekte, memurlar bürokrasinin içinde olmanın küçük avantajlarıyla yetinmektedir ancak sayıları 220.000'i bulan bu kesim için de yüksek enflasyon ciddi bir sorundur. Aydınlar ise büyük ölçüde resmi ideolojinin taşıyıcısı konumundadır ancak giderek totaliterleşen rejim onları da CHP'den soğutacaktır.

CHP döneminde hegemonya, kitleleri korporatist bir anlayış ile kutsanmış bir devlet ideali etrafında baskı ve ikna üreterek birleştirebileceğini, sınıf çıkarlarına bağlı farklılaşma ve taleplerin iktidarı sarsamayacağını düşünmüştür.

> İktidar, ekonomik çıkar ilişkilerinin gözetimi ve regülasyonu olduğu kadar farklı siyasal taleplerin de kontrol edilmesini gerektirir. En geniş anlamda demokratik talepler diye nitelendireceğimiz bu bütün, modernite içinde siyasal iktidarı en ileri derecede belirleyen unsurlar arasındadır... Cumhuriyet dönemi 1923-1946 arasında, zayıf da olsa, yükselen demokratik talepleri karşılamamış, tam tersine onları bastırmayı temel bir siyaset yapma modeli olarak benimsemiştir (Kahraman, 2010a: 208).

1938'de Mustafa Kemal'in ölümünün ardından, İkinci Dünya Savaşı sonrasında konjonktürel olarak totaliter rejimlerin gözden düşmeye başlaması CHP'nin de hem değişmesi hem de gözden düşmesine yol açacaktır. Varlık Vergisi uygulaması milli burjuvazi lehine sermaye biriktiren bir süreç olsa da CHP'ye karşı büyük bir güvensizlik doğmasına yol açmıştı. 1947'de Truman Doktrini çerçevesinde kabul edilen 236 milyon dolarlık Marshall Kredi Anlaşması ve 155 milyon dolarlık Avrupa İmar Programı kredileri, Cumhuriyet tarihi boyunca alınan toplam yardım ve kredi toplamından fazladır ve dış politikada bağımsızlığın yitirilmesi olarak yorumlanmış, ordunun içinden de CHP'ye yönelik sert eleştiriler başlamıştır. Ulus yaratma sürecinde CHP etrafında kurulan hegemonya ve tarihsel bloğun zamanla çözülmeye başladığı görülmektedir.

KALKINMA VE PLANLAMA ÇABALARI

Cumhuriyet kurulduğunda köylü bir toplum olan Türkiye, bu dönemde kentleşme ve proleterleşmeden ürkmüş, bu özelliğini bilinçli bir politika ile sürdürmüş; 1950'lerden itibaren ise kente göçü ve kentlileşmeyi teşvik ederek kentleşmeye başlamış, yine de 1980'lere gelindiğinde kentleşme oranı %50'ler seviyesine ancak ulaşmıştır. 1980 sonrasında dünya kapitalizmi ile bütünleşmenin artmasının ardından, günümüzde %80 oranında bir kentleşme oranına kavuşup büyük ölçüde kentleşmiş bir toplum olacaktır.

Cumhuriyet projesi için çağdaş uygarlıkların seviyesine ulaşma hedefi kentleşme ve sanayileşmeye dayalı bir Batılılaşma yani kapitalist bir modernleşme olsa da kuruluş yıllarında içinde bulunulan koşullar nedeniyle tarımsal üretimin çoğaltılması ve bunun iç pazara dağıtılmasının sağlanması öncelikli politika olmuştur. Bu dönemde nüfusun büyük bölümünün kırsal alanda yaşamasına rağmen, toprak, hayvan, insan gücü, iş makinesi ve bilgi gibi yetersizlikler nedeniyle sermaye birikimi yapabilecek bir tarımsal potansiyel oluşmamaktadır. Üstelik devletin aldığı Aşar Vergisi, devlet gelirlerinin yaklaşık beşte birini karşılayan, üretimi caydırıcı oranda ağır bir vergidir. Köylüler arasında da eşitsizlik eşit değildir: Anadolu'da yaşayan köylüler, imparatorluğun başka bölgelerindeki köylülere göre iki kat vergi öderken, şehir ve kasabalılar para ödeyerek askerden kurtulmakta, köylüler ise askerlik ve savaş için potansiyel nüfusu oluşturmaktadır. Devletin bu tür bir yükümlülükler toplamı olarak algılanması Türk milliyetçiliğinin o dönemde gelişmemesinde etkili olmuştur. Uzun yıllardır askerlik ve savaş koşullarında yaşamış köylü topluluklar Kurtuluş Savaşı'nı da bunların bir devamı olarak algılamış ve ağırlıklı bir rol oynamamış, bağımsızlığı ve Kemalist inkılâpları da coşku ile karşılamamıştır (Karaömerlioğlu, 2011).

1912-1938 dönemi Anadolu ve Trakya'daki insan-mekân ilişkilerinin benzeri görülmemiş ölçüde hareketlilik kazandığı bir dönemdir (Toprak, 1988); buna bağlı olarak mekânsal

aidiyet, toprağa bağlılık ve bir tarımsal kültür geleneğinin kök salamaması önemlidir. Osmanlı'da toprağın devlete ait olması, toprağın işlenmesine yönelik tımar sisteminde mülkiyet değil kullanım hakkı olması, toprağın miras olarak devredilememesi kapitalist toplumlardaki gibi bir toprak sahibi sınıfın oluşumunu engellemişti. Öte yandan toprağı işleyen köylüler toprak sahiplerine haraç ödedikleri sürece topraktan çıkarılmadığı için köylü ayaklanmaları da önlenmiş oluyordu. Cumhuriyet bu koşullarla ilgili çeşitli önemli adımlar atmış, daha sonraki yıllarda başarılacak olan kapitalist modernleşmenin altyapısını bu dönemde kurmuştur.

1925 yılında Aşar'ın kaldırılması, üretimi özendirici bir hamledir. 13 milyonluk nüfusun %80'i köylerde yaşayıp, 6 milyon civarında tarım çalışanı olduğu için köylülüğe yönelik popülist bir söylem de kurulmuştur: "Köylü milletin efendisidir" deyişiyle akıllara kazınan bu yaklaşımı destekleyen somut adımlar vardır. Gerçekten de köycü söylemin ayırt edici özelliklerinden biri işçi sınıfı oluşmasından duyulan kaygıya bağlı olarak şehirleşme karşıtlığıdır (Karaömerlioğlu, 2009: 287).

1858'deki kapitalist mülkiyet anlayışını tesis eden Arazi Kanunnamesi'nin ardından 1926'daki Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu da toprakta özel mülkiyeti ve özel mülkiyet esası üzerine kurulu üretim ilişkilerini pekiştirmiştir.

> Ancak toprakta tasarruf işlemlerinin güvenilir sağlam esaslara bağlanması için kadastro zorunludur. Toprakla ilgili her türlü yasal işlem tapu sicili gerektirir. Taşınmaz mal uyuşmazlıkları tapu sicili ile çözüm bulur. Toprak dağılımı, iskân, istimlak ve benzeri işlemler tapu sicili üzerinden yürütülmelidir. Bu kaygılarla 1925'ten itibaren sicili emlaki içeren tapu kütüğü oluşturulmasına başlanır (Toprak, 1988: 22).

Bu dönemde birçok gayrimüslime ait terk edilmiş emlake sahte belgelerle el konulduğu ve ciddi bir sermaye birikimi sağlandığı söylenebilir. Tekeli de 19. yüzyıl başlarında tamamen denecek şekilde vakfa dönüşen İstanbul'da kanunname-

nin etkisiyle, kentin etrafında çok sayıda özel çiftliğin ortaya çıkmaya başladığına işaret etmektedir (1996: 23).

Toprak mülk sahipliğinin bu şekilde artması sonucunda 19. yüzyılın sonunda yeni bir orta sınıf ortaya çıkacaktır (Karpat, 2002). Buna rağmen Osmanlı'nın kapitalistleşmesi, mülkiyet sisteminin ve haklarının yaygınlaşması çok da kolay olmamıştır. "Devlet ile reaya arasında öyle bir sözleşme vardı ki, toprakta tapulu ve alınıp satılabilir mülkiyeti tanıyan 1858 tarihli o müphem kanundan sonra bile, özel mülkiyetin toplumca kabulü, bir başka deyişle reaya tarafından öznel olarak kabul edilişi epey sonra gerçekleşecekti" (Keyder, 1998b: 11). Ancak Osmanlı döneminde belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkının emlak sahibi erkeklere ait olduğu, mülk sahipliğinin ancak 1924 yılında Ankara seçimlerinde kriter olmaktan çıktığı da hatırlanmalıdır (Tekeli, 2009: 335).

Çeşitli bankalar aracılığıyla tarımsal kredi dağıtılması yanı sıra, kentlerin potansiyellerine ve geleneklerine uygun ticaret borsalarının açılması, tahıl fiyatlarını koruma ve düzenleme görevini yapan Toprak Mahsulleri Ofisi'nin 1938'de kurulması, ziraat okulları ve enstitülerinin açılması, çiftçilere toprak, tohum, fide, fidan, damızlık hayvan dağıtılması, ilaç ve hekimlik hizmeti sunulması, üretimin sübvanse edilmesi, tarımda makineleşmenin başlaması ve demiryolu politikası ile iç pazarın birbirine bağlanması tarımsal kalkınma adına çok önemli adımlardır. Bu dönemde tarım ve hayvancılığın birbirine olan ihtiyacı, bu iki sektördeki olanaksızlıklar nedeniyle halkın büyük bölümünün açlık ve yoksullukla mücadele ettiği, çok kısıtlı miktar ve çeşitlilikte gıda tüketimi olduğu bilinmektedir.

Öte yandan, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir ekonominin ve sınıfların oluşturulması sürecinde çeşitli baskılar, kayırmalar ve usulsüzlükler söz konusu olmuştur. Ulusal bir burjuvazinin yaratılması için tekelci ayrıcalıklar sağlanmış, işçi örgütleri kapatılmış, grevler yasaklanmıştır. Keyder, bu dönemde nüfusu 800.000 civarında olan İstanbul'da 100.000'e yakın işsiz bulunduğunu ve iş bulanların ise ciddi sıkıntılara maruz

kaldığını hatta tüm işçilerin parmak izinin alınması türünden kararnamelerin çıkarıldığına dikkat çekmektedir (2001: 145).

Dünya kapitalizmi ile bütünleşmiş bir ulus-devlet modeli için bütün imkânların seferber edildiği bu dönemde demiryolu ağırlıklı bir ulaşım altyapısı[2] kurulmasıyla bütünleştirilmiş ve genişleyen bir iç pazar hedeflenirken, bu kalkınmayı finanse edebilecek milli bankacılık sisteminin tesisi için 1923-1929 döneminde aralarında İş Bankası ve Ziraat Bankası'nın da bulunduğu 30 bankanın kurulması, milli girişimci bir sınıf yaratılması, bunun için gerekiyorsa devlet desteğinin sağlanması, tekelci ayrıcalıkların tanınması, kayırmalar yoluyla sermaye birikiminin desteklenmesi gibi politikalar izlenmiştir. Anadolu'da KİT'lerin kurulması temelli bir sanayileşme politikası dikkat çekicidir. Bu kapitalist bütünleşme önşart olarak durum tespiti ve envanter analizi yapabilecek bir akılcılığı gerektirdiğinden İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulması (1926); nüfus, tarım ve sanayi sayımları (1927) gibi hamleler yapılmıştır. Buna rağmen beklenen kalkınmanın gerçekleştiği söylenemez. 1929'da Osmanlı borçlarının ödenmeye başlanması milli ekonomiyi zorlarken, yine 1929 Dünya Buhranı'nın etkileri ve 1930'da yaşanan büyük kuraklık felaketi de toplumun dezavantajlı kesimleri için daha ağır bir yük oluşturmuştur.

Cumhuriyet'in mekânsal politikalarından kente dönük olanlarına bakıldığında mübadeleler sonrasında, hilafet ve saltanatın kaldırılması sonucunda nüfusu 1.100.000 civarından 600.000'ler seviyesine düşen, yani küçülen bir İstanbul ile yeni bir başkent olarak çeşitli imar spekülasyonlarına açık bir ortamda inşa edilen Ankara en önemli iki örnektir. Ancak diğer Anadolu kent ve kasabalarının Cumhuriyet'in mekân estetiği ve Kemalist ideolojinin imgeleriyle donatıldığı görülmektedir.

2. 1923 yılında 3756 km olan demiryolu ağı, 1929 yılına gelindiğinde 4100, 1940'ta 7381 km'ye çıkarken, aynı dönemde 13.900 km olan karayolu ağı 14.400 km'ye ulaşmıştı. 1929-1938 arasında ise 2000 km demiryolu, 3000 km karayolu daha yapıldı (Tezel, 1994; Toprak, 1988).

Bu dönemde nüfusu 10.000'den fazla olan yerleşmelerin toplam nüfusa oranı %16,4 idi. Bu kentleşmemiş yapının 1950'lere kadar aşağı yukarı korunduğunu, oranın 1950'ye gelindiğinde %18'i ancak bulduğunu görüyoruz. Ancak 1927-1950 döneminde sanayi kesimindeki istihdamın %88 oranında artması, 13.900 km uzunluğundaki karayolu ağının[3] 24.200 km'ye, 1500 civarındaki motorlu kara taşıtı sayısının 26.500'e çıkması, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun demiryolu ile Ankara ve kıyı kentlerine bağlanması, buna bağlı olarak yük taşımacılığın 20 ton/km'den 147 ton/km'ye çıkması, 100.000 tonun altındaki deniz ticaret filosunun 500.000 tonu aşması, tarımda makineleşmenin başlaması gibi gelişmeler ülkenin kalkınma ve dünya kapitalizmi ile bütünleşme çabaları olarak görülebilir.

Sovyetler Birliği'nden alınan 8 milyon dolarlık altın yardımının ardından, Sovyetler'in tavsiyelerini dikkate alan 1933 yılındaki Birinci 5 Yıllık Sanayi Planı[4] ile yatırım bölgeleri hammadde ve ulaşım ağlarına yakınlık kaygısı ile belirlenirken, Doğu bölgesinde Diyarbakır ve Elazığ'da içki, Bitlis ve Malatya'da tütün, Malatya ve Iğdır'da iplik fabrikalarının kurulduğu bir devlet eliyle sanayileşme hamlesi görülmektedir (Sönmez, 1992).

Bütün bu kalkınma politikalarının, mekânsal dönüşümlerin ve ideolojik inşanın eşdeğer ve yaygın bir kabul gördüğü söylenemez. Özellikle kentsel ve kırsal alandaki algı farklılıkları dikkat çekici boyuttadır. Atatürk'ün özel teşvikiyle kurulan Serbest Fırka bu memnuniyetsizliğin yankı bulduğu bir alternatif olarak karşılık bulunca yine hızla Atatürk tarafından kapatılmıştı. Kasım 1930-Mart 1931 arasındaki Anadolu gezisi halkın refahı için bir kalkınma hamlesi gelmezse rejimin risk altına girebileceği fikriyle sonuçlanmıştı. Bu fikir önce CHP

3. Tezel o dönemde Ankara-İstanbul arasının motorlu taşıt ile 80 saat sürdüğünü hatırlatarak var olan ağın yetersizliğine dikkat çekmektedir (1994: 106).

4. 1960'larda bu kez ABD etkisindeki politikalar sonucu planlı kalkınma adına 5'er yıllık kalkınma planları yapılacaktır. Ancak planlamanın kapitalist mi yoksa sosyalist bir araç mı olduğu tartışması uzun yıllar bitmeyecektir.

programına, daha sonra Anayasa'ya devletçilik olarak girecek devlet kapitalizmi ile somutlaşırken, ciddi bir paradigma değişikliği anlamını taşımıyordu. Devlet kapitalizmi milli burjuvaziyle rekabet etmeyen, hatta onu destekleyen bir nitelik kazanmıştı. İnönü'nün ifadesiyle "bizim devletçiliğimizin, özel kesimi alıkoyan, ürküten hiçbir yönü yoktur" (akt. Tezel 1994: 256).

Oysa daha 1924'te işlemeyeceği anlaşılan liberal iktisat politikalarından uzaklaşıldığına ve devletin özel girişimin faaliyet alanını daraltan, bazı alanlarda bütünüyle el çektiren uygulamalarına rastlamak da mümkündür. 1929 Krizi'nin ardından ise üretim ve tüketimi kısıtlayıcı politika ve kampanyaların somut bir ifadesi olarak "Tasarruf ve Yerli Malları Haftası" hatırlanabilir. "1930'lu yıllardan başlayarak tarımda Toprak Mahsulleri Ofisi, sanayide Sümerbank ve madencilikte Etibank Türkiye'deki modern ekonominin tüm kurum ve kuruluşlarını denetim altında tutan yapılar olarak uzun yıllar varlıklarını sürdürdüler" (Kansu, 2009: 265).

Atatürk sonrası yıllara bir yandan 1972 yılına kadar parti liderliğini bırakmayacak olan İnönü'nün tartışmalı iktidarı bir yandan da İkinci Dünya Savaşı huzursuzluğu egemen olmuştur. 1 milyon civarında nüfusun silah altına alınması ekonomi açısından ciddi sorunlar doğurmuş, çalışma günü günde 3 saat uzatılıp haftalık tatillerin kaldırılmasına rağmen temel mal ve hizmetlerin üretilmesi ve sunulmasında büyük eksiklikler ortaya çıkmış, dolaylı vergiler nedeniyle ekmek, şeker, çay, ulaşım gibi temel ihtiyaçları erişilmez hale getirmiş, tarımsal ürünlerin zorla toplanmasını öngören bir yasa dahi çıkarılmış, geniş halk kesimleri yokluk ve sefalete maruz kalmış, büyük vurgunlar yaşanmış, yeni zenginler türemiş, geniş toprak sahipleri, zengin gayrimüslimlere karşı memnuniyetsizlikler de çoğalmaya başlamıştır. 1942'de uygulanan ve itirazın yasak olduğu Varlık Vergisi uygulamalarıyla zenginlik gayrimüslimlerden Müslüman Türklere aktarılırken, devlete yönelik geniş ve ciddi bir güvensizlik de tesis edilmiş oluyordu. Müslüman-

lar, gayrimüslimler, Yahudiler için ayrı ayrı listeler vardıysa da Mart 1944'te vergi kaldırılana kadar Müslüman Türkler lehine önemli gelir transferi olduğu bilinmektedir. Kırsal alandaki düzenlemeler ve tarım politikaları açısından bakıldığında da bu ilk dönemde Aşar Vergisi'nin kaldırılması dışında küçük üretici köylülere yönelik korumacı bir politikadan söz etmek mümkün değildir.

Hegemonyanın kuruluşu olarak adlandırılabilecek bu ilk dönem boyunca uygulanan devlet kapitalizmi, sanayici ve bürokratlara büyük ayrıcalıklar sağlamış, bu kesimlerin milli gelir içinde aldıkları pay giderek büyümüştür. Bu dönemde hâkim koalisyonun birikim potansiyelinin artırılabilmesi için fiyat ve vergi politikaları ile iş mevzuatı yoluyla köylülerin ve işçilerin gelirlerinin düşürüldüğünü, yönetici blok dışında kalan sınıfların sömürülmesinin koalisyon içindeki sembiyotik ilişkinin sürmesini mümkün kıldığını ve blok içi çatışmaların ganimetin paylaşılması düzeyinden öteye geçemediğini belirten Keyder, bunun bir milli dayanışma modeli etrafında örgütlenmiş hegemonya olduğuna dikkat çekmektedir:

> Bu model, siyasal bir elit ile emeklemekte olan bir burjuvazinin hızlı bir birikim sağlamak için güçlerini birleştirerek ve de yeni bir toplumsal sistem kurma iddiasıyla, işçi sınıfını ağır baskılar altında tutup tarım sektörünü sömürürken, yalıtılmış bir milli ekonomi alanı yaratmalarına dayanır. Bütün bunlar, sınıf çıkarları arasındaki çatışmaları yadsıyarak korporatist bir toplum modeli kabul eden, şu ya da bu ölçüde yabancı düşmanlığına dayanan bir milli dayanışma ideolojisi çerçevesinde gerçekleştirilir (2001: 149-150).

Bu dönem boyunca hegemonyanın kuruluşunda zorun iknaya ağır bastığı söylenebilir.[5] Henüz sınıf bilinci ve vatandaş

5. Mustafa Kemal iktidarını kademeli olarak pekiştirmiş, işbirliği, içerme, yutma gibi aşamalar sonucunda hegemonya kurma stratejisine sahip bir liderdir. Milli mücadelenin başında uluslararası güçlerle, ulus içindeki farklı güç odaklarıyla, İstanbul Hükümeti'yle, orduyla, silahlı çetelerle, aşiretlerle, din adamlarıyla, aydınlarla kurduğu ilişkilerde önce işbirliği, ardından içerme, sonunda ise ortadan kaldırma örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Nitekim çoğu kez yöntemi

kimliği kazanamamış, tebaa nitelikli bir halk, otoriter rejime karşı taleplerini iletecek sosyal hareketleri gerçekleştirmekten çok uzaktır. Yüksek sesle itiraz edemeyen bu kesimlerin ikna edilmesine de gerek yoktu, kontrol ve sindirme araçları hegemonyayı kurmak ve korumak için yeterliydi. Birinci hegemonik dönemde, bir yandan Cumhuriyet ideolojisine uygun bir şekilde milli iktisat ve burjuvazi yaratılırken diğer yandan köylülere yönelik popülist politikaların yanında kemer sıkma politikaları mevcuttur. Osmanlı döneminden miras kalan ve özellikle küçük üreticileri ezen Aşar'ın kaldırılması, topraksız köylülere toprak dağıtılması gibi önemli uygulamaların yanı sıra Milli Koruma Kanunu ve yeni vergiler de söz konusudur.

KENTLEŞME POLİTİKALARI VE ÇELİŞKİLERİN MEKÂNSALLAŞMASI

Temel kentleşme politikasının kentleşmeme olduğu bu dönemde, toplumsal zenginliğin yeniden üretilmesi ve yeniden dağıtımında kırsal toprak önemli olmakla birlikte, kentlerde de önemli değişiklikler olmuştur. Nüfus mübadeleleri sonucunda Türkleşen bir Anadolu ve yeni oluşan sınıf dengeleri itibariyle kentsel alandaki mülkiyette önemli el değiştirmeler olmuş, Ermeni ve Rumlara ait mülklerin kullanımında kargaşa, kayırma ve tekelleşmeler yaşanmıştır.

Kentler Cumhuriyet ideolojisinin seküler mantığına ve mekân estetiğine uygun modernist bir anlayışla şekillendirilmek üzere Jansen, Prost gibi yabancı uzmanlara teslim edilmiş ancak arzu edilen rasyonaliteye ulaşılamamıştır (Tanyeli, 2004), üstelik kentleşme sürecinde yaratılan artıdeğerlerin de bu yeni oluşan tarihsel blok tarafından paylaşıldığı görülür. Jansen Planı'nın uygulanmasında ve Ankara'nın imarında or-

ihtilal ya da devrim değil inkılâp olmuştur, kabullenilmesi zor ani değişimlerin kendi varlığını tehlikeye atabileceğini görmüş, bunun için de saltanatı kaldırmak için 3 yıl, Cumhuriyet'i ilan etmek için 4 yıl, hukuki ve kanuni reformlara başlamak için 5 yıl beklemiş ve bunları 10 yıllık bir zamana yaymış, bu süreçte güçlenip hegemonik hale geldikçe daha sert ve otoriter olmaktan kaçınmamıştır.

taya çıkan bazı siyasilerin arsa spekülasyonu yaparak servet biriktirme girişimleri giderek memleket tarihine yayılan bir pratiğe dönüşecektir. Bu dönemdeki tarihsel blok net biçimde ayrışmış bir etnik yapı olduğu kadar, seküler ve eril bir profil de ortaya koymaktadır.

Etnik Çelişki: Anadolu'nun Türkleştirilmesi

20. yy'in ilk yarısında uygulanan nüfus ve iskân politikaları sonucunda Anadolu'daki sosyal profil büyük ölçüde değişmiştir. 1922-1924 yılları arasında Anadolu'da yaşayan 1.200.000 Anadolu Rum'unu ve Yunanistan'da yaşayan 400.000 civarındaki Rumeli Müslüman'ını yerinden yurdundan eden mübadele süreçleri hukuki ve makul bir çözüm olarak ortaya çıkmış, iki tarafın milliyetçi seçkinlerinin azınlık nüfuslarını takas edilecek insan malzemesi olarak görmesine yol açmıştır. Yine de bu mübadelenin etnik olmaktan ziyade dini bir tanımlamayı gözettiği söylenebilir. Bu mübadeleler sonucunda Türkiye'yi azınlık isyanlarından, azınlıklar nedeniyle Avrupa devletlerinden gelen baskılardan kurtarmak da mümkün olacaktı (Aktar, 2010). 1913'te bugünün Türkiye'sini oluşturan topraklarda yaşayan her beş kişiden biri gayrimüslim iken 1923'e gelindiğinde oran yaklaşık kırk kişide bire inmiştir.

Öte yandan kağıt üstündeki bu matematik hesabın insani maliyeti epeyce yüksektir. "Milli mücadele sonrası yaşanan kargaşa ortamı, devlet otoritesinin zayıflamış olması ve yaşanan mali kriz, bu süreci mübadiller açısından son derece sıkıntılı bir hale getirmiştir" (Aktar, 2010: 40). Yüz binlerce kişinin birkaç haftalık bir süreçte yıllarca yaşadıkları yerleri bırakıp başka bir yerde yaşamak için zorla göç ettirilmesi trajik sonuçlar doğurmuştur. Anadolu'dan gelen Rumlarla Rumeli'den gelen Müslümanlar bir süre aynı köylerde yan yana yaşamak zorunda kalırken, iki tarafın göçmenlerinin yaşam tarzlarına uygun olmayan yerleşmelerde, evlerde yaşamaya başlaması; terk edilmiş köylerin, evlerin, eşyaların yağmalanması, yakılması; göç sürecinde soygun, tecavüz, cinayetlerin yaşanmış olması

sebebiyle basit bir yer değiştirme, anavatana geri dönme olarak değerlendirilemez. Aksine bu süreç, acımasız bir sürgün ve sınır dışı edilme olarak okunmalıdır.[6]

Zorunlu göç sürecinin ardından yapılan iskân da sorunsuz olmamıştır. Bir anda 400.000 kişinin iskânını gerçekleştirmeye çalışan Ankara Hükümeti'nin elinde bu nüfusun yapısına yönelik bir istatistiki veri bulunmadığından, liman şehirlerine yığılan kitlelerin yerleştirilmesi iskân memurlarının ayaküstü verdiği kararlara göre yapılmak durumunda kalmıştır. Göç sonrası geçim kaynağını da yitirmiş olan kitleler alışık olmadıkları koşullarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Tahıl üretimi konusunda faaliyet göstermiş olan köylülere üzüm bağları, tütün tarlaları ya da zeytinlikler verilmesi sonucunda üretim yapmak ve geçim sağlamak konusunda önemli güçlükler yaşanmıştır.

Bu özensizlikle birlikte, mübadil nüfus ülke ekonomisi açısından ciddi bir yük getirmiş, mübadele sürecinin geneli Türkiye ekonomisi için olumsuz sonuçlar üretmiştir. Türkiye'den giden Anadolu Rumları büyük ölçüde ticaret ve sanayi ile uğraşan eğitimli, kentli nüfus iken yerine gelen nüfus tarımdan geçinen köylü ve çiftçilerden oluşmaktaydı. Türkiye bu nüfusun gitmesiyle bürokrasiyi dengeleyecek bir burjuvaziyi yitirmiş oluyor, yerli üretici ve yabancı ithalatçı arasındaki ilişkiler kopuyor, dış ticaret faaliyetlerinde önemli bir daralma ortaya çıkıyordu (Aktar, 2010). Yeni ve yerli bir burjuvazinin yaratılması ihtiyacı bazı yasal düzenleme ve uygulamalarla desteklenmekteydi: Yabancı firmaların bütün yazışmalarının Türkçe yapılmasının, işe alınacak kişilerin Türk ve Müslüman kesimden seçilmesinin, çalışanların en az %75'inin Türk ve Müslüman olmasının zorlanması; sadece tüccar ve sanayici değil işçi ve memur kesiminde de ırkçı bir istihdam politikasının uygulanması bu destekler arasındadır. Bu gelişmeler mübadele sonrasında bile Türkiye'de yaşamayı tercih etmiş gayrimüslimleri kademeli olarak ülkeyi terk etmeye yöneltmiştir.

6. Mübadele süreçlerindeki insani dramların hikâyesi için bkz. Sotiriyu, 2007.

Döneme hâkim olan ideoloji, 20. yy. boyunca görülecek tüm ırkçı ve yabancı düşmanı süreçleri de tetikleyen "Türkiye Türklerindir!"[7] sözünde somutlaşmaktadır. İstihdam politikasına yansıyan Türkleştirme mantığı elbette iskâna yönelik düzenlemeler ile bütünleşmektedir. 1926'dan itibaren İskân Kanunu ve ek maddeleri aracılığıyla nüfus mühendisliğe girişen devlet, Türk kültürüne bağlı olmayanları toplu olmamak üzere çeşitli kasabalara serpiştirme yöntemini uygulamış; gayrimüslim azınlıklar, muhacirler, Çingeneler ve Kürtler bu kapsamda iskân edilmiştir. Cumhuriyet öncesi iskân politikalarında bu serpiştirmede %5, %10 gibi barajlar olduğu, yeni yerleştirilen Türk olmayan nüfusun okullaşma gerektirecek bir büyüklüğe ulaşmaması gibi önlemlerin alındığı bilinmektedir. Anadolu'daki Türk olmayan nüfusun oranının toplam nüfus içindeki payının ve dağılımının %10'u geçmeyecek şekle kavuşturulması birçok zor ve şiddet uygulamasını zorunlu kılmıştır. Yıldız, Kürtler dışında Ermeni ve Rumları da hedef alan İskân Kanunu'nu, Şark Islahat Planı'nın bir uzantısı ve dilde, kültürde, kanda birliği hedefleyen bir asimilasyon yasası olarak değerlendirmektedir (2010: 248).

1925 yılında İskân Umum Müdüriyeti Maraş vilayetinin Türk göçmenlere ihtiyacı olduğuna karar vermiş, bir yıl sonra Rusya'dan gelen Türk göçmenlerin Kürtlerin yoğun olduğu Van bölgesine yönlendirilmesini sağlamıştır. 1927'de 1097 Sayılı Yasa ile Ağrı bölgesinden 1400 kişinin Batı vilayetlerine yerleştirilmiştir. 31 Mayıs 1926 tarih ve 885 Sayılı İskân Yasası Türkçe konuşmayı ve Müslüman olmayı kastederek Türk harsından olmayanları göçmen saymamakta ancak Ermeni ve Rumlar dışında, Çingene, Kürtler ve göçebe aşiretleri uy-

7. Bu, ana damar medyanın çok satan gazetelerinden Hürriyet'in de sloganı olarak kullanılacak, gazete milliyetçilik konusunda yangına körükle giden bir yayın politikasını ısrarla sürdürecektir. Örneğin 1930'larda yükselen antisemitizm dalgası Türkiye'ye de ulaşıp milliyetçilikle bütünleşmiş; özellikle 1934'te Trakya Yahudilerine yönelik ticari boykot, korkutma, sindirme, dövme, ırza tecavüz ve yağma olayları yaşanmış (Aktar, 2010); yaklaşık 45000 Yahudi, malları ve mülklerini bırakarak göç etmek zorunda kalmıştır.

gun yerlere yerleştirme yetkisini İçişleri Bakanlığı'na vermektedir. 1920-1932 arasında Batı illerine yerleştirilen Kürtlerin sayısı 2774 iken, 499.239'u Türk-Yunan mübadelesi sonucu, 172.029'u mübadele anlaşması dışında gelmiş kişilerin iskânı gerçekleştirilmiştir. 13 Haziran 1934'te kabul edilen 2520 Sayılı İskân Kanunu ise Kütahya Milletvekili Mustafa Naşit Hakkı'nın deyişiyle "Türk olmanın şerefini ve değerini bu topraklarda yaşayanların iliklerine işletecek" niteliktedir. Zira kanun ülkedeki nüfus dağılımını Türk kültürüne bağlılık temelinde düzenlemeyi amaçlamaktadır ve 1930'larda da 25.381 kişinin Batı'ya yerleştirildiği görülecektir (Çağaptay, 2007). Her ne kadar kitlesel bir proje olarak değerlendirilemezse de 1970'lere dek çeşitli yasa ve uygulamalar sonucu tahminen 2 milyon civarında Kürt nüfusunu geri dönülmez biçimde yerinden eden, kimilerini ise Türkleştiren iskân politikalarının Anadolu'nun Türkleştirilmesi, kültürde, dilde, kanda bir birlik yaratılması amacıyla uygulanmış zor politikaları olduğu söylenebilir.

Nüfusa dönük müdahaleler Kürt nüfus ile sınırlı kalmamıştır. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle silah altına alınan 1,5 milyona yakın nüfus, üretimin azalması, askeri harcamaların artmasına neden olunca, olağanüstü kazançları vergilendirmek ve gayrimüslimlerden devlete ve yerli burjuvaziye gelir transferini desteklemek üzere uygulanan Varlık Vergisi sonucunda çoğu İstanbul'da olan birçok gayrimüslimin iş hayatı sona ererken, Türk olmayanların rejimle bütünleşmesinin önü de neredeyse tamamen tıkanmış oluyordu. 1940 yılına ait telefon rehberinde kayıtlı 371 işyerinden ancak 124'ünün Müslüman olduğu iddia edilir. Nitekim milli burjuvaziyi yaratmak amacıyla çoğunluğu gayrimüslim azınlık, tüccar ve işadamlarından oluşan 114.368 kişiye bir defalık vergi olarak uygulanan Varlık Vergisi Kasım 1942'de kanunlaşmıştır. Kimin ne kadar vergi vereceği ilin veya ilçenin en yüksek mülki amirinin başında olduğu bir komisyon tarafından kararlaştırılan, çoğu kez adil ve ciddi bir değerlendirme olmaksızın vergi miktarı

belirlenen ve itiraz yollarının kapalı olduğu uygulamada vergiyi ödeyemeyen 2.057 kişi çalışma kamplarına gönderilmiş, vergiye maruz kalanlardan önemli bir nüfus ülkeyi terk etmiştir. Kahraman'ın, "yabancı düşmanlığı temelinde biçimlenen Türkleştirme sürecinin bir dip akıntısı" (2010b: 186) olarak tarif ettiği verginin tahsili için yakın akrabaların servetine de el konulmuş, vergi borcu nedeniyle satılacak malların listesi gazetelerde yayımlanmış, millileştirilen bina ve mallar fetih haberi şeklinde halka sunulmuştur.[8] Aktar, Varlık Vergisi ile el konulan malların değer açısından %30'unun Sümerbank, Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., İş Bankası, Milli Sigorta Şirketi, İstanbul Belediyesi, Vakıflar Umum Müdürlüğü gibi resmi ve yarı-resmi kuruluşların eline geçtiğine dikkat çekmektedir (2010: 205).

1912'de Türkiye nüfusunun beşte biri Hıristiyanlardan oluşurken, 1927'de Hıristiyanların toplam nüfustaki payı %2,64'e gerilemiştir, 1921-1939 arasında 13 milyon civarındaki ülke nüfusu içinde önemli bir pay anlamına gelen yaklaşık 700.000-800.000 bin göçmen de ülkeye gelmiştir (Çağaptay, 2007). 1927 yılında 13,6 milyon civarında olan ülke nüfusu içinde 13.269.936 Müslüman ve 378.664 gayrimüslim bulunmaktayken, 1955'e gelindiğinde 28.804.048'e çıkan Müslüman nüfusun yanı sıra sadece 260.715 gayrimüslim bulunmaktadır (Aktar, 2010: 207).[9] İttihat ve Terakki döneminde başlamış olan Türkleştirme politikaları sonucunda Cumhuriyet dönemine gelmeden büyük mesafe alınmıştır. Cumhuriyet döneminde de bu politikanın izleri okunabilir. 1914'te 16,3 milyon olan nüfus, savaşlar ve göçler sonrasında 1927'ye gelindiğinde

8. 6 Eylül 1955'e gelindiğinde Türkiye azınlıklarına yönelik bir başka utanç tablosu ortaya çıkacaktır. Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığına yönelik bir yalan haberi kışkırtan milliyetçi yayınlar sonrasında İstanbul'da gayrimüslimlere yönelik düzenlenen ve 2 gün süren saldırılarda 3 kişi ölmüş, 30 kişi yaralanmıştır. 73 kilise, 8 ayazma, 2 manastır, 1 fabrika; 3.584'ü Rumlara ait olmak üzere, 5.538 ev ve dükkânın tahrip edilmesinin ardından yine birçok gayrimüslim Türkiye'yi terk etmiştir.

9. 1964 Kıbrıs Olayları'nda da Türkiye'nin güvenliği gerekçe gösterilerek 30 bin civarında Yunan pasaportlu Rum ülkeden ihraç edilmiştir.

13,6 milyona düşmüştü. Resmi istatistiklere göre bunun %99'u Müslüman'dı; yine nüfusun %86'sının anadili Türkçe, %9'unun Kürtçe'ydi; tamamına yakını İstanbul'da oturan 110.000 Rum ve 77.000 Ermeni bulunmaktaydı (Tezel, 1994: 99).

Cumhuriyet'i kurucu iktidarın bir toplumsal çimento icat etmek üzere Türk kimliğini yaygınlaştırma çabalarını yine devletin ideolojik ve baskı araçlarının varlığı ve başarısı ile açıklamak mümkündür. "Cumhuriyet kurumları, Türk milli kimliğinin inşasına katkıda bulunurken, doğal olarak Kürt kimliğinin reddi sürecine de katkıda bulunuyorlardı; çünkü Türklüğün Türkiye'nin ulusal kimliği olarak kurulması öteki etnik kimliklerin reddi üzerinden gerçekleşiyordu" (Yeğen, 2009a: 207). Devlet, Türk Ocağı[10] ile milliyetçiliği körüklerken, Türk Tarih Kurumu[11] aracılığıyla tarih icat ediyor, yaratılan resmi ideolojiyi kentlerde Halkevleri[12] kırda ise Köy Enstitüleri[13] aracılığıyla yaygınlaştırıyordu. İnönü de, "partinin özünü kavramada Halkevlerinin zoraki yöntemlerden daha fazla ikna edici olduğunu" belirtiyordu.

10. 1912'de kurulan Türk Ocakları, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e taşınmış ender kurumlardan biri olup, amacı "her Türk'e kendini tanıtmak" ve "Türk vatanı içinde bulunanları behemehal hakiki Türk yapmak" olarak benimsenmiş, sayıları hızla artarak Anadolu genelinde örgütlenmiştir. Örgüt 1931 yılında CHP'ye ilhak etmiş, yerini Halkevleri almıştır. Ocakların ulus yaratmadaki ideolojik işlevlerinin yanı sıra okuryazarlığın yaygınlaşması, kültürel ve toplumsal gelişme açısından oynadıkları rol de dikkate değerdir.

11. Milli birliğin temini için bir ortak geçmiş, vicdan ve dil birliği yaratmak üzere işlev gören Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu 1930 yılında kuruldu; Türk ırkının insanlık tarihindeki belirleyici rolünü vurgulamak; Türk dilini layık olduğu seviyeye yükseltmek amacıyla faaliyetler gösterdi.

12. 1931 yılında kurulan Halkevleri, "vatandaşların zihinlerini gerçek tarihimiz, gerçek dilimiz ve gerçek sanatımız ile doldurmak" amacıyla kentsel ve kırsal (Halkodaları) düzeyde örgütlendi. Üyeliğin herkese açık olduğu ancak sadece parti üyelerinin yönetici olabildiği örgüt 1951 yılında tek parti rejiminin sona ermesiyle faşizan olarak nitelendi ve kapatıldı.

13. Kırsal kalkınma ve resmi ideolojinin kırda da yayılması amacıyla 1937'de temelleri atılan Köy Enstitüleri 17.341 köy öğretmeni yetiştirmiş ancak komünizm endişesi ile 1945'ten sonra gözden düşmüş, 1953'te tamamen kapatılmıştır. Köy Enstitülerinin hikâyesi geleneksel bir toplum tarafından benimsenmeyen bir aydınlanma projesinin başarılı olamayacağının biraz da hazin bir hikâyesidir.

Türkiye'deki çeşitli eşitsizlik ve tahakküm biçimlerinin farklı dönemlerde artışı ve azalması, devlet ve sınıf ilişkilerinin dönüşümü, farklı sınıf ittifaklarının eklemlenmesi ve bozulması; ulusun inşası ve resmi ideoloji bağlamında düşünülmelidir. Doğu'da Kürt nüfusun yoğun yaşadığı illere ilişkin güvensizlik hissi temel bir belirleyicidir. "Siyasi merkez tarafından doğrudan kontrol edilen bazı vilayet belediyeleri dışında, Şark bölgesindeki tüm belediyeler kaymakamlar tarafından yönetilmiştir. Batı bölgelerinde ise valiler aynı zamanda belediye başkanıydı. Mahalli idarelerin sadece nominal bir varlığı bulunmaktaydı" (Yıldız, 2010: 258). Devletin bölgeye bakışının güvenlik perspektifli olduğunun bir başka göstergesi de ülkenin tek partisi olan CHP'nin 1940 yılına kadar Güneydoğu'da teşkilat kurup örgütlenmeye dahi gerek duymamasıdır. Tunçay, Atatürk'e "Doğu'ya okul mu yapalım, yol mu" diye sorulduğunda "Yol yapın, ordu girebilsin" dediğini aktarmaktadır (2011: 61). Bu dönemde kaynaşmış kitle için gereken toplumsal çimentonun zor ve baskı ile sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Bölgelerarası eşitsizlikler ve gelişmişlik farkları birçok ülkede görülebilen sorunlardandır ancak bu eşitsizliklerin coğrafi dağılımı etnik ayrışma ile üst üste örtüştüğü durumlarda sorun daha da çözümsüz hale gelmektedir. Türkiye'deki bölgesel eşitsizlikler Osmanlı döneminden beri artarak süren ve etnik ayrışma ile bütünleşen bir niteliktedir. Boratav, Osmanlı döneminde devletin Hereke ipek dokuma, Feshane yün iplik, Bakırköy bez ve Beykoz deri-kundura dışında sanayi yatırımlarının bulunmadığına ve iç pazarın bütünleşmediğine "büyük bir hububat alanı olan İç Anadolu'dan İstanbul'a buğday nakletmenin, New York'tan buğday ithal etmekten %75 daha pahalı" olduğuna dikkat çekmektedir (1998: 19).

Erken Cumhuriyet döneminde devlet eliyle kalkınma politikası Anadolu'nun çeşitli kentlerinde kamu yatırımları tesis etmiş ve bunları demiryolu ağı ile birbirine bağlamıştır. Bu fotoğraf halkçılık ve devletçilik ağırlıklı bir politikayla toplumsal çimento yaratma ve dengeli kalkınma arayışı olarak görüle-

bilirse de temel kaygının kapitalizm ile iç pazarı bütünleştirme çabası olarak değerlendirilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Nitekim bu kamu yatırımları, dağılımı bozuk olan bölgelerarası dengeyi düzeltecek, toplumsal bütünleşmeyi cesaretlendirecek bir ekonomik kalkınma yaratamamıştır.[14]

Doğu söz konusu olduğunda gerekçe olarak bölgenin iklim ve coğrafyasından, insanının kıymet bilmezliğine ve dış güçlerin oyununa dek çeşitli açıklamalar gösterilmişse de siyasi dışlanmanın, ekonomik ve toplumsal dışlama ile çakıştığına yönelik sayısız gösterge mevcuttur. "Devlet, Kürdiliğini tanımadığı Kürt meselesi üzerine, saltanat ve hilafet özlemi olarak irtica, modernlik öncesinin asri zamanlardaki kalıntıları olarak aşiret direnci ve eşkıyalık, başka devletlerin tezgahı olarak ecnebi kışkırtması ya da iktisadi bir bütünleşme sorunu olarak bölgesel geri kalmışlıktan oluşan bir kavram seti aracılığıyla konuşuyordu" (Yeğen, 2009a:20).

1925'teki Piranlı Şeyh Sait Ayaklanması[15] rejimin etnik ve seküler baskılarına bir tepki niteliğindedir. Ayaklanma, büyük arazili Kürt ailelerin rejim açısından risk oluşturabileceğini göstermiş, bunun üzerine bu gücü ve diğer muhalif eğilimleri kırmak üzere, bir dizi zor politikasına başvurulmuştur.[16]

14. Türkiye, Irak ve Suriye Kürtleri arasında süregelen tarihsel ticaretin de milli sınırlar sonrasında kesilmesi, bu faaliyetin yasadışı ve kaçakçılık olarak değerlendirilmesi de bölge ekonomisinin yapısını ciddi biçimde etkilemiştir.

15. Bazı araştırmacılar 15 bin civarında ölümle sonuçlanan 1920-1939 arasındaki bu ayaklanmaların, Kurtuluş Savaşı'ndan daha büyük bir mücadeleye sahne olduğunu söylemektedir. Örneğin, 4 aydan fazla süren Şeyh Sait Ayaklanması'nın bastırılması yıllık bütçenin üçte birine mal olmuş çok kanlı bir müdahaledir. Atatürk'e gönderdiği mektupta Celadet Bedirhan "Türk Ocakları size Türk yetiştirdiği kadar bize de Kürt yetiştiriyor" diye yazmıştır.

16. Şeyh Sait İsyanı'nın ardından bir sıkıyönetim uygulaması olarak çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu erken Cumhuriyet tarihindeki en önemli kırılma noktalarından biridir. Kanun öncesinde çok daha özgürlükçü olan Cumhuriyet'in, bu kanunla birlikte 7500 tutuklama ve 600 idam gerçekleştirdiği, demokrasi ve özgürlük talep ederek isyanı teşvik etmekle suçlanan gazetecilerin sürgün edildiği bir tür diktatörlüğe dönüştüğü söylenebilir. "Takrir-i Sükun dönemi, sorunların ekonomik ve sosyal olarak diyalogla çözülmesini dışlayıp, tek çözüm yöntemi olarak kuvvet kullanma alışkanlığını bu ülkede güçlendirdi" (Akyol, 2011: 105).

1927'de 1500 Kürt ailesinin zorunlu göçü ve buradan elde edilen arazilerin topraksız köylülere dağıtılması, sorunu çözmemiştir. 1929'a gelindiğinde İhsan Nuri Paşa'nın önderlik ettiği ve 4 yıl süren Ağrı'daki yeni bir Kürt ayaklanmasının ardından çok daha sert politikalar uygulanmış, 1934 yılındaki 2510 Sayılı İskân Kanunu ile şeyh, ağa ve aşiret reislerine ait topraklara el konulmuş, 41.000 göçmen ve 48.000 yerli topraksız aileye arazi tahsis edilerek iktisadi ve toplumsal güçler yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır (Tezel, 1994: 378).

Ancak rejimin üzerindeki riskleri kaldırmaya yönelik bu etnik politika dışında toprak mülkiyetinin dağılımındaki eşitsizlikleri düzenlemeye yönelik kararlı bir politikanın uygulanmadığı, çıkarılan kimi kanun ve düzenlemenin de düzeni sarsıcı niteliklerinin bulunmadığı söylenebilir. Şeyh Said Rıza'nın 1937-38 yıllarındaki Dersim İsyanı ise yine çok kanlı biçimde bastırılacaktır. Dersim politikaları, Türkiye'deki ulus-devlet inşasının ne kadar acımasız boyutlara ulaşabileceğini gösteren önemli bir tarihsel kırılma olmuştur (Çalışlar, 2010).

Bu dönem nüfusuyla, malzemesiyle, tasarımı ve yapısı ile Osmanlı'dan kopuş ve Türk kentinin inşa edilmesi mantığı üzerine kuruludur; kuşkusuz imkânlar dahilinde. Buna göre kentlerin modernist bir anlayışla planlanması, kıvrımlı dar yollardan oluşan organik kent dokularının geniş, düz caddeler halinde düzenlenmesi, yolların araç trafiğine de imkân tanıyacak şekilde genişletilmesi, törensel alanların, parkların yapımı, yeni ulus-devleti simgeleyen modern yapıların çağdaş malzeme ve tasarım ile inşası gibi hamleler yeni bir imarı ve kentselliği, kısaca Türk kentinin ve mekân estetiğinin yaratılmasını hedefler. Bu kent algısı etnik olduğu kadar modern ve seküler bir kimliğe de işaret etmektedir. Bu yeni kentselliğin merkezinde dini yapılar ve saraylar değil, hükümet binaları, tören alanları, heykeller ile yeni ulusal kültürün sergileneceği Halkevi gibi kültür yapıları bulunacaktır.

Seküler Çelişki: İnanç Sistemi ve Referansların Dönüşümü

Türkiye modernleşmesinde bir inanç sistemi olan İslam gündelik hayattan dışlanıp, din bireyselleştirilmek istenirken yerine yeni bir inanç sistemi konulmamıştır.[17] Mardin, İslam'ın toplum için zengin bir semboller ve düşünme kalıpları hazinesi iken, onun yerine talip olan Kemalizmin akla olduğu kadar gönüle hitap etmedeki yetersizliği nedeniyle bir duygusal boşluk oluştuğuna dikkat çeker (2011).

Bu anlamsal ve duygusal boşluğun doldurulmasında laik Cumhuriyet'in reformlar, parti, halkevleri, Köy Enstitüleri gibi kültürel aracılarının bütünüyle başarılı olduğu söylenemez, hatta tam da bu nedenle resmi ideoloji tarafından budanmak istenen bu inançlar gizlice yaşanmış ve yeniden üretilmiştir.

Cumhuriyet öncesinde Osmanlı toplumunun büyük çoğunluğu için İslam önemli bir şemsiye kimlik halindedir. Cumhuriyet devrimleriyle birlikte bu İslami referansın yerine bir ulusal kimlik inşa edilmeye çalışıldığını, toplumun gündelik hayat pratiklerinin, düşünme geleneğinin ve yaşama biçiminin hızla değişmeye başladığını görüyoruz. Bu değişimi kabullenmek, yeni yaşama, düşünme ve inanç alışkanlıklarını benimsemek kolay olmadığı gibi sorunsuz da olmamıştır.

Avrupa milliyetçilikleri çoğu kez yerel/ulusal milliyetçiliklerini sürdürmüş bir ruhban kesiminden ya da kiliseden destek almış iken, Türk milliyetçiliği adeta dine ve özellikle ulemanın Müslüman ümmetinin birliğini sürdürme iddiasına karşı çıkarak şekillenmiştir (Georgeon, 2006).

Cumhuriyet ideolojisi ve modernleşmeyi resim, heykel, fotoğraf, kılık kıyafet ve mimari ile ifade etmek sık kullanılan bir strateji olmuştur. Erken dönem Mustafa Kemal portrelerinde adeta bir peygamberin hayatını resmeden İslami min-

17. İslam'ın gündelik hayattan dışlanmasını de Certeaucu bir okumayla değerlendiren Kentel, stratejilerin iktidar edimi olduğunu, İslam'ın gündelik hayattan dışlanmasının bir modern devlet stratejisinden kaynaklandığını, buna karşın taktiklerin güçlülere karşı zayıfın sanatı ve kurnazlığı olup stratejileri bozma ve çarpıtma gücü bulunduğunu, İslam'ın örtük biçimlerde yaşanmasının da premodern taktikler olduğunu vurgular (2008b).

yatürler tarzında melekler ve dualar dikkat çekmektedir (Bozdoğan 2002); ancak giderek bu portreler İslami unsurlardan arındırılmış, din laiklik için bir tehlike olarak görüldüğünden topluma terk edilmemiş ve ideolojik devlet aygıtı olarak kullanılmış, yani İslam da milliyetçilik gibi sürekli kontrolde ve yedekte bekletilen, kimi zaman birbirini dengeleyen bir araç haline getirilmiştir.[18]

Eğitim düzeyinin düşük, iletişim olanaklarının sınırlı olduğu bir toplumda görsellik ve sembolleştirme çok daha önemli hale gelmektedir. Mimarlık ve kentlerin imarı, yaşanan paradigma değişimini en somut biçimde yansıtan uygulamalar olmuştur. Cumhuriyet'in kenti Osmanlı kentinden çok daha farklı, rasyonel, bilimsel, modern, Batılı, seküler görünmelidir; bunun için tasarlanmış kübik, geometrik ve olabildiğince milli bir üslup ile beton, cam, çelik ağırlıklı bir malzeme tercihi ortaya çıkacaktır. Bizzat mekân ve mekândaki yeni yapılar, Osmanlı'dan radikal kopuşu simgeleyecektir. Bu anlayışın kentte kristalize oluşu Halkevleri, kırsalda ise Halkodaları ve Köy Enstitüleri olacaktır.

Kemalist rejimin ideolojik aygıtı olarak düşünülebilecek Halkevleri, rejime muhalif ideoloji ve örgütlenmeleri engellemek, kitleleri resmi ideolojinin sadık takipçileri yapmak üzere düşünülmüş bir girişimdir. Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden birçok inkılap toplumun geniş kesimlerince benimsenmemiş durumdadır. Kürt isyanları yanı sıra İslam temelli direnişler çeşitli huzursuzlukların varlığına işaret etmektedir.

18. Bu stratejiyi en net biçimde açıklayan ise Milli Eğitim Bakanlığı yapmış Hamdullah Suphi Tanrıöver'in 1946'da mecliste yaptığı konuşmadır: "Bir iman yıkılır yıkılmaz, eğer bir başkası onun yerini almaz ise felaket başlar... Ülkemizde komünist akımlar vardır, bunlara mahkemelerle çare bulmak yetersizdir, polis, jandarma, mahkûmiyetler bir ilaç değildir. Gerekli olan, Türk halkının manevi yapısını güçlendirmektir, öyle ki bu hastalıklar artık kendisini göstermesin. Bunu gerçekleştirmek için Türk halkına manevi kaynakları olan bir din ve milliyetçilikten yararlanma fırsatı verilmelidir" (akt. Bilici, 2009). Cumhuriyet'in kurulduğu dönemde milletvekili olan Ruşeni Bey'in "Türklerin yeni dini milliyetçilik olacak" sözünü Mustafa Kemal'in coşkuyla karşıladığı bilinmektedir (Kirişçi & Winrow, 2010: 121).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi muhalif parti girişimlerinin halktan gördüğü büyük destek de Kemalist rejimi bir değerlendirme yapmaya zorunlu kılıyordu.

Özellikle kırsal alanda yaşayanların durumu "Köylü milletin efendisidir" sözü ile büyük bir tezat oluşturmakta, Cumhuriyet rejiminin faziletleri kırsal hayata neredeyse hiç yansımamakta, kırsalın marjinalizasyonuna yönelik bir özeleştiri dahi yapılmamaktaydı. 1950'lere gelindiğinde dahi Mahmut Makal'ın yazdığı ve köyün durumunu içtenlikle ortaya koyan *Bizim Köy** adlı çalışma dahi yasaklanacak, yazar hapse atılacak ve hikâyede adı geçen köyün adı değiştirilecektir. Atatürk'ün Anadolu'ya yaptığı gezinin ardından, özellikle kırsal kesimin rejimle bütünleşmediği, kent ve kasabalarda bile inkılâpların içselleştirilemediği görüldüğünden bir çözüm arayışına girildi. İnkılâpların içselleştirilmesinde zor ve yasakların tek başına yeterli olmaması sebebiyle iknayı üretecek, inkılapları gönüllere yerleştirecek, kitle desteğini sağlayacak bir yapılanma gerekiyordu.

Türk Ocakları yerine İslami anlayıştan arındırılmış bir seküler ulusçu kurum olan Halkevleri, her yaştan, cinsten, sınıftan insana kültürel eğitim sağlayan; içinde kütüphane, sinema, konferans salonu, gazino, spor salonu, parti binası, misafirhaneyi barındıran sade ve modern mimari üslupta yaratılmış bir Cumhuriyet kamusallığıdır. Yeşilkaya halka gücünü ispat eden bir iktidarın aynı zamanda kendi gücünden de etkilendiğini, protokolde validen sonra Halkevi başkanının geldiğini, kentte de Vilayet Konağı'ndan sonra en önemli yapının Halkevi olduğunu belirtmekte, Halkevi'nin Cumhuriyet ideolojisinin somutlaşıp, iknanın üretildiği yer olduğuna dikkat çekmektedir (1999: 21, 141).

Ancak iknanın üretilmesinin de ötesinde bir tür militanca inancın hedeflendiği parti resmi söylemlerinden anlaşılıyordu. 1935 tarihli CHP programında "Devrimlerimizi halkın ruhu-

* Mahmut Makal, *Bizim Köy,* Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2008. (y.h.n.)

na sindirecektik. Halkın, madem ki Atatürk yapıyor, madem ki Cumhuriyet'in işidir, elbette hayırlıdır diye ne de olsa bir nevi tevekkülle, pasif rızaya benzer bir inanla kalmasına gönlümüz razı değildi" (akt. Yeşilkaya 1999: 72), ifadeleri yer almaktadır. Kadının hem kamusal alana hem de kamusal yaşama girişini garanti altına alan ve Cumhuriyet ideolojisinin geliştirildiği bir kentsel mekânsal örgütlenmedir Halkevleri. Ancak bu idealin ülkenin kısıtlı olanakları nedeniyle kısmi biçimde uygulamaya geçtiği görülmektedir. "Parti halkevlerine devrimleri açıklama ve halkın %95'inin, hatta %100'ünün okuma yazma bildiği ülkelerdekine benzer bir halk kültürünü oluşturma görevi vermişti. Bu da Türkiye'nin o yıllardaki 40.000 köyünde sadece 5.000 ilkokul bulunduğunu, ülkedeki 1.900.000 çocuktan sadece 350.000'inin okula gidebildiğini görmezden gelmek demekti" (Jevakhoff, 2009: 80).

Simgesel olarak, en önemli laik toplantı ve sosyalleşme merkezi olan Halkevi, hem geleneksel toplumsal işlevini hem de kent düzeni içindeki mimari önceliğini devralmıştı (Bozdoğan, 2002: 109). İlk olarak 1932 yılında (Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eminönü, Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya, Samsun) 14 Halkevi'nin açıldığını, bu mekânların halkın camiler dışında da toplanabileceği, özellikle kadın ve erkeğin bir araya gelebileceği, toplantı, nişan, nikâh vb için kullanabileceği mekânlar olması istendiğini, 1950 yılına gelindiğinde 478 Halkevi, 4322 Halkodası biçimine kentsel ve kırsal olarak örgütlendiğini ancak DP tarafından malvarlıklarına el konularak kapatıldığını[19] görüyoruz (Yeşilkaya, 1999).

Bu kamusallığın bir benzeri de kırsal alan için düşünülmüştür. 1939 yılında kurulmaya başlanan Halkodaları bu kamusallığın köye yansımasıdır. Halkodaları, rejimi kırsal alanda yerleştirme işlevi yanı sıra, çeşitli yerel uyuşmazlıkların köyde çözülüp kente taşınmasını engelleyecektir. Köyün, en

19. 1960 yılında yeniden örgütlenen Halkevleri 12 Eylül 1980'de yine kapatılmış, 1987'de tekrar açılmış ancak eski etkinliğine kavuşamamıştır.

azından meydanının düzenlenmesi hükümetin yani iktidarın köye ulaşmasının göstergesi olmuştur (Yeşilkaya, 1999: 104). Yine de kent ve kır arasındaki derin farklılık ve zıtlıklar giderilememiştir. Halkevleri üyeleri ve kentli aydınlar köye bir toplumsal mühendislik projesi olarak yaklaşmaktaydı (Karaömeroğlu, 2011).

Cumhuriyet döneminde çokça tartışılmış olan ideal köy planları yanı sıra Köy Enstitüleri de modernleşme projesinin kırsal ayağını oluşturmaktadır. Öğrenciler tarafından kolektif olarak inşa edilen yatakhane, öğretmenevleri, yemekhane, yönetim odası, derslikler, kütüphane, laboratuvar, atölye, tiyatro/toplantı salonu, çamaşırhane, revir, fırın, kooperatif, ahır, kümes, balıkhane, su deposu, havuz, elektrik santrali, bahçeler, tarım alanları, spor tesisleri ve açık hava tiyatrosu gibi fonksiyon barındıran bu yeni kamusallık Cumhuriyet ideolojisini kurumsallaştırmada önemli bir rol üstlenmiştir (Bozdoğan, 2002).

Köy Enstitüleri kapitalist modernleşmenin başarılmasında tarımsal üretimdeki verim artışı ve artıdeğer üretimi ihtiyacına cevaben doğmuştur. Kırsal, iktisadi ve kültürel açıdan canlandırılarak hem Kemalist rejimle hem de kapitalist sistem ile bütünleştirilecektir. Ancak bu çözüm, köyün geri kalmışlığının nedenini toplumsal ilişkilerde değil doğayla mücadele ekseninde okuduğu için, büyük toprak sahipliği ve ağalık sistemiyle bir mücadele anlamı taşımadığı ve hatta onunla bütünleştiği görülmektedir (Karaömerlioğlu, 2011: 100).

Kırsal alanda bu tür bir yeniden yapılanma elbette sorunsuz olmamıştır. Köylülerin bu tür bir yeniden yapılanma için topraklarını ve emeklerini vermek konusunda gönülsüz oldukları görülürken, bir ideolojik aygıt olarak işlev görecek enstitülerin kuruluşunda rızadan ziyade zorun kullanıldığı söylenebilir. "Bizdeki toplumsal ve siyasal şartlar içinde Köy Enstitüleri köylü çocukların çile çekme ve azla yetinme yatkınlıklarından yararlanarak en ağır işlerde gaddarca çalıştırılıp sömürülmelerinden başka bir sonuç vermezdi. Nitekim bu de-

neme son hesaplaşmada biz Türk aydınlarının halk düşmanlığımızı değilse bile, halka hiç acımadığımızı ispatlamıştır" (Tahir 1972'den akt. Karaömerlioğlu, 2011: 98). Benzer bir eleştiri de Tütengil'den gelmektedir:

> Halkevi köycülüğü bütün iyi niyetine rağmen, köye dışarıdan bakan, nutukçu ve öğütçü olmaktan bir türlü kendisini kurtaramayan, gelgeç bir köycülük hareketi olmaktan kurtulamayarak aydınların köy pikniği şeklinde tavsamıştır. Köy Enstitüsü köycülüğü ise, sağladığı başarıya düşürülmek istenen gölgeler bir yana, her tek yanlı köyü kalkındırma çabası gibi, sadece eğitim yoluyla köyün kalkındırılmasının da istenilen olumlu sonucu veremeyeceğini göstermiştir (1969: 139).

Genel anlamda Köy Enstitüleri deneyiminin kırsal kalkınma açısından başarılı sonuçlar ürettiği, bu sonuçların çeşitli çevreleri rahatsız ettiği, CHP'nin büyük desteğiyle kurulan enstitülerin kapatılma kararının yine büyük bir destekle alındığı görülmektedir. 1950'ye gelindiğinde Köy Enstitülerinin sayısı 21, yetişen öğretmen sayısı 25.000 bulmuştur ve temel paradigması sorgulamadan itaat olan bir sistem için kırsaldan türeyen bir eleştirellik tehdit olarak görülmeye başlanacaktır.

Toplumsal Cinsiyet Çelişkisi: Bireyin Kuruluşu ve Cins Rolleri

Cumhuriyet dönemi kadın politikasının samimiyetinin sorgulanması 1980 sonrasında feminist hareket gelinceye kadar beklemiştir. Bu döneme kadar genel kanı, Cumhuriyet'in Türk kadınını kurtardığı yönündeyken, sonradan bu bakış açısı sorgulanmaya başlamıştır. Gerçekten de kadınların resmi ideolojinin kurumsallaşması için bir araç olarak kullanıldığı görüşünün haklılık payı vardır. Ulus yaratma projesinde önemli bir rol oynayacak kadınlar için bir tür devlet feminizmi yaratıldığını söylemek mümkündür. Yeni kuşakların yetiştirilmesinde ve yeni toplumsal kodların iletilmesinde kadın, anne olarak merkezi bir rol oynayacaktır.

Türkiye'de modern aile denen, devlet ve hukuk eliyle korunan, eril arzu ile şekillenen, kadınların çoğu zaman gönüllü katıldıkları aile odaklı muhafazakâr bir modernlik anlayışı bulunduğunu, bunun aile politikaları aracılığıyla toplumu yönetmeyi sağlayan bir iktidar stratejisi olduğunu belirten Sancar, devlet merkezli siyasetin etnik ve sınıfsal iktidar ilişkilerine odaklanarak, cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerini toplumsal sorunların bir alt alanına hapsettiğini, radikal siyasetin dahi erkek birey ile devlet arasındaki egemenlik ve iktidar ilişkilerini demokratik tarzda düzenlemeyi amaçlarken, toplumsal cinsiyet rejimini değiştirmeyi amaçlamadığını belirtiyor (2012).

Modernleşmeyi sağlayacak bir ulus-devlet kurulduktan sonra, bu yeni devletin ilkelerinin öğretilip uygulandığı örnek aileler kamusal rol modeller haline dönüşecek ve modern bir toplum inşa edilecektir. "Modernleşmek adına erkekler devlet, kadınlar aile kurup yaşatmışlardır" (Sancar, 2012: 12). Bu modernlik adına toplumsal bir sorun alanı olarak düzenlenen, erkeklikten ziyade kadınlık olmuştur. Dahası ideal kadınlık sınırlarını belirleyen tartışmanın konuşan öznesi erkeklerdir. Kadınlar yeni inşa edilen modern kurumların karar konumlarına dahil edilmedikleri gibi, sınırlı konumlarda da cinsellik sahibi bireyler değil toplumsal gelişmeye adanmış cinsiyetsiz bedenler olarak kodlanıyordu: "Ortalama modern Türk kadını olmak öncelikle anne ve eş olmayı, belli oranda dini sorumluluklarını yerine getirmeyi, çalışacaksa topluma yararlı hemşirelik, öğretmenlik gibi dişil işlere yönelmeyi ve iffet-namus kurallarının çizdiği sınırlar içinde kalmayı hep gerektirdi" (Sancar, 2012: 310). Anne rolü dışında kadının kalkınmada emek gücü olarak yaptığı katkı ve aldığı konumun değerlendirilmesi gerekmektedir. Tanzimat sonrasında "kadınlar erkeklerin malı, mülkü ya da eğlencesi, süsü değil, akıl ve zekâlarıyla topluma faydalı olabilecek insanlardır" görüşü vurgulanmaya başlamıştır (Durakbaşa: 1998). Gerçekten de kadınlar çalışarak modernleşen ülkeye hizmet etme rolünü benimsemiş ve bu rol ile gurur duymuştur.

Modern Türk kadını tahayyülü ve imgesi modernleşme için de önemli bir ölçü niteliğindedir. Atatürk'ün, erkek çocuğun yüceltildiği bir kültürde manevi evlat seçiminde kız çocuklarını tercih etmiş olması da manidardır. Kamusal alanda kadının ön plana çıkmadığı İslam'a karşıt biçimde bu kontrollü cinsel kimliğiyle modern Türk kadını önemli bir sembol olarak kullanılmış, modernliğe direnen kadın uygarlıktan nasibini almamış birey olarak kodlanmıştır (Kandiyoti, 1998). Cumhuriyet'in modernleşme projesinde kadınların siyasi aktör mü yoksa sembolik piyonlar mı olduğu da tartışılmıştır. Örneğin Schick "Peçesiz bir kadın fotoğrafı bir traktör, bir sanayi kompleksi ya da yeni bir demiryolundan farklı değildi; erkeklerin başarılarının bir örneğini daha simgeliyordu yalnızca. Bu imgelerde kadınlar yine, erkekler tarafından erkekler için yürütülen siyasal söylemin hizmetinde birer nesneye indirgendiler" demektedir (akt. Kandiyoti, 2007: 168). Kuşkusuz bu prototipe en uygun kadınlardan biri Atatürk'ün manevi kızı olan Sabiha Gökçen, Dersim'in bombalanmasına katılarak dünyanın ilk kadın savaş pilotu olarak tarihe geçmiş, ardından adı İstanbul'un 2. havalimanına verilmiştir.

Kemalizm'in kırsal, geleneksel ve eğitimsiz Müslüman kadın ile kentli, modern ve eğitimli laik kadın şeklinde bir ikili karşıtlık icat etmesi, kadınlar açısından son derece zor ve çelişkili bir kültürel ortam doğurmuştur.[20] Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında kadınların elde ettikleri hakları salt kurucu ideolojinin bir duyarlılığı, bir lütuf gibi görmek büyük bir haksızlık olacaktır. Kadın hakları konusunda kadınların verdikleri mücadele göz ardı edilemeyecek denli önemlidir. Hem Osmanlı hem Cumhuriyet Türkiye'sinde kadın hareketini bir nesne tarihi olarak ele almak problemlidir.

1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun ile çokeşliliğin kaldırılması, evlenme için asgari yaşların belirlenmesi, ka-

20. Örneğin 1999'da meclise ilk defa türbanlı bir kadın milletvekili olarak seçilen Merve Kavakçı'nın TBMM'den atılması ve vatandaşlıktan çıkarılması, ailesinde başını örten kadınların bulunduğu toplumun büyük çoğunluğu için önemli bir yarılmayı temsil ediyordu.

dınlara eşlerini seçme, boşanma davası açma, analık haklarını koruma yanı sıra mahkemede tanıklık, miras ve mülkiyet haklarının tanınması, 1930 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi[21], 1936 yılındaki İş Kanunu gibi yasal düzenlemeler kadına tanınan haklar bağlamında önemli devrimler olarak nitelenebilirse de içerik olarak çeşitli boşluklar[22] içerdiği, düzenlemelerin toplumsal meşruiyeti bulunmadığı, bu haklardan faydalanabilen kesimlerin genellikle bir grup ayrıcalıklı ve belki de Cumhuriyet ideolojisine sadık, uslu kadınlar[23] oldukları ileri sürülebilir.

> Bir istisna olmanın ötesine gitmeyen parlak bir seçkin kadın kesiminin varlığına rağmen Kemalist devrimin Türkiye'nin binlerce yıldan beri süregelmiş ataerkil geleneğini dönüştürdüğünü değil, modernleştirerek yeniden ürettiğini savunmak daha doğrudur... Cumhuriyet'in bütün modern kurumları, ilkokullar, ortaöğretim okulları, kadınlar için açılan ve amacı modern ev kadınları yetiştirmek olan kız teknik okulları, askerlik görevi sırasında bütün erkekleri aynı çarktan geçiren ordu, dernekler, özellikle halkevleri, basın, kadın dergileri ve daha yakın dönemde televizyon, birbirini izleyen kuşaklardan kadınlara ve erkeklere hep aynı şeyi, ulusun onlardan beklediği kadın ve erkek rollerini öğretti (Tekeli Ş., 2009: 260).

Türkiye'de kadınlar birçok ülke ile kıyaslandığında erken dönemlerde çeşitli yasal hak ve özgürlüklere kavuşmuş olsa da gündelik hayatta bunun tezahürleri birebir yansımamaktadır.

---

21. Şirin Tekeli, bu taleplerin çok daha önceden beri var olduğuna, Türk Kadınlar Birliği'nin 1927 seçimlerinde kadın aday gösterme yolundaki girişimlerinin engellendiğine, kadınlara oy hakkının 1930'daki Serbest Fırka ile girişilen demokratik açılım denemesinin uğradığı başarısızlığı gizlemek amaçlı olduğuna dikkat çekmektedir (2009).
22. Örneğin Çalışma Yasası kadınlara erkeklerin sahip oldukları tüm hakları vermediği gibi, tarım kesiminde çalışan geniş kesimleri de kapsam dışı tutuyordu.
23. Kadınlar Halk Fırkası (1923) gibi kadın politik örgütlenmelerinin, derneklerin kadınlara gerekli hakların zaten verildiği, memlekete faydalı olmak isteyen kadınların hayır derneklerinden çalışabileceği gerekçesiyle kapatılması, toplumda öncü rol üstlenen kadınların bizzat Atatürk tarafından seçilmesi vs devlet feminizmi, uslu kadınlar gibi retoriklerin kaynağıdır.

Yerleşik kodlar, davranış kalıpları, roller ve ahlak kuralları sayesinde geleneksel kadın-erkek ilişkileri devletin müdahalesinin olmadığı alanda sürmektedir.[24] Bu roller ve kodlar ataerkil devlet geleneği, aile, din, eğitim sistemi, medya gibi kurumlarca beslenmekte ve yeniden üretilmektedir. Örneğin İslam hukukunun meşru olduğu bölgelerde iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine eşit sayılırken, devletin sosyal güvenlik ve kamu refahı sistemini oluşturmadığı durumlarda çocuklar, hastalar ve yaşlılar için doğal bakıcı rolü de kadınlara düşmektedir.

Kadınların ekonomik hayata katılımı da sorunsuz değildir: Ağır sanayi işçiliği, kamu yöneticiliği gibi birçok istihdam alanı kadına kapalı olduğu gibi, aynı istihdam koşullarında eşit ücret ve sosyal haklar uygulanmadığı da görülmektedir. İşyerinde cinsel taciz, dışlama ve aşağılamalar da günümüze dek süregelmiş sorunlardandır. İstihdam içindeki kadınların birçoğunun, ev hanımları için uygun görülen ev içi görevlerini de sürdürmek zorunda kaldıkları, mülkiyet sisteminden dışlandıkları,[25] evliliklerini ailenin ekonomik beklentilerine uygun şekilde yapmak zorunda oldukları, ekonomik özgürlüğe sahip olmayıp kazandıkları para üzerinde hak sahibi olamadıkları da unutulmamalıdır (White, 1999).

Cumhuriyet projesinin toplumsal cinsiyet meselesini faydacı biçimde ele aldığı, ulus-devletin inşası için cinsiyete bağlı toplumsal roller belirlediği, bu rollerin mevcut erkek egemen modelin hâkimiyetini sarsamadığını, kadının kamusal alanda görünürlüğü artsa bile bu tezahürün belirlenen rol çerçeve-

24. Toplumsal cinsiyet çelişkisi diğer çelişkilerle iç içe geçtiğinde kadının konumu daha da ağır şartlara karşılık gelmektedir. Özellikle göçmen gecekondu kadınlarının evlilik süreçleri incelendiğinde, namus anlayışı temelli ciddi baskılar yaşadıklarını ve genellikle ailenin ekonomik kaygıları, dini baskılar vb nedeniyle eşlerini seçme özgürlüklerini kullanamadıklarını, toplumsal hayata katılmada önemli kısıtlarla karşılaştıklarını, tüm kısıtlara rağmen kadınların mücadelesinin siyaset alanını genişlettiğini, cinsiyete bağlı eşitsizliklerin azaltılması yönünde olumlu etkiler yaptığını görmekteyiz (Wedel 2001, Kurtoğlu 2004).

25. Örneğin, kadın ve erkek nüfuslarının eşit olduğu Türkiye'de 2000 yılı TUİK verilerine göre gayrimenkul mülkiyeti içinde kadınların payı sadece %8'dir. Toplam kadın nüfusunun %24'ü okuryazar bile değildir.

sinde olduğunu, farklı toplumsal cinsiyet kimlik ve rollerine tahammülün bulunmadığı erkek egemen bir kültür ve eril bir mekânsal düzen yaratıldığı görülmektedir.

MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİM VE DAĞITIMI: KIRSAL TOPRAK

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda 13,6 milyon nüfusunun %80'i köylerde yaşayan Türkiye'de önemli toplumsal eşitsizlikler mevcuttu. Köylü nüfusunun %22'sinin iş hayvanı yoktu ve aile başına bir karasaban bile düşmüyordu. Ekilebilir alanların ise ancak %5-10 arasındaki bölümü ekilebiliyordu. Bu aslında Osmanlı'dan kalma bir toplumsal tabloydu: 1912-1913 yıllarında yapılan tarım sayımlarına göre toplam tarımcı ailelerin %1'i toplam toprakların %39'una, ailelerin %87'si ise toplam toprağın %35'ine sahipti. Topraksız köylülerin birçoğu ortakçılık sistemi içinde çalışmakta, kendi payına düşenle borcunu kapatmakta ve yaşayabilmek için sürekli tekrar borçlanmaktaydı. (Köymen, 1999).

> Toprak sahipliğinin %99,75'i, 500 dönümden az olan küçük çiftliklerden oluşuyordu. 5000 dönümün üstündeki toprak sahiplerinin oranı sadece %0,01 idi. Çoğu çiftçi 500 dönümün çok daha altında toprağa sahipti... Genellikle bunların tohumları ve aletleri büyük bir toprak sahibi ya da zengin bir kentli tarafından sağlanıyor, bu kişiler karşılık olarak hasadın ¼ ila ½'sini alıyorlardı (Zürcher, 2000: 305).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, kentsel mülkiyete ilişkin çok fazla sorunla karşılaşılmamış; devlet daha çok kırsal mülkiyete ilişkin sorunlarla ilgilenmiş, kentte ise kamu binalarının yapımına yönelmiştir. Bunda azınlıkların Türkiye'yi terk etmesi sonucu ortaya çıkan yapı stoku ile bir talep yaratacak nüfus artış ve hareketliliğinin bulunmaması rol oynamıştır (Bilgin, 1999). Bu dönemde mübadele ile gelen muhacirlere ve diğer ihtiyaç sahiplerine toprak dağıtımı[26] söz konusudur; ancak en

26. Aksoy S., 1923-1938 arasında yaklaşık 10 milyon dönüm hazine arazisinin tarla, bağ ve bahçe olarak dağıtıldığını aktarmaktadır (1969: 59-60).

önemli uygulama uzun yıllar boyunca tartışılmış olan topraksız köylülere toprak dağıtılması ve toprak ağalık sisteminin sonlandırılması çabasıdır.

1945 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 1930'lardan beri süren bir reform düşüncesinin kısmi bir uygulaması olarak değerlendirilebilir. 1927 ve 1929'da kısmi toprak dağıtımları yapılmıştır; ancak bu uygulama ne umulduğu gibi büyük toprak sahipliği ve ağalık sorununu ne de Kürt meselesini çözebilmiştir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 1934 yılındaki şu sözleri köyün durumunu net bir şekilde ortaya koymaktadır: "Bugün memleketin beş milyon nüfusu başkalarının toprağında çalışmaktadır. Bu suretle toprakla uğraşanlar ancak kara ekmek yiyebilecek haldedirler. Türk köylüsü Türk'ün efendisidir demek adeta süsten ibaret kalıyor" (akt. Karaömerlioğlu, 2011: 129). 1935 yılı CHP programının 34. maddesinde de "Her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, partimizin ana gayelerinden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için özgü istimlak kanunları çıkarmak lüzumludur" ifadeleri yer almaktadır. Ancak buna rağmen bu lüzumun gerektirdiği iyileştirmeler yapılamamış, Cumhuriyet dönemi boyunca tarımsal üretim küçümsenemeyecek hızda artmasına rağmen tarımın ekonomi içindeki ağırlığı gerilemiştir (Pamuk ve Toprak, 1988).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında birçok ülkede topraksız köylülerin başlattığı isyanlar düşünüldüğünde topraksız köylüler hem bir huzursuzluk kaynağı hem de kentlere yönelik bir göç baskısı demekti. Karaömerlioğlu (1998), köylüye toprak dağıtma düşüncesinin arkasında yatanın, topraksızlaşan köylülerin şehirlere göçmesinden ve proleterleşmesinden korkulması olduğunu ileri sürer ve dağıtılan toprağın büyük toprak sahiplerinin toprağı olmayıp kamusal araziler olduğuna dikkat çekmekte, bu reformun solculuk, ilericilik ya da radikallik olarak değerlendirilmesini ironik bulmaktadır.[27]

27. Karaömeroğlu, mülk sahibi bir köylü sınıfı yaratmak, proleterleşmenin ve komünizmin önüne geçmek amacıyla yapılan toprak dağıtımı politikasının

> Ülkemizde toprak reformunun amaçları radikal değil, muhafazakârdı. Köylülerin köylerinde tutulması, mülkiyet duyguları beslenmiş bir kitlenin rejime kazandırılması, toprak dağıtılarak her türlü potansiyel sol ve radikal hareketin önünün alınması, devlet erkanının kentleşmemiş ve farklılaşmamış bir toplumsal doku içinde ayrıcalıklarının kolayca sürdürülmesi gibi kaygılar Türkiye'de hep ön planda tutuldu (Karaömerlioğlu, 1998: 40).

Topraksız köylülere toprak dağıtılması fikrinin tartışmalı ancak bir o kadar da geniş kesimce benimsenmesinden, bu tür bir yeniden dağıtımın önemsenmesinin gerisinde çoklu stratejiler olduğu görülmektedir. Bu yolla: a) Kürt meselesinin çözümü, b) Topraksız köylü isyanlarının önlenmesi, c) Ağalık sistemini kaldırarak modern ve demokratik bir toplum kurmak, d) Toplumda sosyal adaleti tesis etmek, e) Kapitalist sistem için tarımsal üretimi artırmak, f) Kemalist rejime kırsal destek sağlamak, g) Kentleşme ve proleterleşmeyi önlemek, h) Büyük toprak sahiplerinin partisi DP'ye karşı bir mevzi kazanmak gibi beklentilerin tatmini söz konusu olabilecektir.

Bu dönemde yeniden dağıtım politikaları gündeme gelmişse de uygulamalar kısıtlı olmuş, 1942'deki Varlık Vergisi uygulaması azınlık tüccarı cezalandırma aracına dönüşmüş, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu da büyük toprak sahiplerinin meclisteki yoğun muhalefetiyle karşılaşmış ve 1950 seçimlerinden önce hiçbir özel mülkiyetin kamulaştırılmayacağı bir biçime sokulmuş, hazine arazilerinin dağıtılmasına indirgenmiştir (Köymen, 1999). Özellikle toprağın metalaşmasını, miras yoluyla bölünüp verimsizleşmesini engellemek, çiftçi ailelerin iktisadi bir varlık olarak sürdürülebilirliğini sağlamak üzere gündeme getirilen Çiftçi Ocakları düzenlemesi hayata geçirilememiştir.

Dönem boyunca toprak dağıtılmasına ilişkin öneri ve tartışmalar süregelmiş, tümünde özel mülkiyete dokunulmayaca-

---

çoğu kez komünist bir uygulama olarak görüldüğüne dikkat çekmektedir. Benzer bir değerlendirme daha sonraları yapılacak, göçle gelen kitlelerin oluşturduğu gecekondu mahallerine hizmet götürülmesi işgalcileri şımartan komünist uygulamalar olarak adlandırılacaktır (1998).

ğı garanti altına alınmış ve kısmi düzenlemeler ile yetinilmiştir. Kanun'un 17. maddesi büyük arazi sahiplerinin topraklarına el konulmasına olanak tanısa da bu hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir.

> İnönü, 1948 yılında, bir zamanlar toprak reformu girişimi için "memleketin zirai ve sosyal hayatını zedeleyecek bir aşırı fikir, bir ekstremite" diyerek Meclis'te reform tasarısına karşı en güçlü muhalefeti yapan bir büyük arazi sahibini, Cavit Oral'ı Tarım Bakanı yaptı. İsmet Paşa, büyük arazi sahiplerine verdiği bu büyük tavizle, partisinin büyük arazileri kamulaştırma düşüncesinden tamamen vazgeçtiğini, somut bir güvenceyle kanıtlamış oluyordu (Tezel, 1994: 387).

Bu hamleye rağmen mecliste de muhalefeti elinde tutan büyük toprak sahipleri, Adnan Menderes öncülüğünde 1950 yılına gelindiğinde tek parti iktidarına karşı yeni bir tarihsel blok oluşturup zafer kazanmayı başaracaktır.

Toprak reformuna dair ilk girişim 1930 tarihli Arazi Tevzi Kararnamesi'dir ancak pek önemli sonuçlar üretmemiştir, toprak dağıtımına ilişkin daha yaygın uygulamalar 1934 tarihli Iskân Kanunu ile muhacirlere toprak dağıtılması, Kürt nüfusunun serpiştirilme yöntemiyle yeniden yerleştirilmesi biçiminde tezahür edecektir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, İkinci Dünya Savaşı sırasında iyice ezilen yoksul köylüler için kısmi iyileştirmeler sağlamışsa da radikal bir değişiklik söz konusu değildir. 1923-1950 döneminde 430.000 kadar aileye tamamına yakını devlet toprağı olan 1,5 milyon hektar kadar arazi dağıtılmış, 1945'teki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kapsamında dağıtılan alan sadece 142.000 hektar ile sınırlı kalmıştır.

Bu dağıtımın 753.000 hektarı 1923-1938 arasında Türkiye'ye gelen 192.000 Türk kökenli göçmen ve mülteci ailesine verilirken, geri kalan 757.000 hektar 240.000 kadar yerli topraksız ya da az topraklı köylü ailesine ya bedava verilmiş ya da düşük fiyatlı kredi ile satılmıştır (Tezel, 1994).

1950 yılındaki ziraat sayım neticeleri köylerde yaşayan 2.760.304 ailenin 336.860'ının yani %10'dan fazlasının top-

raksız olduğunu, büyük bölümünün de küçük mülkiyet sahibi olduğunu göstermektedir (Köymen, 1999). Tütengil ise 1950 ziraat sayımına göre yarıcı, ortakçı, maraba olarak başkalarının arazisinde çalışan topraksız köylülerin, çiftçi ailelerin %27,4'ünü teşkil etmekte olduğunu, 1962 yılına gelindiğinde oranın hâlâ %25,7 seviyesinde olduğunu belirtirken, topraksız köylülerin yanı sıra çok az miktarda toprağa sahip cüce işletmelerin yüksek sayısına dikkat çekmektedir (1969). 1980'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye tarımındaki toplam çiftçilerin %3'ünün büyük toprak sahibi ve zengin köylü, %64,6'sının orta köylü, %32,5'inin ise yoksul köylü sayılabileceği (Boratav, 1995b: 139), toprak sahipliğine bağlı eşitsizliklerin sürekli bir yapı oluşturacağı görülüyor.

Marshall Yardımı ardından tarımda makineleşme[28], tarımda yarattığı istihdam fazlası ile kentlere doğru büyük bir göç hareketine yol açacak, Türkiye'nin kentli bir tüketim toplumu olmasının yolu da açılacaktır.

> Marshall Planı diye anılan antlaşma uyarınca tarımda teknoloji yenilenmesi olmuş, bir bölüm emek açıkta kalmıştı. Nüfus artışı dolayısıyla tarım toprağının emebileceği işgücünün üstünde bir emek sunuşu da söz konusuydu. Gene nüfus artışına bağlı olarak, atadan çocuklara geçen topraklar gittikçe küçük parçalara bölünmekteydi. Gittikçe küçük alanlara bölünen toprak bir yerde yeterli gelir sağlamaz oluyordu. Bilimsel olarak, mülksüzleşme süreci diye anılan bu süreç sonunda, topraktan elde ettiği gelirle yaşamını sürdürme olanağını yitiren tarımdaki emek, böyle bir geliri tarım-dışı etkinlik alanlarında aramak zorunda kalmaktaydı (Şenyapılı, Ö.,1978: 15).

1947-1962 yılları arasında 360.353 ailenin işletmesini koyulan geçimi sağlama normuna ulaştırmak için, %99'u hazine arazisi olan 18.067.668 dönüm toprak dağıtılmış ve az topraklı birçok yeni çiftçi ailesi yaratılırken, ortakçı, kiracı ya da tarım

28. 1940 yılında 1.066 olan Türkiye'deki traktör sayısı, 1950'de 16.585, 1960'ta 42.136, 1970'te 105.865, 1980'de 436.369, 1990'da 692.454 ve 1995'te 776.863'e yükselmiştir (Kongar, 1998: 551). Kemal Karpat'a göre ise sayılar 1944'te 956, 1948'de 1.756, 1955'te 40.282 şeklindedir (akt. Kahraman 2010b: 233).

işçisi konumundaki çalışanların ve büyük toprak sahiplerinin konumunda büyük bir değişiklik olmamıştır (Sencer: 1999).

Toprak reformu, 1960'lardan sonra 61 Anayasası gündeme gelirken ve 1972'den itibaren tekrar gündeme gelecek ancak kısmi bir uygulamadan sonra tamamen yürürlükten kalkacak, Türkiye'nin bir toprak değil tarım reformuna gereksinim duyduğu şeklindeki görüş ağırlık kazanacaktır. Özellikle 1980 sonrasında tarımda mülkiyete bağlı yapısal sorunsal sürerken gübre, ilaç ve mazot gibi girdilerde giderek dışa bağımlılık artacak, tarımsal verimlilik ve kârlılık azalacaktır. Tarımın gözden düşmesi, birçok tarım alanının kentleşmeye ve sanayileşmeye açılmasına, böylece kendi kendine yeten ve kendini besleyebilen tarım ülkesi mitinin de tarihe karışmasına yol açacaktır.[29]

Türkiye'de kişi başına düşen tarım arazisinin seyri şöyle olmuştur: 1934'te 7,4 dekar, 1960'ta 9,5 dekar, 1990'da 4,9 dekar (Köymen, 1999). 21. yüzyıla girerken gelişmiş ülkelerde %5-10'luk bir nüfus kentleri beslemeye ve önemli oranda ihracat yapmaya yeterken, Türkiye %30'a yakın kırsal nüfusuna rağmen yeterli tarımsal üretimi yapamayan ve üstelik kentleşmeyi de başaramamış bir ülke durumuna gelecektir. Kongar, "tarımda topraksızlaşma ve büyük çiftçilerin egemenliğinin, Türkiye'deki kapitalistleşme sürecinin yapısal bir parçası haline geldiğinin ve bu eğilimin 1980'den sonra hız kazandığının" altını çizmektedir (1998: 551); ancak eşitsiz toprak mülkiyeti sorununun Osmanlı'dan itibaren süregeldiğini ve politik nedenlerle çözülemediğini belirtmek gerekir. Takip eden yıllarda Türkiye kentleşmesi için yeni bir dönem başlayacak ve mülksüzlük sorunu kentlere taşınacaktır.

29. Ziraat Odası raporlarına göre, 1977-1997 arasında 450.000 hektar alan tarım dışı amaçla kullanılmış ve Türkiye dünyada toprak rezervi kalmayan 19 ülkeden biri durumuna düşmüştür.

Üçüncü Bölüm

Kentleşme Dönemi

HEGEMONİK ÖZELLİKLER VE TARİHSEL BLOK

1950'ye gelindiğinde geniş halk kesimlerini uzun yıllar ikna ve baskı politikalarıyla kendine bağlı tutmuş CHP'nin büyük toprak sahipleri ve burjuvaziyle de bağının koptuğu, önderliğindeki tarihsel bloğun çözüldüğü, hiçbir toplumsal sınıfın desteklemediği, sadece asker ve bürokrat kanatın desteğinin ise iktidarı sürdürmeye yetmediği görülecektir. Zürcher, halkın büyük çoğunluğunun İnönü hükümetine yönelik hissiyatını nefret kelimesiyle ifade etmektedir ancak asıl sorun kitlelerin hoşnutsuzluğu değil Kemalist hegemonyayı oluşturan tarihsel bloğun içindeki çatlaklardır (2000: 299). Baskıdan yıl-

mış aydınlar, büyük toprak sahipleri, dar gelirli ezilmiş köylüler, burjuvazi ve sermayenin ittifakı yeni bir tarihsel bloğu işaret etmektedir. İkinci hegemonik dönem Demokrat Parti'nin öncülüğünde 1950-1960 arasında etkili olmuş ve bir darbe ile sonlanmıştır. Ardından Türkiye'nin huzursuz demokrasi yılları olarak tanımlanan hegemonya mücadelesine açık bir dönem başlamıştır.

Üstelik DP geleneksel inanç formlarının bastırılması yerine kamusal alana taşınması konusundaki yaklaşımıyla gönüllere de hitap edecektir. Yine halkın kamu yöneticilerine daha erişebilir hale gelmesi, mülkiyet tabana yayılmasa bile borçla da olsa kalkınma, modernleşme ve kentleşme gibi süreçlerin görece kazanımlarının halka da yansıması, vatandaşın adam yerine konulmaya başlandığına yönelik inanç da yeni hegemonya etrafındaki kitlesel desteği açıklayabilmektedir. DP'nin de desteğiyle atılan demokratikleşme adımları 1947 yılında Mecburi İskân Kanunu'nun kaldırılmasına yol açınca, CHP'nin hiçbir zaman yakın ilişki kuramadığı Doğu bölgeleri için de bir alternatif siyasi hareket oluşmuştur. Türkiye'de siyasetin ilk kez DP döneminde kitleselleştiği, vatandaşların siyasal özne konumunu elde ettiği söylenebilir.

1960-1980 arasında ordunun da sürekli devrede olduğu yeni hegemonya mücadeleleri gözlenmiştir. Bu dönem siyasetinde toplumun desteğini kazanmak, giderek popülizm temel bir yöntem haline gelecektir. İlk çok partili seçim olan 1946 seçimlerinde ülke nüfusunun %75'i hâlâ kırsal alandadır ve 1980'lere kadar kentleşme oranı %50'ye ulaşamayacaktır. Bu nedenle hem Demirel'in AP'si hem de Ecevit'in CHP'si için köylü önemli bir siyasal muhatap haline gelecektir. Daha marjinal partiler ise köylülüğün ezilmişliğini ya da inançlarını ön planda tutan bir siyasi çizgiyi tercih etmiştir.

1950-1980 Türkiye'nin kentleştiği ve sanayileştiği bir dönem olması bakımından da siyaset anlayışının değiştiği, siyasi ideolojilerin çeşitlendiği bir dönemdir. İthal ikameci sanayileşme ve büyümeye dayanan bu kalkınma döneminde iktidar,

merkez sağ ve merkez sol olarak tanımlanan partiler arasında değiş tokuş edilirken, milliyetçi, muhafazakâr ve sol akımların da filizlendiği bir tablo oluşturur. Özellikle 1960'tan sonra yeni bir anayasa ve toplum anlayışı, sivil toplum ve eleştirel düşüncenin filizlenmesine olanak verecektir. Buna bağlı olarak aydın kesimin tarihsel blok dışında daha eleştirel bir konuma yerleştiği bir dönem olacaktır.

Hegemonyada yeni bir aşama olan İkinci Dünya Savaşı sonrasında taraflar, bloklar ve devletle ilişkiler yeniden şekillenecekti. Savaş sürecinde büyük birikim yapmış olan burjuvazinin bürokrasiyle kurduğu blok çözülüyor, savaş süresince başta tarım olmak üzere işgücünden 1 milyona yakın insanın asker olarak istihdamı ve üretimden alıkonulması, ardından yaşanan kıtlık ve yoksulluk, yıllarca baskı altında tutulmuş kitlelerdeki tepkiyi artırıyordu. Devlet bu tepkiyi hissediyor ancak yeni kaynak yaratmada güçlük çekiyordu. Bürokrasi, burjuvazinin desteğini yitirmeye başladığını anladığında yoksul köylülerle bir ittifak kurma niyetiyle toprak reformunu hedefliyor ancak bunda başarılı olamıyordu.

1942 yılındaki Varlık Vergisi ise ciddi bir kaynak transferi yaratırken, hegemonyanın kuruluşunda rol oynayan milli ideolojiye vurgu yapmanın da uygun bir aracı olarak görüldü. Ancak her şeye rağmen hükümete verilen destek azalıyor, burjuvazi bürokrasiye artık gereksinim duymadığını hissediyor, muhalefetin sesi daha güçlü çıkıyordu. 1945 yılında, toprak reformu tartışmalarının da önemli bir rol oynadığı süreç sonunda CHP'den ihraç edilen bir grup milletvekilinin kurduğu DP, ciddi bir destek kazanacak ancak 1946'da kurulan parti seçimlerdeki usulsüzlüklere takılacaktır. Nihayet 1950 yılındaki seçimler toplumsal dengeler ve hegemonya mücadelesi açısından yeni bir aşamaya gelindiğini, asker-bürokrat kökenli siyasal egemenliğe önemli bir darbe vurulurken, tüccar, sanayici, büyük arazi sahiplerinin de içinde bulunduğu yeni bir tarihsel bloğun oluşumuna dair ipuçları ortaya koyuyordu. DP tüzüğünün 13. maddesi "parti bütün yurttaşları din ve ırk

farkı gözetmeksizin Türk sayar" derken Altı Ok ile belirlenmiş bütün ilkelere de sahip çıkan bir sürekliliğe sahiptir (Kahraman, 2010b).

Bir yandan hızla kentleşmeye başlayan Türkiye'de bu yeni aşama bürokrasinin vesayetinden kurtulan ve dünya sistemiyle daha bütünleşik, toplumun diğer kesimlerinin taleplerini ve duyarlılıklarının farkında ve pazar mekanizmasına dayanan bir kapitalizmdi. Bu kapitalizm topluma yeni bir ittifak modeli öneriyor ve ekonomik olduğu kadar, ideolojik ve toplumsal tavizler de sağlıyordu. Sürecin başarısında Türkiye'nin 1952'de NATO üyesi olmasıyla çoğalan ideolojik ve mali Amerikan yardımının katkısını da ilave etmek gerekmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından faşizmin yenilgiye uğraması Türkiye'de de tek parti iktidarının meşruiyetini zayıflatmıştır. Üstelik bu eğilimi destekleyen iç gelişmeler de söz konusudur.

> Askeri-bürokratik seçkinler, toprak sahipleri ve yükselen burjuvazi arasındaki işbirliği Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ve Kemalist rejimin ilk döneminin başarılarına yol açmıştı. Rejimin kendi başarısı hem kentsel hem kırsal kapitalizmin gelişmesi, bu ittifakı eritti. Burjuvazi ile toprak ağaları sisteme artık tahammül etmek istemiyordu. Ayrıca, ekonomi büyük bir sermaye girişine muhtaçtı ve bu sadece Amerika tarafından sağlanabilirdi... Ocak 1945'te toprak reformu tasarısı ülkedeki düşünce sahiplerini iki kutba ayırdı (Ahmad, 2010: 122).

Bu sürecin sonrasında Demokrat Parti kuruldu ve hızla taraftar kazanamaya başladı. 1946'daki açık oy, gizli sayım türü tuhaflıkları içeren şaibeli seçimleri CHP bir şekilde kazandı ancak İnönü, Demokrat Parti'nin görkemli yükselişi karşısında devletçilik, devrimcilik ve laiklikten ciddi tavizler vermesinin yanında İslam'a da ılımlı mesajlar verdi. Buna rağmen toplumun iktidara yönelik güvensizliği açığa çıkmıştı, ordu içinde de cunta girişimleri ortaya çıktı. Bizzat İnönü "etrafımızdaki memleketlerin serbest seçimler yaptığını görür ve utancımdan

odanın duvarlarına bakamazdım" diyecektir (akt. Kahraman, 2010b: 191).

Mayıs 1950 seçimleri ise yine çeşitli baskılar altında olsa da gizli oy açık sayım yöntemiyle yapıldı ve sonuçlar müthiş bir şok yarattı. CHP'nin kazanan her şeyi alır şeklinde özetlenebilecek seçim sistemi kendine yönelik bir silaha dönüşmüştü. Oyların %53'ünü alan DP mecliste 408 sandalye elde ederken, CHP %40'lık oy ile sadece 69 sandalye elde edebilmişti. Üstelik bu sonuç seçim coğrafyası açısından da ilginç bir tablo ortaya koyuyordu: "CHP ülkenin daha kalkınmış olan batı bölgesinde tek bir vilayet kazanamamıştı, kazandığı bütün vilayetler Ankara'nın doğusundaydı ve bu büyük ölçüde, az gelişmiş bölgelerde, CHP'ye sadık olan eşraf, aşiret reisleri ve büyük toprak sahiplerinin kullanılan oyları denetlemiş olmaları yüzündendi" (Zürcher, 2000: 316).

Cumhuriyet kurulduğundan bu yana ilk kez halkın oylarıyla seçilmiş bir hükümet iktidara gelmişti. Ağırlıkla DP'li vekillerden oluşan meclis, yaş ortalaması daha genç, seçim bölgeleriyle daha köklü ilişkileri bulunan, daha az eğitimli olmakla birlikte ticaret hukuk formasyonuna sahip ancak askeri ve bürokratik formasyonu olmayan kişilerden oluşuyordu (Zürcher, 2000: 321). Benzer bir seçmen kayması yerel seçimlerde de görülecektir: CHP'nin elinde bulunan 600 belediye başkanlığının 560'ı 3 Eylül 1950 günü gerçekleşen seçimlerde CHP'ye geçecek, 1 ay sonraki il genel meclisi seçimlerinde ise 67 ilin 55'ini DP kazanacaktır (Kahraman, 2010b: 353).

Ancak çok partili dönem de demokrasi anlamına gelmiyordu (Lewis, 2003). Rövanşist bir siyasi tarzı tercih eden ve bu adaletsiz Seçim Kanununu değiştirmeye yanaşmayan DP döneminde, dönemin ruhuna uygun olarak soldaki tüm partiler yasadışı ilan edildi; önemli edebiyatçılardan Nazım Hikmet orduyu isyana teşvik ettiği iddiasıyla yargılanıp hapsedildikten sonra ülkeden kaçmak zorunda kalırken, Sabahattin Ali öldürüldü, gerçekçi edebiyat ve aydın düşünce ırkçı-milliyetçi dalganın etkisiyle polis takibi ve baskı altına alındı (Kahraman,

2010b: 425). CHP, DP'yi Moskova'nın hizmetinde bir parti olarak göstermeye çalışmıştı.

CHP siyasi partiden çok, bir şirket haline gelmekle suçlandı ve malvarlığına el konularak kontrol edildi. Aralarında genel merkez binası, *Ulus Gazetesi* de bulunmak üzere binden fazla bina, ticarethane, arsa ve diğer taşınmazlar hazineye aktarıldı. Basın ve üniversiteler baskı altına alındı, CHP'li kadrolardan kurtulmak üzere 25 yıldan fazla görev yapmış olan kamu personeli tasfiye edildi, İnönü'nün ülke gezisi DP taraftarlarının şiddet olayları nedeniyle iptal edildi. Muhalefette iken işçi sınıfının desteğini alan Menderes "Türkiye'de grev mi olurmuş. Önce biraz iktisadi ilerleme sağlayalım da bu konuyu sonra düşünürüz" demeye başlamıştı. Basın, üniversite ve muhalefete yönelik baskılar, Millet Partisi'nin kapatılmasıyla doruğa ulaştı (Ahmad, 2010). Bu dönemde demokrasi konusunda inandırıcılığı bulunan bir siyasi hareket ortada yoktur ve otoriter yönetimler adeta doğallaşacaktır.[1] DP'nin radyoları yaygın bir ideolojik araç olarak kullanmasına tepki olarak kentlerde "Radyoyu Dinlemeyenler Cemiyetleri"nin kurulmuş olması da dikkat çekicidir. Ancak dönemin demokrasi adına en karanlık olayı 1955 yılında yaşanacaktır.[2]

DP döneminde bir yandan liberalleşme söylemi, diğer yandan KİT'lere dayalı sanayileşme ve büyümeci ekonomi politikası dikkat çeker. Yatırımların yarısından fazlası yine devlet tarafından yapılmaktadır. 1950'de MKEK, 1952'de Gübre, Et ve Balık, 1953'te Türkiye Çimento ve Azot, 1954'te TPAO ve

1. Nitekim, Başbakan Adnan Menderes'in siyasi rakibi Osman Bölükbaşı'nın memleketi olan Kırşehir'den her seçimde galip çıkmasının ardından 20 Temmuz 1954 tarihinde bir politik karşı hamle olarak, Nevşehir il, Kırşehir de Nevşehir iline bağlı bir ilçe haline getirilmiş, Malatya da ikiye bölünerek Adıyaman il yapılmıştır (Eroğul, 1992). Kırşehir 1957'de tekrar il yapılacaktır.

2. 6-7 Eylül 1955 olaylarında Rumlara yönelik saldırı ve yağmalamalarda eyleme geçmemesi için talimat almış gözüken polis bu olayları müdahale etmeden izlemiş, İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edilmiş ve Türkiye'de örneği az görülen bir olay gerçekleşmiş, İçişleri Bakanı istifa etmek zorunda kalmıştır (Zürcher, 2000: 336). Dönemin başbakanı Menderes olaylarla ilgili yorumunda "iştirak edenlerin büyük bir kısmının bir kudsi heyecan içinde bulunduklarını kabul etmek lazım gelir" sözleri dikkat çekicidir (akt. Bora: 2008b).

DMO, 1955'te SEKA ve Demir Çelik ve 1957'de TKİ'nin kurulmuş olması dönemin ekonomik iddiasının belgeleri niteliğindedir (Kahraman, 2010b: 410). İmalat sanayindeki büyüme kadar, elektrik, çimento, demir-çelik üretimindeki artış ciddi bir kalkınmaya işaret etmektedir; ancak siyasi kararlarla yanlış yerde yanlış sektörde yapılan yatırımlar ve planlanmamış bir kalkınmanın olumsuz sonuçları da görülmekteydi.

Öte yandan kentleşme ile artan hizmetler sektöründeki büyüme de dikkat çekicidir. Tarımsal üretimde hazine arazilerinin dağıtılması, kredi, sübvansiyon türü destekler ve makineleşmenin de etkisiyle ciddi bir artış ve bu merkantilist birikimin karayolu politikasıyla iç pazarla bütünleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu merkantilist politika Türkiye ekonomisinin önemli sermaye şirketlerinin ilk birikimlerini oluşturacaktır. Marshall Yardımı'na göre uygulanan karayolu politikası bir yandan önemli bir karayolu imalatı sağlarken, ithal edilen otomobil ve kamyon sayısı da katlanarak arttı; kamu mülkiyetli demiryolu taşımacılığının yerini karayolu üzerinden yürüyen özel taşımacılık aldı ve etkin bir pazarlama ve dağıtım ağı kurulmuş oldu.

DP'nin ilk yıllarında yeni bir hükümete olan inanç, savaş sonrasının umutları ve tarımsal üretimi destekleyen hava koşullarının da etkisiyle ancak daha önemlisi borçlanma ve ticari açığa dayalı bir kontrolsüz büyüme politikasıyla ciddi bir ekonomik canlanma yaşanmıştı. 1954'e gelindiğinde ise %13 civarındaki büyüme oranı %4'e düşmüş, ticaret açığı 1950'dekinin 8 katına çıkmıştı. 1950'de %3 olan enflasyon 1958'de %20'lere çıkmıştı. 1960'a gelindiğinde ise toplam dış borç 1,5 milyar dolara, Gayri Safi Milli Hasıla'nın dörtte birine ulaşacaktı. Bu ekonomik bilanço yine en çok köylü, memur ve işçileri eziyordu. "Gelirlerinin toplamı GSMH'nin beşte birinden fazla olan zengin toprak sahipleri ve varlıklı çiftçiler, toplam vergi gelirinin ancak %2'sini ödüyorlardı" (Zürcher, 2000: 332). Alınan ekonomik önlemlerden biri olarak 1958 yılında Türkiye'nin gördüğü en büyük devalüasyon oranı olan

%69'lık bir devalüasyon gerçekleşti ve 2.80 TL olan 1 doların değeri 9 TL oldu.

Türkiye'nin ekonomik bağımlılık yanı sıra NATO'nun parçası olmak adına askeri olarak da Amerika'ya daha bağımlı hale gelmesi, Türkiye'de Amerikan askeri üslerinin kurulması, askeri yardım sonucu Amerika'nın ordu kademelerinde söz sahibi olması, Türkiye'nin Kore Savaşı'na ilk katılan ülkelerden olup, 25.000 kişilik askeri gücünden %10'dan fazla kayıp vermesi de orduda huzursuzluklara yol açmıştır. Türkiye'nin Amerikan ordusuna verdiği destek sonrasında Sovyetler Birliği etkisindeki Bulgaristan yönetiminin de 350.000 kadar Müslüman vatandaşı ansızın sınır dışı etmesi ve yarıya yakınının geri dönmüş olması da önemli bir gelişmedir (Zürcher, 2000).

1950'lerin ikinci yarısında ekonomik sıkıntıların artmasıyla memur ve işçilerin durumları olumsuz etkileniyor, ordu ve subayların da konumu kötüleşiyordu.[3] Kapitalist modernleşme sürecinde DP'nin merkez sağ ekseninde bir siyaset uygulaması, CHP'nin de kendini güncellemesi ve emekçi sınıfların desteğini arayan sol bir siyasi çizgiye yaklaşmasıyla sonuçlanacaktır. Kahraman'ın deyişiyle, bu dönemde CHP DP'leşirken, DP CHP'leşmektedir, zaten iki parti de aynı ideolojik köken, aynı örgüt yapısı ve aynı siyasal tercihlerin uzantısıdır (2010b: 342-346). Bu nedenle DP döneminde de korporatist anlayış sorgusuz sürdürülmüş, milliyetçi muhafazakâr bir siyasi çizgi benimsenirken her türlü sol ve sosyalist düşünce dışarıda bırakılmıştır.

1960'ta ise Menderes ve arkadaşlarını iktidardan indirmekle yetinmeyen askerler, Yassıada'da gerçekleşen önyargılı bir

3. Artan memnuniyetsizliklerin ardından 1957'de 9 subay darbe girişimi nedeniyle tutuklanmıştı, ordunun içinde ciddi bir huzursuzluk biliniyordu. Muhtemelen demokratik yollardan iktidardan uzaklaşacak olan Menderes'e karşı, 1960 askeri darbesi yapıldı ve 27 Mayıs sabahı Albay Alparslan Türkeş tarafından radyoda okunan bildiriyle duyurulan bu müdahale öğrenci kitleleri ve birçok aydın tarafından da meşru olarak değerlendirildi. Aslında daha DP'nin iktidara geldiği 1950 seçimlerinden birkaç gün sonra bir darbe planı ortaya çıkmış ve orduda önemli tasfiye süreçleri yaşanmıştır ancak ordu Türk siyasetinin doğal bir parçası rolünden hiç vazgeçmeyecektir.

yargılama sürecinin ardından Eylül 1961'de idam ederek etkisini de yok etmeyi tercih etti. Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın cenazeleri ancak 29 yıl sonra Eylül 1990'da devlet töreniyle yeniden toprağa verilecektir. DP'nin ardından da yeni ve özgürlükçü olarak adlandırılan bir anayasaya rağmen huzurlu bir demokrasi mümkün olmayacaktır.

Huzursuz ve Düşük Yoğunluklu Demokrasi

1961 Anayasası Türkiye'yi bir sosyal devlet olarak tanımlarken üniversitelere özerklik, işçilere grev, sivil topluma ise çeşitli haklar tanıyor; radyo, TV gibi medya araçlarının yaygınlık kazanması toplumsal ve siyasi hayatı canlandırıyordu. Buna rağmen ve kamuoyu büyük propagandalarla yönlendirilmiş olsa da %61,7 gibi bir destek bulabilmişti. Bu durum 1961 seçimlerine de yansıdı: CHP'nin %36,7 oy aldığı bu seçimde, DP'nin devamı olarak kurulan AP %34,7'lik bir oy oranı yakalamıştı ve 1965'e kadar güçsüz hükümetler ve koalisyonlar ülkeyi yönetecekti. Gerçekten de demokrasinin kurumsallaşması kolay olmuyordu. Darbenin ardından 147 üniversite öğretim üyesini üniversiteden uzaklaştıran bir karar karşısında bütün üniversite rektörlerinin istifasıyla sonuçlanan güçlü bir tepkinin ardından karar 1962'de geri alınabilmişti.

İktidardaki koalisyon hükümetleri askeri müdahale korkusuyla da olsa bir arada çalışmaya özen gösteriyordu. 1963 yılında patlak veren Kıbrıs sorunu ve iki toplum arasında başlayan şiddet olaylarına müdahale etmek isteyen Türkiye, ABD vetosuyla karşılaşınca ABD karşıtlığı emperyalizm karşıtlığıyla iç içe geçmeye başlayacaktı (Eroğul, 1992).

Menderes gibi halkın diliyle konuşmayı bilen Demirel çok geçmeden 1965 seçimleriyle iktidara gelecektir. 1963-1969 arası ortalama %20 büyümenin yakalandığı yeni bir parlak dönemdir. Ancak büyümenin sürmesi için yapılan yeni vergi teklifleri DP'nin tabanını oluşturan toprak sahiplerinin, küçük tüccar ve esnafın aleyhine olunca ve DP politikaları sanayi burjuvazisi ile büyük sermaye lehine dönünce Demirel'e

verilen destek azalmış, bu kesimler aşırı milliyetçi ve İslamcı partilerin hedefi haline gelmiştir.

1960 darbesini radyodan duyuran Türkeş, bir süre Türk büyükelçiliklerinde görevlendirilerek ülkeden uzak tutulmak istenmişse de 1965'te Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi CMKP'ye katılmış, bir süre sonra genel başkan seçilmeyi başarmış; çeşitli tasfiyelerin ardından parti, hiyerarşik şekilde örgütlenen, aşırı milliyetçi bir programa sahip militan bir partiye dönüştürmüştür. 1969'da MHP adını alacak parti, programı Kemalizm'den çok farklı görünmemekle birlikte partinin açık şiddete yönelik bir milliyetçilik ve komünizm aleyhtarlığı dikkat çekicidir, zamanla politik bir hamle olarak laiklik vurgusu yerini İslam vurgusuna bırakacaktır.

DP'nin yeterince dolduramadığı sağ politik yelpazede yeni bir siyasi hareket de politik İslam olacaktır. Erbakan'ın öncülüğündeki Milli Nizam Partisi kapitalizm, Batı ve Siyonizm karşıtı bir söylemle İslami ve içe kapalı bir sanayileşme modelini savunuyordu.

İnönü'nün CHP'sinde genel sekreter olan Ecevit, partinin geleceğinin proletaryanın yani gecekonduda yaşayanların oylarını seferber etmesinde yattığı görüyordu. Ancak hem CHP Kemalist ve komünizm aleyhtarı çizgiden uzaklaşmakta sorun yaşıyor hem de köyden kente göç etmiş ve geçmişte AP'ye oy vermiş kitleler kitlesel olarak farklı bir seçmen davranışı göstermiyordu (Zürcher, 2000: 368). CHP'nin büyüyen proletaryaya yönelik yetersiz ilgisi daha militan bir sola olanak sağlayacaktı.

Türkiye İşçi Partisi TİP'in aldığı 300 bin civarında oy ile 1965 seçimlerinde meclise 14 sandalye ile girmiş olması yeni ve farklı sınıfsal temsillere işaret ediyordu. Yine 1967'ye gelindiğinde işçiler için ekonomik hakların yanı sıra siyasi talepler de dile getiren DİSK'in kurulması[4] önemli bir aşamayı gösteri-

4. Ahmad, TÜRK-İŞ'in 31 Temmuz 1952'de bir federasyon ve birkaç işçi sendikasının bir araya gelmesi ve ABD'nin tanınmış işçi kuruluşu AFL-CIO'nun yönlendirmesiyle kurulmuş olan, ekonomik haklar talep eden ancak siyaset dışı kalan bir sendika iken, DİSK'in sınıf bilincine sahip siyasi talepleri olan gerçek sendika niteliğine dikkat çekmektedir (2010:155).

yordu. Ancak milli bakiye sistemi adı verilen seçim sistemi ile 1969'da TİP'in önü kesildi ve meclisteki temsili azaldı.

> Artık mecliste memnuniyetsizliğini açıklayamayan Sol, İşçi Partisi yıkım ve şiddeti teşvik etmese de, hıncını sokağa taşıdı. Sol, Demirel'in meclis aracılığıyla reform ve iktidar yolunu kapadığına inanıyordu. Bir kısım sol için tek çare, milli demokratik devrim fikrine sıcak bakan radikal subaylarla ortak gerçekleştirilecek bir askeri darbeydi. Başka bir grup ise daha da militanlaşarak Maoculuğu ve Latin Amerika gerillalarının fikirlerini de benimsedi (Ahmad, 2010: 164).

Militan sol grupların siyasetin dışına itilme gerekçesiyle silahlı ve şiddet içeren bir mücadeleye girişmesinin ardından devlet destekli militan sağın buna şiddet dozu daha yüksek bir cevap vermesi ve sokak savaşlarının başlaması gecikmedi. Zürcher solun bastırılmasında, komünistlerin yönetime el koymaları halinde direnişi örgütlemek amacıyla 1959'da ABD yardımıyla kurulan, ücret ve silahları ordu tarafından temin edilen sağcı sivillerin yeraltı örgütü olan kontrgerillanın rol oynadığı belirtiyor (2010: 377).

Artan şiddet olaylarının ardından 12 Mart 1971 günü askerler yönetime bir kez daha el koydu. Bu darbe işçi ve köylü ile sermaye arasında kurulmaya çalışılan bu dengenin de ordunun durumu sermaye lehine garanti altına alması anlamına geliyordu.

Darbe ile TİP'in yanı sıra Dev-Genç'e bağlı gençlik örgütleri kapatıldı. Ankara, İstanbul ve Kürtlerin yoğun yaşadığı illerde sıkıyönetim ilan edildi. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu. Meslek oda ve sendikaların toplantıları yasaklandı, basın ve yayın özgürlüğü engellendi. Çetin Altan, İlhan Selçuk, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt gibi yazarların da aralarında bulunduğu yaklaşık 5000 kişi tutuklandı, işkence yaygınlaşıp doğallaştı. "Fiilen devlet ve toplumdaki her kurum değiştirildi: sendikalar, basın, radyo ve televizyon, üniversiteler, Danıştay, Anayasa Mahkemesi, Meclis, Senato, Yargıtay... Türk devleti

artık bir sosyal devlet değildi ve herhangi türden bir sosyal adalet kurma iddiasından vazgeçmişti" (Ahmad, 2010: 168). Erbakan'ın MNP'si kapatıldı ancak MSP adıyla yeniden faaliyetlerine başlamasına izin verildi. MHP ve himayesindeki sağcı militanlara ise fazlaca dokunulmadı.

1972'de Ecevit'in halkçı yaklaşımıyla kendini güncelleyen CHP 1973 yerel seçimlerinde önemli bir başarı elde etti ve Türkiye'yi sosyal demokrat belediyecilik anlayışı ile tanıştırdı. 1974'te Türkiye Kıbrıs'a askeri müdahalede bulundu. Ecevit'i milli bir kahraman haline getiren bu olaya rağmen bir türlü tek başına iktidar olamayan CHP ya koalisyon ortağı oldu ya da muhalefette kaldı. 1973-1980 arasında iki büyük parti AP ve CHP birbirlerine bariz bir üstünlük kuramadıklarından ve işbirliği yapmayı da başaramadıklarından sürekli zayıf ve geçici hükümetler kuruldu, milliyetçi ve siyasal İslamcı partiler de siyaset sahnesinde etkili olmaya başladı.

Özellikle sağ militanlarda silahlanma ve kendilerini devletin bir parçası olarak görme eğilimi yüksekti, MHP polis ve güvenlik güçleri içinde yoğun biçimde kadrolaştı. 5 Haziran 1977'de yapılacak seçimler öncesinde gerçekleşen Taksim 1 Mayıs 1977 kutlamaları ise provoke edilerek kana bulandı, 39 kişi açılan ateş sonucu öldürüldü. Bunu Nisan 1978'de Malatya, Eylül 1978'de Sivas, Ekim 1978'de Bingöl ve Aralık 1978'de Kahramanmaraş'taki Alevilere yönelik yüzlerce kişinin öldürüldüğü şiddet eylemleri izledi; önce 13, sonra 7 ilde sıkıyönetim ilan edildi. Sağcı militan şiddetten arındırılmış gecekondu bölgeleri ve kent parçalarına kurtarılmış bölge adı veriliyordu. Bunlardan en önemli örneği Ordu'nun Fatsa ilçesi temsil ediyordu. Büyük destekle seçilen Belediye Başkanı Terzi Fikri, devlet otoritesini reddeden yerel demokratik ve katılımcı, sosyalist bir kent yönetimi deneyine girişince sonuç Fatsa'nın toplumsal hafızadan silinecek şekilde sert bir askeri müdahaleyle yerle bir edilmesi oldu (Çelen, 2011).

PKK'nın kuruluşu da bu siyasi huzursuzluk dönemine, 1978 yılına rastlamaktadır. Bir başka konjonktürel olay da İran

İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi, bunun Türkiye'deki politik İslam için de cesaretlendirici bir etki yaratmış olmasıdır. 1980 askeri darbesi için ekonomik çöküş, siyasal huzursuzluk ve artan şiddet eylemleri ve asayiş sorunu kadar, İslami köktencilik ve Kürt ayrılıkçılığı tehlikesi de güçlendirici sebepler olacaktır.

1970'li yıllarda, yaşanan darbenin yanı sıra dünya ekonomisinin yaşadığı krizlerin, Kıbrıs sorununun askeri harcama maliyetlerinin ve ambargoların da etkisiyle kalkınmaya ilişkin mutlu tablonun sonuna gelindiği görülecektir. Üretimin maddi koşullarının ortadan kalkmasıyla, sendikalar burjuvazi için bir tehdit olmaya başlayacak ve kalkınmacı-popülist nitelikteki ittifak bloğu çatırdamaya başlayacaktır.

Dönem 1970'lerin sonundaki şiddet ve terör eylemlerinde 5000'den fazla kişinin ölümüyle sonuçlanacak radikal siyasi hareketler ve çatışmaları doğuracaktır. Bu radikal siyasi hareketlerden sol ve faşist sağ hareket Kemalist ideolojiyle daha kolay eklemlenebilmiş ancak İslami hareket aynı başarıyı gösterememiştir. Keyder, sosyalist olmaktan çok anti-emperyalist içerik taşıyan ve sınıf analizini üstlenen sol harekete[5] karşı, sağın Kemalizm'in sınıfsız kaynaşmış kitle seslenişini yankılandırdığını belirtmektedir (2001: 285).

KALKINMA VE PLANLAMA ÇABALARI

Planlı Kalkınma, Enformel Kentleşme

DP dönemindeki aşırı borçlanmaya dayalı kontrolsüz kalkınma, büyüme ve ülkenin kalkınma politikalarının bilimsel bir şekilde sürdürülmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştı. Menderes'in komünizmle eşanlamlıdır diye dışladığı planlama sihirli bir araç olarak gündemdeydi. İronik bir şekilde ekonominin planlı yılları olarak adlandırılan ancak mekânsal olarak en çok plan dışı gelişmenin yaşandığı dönemlerden biri başlıyordu.

5. Aslında Türk solunun milliyetçi geleneğinin güçlü olması da ilginç bir çelişki değil, hem anti-emperyalizm hem de Kemalizm'in bir sonucudur.

> Planlama ya da planlı kalkınma, yeni bir hegemonya stratejisi girişiminin simgesel bir ifadesi olmuştur... Planlama hem ekonomik kalkınmanın hem de toplumsal adaletin gerçekleştirilmesinde başat bir rol oynadığı ölçüde yeni bir siyasi uzlaşmanın koşullarının yaratılmasında da işlevsel olacaktı. Diğer bir deyişle, planlama farklı toplumsal kesimlerin rızası temelinde işlevsel olacak bir hegemonya aygıtı olarak, yeni bir demokratik düzenin belkemiğini oluşturacaktı (Yalman, 2002: 16).

Gerçekten de, DPT'nin kurulması, 5 yıllık kalkınma planlarının hazırlanması, bölge planlarının yapılmaya başlanması olumlu gelişmelerdi. Önceden ithal edilen birçok malın üretilmeye başlamasının yanı sıra, ilk yıllardaki tarımsal üretime bağlı büyüme ve refah artışı daha sonra sürdürülemedi.

Bu dönemin ilginç bir özelliği, ülkenin planlı kalkınma anlayışına geçtiği bir dönem olmasıdır. Az gelişmiş ülkelerdeki kapitalizmin temel paradigması olan planlı kalkınma, zaman zaman sosyalist bir girişim olarak adlandırılmıştır. Ancak teşkilatın genç uzmanları hazırladıkları "planın kapitalist bir plan olduğu"nu, askeri müdahalenin ardından 1961 Anayasası'ndan önce çıkarılan DPT kanununun amacının da "1960'ların koşulları içinde, Türkiye kapitalizmini akılcı temellere oturtma anlayışının ürünü" olduğunu belirtmektedir (Erder vd, 2003). DPT hazırladığı 5'er yıllık kalkınma planları ile planlı kalkınmayı gerçekleştirmek istemiş ancak yeterli siyasi ve kamuoyu desteğini bulamamıştır. Kurumun yetkileri konusunda verilen tavizlerin ardından 1968'deki 2,5 yıllık planın sadece devlet kesimi için bağlayıcı, özel kesim için işaret edici olduğu ilan edilmiştir (Zürcher, 2000: 386).

DPT'nin gelir dağılımı, vergi reformu, toprak reformu ve KİT'lere ilişkin tekliflerinin hükümet tarafından destek görmemesi üzerine uzmanların istifası gelmiştir. Teşkilat bundan sonra kalkınma planları ve bölge planları hazırlamaya devam etse de bunların uygulanma oranı oldukça düşük kalmış, planlamanın ikamesi ve enformel ilişkilere dayalı bir kalkınma anlayışının gizli ajanda olarak kentleri yeniden üretmesi sürmüş-

tür.[6] Buğra, 1955'te İstanbul Gecekondularını Güzelleştirme Derneği'nin Marshall Yardımı'ndan kendilerine pay ayrılması talebini ve dönemin başbakanı Menderes'in "hiçbir gecekondunun tüten bacası yıkılmayacaktır" beyanatını gecekondunun meşrulaşmaya başlaması olarak değerlendirir ve gecekondunun "Türk tipi sosyal mesken" haline geldiğinin altını çizer (2008).

Dolmuşlu, gecekondulu, işportalı şehir olarak tarif edilen enformel kalkınma modeli ortaya çıkmıştır. Tütengil, bu enformel sistemin dinamiğini olumlu kullanmanın mümkün olduğunu "Gecekondusunu kuran insanın azmini ve gücünü, planlanmış iskân sahaları üzerinde kredi ile besleyerek içine girilen çıkmazdan tez elden kurtulmak güç görünmüyor" (1969: 25) sözleriyle erken sayılabilecek bir dönemde saptasa da, konut soruna yönelik ilk ve cılız müdahale için 1984 yılında TOKİ'nin kurulması beklenecektir. Engels, "İngiltere çok sayıda ve yoksullaştırılmış bir İrlanda nüfusunu emrinde yedek olarak bulundurmasaydı, İngiliz sanayisinin hızlı yayılımı gerçekleşemezdi" (1974: 171) diye yazmaktadır. Bu durum Türkiye sanayisi ve yoksullaştırılmış köylüler için de geçerlidir.

Bu dönemde kalkınmanın büyüsüne ve popülizme kapılan hükümetler, iktisadi gelişme programını sürdürmeyi tercih etti. Gerekli tüm ara malları üreten KİT'ler özel sektörün kârlılığını destekleyen kuruluşlar olarak önemli işlev gördü, böylece bugünün Türkiye ekonomisinin devleri sayılan birçok sanayici asıl birikimini sağladı. Ancak sürecin sonunda Türkiye, köylü ve emekçi için kemer sıkma anlamına gelecek olan IMF reçeteleri ile ilk kez tanıştı.

İthal İkameci Ekonomi, Gecekondulaşma ve Kentli Tüketici Orta Sınıf

Türkiye'nin kalkınmasında hem üretici hem de tüketici anlamda rol oynayan göçmenlerin kentli orta sınıf olma süreçlerinde gecekondu ekonomisi ve siyaseti özgün bir rol oyna-

6. Türkiye kapitalizmini akılcı bir sisteme oturtmak üzere kurulmuş olan DPT giderek güç kaybetmiş ve işlevsizleştirilmiştir. Bkz. Akçay, 2007.

maktadır. Gerçekten de gecekondu alanlarının oluşumu, yaşayışı ve dönüşümü 1950'li yıllardan itibaren önemli bir kentsel gündem olarak varlığını sürdürmüş, devlet ve sınıf ilişkileri açısından tartışmalı sonuçlar üretmiştir.

Yaygın kabul gören yazın bu yoğun göç ve hızlı kentleşme döneminde devletin yetersiz kaldığına işaret ederken, yoğun göç, hızlı kentleşme ve kentlileşme sürecinin başlı başına bir kalkınma modeli olduğu görünmez hale gelmektedir. Abdülhamit döneminde Haydarpaşa Garı'na yorganıyla gelenlerin geri çevrilmesi, aslında emeğin ucuzlamasının önüne geçtiği için Türkiye sanayileşmesini erteleyen bir uygulama olarak görülmelidir (Kazgan, 1999: 131).

Üstelik kentlere yönelik emek göçü yeni bir olgu da değildir. Daha önce kırsal alandan özellikle sanayi kentlerine mevsimlik işçi göçü görülmüştür. Hatta yurtdışına yönelik emek göçü de başta Almanya, Hollanda, Fransa, Belçika gibi ülkeler olmak üzere yoğunlaşmış, yurtdışına giden göçmenlerin sayısı 1970'lerde 2,5 milyonu aşmıştır. Ancak bu süreçte göçmenler köye yerleşik olmaktan çıkıp kente yerleşiyordu ve sayılarının yüksek olması sebebiyle sanayi istihdamının yanı sıra, sokak satıcılığı, inşaatçılık gibi işlerle uğraşarak yedek bir işgücü deposunu oluşturuyordu. Köylerle sürdürdükleri ilişkiler yaşam maliyetlerini azaltıyor, mevsimlik işler bulmalarını sağlıyor, birikim yapma ve kentli tüketiciler haline gelmelerini olanaklı kılıyordu.

Barınma ihtiyacını hazine arazileri üzerine dayanışma ilişkileri ile kurudukları küçük baraka evlerle karşılamaya çalışan yeni kentli göçmenler kentteki imkânlardan yararlanarak daha iyi bir yaşam kurmak, sınıf atlamak hedefine sahiptir. Bu hedefe ulaşmak ve kente tutunabilmek çoğu haneden birden fazla kişinin çalışmasını gerektirmektedir. Kadınların temizlik, ev içi üretim; çocukların çıraklık, sokak satıcılığı gibi işlerle hane birikimine katkı sağladığı görülür.

Gecekondu mahallelerinin öncelikle kendi ulaşım organizasyonlarını dolmuş sistemiyle geliştirdiği görülür. Formel

toplu taşıma hizmetlerinin, posta, elektrik, su, kanalizasyon gibi altyapı yatırımlarının mahallenin nüfusunun ve meşruiyetinin artması, siyasilerle kurdukları ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak geliştiği görülür (Erder, 1996; Kurtoğlu, 2004).

Yeni kentlilerin sanayileşmede önemli emek gücü ve yedek işgücü olarak işlev görmelerinin yanı sıra, kentte kentsel arsa, inşaat malzemesi, dayanıklı ve hızlı tüketim malları piyasasını da oluşturdukları göz ardı edilmemelidir. Ancak bu süreçte toplum ve devlet ilişkilerini basit bir hizmet-oy karşılıklılığı içinde ele almak yeteriz kalacaktır. Buğra gelişmiş ülkelerde tüketim piyasasının genişlemesinde sosyal güvenlik, asgari ücret ve tüketici kredileri uygulamalarının önemini belirtirken, Türkiye'de dayanıklı tüketim mallarını tüketen kentli grubun yaygınlık kazanmasında gecekondu biçiminde de olsa artan kentli nüfusa ve kitle tüketim piyasasının büyümesinde konut sahibi grubun harcama gücüne ve satın almayı kolaylaştıracak özel mekanizmalara dikkat çeker: Bayilik, taksitli satış ve güven ile sadakate bağlı karşılıklılık ilişkisi biçiminde yapılanmış bir piyasanın varlığı (2000).

1947 tarihli Marshall Planı Türkiye'yi de kapsıyordu. "Bu planın birbirini tamamlayan üç amacı bulunuyordu: Avrupalıların kendilerini toparlamalarına yardımcı olmak; Amerikan sanayi için kârlı ihracat pazarlarını korumak ve beslemek; komünizme neden olan yoksulluğu ortadan kaldırmak" (Zürcher, 2000: 304). Türkiye tarımının makineleşme ile verimli hale getirilmesi, ucuz krediler, TMO sübvansiyonlarıyla teşvik edilmesi ve karayollarının geliştirilerek iç pazarın bütünleştirilmesi, kırda açığa çıkacak işgücünün kentlerdeki sanayi işçisi hale getirilmesi ve bir yandan üretici diğer yandan kentli tüketici hale gelmesi bu planın sonucudur. Amerikalıların raporlarında vurgulanan bir unsuru, Türkiye gibi bir ülkede ciddi bir modernleşme hamlesinin tarımdan başlamak zorunda olduğunu DP CHP'ye oranla daha iyi kavramıştı (Zürcher, 2000: 325).

İthal ikameci sanayileşme süreci ilerledikçe sadece işgücü değil, yerel sanayinin ürettiklerini satın alabilme kapasitesinde olan bir nüfus da gerekliydi (Keyder, 1993). Türkiye'nin kentli bir tüketici orta sınıfa gereksinimi vardı ve politik ekonomisi bunu mümkün kıldı. Modernleşen Türkiye, buzdolabı, elektrik süpürgesi, otomobil gibi birçok dayanıklı tüketim maddesini giderek daha fazla talep eden, üstelik bunların tümünü ithal eden bir ülke konumundaydı ki bu son derece pahalı bir süreçti. Bu ürünlerin ülke içinde üretilmesini sağlamak ciddi bir birikim sağlayabilirdi. Köylülerin tarımsal destekler, makineleşme, yüksek fiyatlı destek alımları gibi politikalar ile kente gelen işçilerin ise kente tutunma maliyetlerini azaltan barınma, altyapı, ulaşım çözümlerinin yanında yüksek ücret ve sosyal güvencelerle desteklenmesiyle bir iç pazar yaratmak mümkündü. İthal mallarının ülkeye girmesini kısıtlayacak tedbirler ve yüksek gümrük tarifeleri, TL ve yabancı paralar üzerindeki kur düzenlemeleriyle iç pazarı güvence altına almak da mümkündü.

İthal ikameci sanayileşme adı verilen bu süreçte Türkiye 1960'lı yıllarla birlikte bilgi, teknoloji, hammadde ve yedek parçası dışarıdan gelen birçok malı düşük kaliteyle de olsa seri biçimde üreten ve bunu iç pazarına satan bir ülke haline geldi. Elbette bu süreçte dünya pazarıyla rekabet etme zorunluluğundan muaf olan girişimciler de önemli birikim yapabildi. Sanayileşme ve kentlere yönelik göç de devam etti. Ancak hem siyasi istikrarsızlıklar hem de Kıbrıs harekatı, 1974 petrol krizi gibi ekonomik sorunlar Türkiye ekonomisinin gelişmesini engellemekteydi.

IMF ve Dünya Bankası ile yapılan görüşmeler, emekçilerin aleyhine ciddi ekonomik önlemler içeren 24 Ocak 1980 kararlarıyla sonuçlanmıştı. Grevler, fabrika ve üniversite işgalleri ile karşılık bulan toplumsal talep ve itirazların imdadına ise 1980 darbesi yetişecek, düşük yoğunluklu demokrasi ortamını tamamen ortadan kaldıracak, ithal ikameci sanayileşme rüyasını sona erdirecektir. Ancak ithal ikameci sanayileşme süreci

Türkiye kentleşmesi açısından çok önemli bir işlev görmüştür. İthal ikamesinin iç pazara duyduğu gereksinim, yeterli gelire sahip tüketicilerin yaratılmasını gerektiriyordu. Kente adımını atan herkes tüketici pazarın parçası haline gelmekteydi zaten. Tarıma yönelik sübvansiyonlar ise kırsal alanı da pazarın içine almayı hedefliyor ve başarıyordu.

Türkiye'de kırsal yoksulluğun göçlerle kente taşınması proleterleşme riskini akla getiriyordu. Öte yandan yeni kentli kitlelerin salt üretici olmaları kalkınma açısından yeterli değildi. Zira dış pazara mal ihraç etme yeteneği olmayan bir ülkede kitlelerin tüketici olması halinde pazar sorunu da çözülmüş olacaktı. Bu nedenle kitlelerin kente tutunabilmesine yönelik ödenebilir barınma, çalışma, ulaşım, kentsel hizmetler ve koruyucu sosyal devlet uygulamalarına gereksinim vardı.

Sanayileşme, gecekondulaşma, dolmuş, işporta gibi süreçlerin yanı sıra Sosyal Sigortalar Kurumu'nun da 1965'te kurulmuş olması rastlantı değildir zira nüfusun yarıdan fazlası herhangi bir güvence sahibi değildir. Ancak kitlelerin kentli tüketici haline getirilmesine yönelik iyileştirmeleri devletin lütfu ya da kurnazlığı olarak görmek yetersiz ve haksız bir değerlendirmedir. Yeni kentlilerin barınma, çalışma ve sosyal haklar için verdiği mücadelelerin bu kazanımlardaki payı ifade edilmelidir.

Keyder, yetersiz olmasına rağmen ücretsiz sağlık ve eğitim hizmetlerinin sağlanması, sosyal güvenliğin kurumsallaşması ve işçi sınıfının elde ettiği haklar bakımından Türkiye'nin az gelişmiş birçok ülkenin ötesinde olduğunun altını çizer (2001: 219-221). İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmeleri anlamada iki temel kategoriyi konut ve dayanıklı tüketim malları olarak gören Buğra, piyasa dışı mekanizmalar olarak gördüğü taksitli satış imkânı sunan bayilik sistemini ve konut sahipliliğini ucuza mal eden gecekonduyu incelemenin önemine vurgu yapmaktadır (2000: 14). "1970'lerin ortaları, kitlelerin satın alma gücü bakımından gerçek bir refah dönemiydi: Büyük şehirlerin gecekondu mahallelerinde veya kasabalarda yaşayan

hemen hemen her aile TV cihazı, çoğu zaman buzdolabı ve çamaşır makinesi alabilmiş, büyük şehirdeki orta sınıf ailelerin çoğu araba sahibi olabilmişti" (Keyder, 2001: 252). Süreç ithal ikameci kalkınma anlayışının gerektirdiği geniş tüketici grubu yaratmış ve toplumsal eşitsizliklerin keskinleşmediği bir yapıyı doğurmuştur.

> Tekelci sermaye İstanbul gecekondularına her yıl: İstanbul'da tüketilen 200 bin buzdolabının 120 binini, 195 bin çamaşır makinesinin 103 binini, 269 bin televizyonun 117 binini satmaktadır. Bu beyaz eşyaların toplam değeri 300 milyon dolardır. Yani Türkiye satışlarının yaklaşık %30'u İstanbul gecekondularında gerçekleşmektedir. Gecekondu arsalarının satışından yılda 475 milyon dolar, inşaat malzemesi satışından ise 632 milyon dolar kazanılmaktadır. Emeği sömürülen ya da sigortasız çalıştırılan en az 200 bin yeni kentlinin sırtından, her yıl tasarruf edilen yaklaşık 2,8 milyar dolar da dikkate alınırsa, 8,2 milyonluk yeni kentli barındıran İstanbul'un sermaye için 4-5 milyar dolarlık değeri olduğu anlaşılır (Toker, 1997: 36).

Ancak bu sihirli kalkınma modeli 1974 petrol krizinin de etkisiyle sekteye uğrayacak, toplumsal uzlaşmanın dengeleri 1980'lere gelindiğinde yeniden yapılandırılmak zorunda kalacaktır.

KENTLEŞME POLİTİKALARI VE ÇELİŞKİLERİN MEKÂNSALLAŞMASI

Temel kentleşme politikasının hızlı kentleşme olduğu bu dönemde, toplumsal zenginliğin yeniden üretilmesi ve yeniden dağıtımında da kentsel toprak en önemli belirleyicidir. Kentleşen nüfusun ucuz işgücü olarak iç piyasaya yönelik mal ve hizmet üretimi ithal ikameci modelin temel tercihi iken, bu nüfusun tüketici orta sınıfa dönüşmesiyle serpilen yerel sermaye grupları da gözlemlenir. Cumhuriyet ideolojisinin mekân estetiği ve modernlik anlayışından tavizler verilerek gerçekleştirilen bu kentleşme modeli aslında yeni oluşan tarihsel blok lehine sermaye biriktiren yegane modeldir ve ana

damar söylemin aksine engellenmesi bir yana bilinçli politikalarla desteklenmiştir.

Az gelişmiş bölgeleri ve kırsal alanı daha da marjinalize eden bu kentleşme süreci sonucunda yeni sınıfsal pozisyonlar ve karşılaşmalar ortaya çıkarken, bölgesel eşitsizlik Kürt sorununa dönüşecektir. Seküler çelişki ise çeşitlenecek, farklı İslami talepler diyanet toplumu aracılığıyla sağaltılacaktır. Toplumsal cinsiyete ilişkin kalıplar çekirdek ailenin idealize edildiği bir yapıda yeniden üretilecek, şiddet kültürünün hâkim olduğu bir dönem daha da eril bir gündelik hayat ve kent kültürü ortaya koyacaktır.

Etnik Çelişki: Eşitsizliklerden Kürt Sorununa

Bölgesel eşitsizliğin kronikleştiği bu dönem, aynı zamanda Türkiye'nin son derece dışa kapalı bir politika sürdürdüğü, milliyetçiliğin giderek yabancı düşmanlığına dönüştüğü bir dönem olacaktır. 6-7 Eylül olayları, Kıbrıs sorunu gibi birçok konuda bu zenofobik politikanın belirleyici olduğu görülür. Etnik çelişki bağlamında bu dönem boyunca Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinin devam ettiği, bastırılmış olan Kürt sorununun giderek politik hareketler içinde dile getirilmeye başlandığı[7], gayrimüslim ve yabancı kimliklerin varlığını büyük

7. 1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi yasal bir sosyalist parti olarak eşitlik ve adalet sorunlarını gündeme taşımasıyla Kürtlerin de ilgisine mazhar olmuşsa da başlangıçta Kürt sorununa dair net bir politik çizgiye sahip değildi. Bu yıllarda Irak'ta Molla Barzani'nin başlattığı isyan Türkiye Kürtleri için de yeni arayışların başlangıcı oldu. 1965 yılında TKDP (Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi) ülkenin ilk yasadışı Kürt partisi olarak kurulduysa da ne Barzani'den ne de TİP çevresinde örgütlenmiş Kürtlerden büyük bir ilgi görmedi. Yasak olan Kürt ve Kürdistan kelimeleri yerine önlem olarak Doğu sözcüğünü kullanan Kürt aydınları Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) adı altında örgütleniyor ve TİP içinde daha da etkin hale geliyordu. 12 Mart 1971 askeri darbesi TİP ile birlikte Kürt ve solcu eylemcileri öldürme, hapsetme, yasaklama biçimlerinde bastırmıştı. 1970'lerle birlikte Marksist-Leninist eğilimli Kürt ayrılıkçı hareketlerinden biri olan ve 1978 Kasım'ında kurulmuş olan Kürdistan İşçi Partisi (PKK-Partiya Karkeren Kürdistan), 1980 askeri müdahalesi ile güç kaybına uğramış ve faaliyetlerini durdurmuşsa da 1984'ten itibaren lideri Abdullah Öcalan

ölçüde gizlenerek ya da asimile olarak sürdürmek dışında seçeneğinin kalmadığı görülecektir.

1950'lere gelindiğinde, Türkiye'de bölgelerarası ciddi farklılıklar olduğu, İstanbul'un ülkenin genelinden çok daha farklı bir yapı ortaya koyduğu görülmektedir. Ancak özellikle Doğu ve Güneydoğu'da Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı kentler daha da eşitsiz bir tablo ortaya koymaktadır. "Okuryazarlık oranı İstanbul'da %73, Doğu'daki 36 ilde 15, 10.000 kişiye düşen motorlu kara taşıtı sayısı İstanbul'da 981, Doğu'daki 36 ilde ise 53'tü. İstanbul'da nüfusa düşen doktor sayısı Doğu'dakinden 21 kat, motorlu kara taşıtı sayısı 11 kat, radyo sayısı 19 kat daha fazlaydı" (Tezel, 1994: 502). Sönmez'in çalışmaları da örneğin gelir dağılımı gibi net bir gösterge açısından Türkiye'nin doğusu ile batısı arasında tarihsel bir eşitsizlik olup, bu eşitsizliğin zamanla daha da arttığını ve sadece gelirle sınırlı kalmayıp eğitim, sağlık gibi temel hizmetlere erişimde de çıplak biçimde görülebileceğini, tüm bu eşitsizliklerin yaşam tarzlarını da farklılaştırıp zıtlaşmalar ve kutuplaşmalar ürettiğini ortaya koymaktadır (Sönmez, 1998).

1950'lerden itibaren sorun bölgesel geri kalmışlık olarak kodlanırken, bu geri kalmışlığın giderilmesine yönelik güçlü bir kamu politikasının da bulunmaması dikkat çekicidir. 1960'lı yıllarda bünyesinde Kürt kökenli pek çok militan barındıran TİP, Doğu sorununu azgelişmişlik bağlamında "ülkenin doğusunu Türk burjuvazisi ve onun yabancı emperyalist müttefikleri tarafından sömürülen bir çeşit sömürge olarak tanımlıyordu" (Perouse, 2009: 352). Kürt nüfus ağırlıklı Doğu illeri 1960 sonrasındaki planlı kalkınma döneminin de "kalkınmada öncelikli iller" listesinin değişmez illeri olacak ve Batı'ya göç vermeyi sürdürecektir.

Bir yandan gelirin eşitsiz bölüşüldüğü ve haksız kazançların kolaylaştığı bir vahşi kapitalizm kurumsallaşırken, diğer yandan nüfusun, yatırımların ve hizmetlerin dengesiz dağılı-

yönetiminde bağımsız bir Kürt devleti kurmak üzere Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı bir gerilla savaşı başlatmıştır.

mı sonucunda bölgesel ve kentsel eşitsizlik giderek daha acımasız bir hal almaktadır (Sönmez, 1992 ve 1998). Türkiye'deki kentleşmenin birinci niteliğinin bölgelerarası dengesizlikleri artırmak olduğunu ileri süren Kongar'a göre, bölgelerarası dengesizlikler Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana, Türk toplumsal yapısının temel niteliklerinden biri olagelmiştir (1998: 554). Bu tanımlama ile bir anlamda tarihselleştirilip doğallaştırılan bu eşitsizliğin nedenleri ve sonuçlarını açıklamak ise daha yararlı bir analiz olacaktır.

Devletçi kalkınma döneminin ürünü Kamu İktisadi Teşekkülleri her ne kadar dengeli bir mekânsal dağılım arz etse ve demiryolu, denizyolu ve karayolu ulaşım ağları ülke çapına yayılmak istense de, bölgelerarası eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik ciddi bir gelişme yaşanmamıştır. Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı Doğu illeri her türlü istatistik açısından geri durumdadır. Kişi başına düşen milli gelirden, özel ve kamu yatırımlarına; istihdam, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçlardan, kamusal ve kentsel hizmetlere kadar birçok gösterge bu eşitsizliği açıkça sergilemektedir. Bu eşitsizliğin görünmez kılınamayacağını gören iktidar, sorunu kabullenme ve onu ortadan kaldırmak mümkün olmasa da azaltmaya çalışma stratejisini benimsemiştir.

1952'de Siirt, 1957'de Elazığ elektrik santrallerinin açılması, 1958'de demiryolunun Muş'a ulaşması, Siirt ve Batman'da petrol işletmelerinin kurulması önemli kamu yatırımları olarak görülmektedir. Ancak 1950 sonrasındaki göç ve kentleşme süreçleri ile özel ve kamu yatırımlarının dağılımı incelendiğinde ülkedeki bölgesel eşitsizliğin arttığı görülmektedir. 1974 yılında açılan Keban Barajı ve bir türlü tamamlanamayan GAP da bu gidişi tersine çevirememiştir. 1965'te %10,3 olan Doğu'nun milli gelir içindeki payı 1986'ya gelindiğinde %7,7 seviyesine inecektir.

1950-1980 döneminde dünyadaki demokratikleşme, basın yayın ve kitle iletişim alanındaki gelişmelerin yansımaları Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerin ekonomik geri

kalmışlığının açıklanmasında etnik ve sınıf temelli okumaların ortaya çıkmasına neden olmuş; sorun bölgesel eşitsizlikten, etnik ayrımcılığa ve Kürt sorununa doğru evrilmiş; dönemin sonlarına doğru parti siyaseti içerisinde de kendine yer bulmaya başlamıştır. Kentsel alandaki eşitsizlik ise genellikle etnik boyutuyla ifade edilmekten ziyade sınıfsal bir eşitsizlik ile açıklanmaktadır. Kuşkusuz böylesi bir eşitsizliğin önemli panzehirlerinden biri inanç ve tevekkül olacak, devlet kontrolündeki bir din kentsel eşitsizliklere karşı olabilecek tepkilerin sağaltılmasında önemli rol oynayacaktır.

Seküler Çelişki: Diyanet Toplumu ve Türkiye Sağının Halleri

Laikliği bilim, sanat, felsefe, ekonomi, siyasetin özerkleşmesi ve dinden farklılaşması, gündelik hayat içinde dinselliğin azalması ve dinin özel alanda yaşanması olarak tanımlamak mümkündür. Ancak kontrollü bir İslam'ı benimseyen resmi ideoloji din ve devlet işlerini ayırmaktan ziyade devletin kontrolünde bir dini hedeflemiştir. Şiilik, Alevilik türü akımlar İslami birliği bozduğu gerekçesiyle kabul görmeyip, dışlanmış, Sünni anlayışın belirlediği kontrollü bir devlet İslam'ı tercih edilmiştir.[8] "Aslında laiklik prensibi, Türkiye'de hiçbir zaman din ile devletin mutlak ayrılığı olmamıştır. Din, devletin kamu hizmeti olarak benimsediği bir konudur" (Tunaya, 2007: 162).

Dinle ilgili olguların anlaşılmasında dini baskılayan ve üst belirleyen bir güç olarak devletin var olduğu bir ortamda yani dinin milli bir mesele olduğu durumda din ile ilgili ilk incelenmesi gereken alan din değil devlettir (Çiğdem, 2009: 22). Yıllardır bütün vatandaşların vergileriyle desteklediği Diyanet İşleri

8. Sekülerlik çelişkisi Türkiye'de yaşayan ve devletin tanımladığı uslu bir İslam'ı yaşamayan herkes için sorunlar ve zorluklar üretecek nitelikte bir çelişkidir. Nitekim nüfusun %99'unun Müslüman olduğu söylenen Türkiye'de türdeş bir İslam anlayışı yoktur. Kesin rakam verilememekle birlikte nüfusun yaklaşık (%20 'lik) 15 milyonluk bir kesiminin Aleviliği, 1-1,5 milyonluk bir kesimin de Caferiliği (12 imamcı Şiiler) benimsediği, çoğunluğu oluşturan Sünnilerin dindarlığının ise geniş bir mezhepsel yelpazeye yayıldığı söylenebilir.

Başkanlığı'nın Hanefi mezhebi dışındaki diğer mezheplere, Şii, Alevi ve diğer dinlere mensup vatandaşlara hizmet vermemesi bir çelişki olarak ortaya konmaktadır. 1982 Anayasası'nın 136. maddesine göre amacı "milli dayanışma ve bütünleşmeyi geliştirme ve pekiştirme" olan Diyanet İşleri Başkanlığı, bağımsız bir dini liderlik yürüterek İslam'ı ya da iyi Müslümanlığı temsil etmekten ziyade, devlete karşı vatandaşlık görevlerinin bilincinde iyi yurttaşlar yetiştirmek ve ibadet yerlerini yönetmek işlevine sahiptir. Başkanlığın 80 binden fazla cami, mescit ve burada görevli imam ve vaizler ile bütün il ve ilçelerdeki müftüler, merkezi teşkilat ve yurtdışındaki diyanet görevlileri ile devasa bir teşkilata kavuşmuş ve belirleyici hale gelmiş olduğu açıktır (Akşit, 2009).

Gerçekten de devletin din eğitimi vermesi, din adamlarını memur etmesi, verilecek vaazları belirlemesi din konusunda tarafsız olmadığını, yani laik olmadığını göstermektedir. Asıl amacın İslam'ın millileştirilmesi ve bir Anadolu Müslümanlığı yaratmak olduğunu ileri süren Bora, Türkiye modernleşmesini hem otoriter devletçi karakteri bakımından hem de Batı'ya karşı çekinceli duruşu bakımından muhafazakâr bir modernleşme projesi olarak düşünmeye çağırır (2008a: 72).

1940'larda Demokrat Parti tarafından politik olarak dile getirilen İslami taleplerin bağımsız bir politik hareket şeklinde Türkiye siyasi tarihinde boy göstermesi ilk olarak 1969'da söz konusu olmuştur. AKP, SP, FP, RP, MSP, MNP gibi partilerin öncülü ve Nakşibendiler başta olmak üzere birçok tarikat ve İslamcı hareket ile dirsek temasında sayılabilecek Milli Görüş Hareketi (MGH) ulusal kalkınmacılığı ahlakçı ve maneviyatçı bir perspektiften İslamcı ve muhafazakâr bir dille savunuyordu. "Ağır Sanayi Hamlesi" ve "Adil Düzen" gibi korporatist sayılabilecek sloganlar ile alternatif bir kalkınma ve ekonomik sistem öneren MGH aslında anti-emperyalist ve antisemitik bir vizyona sahipti.[9]

9. Erbakan ABD'yi kovboy, Avrupa Topluluğunu da onun AT'ı olarak isimlendiriyor, BM, NATO, AB, UNESCO gibi kurumları emperyalist Batı uygarlığının

Bastırılan ancak yok edilemeyen İslam, resmi olarak görünmez kılınmışsa da yeraltında yaşamayı sürdürmüş şehirlerden köy ve kasabalara çekilmiş, bir anlamda köylüleşmiş ve taşralılaşmıştır (Ocak, 2009: 134). Zamanla Türkçe ezan uygulamasından vazgeçilmesi, İmam Hatip Liselerinin açılması, kılık kıyafet yasağının gevşetilmesi gibi Cumhuriyet projesinden tavizler adeta kaçınılmaz hale gelmiştir. Hatta DP iktidarında popülist bir tercihle, parti yöneticilerinin camiye gitmesi yaygınlaşmış ve cami inşa eden köylere 1000-5000 TL para yardımı yapılmıştır (Kahraman, 2010b: 281). İslam kimliğine vurgu yapan daha radikal talepler ise devletin baskı aygıtları tarafından engellenmeye çalışılmış, bu tür talepler marjinal politika alanına itilmiş, kimi zaman askeri müdahalelerle düzenlenmeye çalışılan İslam muhalif bir kimlik öğesi haline gelmiş, özellikle 1979 İran İslam Devrimi'nin ardından güçlenmiş ve giderek meşru siyaset alanında da temsil edilir hale gelmiştir.

Türkiye'de din, devlet ve milletin birbirinden türeyen yüce değerler olarak kaynaştığı, Türk sağının üç temel özelliği olan milliyetçilik, İslamcılık ve muhafazakârlığın birbirini üreten özellikleri dikkat çekicidir (Bora, 2008a: 8). İnanç alanı daha sonraki yıllarda da bir toplumsal yarılma ekseni olmayı sürdürecektir. Özellikle çok partili hayata geçilmesinin ardından daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanan inanç temelli talepler önce mevcut siyasi örgütlerde yansıma bulmuş, ardından bizzat kendisi siyasi İslam olarak örgütlenmeye başlamıştır. Yine de resmi ideoloji karşısında uslu bir çocuk olduğu sürece tahammül gösterilmiş; ancak talep ve beklentileri sistemi zorlar hale geldiğinde yine zor ile bastırılan siyasal İslam özellikle toplumsal eşitsizlikleri ortaya koyduğu tahakküm karşıtı söylem ile ilgi çekmiş, 1990'larda iktidara kadar yükselmiş, giderek yeni hegemonik dönemin ana unsuru halini almıştır.

---

sömürgeci ajanları olarak kodlayan hareket bu kurumların İslami versiyonlarının icat edilmesine ve bu süreçte Türkiye'nin diğer İslam ülkeleri ile işbirliğine işaret ediyordu (Çakır 2005). Nitekim Erbakan önderliğinde 5 Ocak 1997'de İstanbul'da D-8 adı verilen İslami ülkelerin toplantısı AB'ye, Batıya karşı bir girişim olarak algılandığı kadar, 28 şubat için de ek bir gerekçe olmuştur.

1950-1980 döneminde seküler çelişkinin nasıl mekânsallaştığına bakılacak olursa, bir yandan camiler aracılığıyla örgütlenen bir diyanet İslam'ının yaygınlaştırıldığı, öte yandan kalkınma ve İslam arasındaki yapay gerilimin sürekli yeniden üretildiğini görüyoruz. Kentlerin modernlik adına geleneksel dokularının mühendisçe planlanması, otomobil merkezli hale getirilmesi, gelişen teknoloji ve imar imkânları ile kat mülkiyeti sisteminin bir parsel üzerinde bağımsız birimler inşa etmeyi mümkün kılması sonucunda kentsel alanda cami simgeselliğinin önemsizleştiği görülecektir. Artık mahallenin merkezi, kamusal alanı, en yüksek ve gösterişli yapısı cami değil; modern apartmanlar, iş merkezleri, sinema salonlarıdır.

Yoğun göç ve imkânsızlıklar nedeniyle verilen tüm tavizlere rağmen Cumhuriyet'in hedefi olan Osmanlı kimliğinden ayrışmış modern Türk kentleri 1950'lerden itibaren ortaya çıkacaktır. Bu süreçte modernizmin yıkıcı yapıcılığı devreye girecek, bizzat Menderes'in yaptığı imar operasyonları ile başta İstanbul olmak üzere birçok tarihi kentin çehresi değişecektir.

Toplumsal Cinsiyet Çelişkisi: Çekirdek Aile ve Eril Tahakküm

1950-1980 döneminin toplumsal cinsiyet tablosunda en dikkat çekici özellikler modern çekirdek aile merkezli bir toplumsal düzen kurulma çabaları, bu düzenin erkek egemen bir anlayış sorgulanmadan gerçekleştirilmesi ve giderek toplumun tüm kademelerinde şiddet üreten bir halde sergilenmesidir. Toplumsal cinsiyet açısından istatistikler, yasalaşan kazanımlar, politik katılım, başarı göstergeleri, erkeklerle karşılaştırmalar, sosyal pratik, gündelik hayata bakılınca olumlu sayılabilecek adımlardan söz etmek mümkündür; kadın kamusal alanda daha çok yer almakta, daha eşit bir kimlik olarak bulunmaktadır ancak geleneksel cins kimlikleri ve buna bağlı rollerin çok sorgulanmadığı, şiddetin doğallaşıp yaygınlaştığı eril bir gündelik hayat tasarımı söz konusudur.

Belge, Türkiye modernleşmesinin tıpkı Almanya ve Japonya örneklerinde olduğu gibi askerler aracılığıyla gerçekleştiğini, bu anlamda kan ve demirle gerçekleşen, itaat ve disiplin ile kavranabilen ve şiddetin meşrulaştığı bir tahakküm biçimi olduğunu ileri sürer ve bu süreci "militarist modernleşme" olarak adlandırır (2011). Güçlü devlet anlayışına uygun vatandaş tipinin nasıl kurgulandığı, bu bireyin otoritarizm ve şiddet karşısındaki konumunu ve giderek toplumsal cinsiyet kimliklerine bağlı durumu konu edilmeye değerdir; çünkü Türkiye'de bireyin varoluşu büyük ölçüde toplumsal cinsiyet kalıpları içine girme ve bu rollere uygun davranmasına bağlı olmaktadır. Devletin tüm ideolojik aygıtları bu üniter yurttaş bilinci ve kimliğini inşa etmek üzere kurgulanmış; bu ideal bireyin cinsel kimliğinin de önemsizleştirilmesi, bastırılması, üzerinin örtülmesi ya da erkeksileştirilmesine çalışılmıştır. Sonuç cinselliğin fetişleştirilmesi, tabulaştırılması, doğal olmaktan çıkıp sapkınlaştırılmasının yanı sıra küfür ve şiddet ile iç içe geçmesi olmuştur. Özellikle futbol müsabakaları gibi erkek egemen kitlesel etkinliklerde doğal bir ritüel olarak görülen küfrün hegemonik erkeklik, şiddet ve cinsellikle iç içe geçtiği özgün örnekler görülebilir.

Öte yandan şiddetin sadece fiziksel şiddet olmadığı estetize edilmiş çeşitli modern yüzlerle sembolik ya da sözel şiddet olarak da kendini var ettiği hatırlanmalıdır. Şiddetin bu denli yaygınlığı ve doğallaşmış olması kuşkusuz eril tahakkümü besleyen ve yine onun tarafından yeniden üretilen bir durumdur. Toplumsal cinsiyete bağlı eşitsizlikler ve tahakküm gündelik hayatta en dolayımsız ve açık şekilde gözlenebilen eşitsizlik türü olarak ortaya çıkar.

Devletin ideal vatandaşı olarak belirlenen birey tipolojisini hegemonik erkeklik modeli temsil eder. Bu model kendini eril şiddet ve tahakküm ekseninde kurarken diğer tüm toplumsal cinsiyet kimliklerini ötekileştirir. Hegemonik erkeklik devletin ideolojik ve baskı aygıtlarıyla meşrulaşan ve sürekli yeniden inşa edilen bir kimliktir. Bu birey tahayyülü Türkiye top-

lumunda sadece kadınları ya da marjinal olarak tanımlanan cinsiyet kimliklerini değil, erkekleri de baskı altına alan, eril tahakküm yaratan bir çelişki üretmektedir.

Devletin resmi söyleminin ve sivil politikanın inşa etmeye çalıştığı bu vatandaş prototipinin şiddet ile bunca yoğrulması elbette eril bir dünyanın kurulmasıyla oldukça uyumludur. Giderek küreselleşen bir iktidar olarak eril tahakküm karşısında artık toplumsal cinsiyete bağlı çeşitli hak mücadeleleri ortaya çıkmaktadır. Ancak toplumsal cinsiyetin büyük ölçüde öğrenilen roller, değer yargıları ve davranış kodları üzerine kurulu olması sebebiyle mevcut basmakalıp inanışları, saptırılmış bilgileri, tabuları aşmak ve özgürleştirici bir karşı-hegemonik söylem kurmak mümkün olmamaktadır.

Erkek egemenlik, tarihsel olarak oluşmuş bir düzen olmakla birlikte her türlü erkeğin bir şekilde yararlandığı, bu nedenle de aslında çoğunun ciddi biçimde muhalefet etmediği, sessizce onay verdiği ya da kendi özgürlüğü ve çıkarı için kontrollü biçimde desteklediği; kadınların ise kimi zaman erkeklerle işbirliği içine girerek pay aldığı ancak çoğunlukla oyunun dışında kaldığı bir iktidar sürecidir. Ancak eril tahakkümün ve buna bağlı şiddet kültürünün boyutlarının ortaya konması, aslında toplumsal cinsiyetin kadın-erkek zıtlığı ile tanımlanarak yarattığı yapay ayrımları ve bu ayrımlar üzerinden işleyen tahakkümü de daha görülür hale getirmektedir. Bu nedenle erkek-kadın zıtlığı ile yaratılmaya ve doğallaştırılmaya çalışılan cinsiyet rejimini ve eril tahakkümü anlamak, ardından bunun erkek, kadın ve diğer cinsel kimlikler açısından yarattığı eşitsizlik biçimlerini incelemek yararlı olacaktır.

Cinsiyet rejiminin güvencesi çekirdek ailedir. Çekirdek aile, Engels'in belirttiği üzere özel mülkiyete dayalı üretim sisteminin garantörü hem de Althusser'in DİA'larının temel faillerinden biridir (2002). Bu dönemde idealize edilen Türk çekirdek ailesi sadece toplumsal cinsiyet rollerinin yerleştirilmesini değil, aynı zamanda yaygın ahlak normlarının ve uslu vatandaş kimliğinin üretildiği temel kurum niteliğindedir. Toplum mü-

hendisliğinde vatandaşlık erkek ve kadınlar için ayrı görevler tanımlarken toplumsal cinsiyet de inşa edilir: "Kızlara mahsus ders kitaplarında, genç kızların gelecekteki özel yaşamlarında yalnızca görev bilincine sahip değil ama aynı zamanda, akıl ve bilgi ile aydınlanmış kadınlara dönüşmelerine ve böylece erkeklerine yurttaşlığına evden lojistik destek sağlamalarına yönelik bir pedagojik hedef izlenir" (Üstel 2009: 320).

Türkiye'deki demokratikleşme çabalarının en çok ıskaladığı alanlardan biri toplumsal cinsiyettir. Politik eğilimler ve akımlara bakıldığında da en özgürlükçü ve radikal akımların bile otoritarizm, şiddet ve eril tahakkümü yeniden üreten yapıda oldukları, dolayısıyla cinsiyete bağlı eşitsizlikleri ortadan kaldıracak bir talepler listesi oluşturmaktan uzak oldukları görülebilir. Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca var olagelmiş politik hareketlerin özelliklerine ve söylemlerine, demokratikleşme ile ilişkilendirilen 70 yıllık çok partili dönemin politik atmosferine kısa bir bakış bu konuda önemli bir fikir verebilir. Görülecektir ki istinasız bir şekilde, tüm siyasi akımlar eşit bir cinsiyet rejimi ve şiddet içermeyen eylem biçimleri üretme konusunda sorunlu ve yetersizdir.

1950-1980 döneminde kadınların çalışma hayatındaki yeri giderek artmışsa da mimarlık, mühendislik, kamu bürokrasisi gibi alanlarda kadın varlığı istisna halindedir. Bu dönemde inşa edilen Türkiye kentleri erkek bir akıl tarafından eril bir mimarlık bürokrasisi içerisinde üretilmiş, ortaya çıkan kentsellik de gündelik hayat da eril bir tahakkümün garantörü haline gelmiştir.

MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİMİ VE DAĞITIMI: KENTSEL TOPRAK

İkinci dönemin temel karakteristiği göç ile gelen kitlelerin arazi işgallerine göz yumularak, devletin sunamadığı konut arzını, arsa edinme maliyetini düşürmek suretiyle ikame etmeye çalışmasıdır. Yine Kat Mülkiyeti Kanunu'na bağlı olarak gelişen apartmanlaşma ve "yık-yap-satçılık" olarak bilinen konut

üretimi de bir yandan geleneksel dokuyu ortadan kaldıran diğer yandan kent rantlarını maksimize eden bir konut arz biçimi olarak dikkat çeker.

Gecekondunun masum dönemi olarak anılan bu aşamada gecekondu kente yeni göç eden mülksüzlerin başını sokacağı derme çatma bir yapıyı kurması için ağırlıklı olarak hazine arazilerini işgal etmesi ve devletin sürece genellikle göz yumması olarak düşünülebilir. Bir başka anlatımla kentsel toprakların yeni kentlilere dağıtımı aracılığıyla sağlanan ve fazla organize sayılamayacak bir yeniden dağıtım sürecinden söz edilebilir.

Söz konusu olan düzenli bir dağıtım politikası değildir. Kırsal toprağın dağıtılamamasına ve sanayileşmeye bağlı kentleşme sonucunda kente taşınan yoksulluğun katlanılabilir kılınmasına yönelik bir görmezden gelme stratejisinden bahsetmek daha doğrudur. Literatürde haksızca işgalci olarak eleştirilen göçmenler ve göçmen siyasetçi arasındaki oy pazarlığına indirgenerek eksik okunan bu süreç sonucunda Türkiye nüfusu kentleşmiş, Türkiye sanayileşmiş ve geniş bir tüketici sınıfına kavuşmuş, ithal ikameci sanayileşme ve iç pazarda tüketim aracılığıyla belirli bir kalkınma düzeyini yakalamayı başarmıştır.

Bu dönem boyunca devletin konut üretimi alanına neredeyse hiçbir müdahalesinin bulunmadığını söylemek mümkündür. Asgari standarttaki altyapı ve yol şebekesi kurmaya girişen devletin, konut üretimini vatandaşa bırakarak önce gecekondulaşma sürecini, ardından bu gecekonduların ağırlıkla yap-sat yöntemiyle[10] apartmanlaşmasını izlediği söylenebilir (Bilgin, 1998). 1965 yılında çıkarılan kat mülkiyeti yasasıyla, tek parsel üzerindeki mülkiyetin de bölünmesi olanaklı hale gelmiş ve yap-sat süreci hız kazanmış, apartmanlaşma ve mülk edinimi yaygınlaşmış, orta sınıf olarak tanımlanacak kentli burjuvazi oluşmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Işık

10. Yap-satçılık büyük ölçüde kat karşılığı müteahhitlik hizmeti olarak gerçekleşmiş, bu da başlangıçta arsa maliyetini ortadan kaldırarak inşaat sektörünün önünü açan bir örgütlenme modeli olmuştur.

ve Pınarcıoğlu, Türkiye'de kent yoksulları tarihinin gecekondu olgusu olmaksızın anlaşılamayacağı gibi, kentli orta sınıfın tarihinin de apartmanlaşma olgusundan bağımsız değerlendirilemeyeceğinin altını çizmektedir (2001: 103).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan hızlı göç sürecinin arkasındaki neden olarak tarımda makineleşme süreci gösterilmektedir. Aslında makineleşme girişimleri Kurtuluş Savaşı sonrasında yoğun emek kaybının ardından başlamış; ancak 1929 Ekonomik Buhranı'yla tarımsal ürün fiyatlarının hızla düşmesi ve petrol yakan traktörlerin ekonomik olmaktan çıkmasıyla vazgeçilmiş ve hükümetin tarla sürmede at kullanılmasını tercih etmesine yol açmıştır (Tekeli ve İlkin, 1999). Ancak Marshall Yardımı'yla birlikte tarımda makineleşmeye kesin olarak geçilecek ve tarımdaki istihdam fazlası kentlere göç edecek, yerel ve merkezi iktidarın bu yeni nüfus için ürettiği bir kentsel alan bulunmadığı için bu yerleşmeler bizzat toplum tarafından derme çatma biçimde inşa edilecektir. Devletin bu dönemdeki katkısı kent çeperlerindeki hazine arazilerinin işgaline göz yumarak, sessiz bir yeniden dağıtım sürecini gerçekleştirmesidir.

Ancak bu dağıtım, sürecin sıkıntısız ve kolay olduğu anlamına gelmemektedir. "Gecekonduculuk çoğu zaman devletin baskı aygıtına karşı verilen uzun süreli bir irade ve dayanıklılık sınavına dönüşür" (Davis, 2007: 56). Türkiye örneğinde de devlet, süreci aleni bir şekilde desteklediğini gizlemek üzere çeşitli gövde gösterileri yapmış, kimi gecekondu mahalleleri tekrar tekrar yıkılmış ve yeniden yapılmış, bu süreçte oldukça trajik yaşam öyküleri yaşanmıştır (Tekin, 1998). Gecekondu bölgeleri, varlıkları devlet tarafından kabul edilip onaylanana kadar birçok kentsel hizmetten yoksun kalmış ve sürekli yıkım riskine bağlı güvensizlik atmosferinde yaşamıştır.

Çok partili hayatta iktidarın meşrulaşma gereksinimi, bu enformel grupların aynı zamanda büyük seçmen kitlesi olduğunu da kavrayarak karşılıklılık ilişkisine yol açmıştır. "Kamu

arazileri, kitlesel ölçekte yeni konut talep eden ve bunu kırsal dayanışma alışkanlıklarıyla gidermeye hazır yeni seçmen kitlesi ve birbirleriyle yarışan siyasi partilerden oluşan denklem, zaten kendi çözümünü empoze ediyordu: Popülist arsa tahsisi stratejileri" (Bilgin, 1999: 356). Bu dönemde imar afları ile tapu tahsis belgelerine kavuşabilen gecekondular, kentsel arsa mülkiyetinin verdiği güven duygusuyla kentte tutunabilmiş ve kentsel ekonominin parçası haline gelebilmiştir.

Bu tür bir kalkınma anlayışı kıt kaynaklara sahip bir ülkede kendi içinde ekonomik bir mantığa sahip olarak değerlendirilebilir.

> 1950 seçimlerinin kırılma noktası ile başlayan ve yerleşik düzene yönelen gecekondu evrimi nasıl gelişti? Yerleşik eski kent halkı karşı, yöneticiler karşı, kamuoyu, medya karşı iken, gecekondu sakinleri salt nüfuz baskısıyla mı, sayıları durmadan arttığı ya da oy deposu (ki bu özelliğe kırda da sahiptiler) oldukları için mi kentlere yerleşmeyi başardılar? Kuşkusuz hayır: Kentlerin fizik ve sosyokültürel mekânlarını kirlettikleri kabul ediliyordu ama ekonomik mekânda çok önemli işlevler yüklenmişlerdi. İşte gecekondu türü konutu ve nüfusunu 21. yüzyıla dek getiren bu işlevleri oldu (Şenyapılı T., 1998: 310).

1970'lerde, gecekonduların apartmanlaşma süreci de başlamıştır. Gecekondu bir yandan "yap-satçılık süreciyle iç içe geçmiş" diğer yandan "radikal siyasi hareketlerin etkisine girmiştir" (Tekeli, 1994: 381). Bazı gecekondu bölgeleri, hegemonyanın temelini sarsacak örgütlenmelerin mekânı olarak ön plana çıkacak ve bunlara ilişkin yeni baskı ve ikna araçları üretilecektir.

Affedilen işgal alanları ve kaçak yapılar, giderek kentsel toprak niteliğinden çıkmaya ve kentsel rant üretebilen sihirli bir araca, kentsel arsaya doğru evrilmeye başlamıştır. Böylece giderek önemli bir gelir transferi aracı haline gelmeye başlamış ve üretimin de giderek gözden düştüğü bir dönemde büyük sermayenin de ilgi alanı haline gelmiştir. 1980 sonrası dö-

nemde yeni bir hegemonya döneminde hem tarihsel bloğun unsurları hem de tarihsel bloktan dışlanan emekçi kesimlerin sisteme tutunmasında mekân yeniden dağıtım nesnesi olmayı sürdürecek, gecekondu alanları bu süreçte merkezi bir rol oynayacaktır.

Dördüncü Bölüm

Küreselleşme Dönemi

HEGEMONİK ÖZELLİKLER VE TARİHSEL BLOK

1980 darbesi, çoğu kez apolitik korporatist toplum hayal eden Kemalizmin restorasyonu olarak okunur. Darbe hegemonya mücadelelerine son noktayı koymuş ve yeni bir hegemonik dönemin Anavatan Partisi aracılığı ile oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. "12 Eylül, tarihsel blokla bütün bağlarını kesecek biçimde bütün topluma karşı gerçekleştirilen bir müdahale olarak ortaya çıkmıştır... Mahkemeleri ve hapishaneleri ordunun o dönemdeki toplumsal oluşumlara duyduğu şiddetli öfkeyi ve nefreti yansıtmaktadır. Aydınlar, basın ve siyasetçiler, bir bütün olarak bu mahkemelerden ve hapishanelerden geçmiştir" (Kahraman, 2010a: 222-223).

Anavatan döneminin köylüyü ve kent emekçilerini gözden çıkaran sert bir neoliberal politikayı benimsediği, göç ve kentleşme sürecinin bütün hızı ve acımasızlığıyla sürdüğü görülecektir. Bu dönem bir sonraki dönemde hegemonyanın kurucu aktörü olacak siyasal İslam'ın yerel ve merkezi siyasete ısındığı, Kürt kimliğine bağlı siyasi taleplerin yoğunlaştığı bir dönem olacaktır.

Darbe öncesi dönemde 1978'de 1095, 1979'da 1362, 1980'in ilk yarısında ise 1600'ü aşkın insanın öldürülmesinin ardından darbe lideri Evren, "Son iki yıl içinde, terör sonucu 5241 kişi ölmüş, 14512 kişi ise yaralanmıştır. Sakarya Savaşı'ndaki şehit sayısı ise 5713, yaralı sayısı 18480'dir", sözleriyle darbeyi gerekçelendiriyordu (akt. Schick ve Tonak, 1992). 1980 askeri müdahalesinin söylem ve icraatları sınıfsız ve kaynaşmış bir kitle yaratma hedefine yöneldiğini gösteriyordu. Meclis, belediyeler, siyasal partiler, bazı sendikalar ve gazeteler kapatıldı, meslek odalarının faaliyetleri durduruldu, grevler yasaklandı, 1 Mayıs ve 27 Mayıs tatil olmaktan çıkarıldı, sıkıyönetim ve idam cezaları birbirini izledi, on binlerce kişi işkence gördü, ağır hapis cezalarına çarptırıldı, 50 kişi asıldı, yaklaşık 650 bin kişi gözaltına alındı, yaklaşık 30 bin kişi işten atıldı, 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkarıldı, grevler yasaklandı, üniversiteleri kontrol edebilmek üzere YÖK kuruldu, 2000 civarında akademisyen görevden uzaklaştırıldı.[1]

Kitlenin kaynaşması için ortam hazırdı; zira sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle hedefiyle, sınıfa dayalı her görüş sistem dışına itilmişti (Belge, 2000: 143). Her türlü sol hareket ile birlikte ülkücü hareket de cezalandırılmıştı. Tünay, tüm yaygın retoriğe rağmen, askeri rejimin stratejisinin devrimci sol güçleri dengelemek üzere İslami harekete destek vermek olduğunu iddia etmektedir (2002: 187). Bu dönemde iskân ruhsatı alan apartmanların isimlerini incelemek oldukça ufuk

1. 12 Eylül'ün travmaları bir kuşakla sınırlı kalmadı. 12 Eylül mağduru ailelerin tanıklık ve tecrübelerine ilişkin çarpıcı bir derleme için bkz. Delikanlı ve Delikanlı, 2013.

açıcı olacak; sözgelimi hemen her mahallede yeni bir yapının "Evren", "Ülkü", "Huzur" gibi adlar aldığı görülebilecektir.

12 Eylül aslında Kemalizmin altın çağını restore etme girişimi olarak düşünülebilir (Belge, 2000: 62). 1980 darbesiyle birlikte, her düzeyde bir yeniden yapılanmaya girişilirken, askeri otoritenin hazır liberal şablonları tercih etmesiyle, siyasi yelpazenin sol kanadının neredeyse tamamen ortadan kalkması, sermayenin hızla merkezde yoğunlaşması, sosyal harcamaların kısılması, küçük üreticiler, tarım ve işçi sınıfının fakirleşmesi gerçekleşti. Keyder, bu yeniden yapılanma sürecinde "ulusal kalkınma, devletçilik ve popülizmin reddedilince ve devletçi solun siyasi ağırlığı azalınca, sosyalist ideolojinin marjinalleştiğini ve liberalizmin hegemonya kurma sürecinde hiçbir direnişle karşılaşmadığını ve burjuvazinin tercihini kısıtlı demokrasi, ideolojik hegemonya ve disiplinli bir işgücünden yana yaptığını" belirtmektedir (2001: 296-8).

Boratav, burjuvazi ile siyasi iktidar ilişkilerinin bazen uyumlu bazen de çatışmalı olabileceğini söylemektedir. "Burjuvazi, 1979 yılında Ecevit iktidarını yıkmak için, 1980-2'de askeri rejimi desteklemek üzere, 1984-7'de Özal iktidarına destek vermek üzere birleşmişti. Buna karşılık 1983'te sivil rejime geçişte izlenecek siyasi yol ve 1988-9'da Özal iktidarına karşı alınacak tavırlara ilişkin olarak bölünme faktörlerinin ağır bastığını söyleyebiliriz" (Boratav, 1989). Kapitalist mantık içinde burjuvazinin hegemonya kurmadaki temel aktörlerden biri olduğu ortadadır ancak Cumhuriyet tarihi boyunca hegemonyanın her yeniden kuruluşunda farklı sınıf ittifaklarının eklemlenebildiği de ortadadır.

Batı'da Thatcherizm, Reaganizm, Chirac ve Kohl iktidarları olarak adlandırılan yeni hegemonik saldırı Türkiye'de de Özalizm ile yaşanacaktır. Özal gelir dağılımını emekçilerin aleyhine yeniden düzenleyerek, ucuz emeğe dayalı bir büyüme modelini hayata geçirmiştir. Boratav (1989), ünlü işadamı Vehbi Koç'un dönemin cumhurbaşkanı Kenan Evren'e yazdığı ve "Turgut Özal... bu nazik dönemde mevcudun içinde me-

selelerimizi en iyi bilen insandır ve dedikodulara bakmadan kendisini tutmakta fayda vardır", telkinlerinin herhalde etkili olduğuna dikkat çekmektedir. 24 Ocak kararlarının mimarı Özal'ın büyük sermaye tarafından desteklenmesi şaşırtıcı değildi: "1980-1983 boyunca, 117 şirkete sahip KOÇ Holding'in 1980 sabit fiyatlarıyla geliri 163,7 milyardan 407 milyara, 90 şirketli Sabancı Holding'in geliri 184,8 milyardan 308 milyara ve 50 şirketli Çukurova Holding'in geliri 88,2 milyardan 203 milyara yükselmiştir" (Schick ve Tonak, 1992: 398).

Özal 1982'de birçok insanın birikimini kaybettiği banker krizleri sonucunda, ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığı görevinden istifa etmek zorunda kalmasına rağmen, sağ ve sol partilerin yasaklı olduğu bir ortamda tüm siyasi görüşleri temsil ettiği iddiasıyla ortaya çıkmış, liberal ve devletçilik karşıtı imajıyla, demokrasiye hızlı dönüş ve kalkınma vaadi verebilen tek aday olduğu için 1983 seçimlerinde %45 oranında bir destekle iktidara gelmiş; önceleri demokratikleşme, toplumsal gelişme gibi konularla ilgilenmeyerek ekonomiye odaklanmış ve iş bitirici özelliği takdir görmüş; ancak hem ayyuka çıkan kayırmalar ve yolsuzluklar nedeniyle hem de giderek ordu, Kürt sorunu, laiklik gibi toplumsal çelişkilerdeki cesur sayılabilecek müdahaleleri sonucu desteği hızla azalmıştır.

Özal, Cumhuriyet tarihinin en ilginç ve tartışmalı figürlerinden biridir. Kürt kökenli olduğunu söyleyen, egemen devlet anlayışını pek önemsemeyen, özellikle ekonomide liberal bir anlayışa uymaya çalışan, Nakşibendi tarikatına bağlı olan Özal, hacca giden ve namaz kılan ilk cumhurbaşkanıdır. Milliyetçi, dini ve ekonomik çıkar eğilimlerini başarıyla birleştirmiş olması, başbakanlığı sırasında sıkıyönetim döneminin ardından ifade özgürlüğünü sınırlayan 141, 142 ve 163. maddelerin Anayasa'dan çıkarılması, Kürtçe konuşma yasağının kaldırılması, türban sorunun aşılmaya çalışılması, bazı üst düzey askerlerle mücadele etmesinin yanı sıra kendi döneminde çıkan Terörle Mücadele Yasası, Sansür-Sürgün Kararnameleri gibi baskı araçları ve rüşvet, kayırma, enformellik gibi birçok

durumu meşrulaştırıcı yaklaşımı, ülkede genel bir ahlaki erozyona yol açtığı gibi nedenlerle çokça eleştirilmiştir.

Bali bu dönemde emekçiyi sömüren patron figürünün silinirken yerine istihdam ve katma değer yaratan girişimci işveren imajının yaygınlaştığına dikkat çekmekte, aynı zamanda Özal'ın "Zengin bir Müslüman fakir bir Müslüman'dan daha iyidir" sözünün dönemin kalkınmacı, zenginleşmeci felsefesini yansıttığını ileri sürmektedir (2002). Bu felsefenin Özal dönemi sonrasına da taşındığı kolaylıkla söylenebilir.[2] Özal aslında Türkiye'yi ithal ikameci sistemden ihracatçı bir ekonomiye taşımak için uğraşmış, bir yandan Türkiye'yi modern bir tüketim toplumu yapacak hamleleri de yapmıştır.

> Ülke 1950'lerde yaşanan bir on yıllık plansız ekonomi sonrasında ithal ikameci sanayileşme modelini 1960'lar ve 1970'lerde başarıyla uygulamış ve ürettiği mallar için bir iç pazar yaratabilmişti ancak bu mallar dünya piyasalarında rekabet edemediği için ihracat olanağı bulamadı. Rekabet edebilmek için sendikaların disipline sokulması ve işçi ücretlerinin düşürülmesi gerekiyordu. Tüm bunların parlamenter siyaset ve 1970'lerin koalisyon hükümetleriyle yapılması olanaksızdı (Ahmad, 2010: 195).

Bu dönem büyük kitlelerin reel gelir anlamında ciddi kayıplara uğradığı, işsizliğin kronikleştiği, sosyal devleti ikame eden dayanışma ağlarının da yok olmaya başladığı bir dönemdir. Özelleştirme, özellikle ekonomisi KİT'lere dayalı kentlerde işsizlik, yoksulluk ve göç gibi süreçleri tetiklemiştir. 24 Ocak 1980'deki yeni iktisat politikasına ilişkin kararlar sonucunda 1980-85 yılları arasında ücretlilerin ulusal gelirden aldığı pay %30'dan 15'e gerilerken ve yapılan devalüasyonların ardından ABD doları TL karşısında 15 kat değer kazanırken, ihracat an-

2. Örneğin kredi kartı sahipliğine bakıldığında 1991'de 766.085 olan toplam kredi kartı sayısının, 2001'de 13.996.806'ya, 2011'de ise 51.360.809'a ulaştığını (BKM, 2012. http://www.bkm.com.tr/yillara-gore-istatistiki-bilgiler.aspx, erişim tarihi: 12.07.2012.), Türkiye'nin bir tüketim toplumu haline gelirken, kredi kartı borcu nedeniyle yaşanan dramların gazete sayfalarını doldurduğuna şahit oluyoruz.

cak 3 kat artmıştır. Ülke, gelir dağılımı açısından dünyadaki en adaletsiz ülkelerden biri halindedir (İnsel, 2004). Tekelleşme artmış, ekonomideki sosyal Darwinizm birçok orta ölçekli firmanın yok olmasını getirmiştir. Çağ atlama olarak adlandırılan ekonomik mucize devasa bir dış borçlanma ile karşılanmıştır. Katma Değer Vergisi'nin (KDV) uygulamaya girmesiyle, ülkedeki vergi yükü daha da artmıştır.

Dönemin sonlarında, 1990'lar yeni siyasi huzursuzluklar ve koalisyonlarla geçmiştir. Siyasal İslam'ın iktidara doğru yürüyüşü de bu dönemdedir. 1993'te önce Araştırmacı Yazar Uğur Mumcu'nun öldürüldüğü bomba eylemi gerçekleşmiştir. Ardından Sivas Madımak otelinde 33 yazar, ozan, düşünür ve 2 otel çalışanının yakılarak öldürüldüğü katliam bu fanatik İslami grup tarafından gerçekleştirilmiştir. Dönemin başbakanı olan Tansu Çiller olayın ardından "oteli saran vatandaşlarımıza bir zarar gelmemiştir" açıklamasını yapmıştır. 1996'daki Susurluk[3] kazasıyla devletin itibarı çökerken, birçok devlet adamı ve bürokratın karıştığı bu illegal yapılanma hâlâ aydınlatılamamış, Türkiye "derin devlet" kavramıyla tanışmıştır.

Haziran 1996'da siyasal İslam kimliğine sahip ilk başbakan olarak göreve gelen Erbakan temkinli ve ılımlı bir siyaset izledi. Hatta muhalefetteyken hiç yapmadığı bir şeyi yaptı ve Anıtkabir'i ziyaret etti. Ancak Ankara Sincan Belediyesi tarafından düzenlenen Kudüs Gecesi etkinliği laiklik karşıtı bir nitelik alınca ordu Sincan'a tanklar yolladı. 28 Şubat 1997'de Erbakan başkanlığında toplanan Milli Güvenlik Kurulu siyasal İslam'ı bir tehdit olarak tanımlayarak çeşitli önlemler açıkladı. Zorunlu temel eğitimin 8 yıla çıkarılması da gençlerin dini eğitim etkisinden uzaklaştırmak üzereydi. 1997'de literatüre

3. İçişleri Bakanı'nın yazlık konutundan gelirken kaza yapan araçta silah, para ve sahte kimliklerin yanı sıra İnterpol tarafından aranan ancak artık devlet için çalışan eski bir ülkücü militan, İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı, PKK'ya karşı koruculuk sisteminde etkin bir Kürt aşiret reisi ve milletvekilinin bir arada olması; devlet görevlilerinin, iş dünyası, suçlular ve mafya ile iç içeliğini gösteriyordu.

postmodern darbe olarak geçen bir müdahale ile ordunun meşruiyeti daha da tartışmalı hale geliyordu.

Bu koşullar altında hem dindar kesimin hem de ordunun baskılarından yılan Erbakan istifa etti. Ardından Refah Partisi kapatıldı. Kapatılan siyasi İslam çizgisindeki partilerin yerine yenileri kurulmaya başladı. Fazilet, Saadet ve AKP bu süreçte doğdu. Tayyip Erdoğan 1998'de okuduğu bir Ziya Gökalp şiiri[4] neticesinde Yargıtay tarafından "ırk ve din duygularını kışkırtma suçu işlediği" gerekçesiyle 10 ay ağır hapis cezasına çarptırıldı. Benzer bir suçlama ile karşı karşıya kalan sanatçı Ahmet Kaya ise medyatik bir linç girişiminin ardından mahkûm edildi ve ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Bütün bu gelişmeler bir yandan İslami siyasi hareketin kendine yönelik değerlendirmeler yapmasını getirirken, bir yandan da kamu vicdanında AKP'ye karşı mağduriyete bağlı bir sempati de oluşuyordu. Kıvanç, AKP'yi "modern Türkiye İslamcılarının Cumhuriyet tarihi boyunca yaşadığı deneyimlerden süzülüp gelmiş bir oluşum, varılmış bir nokta" olarak tanımlamaktadır (2009: 74).

Dönemin sonunda ise meydana gelen 1999 depremi ile resmi rakamlara göre 20.000 kadar vatandaş ölürken, yüz binlerce kişi evsiz kalıyor, ülke ekonomisinin büyük zarar gördüğü felaket sonrasında yetersiz kalan devlet müdahalesini sivil toplum ikame etmeye çalıyor ancak en önemlisi ülkenin bugüne kadar uyguladığı şehircilik politikasının çöktüğü belgeleniyordu. Ülkenin donanmasını, sanayisini ve en modern kentlerini bu aktif fay hattı üzerine güvensiz biçimde kurması, şehirciliğin en temel ilkelerinin göz ardı edilmiş olduğunu ispatlamaktaydı.[5]

4. "Camiler kışlamız, minareler süngümüz, kubbeler miğferimiz, müminler askerlerimiz olacak."

5. Marmara depreminin ardından ne İstanbul'da ne de Türkiye'de deprem gerçeğiyle ciddi anlamda yüzleşilmiş, devlet ve toplum deprem riskleri ve risklerin azaltılması konusunda ciddi bir mesafe kat edilememiştir. Bugün bir yandan küresel kent olmaya çabalayan İstanbul diğer yandan depremini beklemektedir. Bkz. Barka ve Er, 2002.

KALKINMA VE PLANLAMA ÇABALARI

1980 sonrası Türkiye'sinin kalkınma anlayışında ciddi bir paradigma değişikliği söz konusudur. İthal ikameci sanayileşme döneminin ardından dünya kapitalizmi ile bütünleşme ve rekabete daha açık bir ekonomi politikası tercih edilecektir. Bu durum bir tercih olmaktan ziyade dünyada yükselen neoliberal politikalara uyum zorunluluğu olarak da okunabilir.

IMF, OECD ve Dünya Bankası'nın uygun gördüğü bir ekonomi politikası ile yabancı kredilerin ülkeye girmesi mümkün olmuştur. Bu süreçte kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi, medya, ulaşım gibi alanlarda devlet tekelinin kaldırılması, ithalat ve ihracat temelli bir ticaret gibi ekonomik hamleler yapıldı. Dışarıdan gelen sıcak para finans, inşaat, sanayi, enerji gibi sektörleri canlandırdı. Turizm ise hem iç hem de dış piyasaya yönelik yepyeni bir umut kapısı olacak, gerek ülke içi terör gerek Körfez krizleri nedeniyle süreklilik sağlayamayacaktı.

İşçi maliyetlerinin düşürülmesi suretiyle dünya ekonomileriyle rekabet sağlanmasına dayalı temel politika giderek artan memnuniyetsizlikler yarattı ve ANAP 5 yıl gibi bir süre sonunda gözden düşüp siyasi misyonunu doldurmaya başlasa da Türkiye dünya kapitalizmi ile daha bütünleşik bir tüketim toplumu olmayı sürdürecektir. Özal sonrası yeni Türkiye çağ atlamak ve modernleşmek aşkıyla, küresel kapitalizmin tüm nimetlerini kucaklayacak, bu yeni tüketim iştahı kentlerin de çehresini değiştirecektir.

1985 tarihinde yayımlanan İmar Kanunu ile kentler gelişme ve büyüme eksenli olarak planlanmaya, yerel yönetimler de merkezden göreceli olarak özerkleşmeye başlayacaktır. Türkiye nüfusu kırdan kente, doğudan batıya, içten kıyılara doğru yönelecek; gelişen inşaat teknolojileri ve modaları ile apartmanlar ve gökdelenler kent siluetindeki yerlerini almaya başlayacaktır. Kentsel arsalar Türkiye'deki büyük sermaye için son derece cazip bir yatırım alanı haline gelecek, hükümet politikaları da bu iklimi korumak için ekstra bir özen gösterecek-

tir. Mekân üzerinden sermaye biriktirme stratejisi dar gelirli kesimler için de aflar aracılığıyla mümkün kılınacaktır.

Kentleşme, Kıyılaşma, Apartmanlaşma

Bugün itibariyle 77 milyonu bulan ülke nüfusunun %80'i kentsel alanda, özellikle büyük kentlerde ve kıyı önü kentlerinde yaşamaktadır, hızı azalmış olsa da kırdan kente göç çeşitli biçimlerde sürmektedir. İstanbul Türkiye'nin hem ekonomisinin hem de siyasetinin üretildiği birincil kent konumundadır. 1980 sonrası İstanbul'un bir yandan yoğun göçlere bağlı azman bir sanayi kenti olduğu diğer yandan yeniden bir dünya kenti olarak görülmeye başlandığı yıllardır. 1973 ve 1988'de inşa edilen iki Boğaz köprüsünün ardından, köprülere bağlı bağlantı yollarının çevresinin hızla kentleştiği İstanbul, ülkenin dominant kenti durumuna gelecektir. Diğer kentlerin büyük çoğunluğunun da benzer biçimde nüfus ve alansal olarak büyürken modern yapı malzemeleriyle yeniden ve daha yoğun biçimde üretildiği görülecektir. 1980 sonrasında hem kırsal alanın kentlerle hem de kentlerin birbiriyle olan ilişkileri teknoloji ve altyapı yatırımlarının yardımıyla geliştirilmiştir.

1980 sonrasında gecekonduların "post-gecekondu", "apartkondu" gibi adlarla anılan dönüşümünün yanı sıra, kıyılaşma ve yüksek katlı apartmanlaşmanın da mekân üretiminde önemli izlekler olduğu belirtilmelidir.

Kıyılaşma hem dünyada hem de Türkiye'de kentleşmenin önemli bir niteliği halindedir. Kıyı Kanunu kıyıdan itibaren ilk 100 metrelik şeridi kamuya açık kullanımlar için yapılaşmadan korumaya çalışsa da kıyı önü yerleşmeleri iklim özellikleri, topografya, balıkçılık ve tarım, manzara, ulaşım gibi birçok nedenle daha çok tercih sebebi olmaktadır. 1923'ten bu yana hızla kentleşen Türkiye nüfusu özellikle büyük kentlere ve kıyı kentlerine doğru akarken, özellikle Batı ve Güney'deki kıyı kentleri 1980 sonrasında turizmin gelişmesine paralel olarak ikinci konut eğilimlerinin de mekânsallaştığı kentler oldu.

1980'den sonra Türkiye'nin dış dünya ile bütünleşmeye yönelik politikaları ülkeyi turizme daha açık bir hale getirmiş, kıyı kentleri bu süreçte hızla yapılaşmıştır. Yerli üst ve orta sınıf için bu kıyı kentlerinde bir yazlık ev sahibi olma da önemli bir prestij ve yatırım aracı haline gelmiştir. Yılın sadece birkaç ayı kullanılan ve sonrasında boş kalan bu konut stoku kıt kaynakları olan bir ülke için lüks sayılabilir. Ancak bu tam da yaratılmak istenen modern kentli tüketici sınıfların tatil ve boş zaman değerlendirmesine dair kültürel anlam dünyalarına uygun bir gelişmedir de.

Türkiye kentleşmesinde 1950 sonrasındaki hâkim eğilimlerden biri de apartmanlaşmadır. Apartmanlaşma bir yandan yoğunluğu artırıp mevcut yapı stokunu dönüştürürken, yapı malzemesini, kentsel ekolojiyi, bahçe kullanımını, komşuluk ilişkilerini ve yaşam tarzını da değiştiren bir süreçtir. 1980'lere kadarki süreçte apartmanlaşma büyük ölçüde modern ev tahayyülü ile ilişkili bir moda olarak yaşandı ve birçok geleneksel mimari üsluptaki ahşap yapıların dönüşümüne yol açarak kentleri etkiledi. 1980 sonrası apartmanlaşma ise bir yandan gecekondu alanlarındaki tek katlı yapıların üzerine kat çıkılması, giderek yıkılıp yeniden yapılarak bu arada geçimlik üretim yapılan bahçenin de inşaat alanına dahil edildiği yoğunluk artırıcı bir niteliktedir. Özellikle Kat Mülkiyeti Kanunu'nun ardından gelişmiştir. Diğer taraftan 1980 sonrasında apartmanlaşma eğilimi inşaat teknolojilerinin gelişmesi ve arsa değerlerinin yükselmesine bağlı olarak yüksek katlı yapılaşmaya ve giderek gökdelenleşmeye yönelmiştir.

Kentsel arsaların üzerindeki yapılaşma hakkını belirleyen plancıların üzerindeki baskı bu dönemde yoğunlaşırken, bu imar izni prosedürlerini aşmak için planlama konusunda farklı yetkilere sahip kurumlar ve kanunlar icat edilmiş, birçok parsele, kamuya rant aktarma mekanizmaları kurulmaksızın aşırılaştırılmış imar hakkı imkânı vermek mümkün olmuştur.

Neoliberalizmin yeni eşitsizlik ve yoksulluk halleri ürettiği bu dönemde devlet kentteki tüm aktörlerin kentsel rantları yağmalayarak zenginleşmesini sağlamıştır (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 135).

> 1980 sonrasında emek pazarına yönelen önlemler ve kısıtlamalar sonucu reel ücretler azalmış, sendikal haklar ve kamu sektöründe istihdam kısıtlanmıştı. Ekonomik mekândaki bu kısıtlamalara karşın fiziksel mekânda taviz vermek gerekiyordu. Bu bağlamda Toplu Konut yasaları ve özellikle de gecekondulara rant paylaşım hakkı getiren ıslah imar planı kavramı ve uygulaması getirildi (Şenyapılı T., 1998: 312).

İmar afları aracılığıyla estetik, teknik ve altyapı açısından son derece yetersiz kentsel alanlar ortaya çıkmıştır. Bu sağlıksız yapı stoku her doğal afette yaşanan can ve mal kayıpları açısından düşünülürse, yüksek maliyetli bir kentleşme modeli olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte kent toprakları kentli ve köylü gruplarca toplumun tüm gelir grupları tarafından adeta yağmalanmış, kadastral planlar imar planı olarak uygulanmış, ıslah imar planlarıyla 4 kata kadar imar verilen boş alanlar, sonradan 6-7 kat hakkı kazanmış, kent planlama giderek gözden düşmüş ve özellikle legal bir yaşam süren orta sınıflara yönelik bir cezalandırma aracı olarak görülmeye başlamıştır. Planlama bir cezalandırma aracına dönüşürken, yasadışı inşaat faaliyetleri için ödüller yaratılmıştır. İmar afları, hem bir yeniden dağıtım mekanizması olmaları nedeniyle hem de af sözcüğünün anlambilimsel özellikleriyle hegemonya kurulması sürecinde çok ilginç bir örnek olarak incelemeye değerdir. Boratav "müteahhitlerden birdenbire dört apartman dairesi ve bir dükkân türü tekliflerle karşılaşan gecekondu sakinleri için ücretlerdeki reel aşınma türü sınıfsal bölüşüm dinamiklerinin öneminin tamamen kaybolduğuna" dikkat çekmektedir (1995b: 118).

Türkiye'de nüfusun yaklaşık %80'inin kentlerde, bu nüfusun yaklaşık üçte birinin de gecekondu alanlarında yaşadığı

görülmektedir. Üçte bir gibi bir oranın marjinal ya da enformel olarak nitelenemeyecek bir oran olduğu açıktır. Kentlerde yaşayan üç kişiden biri gecekonduda barınmakta ise o ülkenin kentleşme politikalarının, planlı kentleşmeyi ikame eden enformel bir model aracılığıyla üretildiği ortaya çıkacaktır. Öte yandan formel olarak tanımlanan bir yerleşmede enformel emeğin kullanılıyor olması, enformel olanın yasallaştırılması vb süreçler sonucunda formel enformel ayrımı da önemini yitirmektedir. "Enformel formelleşirken, formel de enformelleşmektedir. Bir zamanların keskin sınırlı formel-enformel geometrisi yerini formel ve enformelin geçişken olduğu bir toplumsal geometriye bırakmaktadır" (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001: 63). İstihdam açısından da enformelliğin son derece yaygın olduğu görülmektedir. 1996 yılı verilerine göre Türkiye'deki toplam emeğin yalnızca %43'ü formel/kayıtlı emek olarak tanımlanmaktadır (Yeldan, 2001: 95).

Kentler ve yapılar özelinde de detaylı çalışmalar olmamakla birlikte, özellikle 1980 sonrası süreçte çok sayıda konut ve işyerinin yasallaştırıldığı görülmektedir. 1992 yılı İstanbul Valiliği verilerine göre, İstanbul'daki iki milyona yakın konut stokunun[6] 850.000 yasal, 750.000 yasallaştırılmış ve 400.000 yasadışı konuttan oluştuğunu görmekteyiz. Bu rakamlar birbiri ardına çıkarılan imar aflarının yasallaştırdığı konut stokunun büyüklüğünü göstermektedir. Bu rakamlar göz önüne alındığında her deprem sonrası yaşanan manzaraya şaşırmamak gerekir. Türkiye kentleşmesi tarihi bu açıdan incelendiğinde modernleşme projesinden önemli tavizler verildiği görülmektedir. Bu tavizlerin hangi dönemlerde, ne pahasına ve ne şekilde gerçekleştiğini incelemek için 1948'den itibaren bir dönemlemeye gereksinim duymaktayız. İmar aflarının gelişimini gecekondunun evrimi bağlamında düşünmek, süreçte yer alan taraflar

6. Bilgin, bu 2 milyonluk konut stokunun sadece 5-10 bin adetinin 50 yıldan yaşlı olduğuna dikkat çekerken, bir yandan bu yeni sayılabilecek stokun kalitesizliğine, diğer yandan tarihi konut stokunun nasıl yok edildiğine vurgu yapmaktadır (2013: 12).

ve rollerini açıklamak için de oldukça net bir çerçeve sunmaktadır.

İlki 1948 yılında çıkarılan ve 40 yıl içinde sayıları 14'ü bulan imar afları incelendiğinde içerik ve özellik olarak çeşitli farklılıklar göstermektedirler. Yine af konusunda yapılan çalışmalar[7] hangi hukuki düzenlemelerin af kapsamına girdiği konusunda uzlaşmış değildir.

Cumhuriyet Tarihi Boyunca İmar Afları			
No	Tarih-Resmi Gazete No	Sayı	İçerik ve Özellik
1	1948 Haziran (14.06.1948)	5218	İlk imar affı yasasıdır. Özellikle Ankara gecekonduları için çıkarılmıştır, gecekondu sözcüğü yasada geçmez ancak binalarını ıslah edeceklere meşrulaştırma yolunu açar, binası yıkılanlara ise yer gösterilecektir.
2	1948 Temmuz (28.06.1948)	5228	Bina Yapımını Teşvik Kanunu olarak bilinen kanun, belediyelere hazine arazisi alma ve evi olmayıp ev yapacak kişilere arsa dağıtma yetkisi vermekte, konut kredisinden yararlanma hakkını da sağlamakta ve affı ülke çapında yaygınlaştırmaktadır.
3	1949 Haziran (11.06.1949)	5431	Sakıncalı görülmeyen izinsiz yapıların düzeltilerek kullanılması hükmü bir af niteliğindedir. Zeytinburnu'ndaki gelişmeler üzerine ruhsatsız yapılar için çıkarılmış, uygulanmayan yıkım kararları içerir.

7. Gecekondulara yönelik yasal düzenlemeler ve af yasaları hakkındaki çeşitli çalışmalarda, hangi yasal düzenlemelerin imar affı kapsamında değerlendirildiği farklılaşmaktadır.

4	1953 Temmuz (29.07.1953)	6188	İlk üç yasayı yürürlükten kaldıran ve kendisinden önceki gecekonduları yasallaştırarak gecekondu sorununa yönelen bu yasa gecekonduları yıkılanlara belediyenin ucuz konut üretmesini ve gecekonduya tapu verilmesini öngörmekteydi. Yasa hükümlerinden 2 yıl süreyle belediye sınırları içinde oturanlar faydalanabiliyordu.
5	1959 Temmuz (21.07.1959)	7367	Belediyelerin arsa ve konut üretimine ilişkin görev alanlarını genişletmeyi, belediye sınırları içindeki hazine arazilerinin, gecekondu önleme bölgesi yapılmak üzere devrini amaçlamıştır ancak uygulamalar başarılı olamamıştır.
6	1963 Eylül (05.09.1963)	327	Bu yasa bazı gecekondu mahallelerine belediye hizmeti götürülmesi hükmünü içermekte ve bu anlamda bir af niteliği taşımaktadır.
7	1966 Temmuz (20.07.1966)	775	Hâlâ uygulanmakta olan gecekondu yasasıdır. İyileştirme, ortadan kaldırma ve önleme öngörür. Bunun için Emlak Kredi Bankası'nda bir fon teşkil edilmiştir. Kısmi iyileşmelere rağmen gecekondu yapımını engelleyememiştir.
8	1976 Mayıs (15.05.1976)	1990	Belediyelere ait arazilerdeki gecekonduları yasallaştıran bir af niteliğindedir.
9	1983 Mart (16.03.1983)	2805	Açıkça gecekondu affının gündeme geldiği ilk yasadır. Özellikle kıyı bölgelerindeki yapılaşmaların milli gelirin yitirilmemesi gerekçesiyle düzeltilerek korunması hükme bağlanmıştır.
10	1983 Kasım (22.11.1983)	2960	Boğaziçi Yasası ile Boğaz'daki gecekonduların da meşrulaştırılması söz konusu olmuştur.

11	1984 Mart (R. G. 8.03.1984, no: 18335)	2981	İlk kez tapu tahsis belgesinin uygulandığı yasadır. Gecekonduları sınıflandırmış ve dört kata kadar imar izni vermiş, böylece gecekondu sahiplerine kentsel ranttan pay alma fırsatı sunmuştur. Bu yasayla gecekondu önleme bölgeleri pratikte uygulamadan kalkmıştır.
12	1986 Haziran (R. G. 7.06.1986, no: 19130)	3290	Boğazlardaki yapılara af getiren yasa, affın kapsamını, konutun yanı sıra işyerini de katarak genişletmiş, ıslah imar planı yapma ve onaylama yetkisini ilçelere vermiştir.
13	1987 Mayıs (R. G. 6.05.1987, no: 19471)	3366	Her türlü kaçak yapıyı gecekondu olarak tanımlayıp af kapsamına alarak ve doğrudan tapu vererek af kapsamını genişleten yasadır. Kaçak yapıların elektrik ve suyunun kesilmesi yerine harç uygulaması getirmiştir.
14	1988 Mart (R. G. 1.03.1988, no: 19751)	3414	Gecekondulara ilişkin işlemlerde ilçe belediyelerine yetki veren bu yasa gecekondu ve arazilerin devredilip satılabilmesini yasallaştırmış, böylece gecekondu ya da arsanın imarlı bir taşınmaz gibi alınıp satılmasını olağanlaştırmıştır.

Bütün bu yasalar gecekondu yapımını yasaklamak üzere maddeler içermekle birlikte, belirli bir tarihten önce, ki bu süre yasadan aylar öncesine kadar inebilmektedir, yapılanları affetmiş, doğrudan ya da iyileştirilmek koşuluyla yasallaştırmıştır. Böylece devlet önüne geçemediği bir süreci meşrulaştırmayı yüksek sesle itiraf etmeksizin, göz yummuş, görmezden gelmiştir.

Ancak bu yasalardan bazıları içerik ve kapsamı itibariyle önemli kırılmalar yaratmıştır. Bunlardan 1966 tarihli ve 775 Sayılı Gecekondu Yasası, yeterince başarılı olamamışsa da gecekonduyu bir sorun olarak görüp planlı bir şekilde ele al-

maya çalışması bakımından önemli bir yasal girişimdir. 1980 sonrasında gündeme gelen afların tümü önemlidir. 1983-1988 arasındaki 5 yılda 6 imar affının her biri kentsel rantın yağmalanmasına yeni bir boyut getirmesi nedeniyle ayrı ayrı birer kırılmaya karşılık gelmektedir. 1990'larla birlikte af sözcüğü cazibesini yitirecek, af yerine daha iyi seçilmiş isimlerle nitelendirilen yasal düzenlemeler ortaya çıkacak, yeni işgal biçimleri meşrulaşacak ve mekân aracılığıyla sermaye biriktirme imkânları çeşitlenecek ve yasal nitelik kazanacak, yeni zenginler ortaya çıkacaktır.

KENTLEŞME POLİTİKALARI VE ÇELİŞKİLERİN MEKÂNSALLAŞMASI

Temel kentleşme politikasının hızlı kentleşme ve dünya ile bütünleşme olduğu bu dönemde, toplumsal zenginliğin yeniden üretilmesi ve yeniden dağıtımında da kentsel toprak üzerindeki yapılaşma hakları en önemli belirleyicidir. Neoliberalizmin yarattığı eşitsizlikler ve yoksullaşmaya karşı, kitleleri kentsel hayata tutunduracak çözüm imar haklarının yeniden düzenlenmesi olmuştur. Kentli tüketici orta sınıfın varlığının sürdürülmesi, yurtdışı ile ilişkiler kurabilen yerel sermaye açısından da yeni imkânlar yaratacaktır. Cumhuriyet ideolojisinin mekân estetiği ve modernlik anlayışından verilen tavizler süredursun, sermayenin kent rantlarını keşfetmesiyle kentsel büyüme, yayılma, yoğunlaşma kalkınma ve modernleşme yolu olarak sunulmuştur.

Bölgeler ve sınıflar arası gelişmişlik farklarının aşırılaşması ile siyasi olarak tıkanan Kürt sorunu, şiddet eksenli politikalar üzerinden yaşanacaktır. Mahalleler ve kentler etnik olarak ayrıştırılabilir ve tanımlanabilir hale gelecektir. Toplum bir yandan modernlik-geleneksellik ikilemleri ile yüzleşirken, yıllarca gizlenmiş olan tarikatlar, cemaatler, inanç sistemleri çeşitlenecek ve filizlenecek, Diyanet İşleri'nin naif arzının ötesinde talepler görülecektir. Dünya ile bütünleşme, medya araçlarının çeşitlenmesi ve gündelik hayatı dönüştürmesi sonucunda top-

lumsal cinsiyete ilişkin kalıpların da sorgulandığı, cinselliğin yeniden keşfedildiği, bir yandan da kadın cinselliğinin metalaştığı bir dönem yaşanacaktır.

Etnik Çelişki: Şiddetin Egemenliği

Ulus-devletlerin çok da uzun olmayan tarihleri, çok etnik unsurdan oluşan devletlerin ayrılıkçı ve bölücü hareketlerden muaf olamayacaklarını göstermiştir. Giderek milliyetçi, totaliter bir devlet biçiminde örgütlenmesiyle birçok etnik sorun yaşanmaya başlamış; Türkiye Cumhuriyeti'nin, bir ulus-devlet olarak kurulmasından bugüne etnik farklılıklara bağlı ayrışmalar ve çelişkiler çözülememiştir.

1980 sonrası etnik, inançsal, cinsel birçok kimlik taleplerinin seslerini yükseltmeye başladığı bir dönemdir, bunlardan gündelik hayat içinde en görünür olan ise Kürt sorunudur. 1980 askeri darbesinin ardından Kemalizmin restorasyonu ve özellikle Kürtlere yönelik baskı politikaları Kürt sorununun tarafları için tek ifade biçimi olan şiddeti zorunlu kılmıştır denilebilir. Diğer taraftan göçlerle birlikte Anadolu'nun tamamına yayılan Kürt nüfusu bir arada yaşamaya ilişkin sorunların da kamusal alana taşınmasına yol açacaktır.

Gelir dağılımına ilişkin son açıklama olan 2001 DİE verileri Türkiye'nin batısında kişi başına düşen geliri ülkenin doğusundakinin üç katı olarak tespit etmektedir. Ağrı, Muş ve Bitlis gibi en yoksul kentlerde bu oran yedi kata çıkmaktadır. 1973 yılında ilan edilen kalkınmada öncelikli iller kapsamında bütün Kürt ağırlıklı iller bulunuyordu. Bölgenin kurtuluş umudu olarak gösterilen GAP yatırımı da gündemdeydi. Buna rağmen bölgedeki eşitsiz yapılarda bir iyileşme olmadı ve bölge göç vermeyi sürdürdü. Kirişçi ve Winrow (2010: 144), 80'li ve 90'lı yıllarda kamu kaynaklarının bölgeye seferber edildiğinin ancak buna özel sektör yatırımlarının eşlik etmediğinin altını çizmektedir. Bölgede ağalık sisteminin etkisinin sürmesi, yerel bir burjuvazinin ortaya çıkmamış olması, ulusal burjuvazinin

de başta güvenlik olmak üzere çeşitli sebeplerle bölgeye ilgisiz kaldığı söylenebilir.[8]

Bölgeden, ekonomik sebeplerle ya da eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçlarla, huzur ve güvenlik gerekçesiyle daha büyük kentlere ve genel olarak Batı'ya doğru göç sürdü. Buna 1987'deki Olağanüstü Hal (OHAL) Uygulaması'nın peşi sıra, çok daha travmatik bir göç türü olan zorunlu göç de eklendi. "1987'den itibaren silahlı çatışmalar, yaklaşık 3500 köy ve mezranın zorla ya da kendiliğinden boşaltılmasına yol açarak, iki milyondan fazla Kürd'ü sürgün yollarına düşürdü" (Perouse, 2009: 369). Başta Şırnak, Diyarbakır, Mardin ve Tunceli gibi iller olmak üzere Kürt nüfusun kentlere yoğun göçü sonucunda kentlerde yeni yoksulluk mekânları olarak Kürt mahalleleri oluşmaya başladı. Etnik ayrışmanın ölçeği ülke ve bölgeden kent ve mahalleye kayıyordu. Kentlerdeki üretim faaliyetlerinde ya da düşük nitelikli hizmet işlerinde formel ya da enformel olarak istihdam edilen ve kalkınmada önemli bir rol oynayan bu nüfus sadece kentsel mekândan değil, milliyetçi, dışlayıcı bir dil ile kamusal alandan ve gündelik hayattan da dışlanmıştır denilebilir.

Dünyanın en kalabalık devletsiz halkı olan Kürtler, yarısı Türkiye'de olmak üzere, büyük ölçüde Suriye, İran, Irak ve bir kısmı da Avrupa Birliği ülkelerinde yaşamaktadır. Kürt hareketinin Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de demokratik bir siyasal örgütlenme ile hak ve özgürlük çabaları sürekli sonuçsuz kalmıştır. PKK ve Türk ordusu arasındaki mücadele nedeniyle 300 binden fazla askerin bölgeye yığıldığı, 40 bine yakın insanın öldüğü, 3 binden fazla Kürt köyünün yıkıldığı, çoğu Kürt kökenli 2-3 milyon civarında insanın bu savaş nedeniyle göç

8. Bankalardaki tasarruf ve kredi kullanımlarında bölgenin ülke ortalamasının çok gerisinde olması da yoksulluk kadar devlet ve bankalarla işbirliği ile güven ilişkilerinin kurumsallaşmadığı yönünde yorumlanabilir. PKK faaliyetleri nedeniyle 1992'de kapatılan Irak sınır kapısının 1994'te açılması kısmi de olsa petrol ve gıda ticareti vasıtasıyla ekonomik canlılık getirmiştir. Ancak bölge ekonomisini asıl ayakta tutanın elektronik eşya, içki, sigara, hayvan, otomobil, silah, uyuşturucu başta olmak üzere çok yaygın bir ürün yelpazesine sahip enformel ticaret ya da kaçakçılık olduğu bilinmektedir.

etmek zorunda kaldığı, savaşın maliyetinin 100 milyar doları aştığı bilinmektedir.[9] Böylesine kitlesel bir savaşa dönüşen mücadeleyi anlamak için PKK'yı ortaya çıkaran koşulları analiz etmek gereklidir.[10]

Kürtlerin eşitsizlikler karşısındaki memnuniyetsizliği yine de 1980'lere kadar aleni bir siyasi ve askeri mücadele biçimine dönüşmemiştir. Güneydoğu'daki devlet karşıtı kitlesel gösteriler Mart 1990'da Savur yakınlarında 13 PKK'lının öldürülmesi üzerine başlamış, PKK bölgede daha büyük bir güç ve sempati kazanmış, bu tarihten sonra karşılıklı şiddet çoğalmıştır. Genel olarak PKK'nın askeri açıdan yıprandıkça diplomatik açıdan güç kazandığı da söylenebilir (Ahmad, 2010). Cumhuriyet'in ilanının ardından çeşitli şekillerde dışlanan ve bastırılan Kürt etnik kimliği özellikle 1980-1983 döneminde büyük baskı görmüş, Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi'ndeki işkence ve baskılar birçok açlık grevi ve kendini yakma eylemine yol açmış, 1980'deki sıkıyönetim uygulamasının ardından Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı iller 1987-2002 arasında OHAL bölgesi ilan edilmiş ve geçici köy koruculuğu[11] sistemi tesis edilmiştir.

9. Kirişçi & Winrow (2010), sadece Mart 1995'teki operasyonun 65 milyar dolara mal olduğunu, OHAL'in sürdürülme maliyetinin 1994 için 11,1 milyar dolar tuttuğunu, bunun 1993 rakamlarıyla GSMH'si 173 milyar dolar olan bir ülke için önemli bir miktar olduğunu belirtmektedir.

10. PKK'nın İran, Irak ve Suriye içinde örgütlenip, eğitim ve silah sağlama imkânı bulduğu bilinmektedir. Öte yandan örgütün uyuşturucu kaçakçılığına bağlı önemli bir yurtdışı gelir ve ulus ötesi desteği olduğu ileri sürülmektedir. 1980 darbesinin ardından PKK bağlantılı olduğu gerekçesiyle tutuklanan 2000 civarında Kürt cezaevlerindeki koğuş sistemi vasıtasıyla örgütlenmiştir. 1990'ların sonunda zayıflamaya başlayan örgütün 20 bin civarında silahlı üyesi bulunduğu tahmin edilmekteydi. Örgüt içinde kadınların oranı da azımsanamayacak düzeydeydi. Marcus, kızların çoğunun ilkokuldan sonrasına devam edemediği, 15 yaşından önce ve ailesinin seçtiği kişilerle evlendiği bir toplumda PKK'ya katılmanın hayatın yönetimini kendi kontrolüne almanın bir yolu olduğuna dikkat çekiyor (2010). Bugün ise Kuzey Irak kamplarında Öcalan'a bağlılığını sürdüren 3000 civarında PKK militanı bulunduğu tahmin ediliyor.

11. Çoğu zaman GKK'larının maaşlarının bu maaşlardan kendilerine pay alan ve bölgedeki uyuşturucu ticaretini yöneten aşiret reislerine verildiği ileri sürülmektedir.

Devletin güvenliği sağlamanın yanı sıra köylünün sadakatini de ölçtüğü bir politika olan uygulamada 1990'da 18.000 olan köy korucularının sayısı 1994'te 63.000'e çıkmıştır. Sadece Urfalı Bucak aşiretinin 10 bin kişilik özel ordusu olduğu, toplam korucu sayısının 100.000 kişiyi bulduğu ifade edilmektedir. Köy yakma ve boşaltmaya dayalı zorla tahliyeler 1990'lar boyunca devam etti, 1994'te doruğa ulaştı. Bu politikanın kaç kişiyi zorunlu göçe maruz bıraktığına dair bilimsel bir veri mümkün olmasa da toplamda birkaç milyon kişinin zorunlu göçle başta Diyarbakır, Adana, İstanbul, İzmir, Mersin gibi kentlerin yoksul bölgelerine göç ettiği tahmin edilmektedir.

Göç ve iskân politikaları belirli bir nüfusu yok etmeyi gerektirse de esas itibariyle bireylerin ehlileştirilmesi, disipline edilmesi ve toplumun denetlenmesine yönelik iktidar mekanizmalarıdır (Akça ve Paker, 2010). Zorunlu göçe bağlı yerinden edilme sürecinde mülksüzleşen toplum kesimleri ekonomik olarak zorlayan şartların yanı sıra köksüzlük, kaybolmuşluk hissi ve yeni bir başlangıç yapmak için ihtiyaç duyulan beşeri ya da kültürel sermayenin de yitirilmiş olması durumuyla karşı karşıya kalmakta; bu durumu aşabilmek için cemaatleşme, kabileleşme gibi taktiklerle dayanışma ilişkileri ve göç edilen yere tutunma gücü geliştirmeye çalışmaktadır (Kaya, 2009).

Bölge halkı sadece yaşarken değil, öldükten sonra bile ordu ile PKK arasında sıkışmaktaydı: Cenazelere sahip çıkmak ve tören düzenlemek, tarafını seçmek ve talepleri dile getirmek üzere kitlesel gösterilere dönüşürken, çoğunlukla daha fazla ölümle sonuçlanıyordu. Güçlü olduğu dönemde bölgede devlete paralel bir yönetim sistemi kurmuş olan PKK erzak, eşya, para, silah ve vergi toplamakla kalmıyor, gündelik hayata da müdahale ediyordu. Alacak verecek ya da toprak anlaşmazlıklarının çözümü gibi işlerde mahkemeleri ikame eden örgüt, devlet ihalelerine verilen teklifleri bile belirliyordu. PKK bölgede görev yapmak üzere gelen öğretmen, doktor gibi kamu görevlilerini de tehdit edip öldürerek etkinliğini göstermeye

çalışıyordu. Bölgeye gelecek turistler, örgütün Avrupa bürolarından edinebilecekleri bir vize ile gelmeleri konusunda ikaz ediliyordu (Marcus, 2010).

HEP, DEP, ÖZDER, HADEP, DTP adlarıyla kurulan Kürt yanlısı siyasi partilerin peş peşe kapatılması, seçilmiş Kürt kökenli milletvekillerinin hapsedilmesi, vekilliklerinin düşürülmesi, bu vekillerin "Sürgündeki Kürt Parlamentosu"[12] adıyla yurtdışında toplanması, bölgede sıkıyönetim, olağanüstü hal ve geçici güvenlik bölgesi uygulamalarının yıllardır sürmesi, Türkler ve Kürtler arasındaki gerilimi artıran faili meçhul saldırı, cinayetler ve şiddet eylemlerinin devamı[13] sorunu demokratik olarak çözülmesini istemeyen grupların varlığını düşündürmektedir. PKK gerillaları için af öngören, müzakereye dayalı bir çözüm fikrini gündeme getiren Turgut Özal'ın 1993'teki kuşkulu ölümü de bu komplo teorilerine eklenmektedir (Kazancıgil, 2010).

1988'de Halepçe'de yaşanan katliamın ardından 60.000 civarındaki Kürt mülteci Türkiye'ye kabul edilmiştir. Özal 1991'de Kuzey Irak'taki Kürt liderlerle görüşmüştür: Tarihte ilk kez bir Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Kürt liderlerini Çankaya'da kabul etmiş olması, bir tür putkırıcılık olarak yorumlanmıştır (Çandar, 2012). Nisan 1991'de, 1983'te yürürlüğe giren Kürt dilinin kamusal alanda kullanımı üzerindeki yasak kalkmıştır ancak eğitim ve yayında Kürtçe'nin kullanılması baskılar nedeniyle kısıtlı kalmış, Turgut Özal'ın 1992'de sözünü ettiği devlet televizyonunda Kürtçe yayın, epey bir gecikme ile 2009'da mümkün olabilmiştir (Çandar, 2012). Türkiye siyasi tarihinin ilk yasal Kürt yanlısı partisi olan Halkın Emekçi Partisi (HEP) 1990'da kurulmuştur. Ancak özellikle Nevruz gibi kültürel eylemlerin bile yasaklanması ve şiddetle bastırılması ılımlı Kürt milliyetçilerini de radikalleştirmiştir. Nitekim Nevruz'u tanı-

12. Marcus, 65 üye ile Lahey'de kurulan parlamentonun diplomatik alanda tüm eksiklerine rağmen, en başarılı Kürt girişimi olduğunu belirtmektedir (2010).
13. Kirişçi & Winrow (2010), faili meçhul cinayetlerin sayısı 1990'da 11 iken, 1991'de 31, 1992'de 362, 1993'te 467, 1994'te 400 ve 1995'te 92 olarak bildirildiğini hatırlatmaktadır.

mayan devletin 1996'dan itibaren resmi bayram haline getirmesi de bir kontrol politikası olarak değerlendirilmiştir.

1980'lerden itibaren açık şiddet yoluyla çözülmeye çalışılan Kürt sorunu on binlerce insanın hayatına mal olurken, şiddet kültürü de toplumun ve gündelik hayatın doğal bir parçası haline gelmiştir. Bu dönemde kentler ve mahalleleri tanımlayan en önemli kimlik öğesi etnik köken olmaya başlamıştır. Kürt mahallesi, Kürt kenti gibi ayrıştırılabilen haritalara bağlı yerel yönetim politikaları, belediye hizmetleri ve gündelik pratikler oluşmuştur. Zor koşullarda askerlik deneyimleri, can kayıpları, askerlik sonrası psikolojik sorunlar ülkenin dört köşesinde hemen her sokakta rastlanan yoğunlukta bir travmaya dönüşüp, gündelik hayatı yeniden üretmiştir.

Seküler Çelişki: Modernlik-Geleneksellik Gerilimi

1980 sonrasında dışa açılan ve dünya ile bütünleşmeye çalışan Türkiye'de modernlik ve çağdaşlık yeni kodlar üzerinden tartışılıp medya aracılığıyla toplumun geniş kesimlerine nüfuz ederken, kitleler için yeni modernlik-geleneksellik gerilimlerine yol açacaktır. Bu yeni modernlik ve "çağ atlama" anlayışı neoliberal bir ekonomi anlayışının da etkisiyle özellikle ahlaki normları; bununla birlikte inanç formlarını ve gündelik hayatın deneyimlenmesini de ciddi biçimde etkileyecektir. Devletin Diyanet aracılığıyla düzenleyip tektipleştirmeye çalıştığı, siyasetin dışladığı farklı inanç formları bu yeni modernlik ve neoliberal mantıkla kendine özgü biçimlerde ilişkilenecek, direnecek, bütünleşecek ve yeni melezlikler üretecektir. Bu modern ve neoliberal dönemde farklı inanç kimlikleri de önemli aktörler olarak ortaya çıkacaktır.

Dünyevi olmayan, sufi bir İslam'ın kapitalizmle bütünleşirken sorun yaşaması kaçınılmazdır. Bunun için radikal bir dönüşüm ve bu dönüşümü meşru kılacak nedenler gerekir. Hıristiyan Batı'ya karşı güçlenme, zenginleşme, anti-emperyalist kalkınma gibi damarlardan beslenen bu ideoloji, bir tür Protestan İslami ahlak üretecektir. Bu kalkınmacı ideolojiyi anla-

mak için Türkiye'de yaşanan İslam'ı ve onu neoliberalleşmeye yönelten koşulları hatırlamak gerekmektedir.[14]

Osmanlı'nın yenilgiyle sonuçlanan savaşları ve toprak kayıplarının ardından Batı Avrupa kapitalizminin gücü fark edilince, geri kalmışlığın muhasebesinde İslam da elbette konu edilmiştir. Bu süreçte İslam'ın aslında ilerlemeye mani olmadığı, kabahatin İslam'da değil, konjonktürel olarak Müslümanlarda olduğu, Müslümanların haçlı zihniyeti ve gavur çizmesi altında ezilmesine karşı düşmanın silahlarıyla donanma gerekliliği, Batı'daki iyi, güzel ve doğru olanın müminin yitik malı olup, onun aslen kendisinin olduğu, Batı'nın ekonomik kalkınmışlığı ve teknolojik üstünlüğü ile Hıristiyan kültürü arasında bir bağ bulunmadığı, hatta Batı'yı üstün kılan felsefi ve bilimsel mirasın aslen İslam kökenli olduğu türü bir değerlendirme geniş kabul görmüştür. Bu aslında İslam'ın, Hıristiyan ilerlemeci tarih görüşünü benimsediğinin ilanıdır (Bulaç, 2005).

Necip Fazıl'ın "aklımızı Batı'dan devşirirken, ruhumuzu Doğu'da tutmamız" uyarısı bir yandan Batı üstünlüğünü kabul eden, öte yandan Batı'dan korkan, ona düşmanlık besleyen, milliyetçi, muhafazakâr, anti-emperyalist, kalkınmacı, İslamcı birçok ideolojiye besin olan genel bir hissiyatın dile gelmesidir. Batı karşıtlığı, Türkiye'de milliyetçi-muhafazakâr ve İslamcı siyasal düşüncenin kurucu ve kalıcı motiflerinden biri olup kimi zaman oryantalizme gecikmiş bir misilleme olarak oksidentalizm/müstağriplik şeklinde de ortaya çıkabilir (Bora, 2009).

14. Çobanoğlu İslami gelişmeleri Weberci açıklamalar ile değerlendirmeye şüpheci yaklaşıp "Şu ana kadar İslam ve onun ahlak öğretisi, Protestan ahlakı üzerinden Hıristiyanlıkta olduğu gibi, en azından bir İslami kapitalizmi yaratacak oranda büyük bir etki ortaya koyamamıştır" (2012: 427) dese de örneğin Gülen'in temsil ettiği yeni muhafazakârlığın dünyevi meselelerle sıkı ilişkisini, İslam'daki iman ve amel kavramıyla açıklar: "İslam düşüncesine göre, iman ile onun doğrudan belirlediği ameller arasında sıkı bir bağlantı vardır. Çünkü iman etmek amel etmeyi gerektirir, amellere değer kazandıran imandır ve iman olmayınca amellerin Allah nazarında değeri yoktur. Yani iman kalbi bir durumdur ama amel gözle görülebilir davranış ve işleri kapsar" (2012: 94). Yani İslam'ın çileci yorumları dışında genel olarak total bir tasarım ve ideolojiyken, bu anlamda dünyevi özelliklerinin de yoğun olduğu söylenmelidir.

İslamcı Neoliberalizmi Hazırlayan Tarihsel Koşullar

1960'lardan itibaren etkili olmaya başlayan Milli Görüş Hareketi, Türkiye'deki devlet ve burjuvazi arasındaki sembiyotik ilişkiyi ve bu ilişkinin garantörü olan Kemalist söylemi afişe ediyor, bu yapıyı Batı'nın işbirlikçisi olarak yorumluyor, az sayıda büyük ölçekli İstanbul sermayesi ve temsilci kurumu TÜSİAD'a karşı, küçük ve orta ölçekli Anadolu sermayesi ile Türkiyeli göçmenlerin ekonomik birikimlerini mobilize eden çeşitli örgütlenmeler aracılığıyla MUSİAD'ı 1990 yılında Türkiye ekonomisi sahnesine çıkarıyordu. Aslında denilebilir ki MÜSİAD ilginç bir şekilde devletin ayrımcı ve korumacı müdahalelerine karşı düzenlenmemiş, daha liberal bir kamu politikasını talep etmektedir (Yılmaz, 2005). Fethullah Gülen cemaatine yakın sermaye gruplarının ise İŞHAD, HÜRSİAD, 2003 yılına gelindiğinde de TUSKON adı altında örgütlendiği, buna ASKON, KASTOB gibi diğer örgütlenmelerin eklendiği, bu tür örgütlülüklere giren şirket sayısının giderek çoğaldığı, İslamcı ekonominin biriktirdiği sermaye miktarının arttığı, giderek ekonomi alanındaki bu örgütlülük gücü ve başarının toplumsal, siyasal, kültürel alanlardaki talepler ve varoluş için güvence oluşturduğu görülecektir.

Osmanlı döneminden itibaren geri kalmış/bıraktırılmış Anadolu'nun kalkınmasına yönelik yatırımlar ve denge metropolleri yaratma politikaları Cumhuriyet döneminde de benimsenmediğinden, burjuvazinin de birkaç büyük kentte toplanmış olması şaşırtıcı değildir. Ancak Özal döneminin neoliberal politikaları ile gelişip serpilme imkânı bulan, "yeşil sermaye", "İslamcı sermaye", "tarikat sermayesi", "Anadolu kaplanları" gibi isimlerle tanımlanmaya çalışılan bu yeni girişimci grup, her ne kadar İslam'da faiz benzeri birçok uygulama varsa da adı ve imajı itibariyle faizsiz özel finans kurumlarının da oluşturulmasıyla gönül rahatlığıyla kapitalist sistemle bütünleşir. Memleket ve millet için çalışmak dini bir vazife olarak kodlandığında, bu süreçte birikim yapmak da meşrulaşmaktadır. Bu girişimciler geleneksel kültürel değerleri ve ilişkileri

dayanışma adı altında birleştirip ucuz işgücü havuzlarında çoğaltıp holdingleşirken, bankaları kullanmayan dindar kesimlerin birikimleri de çeşitli fonlar, kooperatif, cemaat şirketleri aracılığıyla ekonomik çevrimiçine dahil oluyordu.

Anadolu'da yükselen bu yeni girişimci grubun, mevcut burjuvazinin tam karşısında ve yeni bir grup olduğunu ileri sürmek pek de haklı değildir: Şüphesiz İstanbul sermayesi için uzun süredir ara mamul sağlama, bayilik vb ilişkiler içindedir. Sermaye birikimi, tanınma ve meşruiyet açısından henüz TÜSİAD etkisine ulaşamamıştır. Ancak bu tarihsel geri kalmışlığı klientelist, korporatist bir dayanışma ilişkisiyle, emek karşıtı birikim politikalarıyla bertaraf etmeye çalışırlarken bir taraftan da ülkede iç pazar bütünleşmesinin tamamlanmış olmasının nimetlerini, İstanbul ile ilişkileri yoğunlaştırarak ve İstanbul üzerinden küresel ilişkiler kurarak kullanmaktadır. Cemaat örgütlenmeleri yerel yönetimlerce sağlanan kolaylıklar, arsa bulma, altyapı, vergi kolaylıkları, teşvikler vb yanı sıra, güven ilişkileri sayesinde belirsizlik, risk gibi maliyetlerden muaf olup ucuz emek kullanmakta, mevcut ağ ve ilişkileri aracılığıyla pazara doğrudan erişme ve hazır müşteri bulma gibi avantajlarla bir tür yarı kapalı İslami ekonomi oluşturmaktadır (Doğan, 2010).

Milli Görüş Hareketi kalkınmacı söylemi ile milliyetçi, muhafazakâr, liberal, anti-emperyalist vb birçok ideoloji ile çelişkisiz biçimde, gereğinde eklemlenerek varlığını sürdürüp parlamentoda da düşük oranda olmasına rağmen temsil edilme imkânı bulurken hem tanındı ve meşrulaştı hem de kadrolaştı ve toplumun geniş kesimlerine yaygınlaştı. 12 Eylül'ün ardından dindarlığın solculuğa karşı bir panzehir olarak sunulmasıyla da hareket alanı genişledi. Cemaat örgütlenmeleri bir yandan girişimci yönlerini geliştirirken, diğer yandan dayanışma ve hayır işleriyle beşeri sermaye yatırımları yaparak[15] örgütlendi. Yükselen bu yeni burjuvazi ve orta sınıfın

15. Bu hayır işleriyle beşeri sermaye yatırımı yapmanın bir ekonomik rasyonalitesinin bulunduğunun, zamanla cemaat mensuplarının ilgi ve teveccühünün bu

muhafazakâr taleplerine uygun ihtiyaçları, yaşam pratikleri, moda anlayışı ve tüketim kültürü yeni bir pazar oluştururken, dindar Müslümanlığın normalleşme ve meşrulaşma süreci de gerçekleşiyordu. Bu yeni toplumsallığın ve yaşam biçiminin üretilmesinde, yaygınlaştırılmasında ve pekiştirilmesinde orta sınıf dindar kesimin rolü büyüktür (Saktanber, 2005).

Örneğin Refah Partisi'nin 1984'te Van ve Urfa, 1989 yerel seçimlerinde Konya, Şanlıurfa, Sivas, Van ve Kahramanmaraş il merkezlerini kazanmasının ardından Türkiye gündemi laiklik ve irticaya kitlense de RP'nin yerel yönetimlerde sergilediği rasyonel, gelişmeci ve özenli politikalar, güçlü bir halkla ilişkiler ve reklam kampanyasıyla da "dürüst ve çalışkan" etiketiyle desteklenince önyargılı Kemalist çevreleri bile etkilemeyi başardı. 1994 yerel ve 1995 genel seçimlerinde RP'nin başarısı sürdü ve medya seçimi öteki Türkler/siyah Türkler kazandı olarak duyurdu.

Bu arada devlet geleneği ve deneyimi olmayan bu yeni kadrolar da iktidar olmanın imkânlarını keşfetmekte ve bu imkânlara erişebilir olmak için merkeze kaymanın gerekliliğini ve Kemalistleri ürkütmemek gerektiğini hissetmekteydi. MGH'nin kurucusu ve karizmatik lideri Erbakan Demokrat Parti ruhuna sahip çıkıp, erimekte olan ANAP'ın yerine merkez sağın lider partisi olmayı açıkça dile getirecektir. Ancak Türkiye'de ilk defa 28 Haziran 1996'da siyasal felsefesi ve şahsi kimliği açıkça İslam'a dayalı bu lider başbakan olduğunda, Kemalist refleks harekete geçecek ve nihayet postmodern ya da yumuşak darbe adıyla bilinen, demokrasiye balans ayarı olarak savunulan 28 Şubat 1997 askeri müdahalesi devreye girecek, Türkiye'yi daha da militarize edecektir (Bayramoğlu, 2007). 28 Şubat 1997'deki darbe ve ardından beş yıl boyunca yaşanan gelişmeler AKP'yi yaratan koşulların hazırlandığı dönem olarak okunabilir.[16]

---

hayırseverlere yönelerek bir iç dayanışma ve ekonomik değer oluşturduğunun altını çizmek gerekir.

16. Demokratikleşme yolunda önemli mesafeler almış Türkiye'nin yeniden bir askeri darbe yaşaması önemli bir moral bozukluğu ve güven bunalımı doğur-

Türkiye'de tıpkı Kürt kimlik talepleri gibi İslamcı hareketlerin de siyasal program üretmesine ve siyasete demokratik katılımına izin verilmemiştir. Bu nedenle İslam milliyetçilik, muhafazakârlık, sağcılık, solculuk, liberalizm, sosyalizm, Doğuculuk, Batıcılık, anti-emperyalizm, feminizm, Kemalizm gibi mevcut ideolojik ve siyasal söylemlerle eklemlenmiş ya da politik alanın dışında kalmayı tercih ederek tarikat sitemi içinde varlığını sürdürmüştür. Modernlik ve neoliberal ekonomi eksenli bu yeni kültürel formların izini sürmek için de Alevi[17] ve Sünni tarikatlara bakmak gerekmektedir.

Alevilik gündelik hayatta açıkça sergilenebilen, eşit muamele gören bir kimlik değildir. "Türk milliyetçiliğinin pozitivist kuşatmasına karşı Alevilerin mukabelesi, inançlarını, bir daha kolay kolay çıkaramayacakları milli bir zırh ile korumaya çalışmak olmuştur" (Küçük, 2009). Kırsal kesimden gelen ve genellikle yoksul olan Alevilerin kentleşmeyle birlikte çeşitli memuriyetlerde görev aldıkları görülmüştür ancak milli gelirin paylaşımında olduğu gibi siyasi temsiliyet açısından da dezavantajlı durumdadırlar.[18] Kentleşme ve göç süreçleri sonra-

muştur. 1996 sonundaki Susurluk kazası devlet, mafya, siyaset üçgeni önemli bir yozlaşma ve buna bağlı güvensizlik yaratmışken, 2000 yılındaki "Hayata Dönüş" adı verilen operasyon ile yapılan katliam devlete güven duygusu ve kamu vicdanını derinden etkilemiştir. Kombassan, Yimpaş, İttifak, Jet vb İslami Holdinglerin önce Genelkurmay'ın kara listesine girip, ardından SPK aracılığıyla formelleştirilme ve güvensizleştirilme yoluyla çökertilmesi bir başka güven bunalımıdır. Türkiye ekonomisine ciddi anlamda zarar veren 1999'da büyük Marmara depremiyle ve Başbakan Ecevit ile Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasındaki tartışma nedeniyle yaşanan siyasal skandal sonrası yaklaşık 2 milyon kişinin işsiz kalmasıyla sonuçlanan 2001'deki ekonomik krizle ülkede umutsuz bir tablo büsbütün artmıştır.

17. Türkiye'de aralarında etnik, bölgesel ve sınıfsal farklılıklar bulunan 8-9 milyon Türk, 2-3 milyon Kürt, 1 milyon civarında Zaza olmak üzere 10-12 milyon civarında Alevi bulunduğu söylenebilir (Yavuz, 2008). Bugün Türkiye'deki Aleviliği temsil eden ve vakıf biçimde örgütlü 4 ana akımdan söz edilmektedir: Cem Vakfı, Hacı Bektaşı Veli Vakfı, Pir Sultan Abdal Vakfı ve Ehl-i Beyt Vakfı.

18. Alevilik sol siyaset ile ilişkilendirildiğinden devlet tarafından genellikle sakıncalı olarak görülüp, merkezileşmesi önlenmiştir. Alevilik bir kültürel temsil olarak kısmi bir kabul görse ve örneğin alevi müzikleri devlet radyolarında yer bulsa da bir din ve mezhep olarak kabul görmediğinden Cemevleri de bir ibadethaneden ziyade kültür merkezi ya da folklor derneği statüsüyle varlık sür-

sında Anadolu'da birçok kente dağılan, Tunceli dışında hiçbir kentte çoğunlukta olmayan Alevi nüfusun kültürel, siyasal ve dinsel kimlik talepleri 1980 sonrası artmakla birlikte, kökleri ve gelenekleriyle "dedeler" aracılığıyla kurduğu bağ da zayıflamaktadır (Massicard, 2009). Buna rağmen Alevilik modernlik-geleneksellik geriliminde, Sünniliğe oranla daha az sorun yaşamaktadır denilebilir.

Aleviler gibi Sünni Müslümanların da türdeş olmadığı görülmektedir. Tarikatlar şeklinde örgütlenmiş olan çeşitli tasavvufi ve sufi akımlar yaygın şekilde varlığını sürdürmektedir. Bunlardan Mevlevilik, Nakşibendilik,[19] Nurculuk, Süleymancılık ve Fethullahçılık en çok bilinenleridir. Bu hareketler örgütlü siyaset içinde DP saflarında yer almış, MSP'nin oluşumuyla bağımsız bir güç olarak doğmuş ancak siyasal İslam yükselene kadar büyük bölümü DYP ve ANAP içinde yer tutmuştur. Bu süreçte CHP'ye karşı siyasi tabanını genişletme stratejisi güden DP politikalarının rolü de büyüktür (Yavuz, 2008).

Cumhuriyet'in modernleşme stratejisi ve kültür devrimi hamlesine karşı ortaya çıkan dini hareketlerden en köklü ve en politik[20] olanı Nakşibendiliktir. Nakşibendiler 1980 sonrası

dürmektedir. Alevilerin siyasi temsili de oldukça sorunludur. Siyasi partiler kanunu dinsel cemaatlere dayalı partilere izin vermemesi nedeniyle meşruiyet kazanamayan ve ciddi bir oy oranına ulaşamayan Alevi partileri girişimlerinin ardından, Alevi oyları seçim yarışında önemli bir pazar alanına dönüşmüştür.

19. Diyanet İşleri Başkanlığı içinde ve camilerde örgütlenmiş olan Nakşibendi Hareketi'nin beş önemli kolundan söz edilmektedir: Ekonomik olarak en güçlü olan İskenderpaşa cemaati, politik olarak en güçlü konumdaki Erenköy cemaati, daha kentli muhafazakâr kesimi temsil eden Süleymancılar ve kırsal muhafazakâr tabanlı İsmail Ağa ve Menzil cemaatleri. Bunlardan Süleymancılar dört milyon civarında mürit sayısıyla büyük bir örgüt olup, öğrenci yurdu ve özellikle Almanya'daki cami ağlarıyla ünlüdür. İslami siyasi hareketlerin büyük ölçüde kentli hareketler olduğu, tıpkı sol hareketler gibi gecekondu mahallelerinde filizlendiği, 1973 yılından itibaren birçok gecekondu mahallesinin sosyal donatılardan önce, imece usulü ve yardımlarla kendi camilerini inşa ettikleri, bu şekilde devletin sempati ve desteğini kazandığı söylenebilir.

20. Yavuz (2008), 1920'lerde İstanbul'daki 658 sufi tekkesinin 305'inin Nakşibendilere ait olduğunu yazar. Tanzimat ıslahatının Batılılaşma politikalarına da şiddetle karşı çıkmış olan hareket, Kurtuluş Savaşı'nı desteklemişse de Cumhu-

dönemde, özellikle Özal iktidarında TÜSİAD'a karşı küçük ve orta üreticilerin desteklendiği ortamda MÜSİAD aracılığıyla 41 ilde örgütlenmiş, ekonomik ve politik olarak güçlenmiş, yine 1980 sonrası sayıları giderek artan dernek ve vakıflar aracılığıyla varlığını sürdürüp medya teknolojileri, basın ve yayın aracılığıyla daha geniş kesimlere ulaşabilmeyi bilmiştir.[21] Milli Görüş adı altında siyasi bir kimlik kazanan hareket özellikle Avrupa'daki Türkler arasında yaygınlık kazandı, Türkiye'de de Milli Gençlik Vakfı adıyla örgütlendikten sonra Refah Partisi'ne uzanan çizgiyi oluşturmuştur. Hareketin seçmen kitleleriyle birebir görüşerek örgütlenmesi, geniş bir kadın teşkilatı kurması, eğitim, sağlık gibi hizmetlerin yanı sıra cenaze, düğün gibi toplumsal bağları güçlendiren törenleri ihmal etmemesi, gecekondu sahibi olmaya çalışan göçmenlerle yakından ilgilenmesi, bugüne kadar elit siyasetten dışlanmış kesimlere de hitap etmesiyle geniş tabanlı bir halk kitlesine yayılmasının sebeplerinden olmuştur.

Türkiye'deki İslami tarikatlardan önemli bir yere sahip olanı da Nur Hareketi'dir. Nakşibendilik hareketinin bir uzantısı sayılabilecek Nurculuk ise daha içedönük ve manevi bir hareket[22] olarak kurulmuştur. Etnik, bölgesel, sınıfsal açıdan ayrışmış 10'dan fazla cemaati bulunan Nur hareketlerinden en bi-

riyet döneminde laiklik karşıtı ve daha çatışmacı bir çizgiyi seçip, Şeyh Said ve Menemen gibi birçok ayaklanma ile varlığını hissettirmiş, devletle kurduğu ilişkilerde çatışma, içe çekilme ve anlaşma taktiklerini benimsemiştir.

21. Örneğin 1994'e gelindiğinde Türkiye'deki 525 özel radyo ve televizyon istasyonundan 19 televizyon ve 45 radyo istasyonu, 1997'de 376 özel liseden 120'si (yaklaşık 300 bin öğrencisi bulunan) İslamcı vakıf derneklere aittir ve Refah Partisi'nin seçim kitapçığında son 15 yılda eğitim alanında örgütlenerek yeni ve ahlaklı bir nesil yetiştirilmiş olmasıyla övünülmektedir (Yavuz, 2008).

22. Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazılı kültürü sınırlandırmış olsa da, Nur Hareketi, şifahi (sözel) İslam'dan, yazılı İslam'a geçişi temsil eden, sohbetin yerine dersi yerleştiren, metin merkezli bir hareket olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan Türkiye'de Kuran ve hadisin tek bir okumasını ortaya koyacak bir dinsel otorite yokken, Nursi'nin eserlerinin yasaklı olması, elle yazılarak çoğaltılması, Nur Postacıları aracılığıyla gizli olarak dağıtılması, Nursi'nin çeviri ya da ezberlemeyi değil, okumayı ve yorumlamayı vurgulamış olması Nurculara örgütlenme, İslam'ın anlamını yeniden üretme ve gündelik hayatla ilişkilendirme fırsatı sunmuştur (Yavuz, 2008).

linen ve büyük olanı Fethullah Gülen Cemaati olarak bilinen, çekirdeğinde Gülen'in en yakın dost ve öğrencileri bulunan, Türklüğü ve İslam'ı birbirinden ayırmadan benimseyen, Kürtlüğü dışlamayan, Kemalizm'i ve devleti açıktan eleştirmeyen, piyasayı, eğitimi ve bilgiyi fırsat alanı olarak kullanıp Türk toplumunu iyileştirmeyi misyon edinen, bunun için yurtiçi ve yurtdışında medya, dershaneler, okullar, üniversiteler ve buna bağlı bir istihdam politikası aracılığıyla örgütlenen Yeni Nur hareketidir. Yeni Nur cemaatinin alternatif devlet örgütlenmesine dair erken sayılabilecek bir teşhisi Kozanoğlu'nda bulmak mümkündür:

> İslami hareketin laik kesimden bile onay hatta takdir gören bir yüzü daha var ki, işte o yüzdeki hesaplar anlık değil uzun vadeli. Ve bu yüz, finans şirketleriyle, özel eğitim kurumlarıyla, örtülü kadrolaşma politikasıyla, medya kuruluşlarıyla, medyatik tavırlarıyla geleceğin iktidarına hazırlanıyor. Eğer bu gerçekleşirse asıl tehlike, dozu şimdiden kestirilemeyecek baskı, zorlama olasılıkları değil, mevcut düzenin daha bir muhafazakârlaşmış haliyle yeniden üretimi... Çünkü bu kesimin ufkunda da İslam var ama paranın iktidarına, keskin sınıfsal hiyerarşiye, muhafız devlet anlayışına dayanan, sonuçta yoksul ve yoksun İslamcıları da ezecek bir İslam... (Kozanoğlu, 1997: 17).

Aradan geçen sürede kimilerinin aşağılayıp küçümsediği, kimilerinin fazlasıyla büyütüp endişelendiği, kimilerinin ise desteklediği Gülen hareketi, bugün devletin içinde alternatif, paralel bir iktidar olarak ifade edilmektedir. Gülen ve diğer Nurcu hareketler Nakşibendilerden farklı olarak merkez sağ siyaset içinde yer almış, 1980 darbesine ve 1982 Anayasası'na şükranlarını sunmuş, devleti eleştirmek yerine devlet içinde örgütlenme stratejisini seçmiş, müritlerini dini pratiklerin yanı sıra okullar, hastaneler, medya şirketleri kurmaya teşvik etmiştir. Böylelikle kentlerde ve gündelik hayatta pek çok kurum ve pratik aracılığıyla görünürlük giderek meşruiyet kazanmıştır.

Gülen hareketi, Fethullah Gülen'in bir liderden ziyade ilham kaynağı olduğu, mevcut neslin çoktan kaybedilmiş olduğu düşüncesiyle, "ışık süvarileri" "hakikat erleri", "irfan ordusu", "ufuk insanları", "edep yolunun yolcuları", "gönül erleri", "ümit nesilleri", "altın nesil" vb isimlerle nitelediği bir nesil tahayyülüne sahip; okullar, dershaneler, medya kuruluşları, meslek örgütleri, yardım kuruluşları, finans şirketlerine sahip olarak çalışan; toplu namaz, dini sohbetler vb sosyal etkinliklerin düzenlendiği Işık evleri yoluyla özellikle taşrada örgütlenen; din, hikmet ve silahı milletin devamı için gereken üç unsur olarak tanımlayan, her şekil ve koşulda devleti destekleyen açıklamalarda bulunan; toplumdaki ahlaki boşluğu değerlendirmek isteyen; teknoloji, bilim, neoliberalizm, küreselleşme gibi kavramlarla barışık bir yeni İslami ahlak girişimi, bir yeni muhafazakârlık biçimi olarak okunabilir (Çobanoğlu, 2012).

> 1980'lerde cemaat üyelerine, hâkim, savcı, polis, vali olmalarını öğütleyen Gülen, devlet bürokrasisindeki değişimi inançsızların yerlerini inançlılara bırakması şeklinde tasarlar. Bürokrasisi inançlılardan oluşan devletin Gülen tahayyülündeki resmi, adalet, sevgi ve hoşgörü ile toplumu yöneten; fakat otoritesini de asla elden bırakmaması gereken bir biçimde tasvir edilir... Devlet, en temel nitelik olarak bir köşede dururken, onun seküler yanlarının eleştirisi de giderek meşrulaşır (Çobanoğlu, 2012: 411).

Çobanoğlu söyleminde hoşgörünün geniş bir yer tuttuğu Gülen hareketiyle ilgili asıl kaygının homojen toplum tasarımı olduğuna dikkat çeker:

> Gülen, toplumu devlet çatısı altında örgütlenmiş homojen bir kitle biçiminde algılamaktadır. Gülen'in sınıfsız, zümresiz ve inanç temelinde kaynaşmış bu kitlesi, meşru görmese bile farklılıkları kabul eden bir söyleme de sahiptir. Gülen hoşgörüsünde bu farklılıklara katlanma hali gücünü, onların zaman içinde zaten ortadan kalkacak olmasından devşirir. Böylece Gülen'in inançlı toplumu, içinde inançsızlara, anarşistlere vb yer olmayan tamamıyla homojen bir toplum tasarımının ürünüdür (2012: 436).

Cemaatin önündeki zorluklardan birisi "İsrafın ihtiyaca dönüştüğü yeni bir tüketim ahlakında" "tüketim ve eşitsizlik sorununun nasıl ahlakileştirilip, meşrulaştırılacağı meselesi" olarak görünmektedir. Ancak daha büyük bir sorun iktidar bloğu içindeki konumunu korumasına ilişkindir. 2014 yılında Cemaat-AKP ilişkilerinde yaşanan sorunlar, tarihsel blok içinde çatlaklara yol açmış durumdadır.

Özellikle 2000'li yıllarla birlikte "mahalle baskısı" kavramıyla gündeme gelen bu tarikat etkinlikleri politikadan ekonomiye kadar geniş bir yelpazede gündelik hayatın yeniden üretiminde önemli rol oynamaya başlamıştır. Çoğu kez, korumacı bir anlayışın ötesinde tahakküm kurucu ve baskıcı işlev gördükleri de söylenebilir.

1980 sonrası dönemde kentler ve mahallelerde etnik kimliğin yanı sıra ayrıştırılabilir inanç kimlikleri de gözlenecektir. Dindar muhafazakâr kimlikli mahalleler kadar hemşeri dayanışması temelinde oluşmuş Alevi yoğunluklu mahalleler görülecektir. Yaşam biçimi ve sınıfsal konumun iç içe geçtiği, Kemalist beyaz Türklerin yoğunlaştığı mahalleler ile birlikte karma orta sınıf mahalleleri de ayrıştırılabilecektir. Bu mahallelerde erkeklik ve kadınlık halleri ile toplumsal cinsiyet kimlikleri de farklı şekillerde deneyimlenecektir.

Toplumsal Cinsiyet Çelişkisi: Cinselliğin Yeniden Keşfi

1980 sonrası dünya ile daha çok bütünleşen ve özellikle genişleyen medya aracılığıyla olan biteni daha yakından izleyen Türkiye toplumunda cinsel tercihler, eğilimler, cinsel roller ve ahlak anlayışı da yeni boyutlar kazandı. Devletin cinsiyetsiz kadın ve eril erkek prototipi ve bunların rol kimlikleri topluma yetmez olunca, cinsellik adeta yeniden keşfedildi, cinsel kimlikler meşrulaştı ve kamusal alanın cinsiyeti de kabuk değiştirdi.

Bu dönemde sayıları artan görsel ve yazılı medya aracılığıyla kadın çıplaklığı, cinsler arası ilişkiler ve bu ilişkilerdeki davranış kalıpları yaygın bir dolaşıma girdi, yaşam tarzları de-

ğişmeye başladı. Neoliberalizme bağlı yeni iş yaşamı ve kodlarının etkisiyle eğitimli kadınların sayısının artması, iş hayatında ve kamusal alanda kadınların sayısının çoğalması ve kadınların da üst düzey konumlara gelmesi ile kendi ekonomik tercihlerini belirleyebilen figürler olarak toplumsal yaşama katılması bu döneme özgü bir gelişme sayılabilir.

Bu etkilerin sonucunda kadın ve erkeğin kamusal alanda eşit ve çift olarak görüldüğü durumlar arttı; kadın ve erkeğin beraber kullandığı restoran, kafeterya, bar gibi mekânlar çoğaldı; bu mekânların kullanıcıları arasında kadınların sayısı artmaya başladı. Başta büyük kentlerin merkezleri olmak üzere, ailelerin, çiftlerin hizmetine sunulmuş tüketim mekânları çeşitlendi. Flört eden çiftlerin rahatça gidip vakit geçirebilecekleri mekânlar ortaya çıkmaya başladı.

Sokaklardaki çiftlerin, evli olmadığı belli olan çiftler de dahil olmak üzere, el ele tutuşmak, sarılmak, öpüşmek gibi mazbut Türk devlet cinselliğini zorlayan davranışları yer yer ve kısmi kabul görmeye başladı. 1950-1980 döneminin görece özgür politik atmosferinin ardından askeri darbe sonrası siyasi özgürlükler kısıtlanırken cinsel özgürlükler alanı bir tür ikame alanı oldu. Türkiye kültürel ikliminin dış etkilere açık hale gelmesiyle kadın-erkek rolleri, çiftler arası ilişkiler ve ahlak anlayışında da önemli değişimler meydana geldi. Feminizmin etkisiyle geleneksel kadın-erkek rollerinin sorgulanması, kadının bekâretinin önemsizleşmesi en azından bir kısım kentli kitlede görülmeye başlandı.

Öte yandan yaşanan bir cinsel devrim değildi. Daha ziyade cinselliğin yok sayılmadığı ama genellikle çok yanlış anlaşıldığı yeni bir anlayış gelişti. Bu dönemde kadın bedeni ve çıplaklığı bu medya aracılığıyla metalaştırıldı, cinsellik yeni bir fetih alanı olarak inşa edildi, seks filmleri, dergileri ve anlatıları aracılığıyla sakat bir cinsellik hattı kuruldu ve ahlaki normlar değişmeye başladı. Zeki Müren ve Bülent Ersoy gibi sıra dışı cinsel kimliklerin medyada görünürlüğü ve aşama aşama meşrulaşması söz konusu oldu.

Kuşkusuz 12 Eylül sonrası politik atmosferinde özellikle sol düşünceye karşı bir panzehir olarak öne çıkarılmış muhafazakâr ve İslamcı akımların birçoğu açısından bu yeni cinsellik anlayışı kesin bir ahlaksızlık ve değer yitimi olarak görüldü, bu eğilimleri bastırmak için biyopolitikanın alanına sıkça girildi, iknanın yanı sıra baskı araçları da kullanıldı. Neoliberalizmin etkisiyle birçok kişinin yoksullaşması, aniden zenginleşmesi gibi durumların ardından rüşvet, hile, köşe dönme gibi değerler dolaşıma girerken, toplumsal ahlak da yine kadın bedeni üzerinden tartışılmaya başlandı. Türban, örtünme, çalışma, kamusal alanda serbestçe yer alma gibi konular ahlakın ölçüsü haline geldi ve toplumda derin yarılmalara yol açtı.

Kadın bedeni bir yandan geleneksel ahlak algılayışı, diğer taraftan neoliberal metalaştırma anlayışı tarafından kıskaca alınmış olsa da bu dönemin genel olarak bir özgürleşme dönemi olduğu; ancak kadınlık deneyiminin yaşandığı yerin kır ya da kent, Doğu ya da Batı, varsıl ya da yoksul, modern ya da geleneksel olmasına göre şekillenen bir anlam kazandığı söylenebilir.

MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİMİ VE DAĞITIMI: İMAR HAKLARI

Çalışma boyunca Türkiye'nin kentleşmesi incelenirken sürekli olarak dört büyük hegemonik dönemden söz edildi ve özellikle son iki dönemin kent rantlarının yağmalanması açısından çok daha acımasız bir sürece karşılık geldiği ileri sürüldü. İmar afları, bu hegemonik dönemlerin ikinci ve üçüncüsü içinde yer almaktadır. İlk hegemonik dönem içinde imar affına karşılık gelen bir uygulama yoktur ancak bir yeniden dağıtım uygulaması olarak köylünün topraklandırılması çabalarından söz edilebilir. 1948-1988 arasındaki 40 yıl boyunca çıkarılan 14 imar affı yasasının kendi içinde bir dönemlemesi yapıldığında 1980 sonrası dönemin radikalliğine bir koşutluk okunabilmektedir. 2000 sonrasında, 4. hegemonik dönemin

mantığına uygun biçimde resmi adı af olmayan işgallerin meşrulaştırıldığı uygulamalardan söz edilecektir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından başlayan, kentlerde göç olgusuyla gündeme gelen gecekondulara ilişkin ilk yasal düzenlemenin çıkarıldığı 1948 yılından 1960'lara kadar gecekondu tek katlı, dayanıksız malzemeden ve gecekondu sahibinin emeğiyle yapılmış bir yapı niteliğindedir ve gecekondu nüfusu geçici marjinal işler ve düşük ücretli düzenli işler yapmaktadır. Bu dönemdeki yasal düzenlemeler, konut üretme çaresizliğiyle arsa tahsis ederek baş etmek, var olan gecekonduları meşrulaştırmak ve yasallaştırmak ile gecekondu yapımını yasaklamak çerçevesindedir. Bu dönem boyunca gecekondular dağınık barakalaşma sürecinden mahalleleşme ve kent sürecine girmiş, gecekondu nüfusu marjinal işlerden enformel işlere doğru evrilmiştir (Şenyapılı T., 1998). 1960'lardan sonra gecekondu-ların niteliksel olarak geliştiği ve giderek apartmanlaştığı, gecekondu nüfusunun da bir yandan kentli tüketici gruba dahil olmaya çalıştığı, öte yandan gecekondu mahallelerinin siyasi kimliklerinin oluştuğu gözlenmektedir.

> 1960'ların başında ekonomik mekânda ithal ikame modelinin benimsenmesi gecekondu nüfusu için bir diğer kırılma noktasını oluşturdu. Bu modelde çok kritik olabilecek iç pazardaki talebin ve kâr hadlerinin düşmesinin engellenmesinde yurtdışından gelen döviz desteği ve kırsal kesimin sübvansiyonun yanı sıra, gecekondu nüfusu kentle bütünleşebilme amacıyla kentli gibi tüketim talebi geliştirmiş, bu talebi karşılamak için arz boşluklarının olduğu noktada kendisi için üretim yapıp bu boşlukları kapatmış ve gene kendisi enformel dağıtım kanalları kurarak arzın talebe ulaşmasını sağlamış, talebi canlı tutup pazar yüzeyini genişletebilmiştir (Şenyapılı T., 1998: 311).

Bu dönemdeki yasal düzenlemeler gecekondu gerçeğini fark edip, bir yandan gecekondulara hizmet götürmek ve yasallaştırmak, diğer yandan bu sorunla planlı bir şekilde baş etmeyi denemek şeklindedir.

1980 sonrasında ise sorun, gecekondu tanımına uyan yapıların neredeyse görülemediği; ancak kaçak apartmanlardan oluşan kentlerin ortaya çıktığı, belediyeleştiği, gecekondu sahiplerinin önemli rantlar elde edebildikleri, gecekondu alanlarında kendi kazanan ve kaybedenlerini üreten bir sürecin gözlendiği bir hal almıştır. "1980'lere gelindiğinde gecekondu nüfusunun ekonomik mekândaki yeri artık sağlamdı, tanımlanmıştı; formel ve enformel örgütler tarafından korunuyordu" (Şenyapılı T., 1998: 312). Bu dönemdeki yasal düzenlemeler sürekli olarak gecekondu tanımını genişletmiş, ruhsatsız sanayi ve turizm yapılarını af kapsamına sokmuş ve artan imar izinleriyle affın kapsamını ödüllendirmeye vardırmıştır.

DÖNEMLERE GÖRE İMAR AFLARI			
Dönem	1948-1960	1960-1980	1980-1988
Dönemin Özelliği	Savaş sonrasında yoğun göç ve kentleşme süreçlerinin yaşanması ve çok partili siyasetin kurulmaya çalışılması	İthal ikameci kalkınma, sosyal devlet politikalarının gelişimi, sınıfsal hareketlerin ve farklı siyasi taleplerin çoğalması	Yeni sağ hegemonyanın kuruluşu, kentsel rantların toplumun geniş kesimlerince yağmalanışı
Gecekondulaşmanın niteliği	Tek katlı, düşük kaliteli malzemeden, gecekondulu emeğiyle üretilmiş, barınma amaçlı derme çatma yapılar	Apartmanlaşmaya başlamış, kentsel hizmetlerin ulaştığı, siyasallaşmış ve kentli tüketici gruba katılmış mahalleler	Kaçak resmi ve sivil yapılardan oluşan yerleşmeler ve büyük sermayenin de katıldığı kentsel rant sağlama süreçleri
Çıkarılan Af Yasası Sayısı	5	3	6
Afların Genel Özellikleri	Daha çok konut sorununu çözmeye yönelik arsa dağıtımı, göz yumma ve yasallaştırmalar	Gecekonduyu sorun olarak kavrayıp çözme girişimleri, hizmet sağlama ve yasallaştırmalar	Gecekondu tanımının ve af kapsamının genişlemesi, gecekonduya rant aktarımı

Kente göçe bağlı yasadışı konut alanlarının oluşmaya başladığı süreç olan 1940'ların sonunda gecekondu bir sorun olarak resmi söylem içinde yer bulmamış, yine de konut ve arsa üretimi sorunlarının çözümü için çeşitli yasalar gündeme gelmiştir.

> 1948-1966 yılları arasında çıkarılan imar affı yasalarının, eksenlerine bir türlü çözülemeyen konut sorununu aldığı; her geçen gün derinleşen soruna çözüm bulmak için; konut yapmak isteyenlere arsa sağlanması, yapı yapılmasını özendirme ve kaynak yaratma çabalarının, bu yasalarda öngörülen başlıca uğraş alanı olduğu anlaşılmaktadır. 1967-1983 dönemindeki yasalar ise, daha çok izinsiz yapı yapılmasını engelleme arayışı içinde olmuşlardır (Türksoy, 1996: 10).

1960'lı yıllarla birlikte, gecekonduyu sorun olarak kavramsallaştıran bir yaklaşımla çıkarılan 775 Sayılı Gecekondu Yasası önemli bir adımdır. Bu dönem, gecekondu sorununu, sosyal bir sorun olarak gören ve iyileştirme, yıkma ve önleme boyutlarıyla ele alan bir dönemdir. Çok hükümet değişmiş olmasına rağmen, fazla af yasası gündeme gelmemiştir.

1980 sonrası ise yeni bir hegemonya dönemine karşılık gelmektedir. Bu kısa süre boyunca altı imar affının gündeme gelmesi, üstelik af kapsamının genişliği düşünülürse, affın dönem boyunca hegemonyanın kuruluşunda oynadığı rol anlaşılabilir. Şenyapılı T., Islah İmar Planı yasa grubu başlığı altında toplanabilecek bu af yasalarının her birinin önceki uygulama alanı ve yetkilerini genişlettiğine ve gecekondu sorununu kentsel ranttan pay kapma yarışına dönüştürdüğüne dikkat çekmektedir (1998: 312).

1970'ler boyunca sistem karşıtı hareketlerin odağı olmuş ve kurtarılmış bölge olarak isimlendirilen gecekondu alanlarından yükselen talepler ve başkaldırı, 1980 müdahalesinde asker tarafından bastırılmıştır. Ancak zor yöntemiyle gerçekleşen bu bastırma, sisteme karşı olan direnci daha da artıracağı için iknaya dayalı bir hegemonik bir politikaya gerek duyulmuştur. Devlet adına sağlanan bu başarının kalıcı olması

için, gecekondu bölgelerinin düzenle barıştırılması ve sistem içine çekilmesi düşüncesiyle, 21 Mart 1983 gün ve 2805 Sayılı Kanun çıkarılmış ve gecekondular bir kez daha yasallaştırılmıştır. Aynı yıl kasım ayında Boğaziçi Yasası'yla, Boğaz'daki gecekonduların yasalaşması söz konusu olacak ve 1984'ten itibaren birbirini izleyen ve kapsam olarak birbirini aşan aflar gündeme gelecektir.

> 1984 tarih ve 2981 Sayılı yasa, bu bölgelerde hazırlanacak ıslah planlarının sağlayacağı yeni imar haklarıyla yaratılacak kentsel ranttan gecekondu sahiplerine pay verilmesini öngörmüştür. Böylece, bir kısım gecekondu sahibinin yoksulluktan kurtularak sistemle bütünleşmesi; büyük çoğunluğun ise, bu umudun sürekli canlı tutulmasıyla, sistemle olan çelişkilerinin yumuşatılması amaçlanmıştır (Türksoy, 1996: 10).

Özal hükümeti askerlerin uygulamalarını ileri götürmüş, sürekli bir hale dönüşen yasallaştırmanın yanı sıra, bu alanlardaki kent rantlarını da kullanmayı seçmiştir. 1983-1988 yılları arasında çıkan altı imar affı ile geniş kitleler kentsel ranta ortak edilmiştir.

> Bu alt-dönem, halk sınıflarına dönük olarak yoz bir popülizmin de uygulandığı yıllardır. 1984 yılı içinde aşağı yukarı tamamen ANAP kontrolüne geçen kent belediyeleri bu stratejinin gerçekleştirilmesinde kilit roller oynadılar: Gecekondulara dönük tapu tahsis belgeleri, imar afları ve kent planlaması perspektifinden yoksun imar izinleri, hızlı kentleşmenin oluşturduğu kentsel rantların yoksul katmanlara intikal etmesinde ve bu doğrultuda çok yüksek beklentilerin oluşmasında önemli roller oynadı (Sönmez, 2003: 165).

1988 yılının ardından pek çok kez gündeme getirilmiş hatta hükümet programlarına alınmış olan af tasarıları gerçekleşmemiş ancak çeşitli mülkiyet dağıtım mekanizmaları kullanılmıştır. Örneğin kalkınmada öncelikli bölgelerde, Hazine Müsteşarlığı'ndan teşvik belgesi almış ve en az 5 yıl süreyle 10

kişiye istihdam sağlayacak yatırımlara yönelik bedelsiz arsa tahsisi uygulaması söz konusudur.[23]

Buğra, 1941-1991 arasında kurulan toplam konut kooperatifinden (yaklaşık 28.307) %79'unun 1980 sonrası döneme ait olduğunu belirtirken (2000: 109), Dinçer "1980'li yılların ikinci yarısından itibaren konut kooperatifi sayısında bir önceki yarıya göre %2000'lik bir artış yaşandığına" dikkat çekmektedir (1997: 20). Bu rakamlar 1980 sonrasında ve özellikle 90'larda kooperatif yoluyla konut üretimi ve kent rantlarına ulaşma yönteminin ciddi bir ivme kazandığını göstermektedir.

1980 sonrasında işçi reel gelirlerinin düşmesine karşı onları konutlandırmaya yönelik Toplu Konut Yasası'nın çıkarılmasının tesadüfi olamayacağına dikkat çeken T. Şenyapılı, TOKİ'nin sağladığı olanakların gecekondu nüfusu tarafından bilinmediğine ve ortak bir dil oluşturulamadığına dikkat çekmektedir (1996). Bu nedenle aslında TOKİ'nin de hedeflerine ulaştığını söylemek güçtür. Toplu Konut Fonu'ndan 1984-2001 yılları arasında Türkiye genelinde yapı ruhsatı alan 7.156.769 konutun 1.118.675 adedine finansman desteği sağlanmış, yine aynı yıllar arasında yapı kullanma izni verilen 3.769.441 konutun 1.055.474 adedinin inşaatları fondan sağlanan finansman desteğiyle bitirilmiştir. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, 1984-2001 yılları arasında Türkiye'nin konut üretimine, yapı ruhsatı alan konutlara göre değerlendirildiğinde %16, yapı kullanım izin belgesi alan konutlara göre değerlendirildiğinde ise %28 oranında katkı sağlamıştır. TOKİ'nin konut üretimine katkısı göz ardı edilememekle birlikte, hedef kitleye ve hedef rakamlara ulaştığını söylemek güçtür. TOKİ, 1998'den itibaren dar ve orta gelirli gruba yönelik politikaların eksikliğini gidermek amacıyla altyapısı hazır arsa üretme çalışmalarına başlamış, devletin hüküm ve tasarrufu altındaki tescilsiz arazilerde ön tespit ve mülkiyet devrine ilişkin görüşmeler yapmaya başlamıştır.

23. 21 Ocak 1998 tarih ve 4325 Sayılı Olağanüstü Hal Bölgesinde ve Kalkınmada Öncelikli Yörelerde İstihdam Yaratılması ve Yatırımların Teşvik Edilmesi ile 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun çıkarılmıştır.

Kuşkusuz bu girişim, 1940'ların sonunda başlayan gecekondulaşma süreci düşünüldüğünde oldukça gecikmiş bir çözüm olarak değerlendirilebilir. Yani devlet, konut üretim sürecine oldukça geç ve etkisiz bir müdahalede bulunmuş olmaktadır. Bugün ise TOKİ'nin çok geniş yetkilere ve arsa mülkiyetine kavuştuğu, sadece konut üretimi değil planlama alanında güçlü bir aktör olarak ortaya çıktığı, büyük yatırımlar ve kentsel dönüşüm projeleriyle kent rantlarını yönlendiren bir yapıya büründüğü görülmektedir.

1980 sonrası dönemde kent rantlarının yağmalanması, dar gelirliler için tek tutunma aracı olurken, sermayenin spekülatif kazançları için de olanaklar sağlamıştır. Ancak bu dönem aynı zamanda Türkiye'nin çağ atlama söylemleriyle sanayisizleşmeye ve tüketim toplumu olmaya başladığı yıllardır (Belge, 1997). Kent rantlarının hem üretici olmayan spekülatif sermaye için hem de kentli tüketici gruba dahil olmak isteyen yeni kentliler ya da dar gelirliler için çok önemli ve belki de tek kaynak olduğunun altı çizilmelidir. İşgal ettikleri kentsel toprağa başını sokacakları derme çatma bir ev inşa eden gecekondulular, bahçelerinde küçük çaplı tarım ve hayvancılık yapmayı sürdürürken, aldıkları imar izinleri ile arsalarına apartman inşa etme, bunun bazı katlarını satma ya da kiralama yoluyla gelir elde şansını elde etmiştir.

Bu noktada çoğu gecekondu bölgesi, tek katlı bahçeli evlerden oluşan ve yarı-kentsel bir mahalle hayatının yaşandığı küçük bir komşuluk ünitesi olmaktan çıkmış, dar sokaklarda oldukça yoğun, yetersiz altyapılara sahip, tasarlanmamış ve denetlenmemiş bir sağlıksız konut stoku olarak karşımıza çıkmıştır. Hatta güncel gecekondu araştırmalarında tipik tek katlı gecekondulara rastlanmadığı belirtilmektedir (Şenyapılı T., 1996: 18). Bir dönemin Türkiye kentleşmesini simgeleyen ve bugün kentsel dönüşüm adına yok edilen bu mahallelerin "Tarihsel Sit Alanı" ilan edilmesi dahi düşünülmelidir.

Bu dönemin tipik örneği olarak belediye binası ve resmi kurumları da içeren tamamıyla kaçak yapı stoku ile Sultan-

beyli gösterilmiş, yağmanın toplumsal bir ideoloji olarak yaygınlaşmasının altı çizilmiş ve 1992'de Sultanbeyli'nin ilçe ilan edilerek idari yapı içinde yer verilmesi[24] de affın ötesinde bir ödüllendirme olarak nitelenmiştir (Uysal, 1994). Ancak bu sürecin de kendi içinde kazanan ve kaybedenleri vardır. Kente erken göç eden ve mülk sahibi olan kesimler bu süreçte belirli bir gelir transfer ederken, geç gelenler bu sağlıksız kentsel alanlarda kiracı olarak yaşamak zorundadır. Gecekonduların aflar sonucu apartmanlaşmasıyla bahçeler de ortadan kalktığından geçimlik üretim yapmak da mümkün olamamaktadır. Demir, yeni kentli ailelerde gıda harcamalarının ciddi bir masraf kalemi olduğunu ve ev içi üretimin hane gelirine katkısının %80'lere vardığına işaret ederek geçimlik üretimin önemine dikkat çekmektedir (2002).

Birçok ailenin ciddi bir yoksullukla karşı karşıya olduğu gerçeğine rağmen gecekondunun masum bir olgu olmaktan çıktığı, gecekonducuların kent rantlarını yağmalayan işgalciler olduğu fikri yaygınlık kazanmıştır. Oysa kent rantlarının yağmalanması konu edilecekse asıl incelenmesi gereken, sürecin her aşamasından nimetlenen sermaye kesimidir. Büyük sermaye hem gecekondu alanları çevresindeki arsaların, inşaat, dayanıklı ve hızlı tüketim maddelerinin satışını gerçekleştirmek ya da örgütlemek yoluyla zenginleşmiş hem de yüksek gelir grubuna yönelik yatırımları speküle ederek kent rantlarından yararlanmıştır. Birçok gecekondu bölgesinin oluşumunda, çeşitli sermaye gruplarının etkisinden söz edilmektedir. Kuşkusuz arazi mafyası olarak nitelenen bu organizasyonun yapısı ve aktörleri net olarak bilinmemektedir. Ancak sermayenin gecekondu bölgelerinde arazinin sağlanmasında olmasa bile, en azından inşaat, dayanıklı ve hızlı tüketim mallarının

24. Sultanbeyli'de Başbakan Erbakan'ın ailesine ait geniş arazilerin bulunması, Sultanbeyli İslam Cumhuriyeti olarak telaffuz edilmesi, bölgeye imar geleceğinin, içinden otoban geçeceğinin kulaktan kulağa yayılması sonucu birçok ailenin görmeden Sultanbeyli'ye yatırım yapmış olması (Tuğal 2011) ve dönemin Sultanbeyli Belediye Başkanı'nın "yakında il olacağız" sözleri de meşrulaşma sürecini anlamak açısından oldukça ilgi çekicidir.

satılmasıyla ve elbette bu alanlardaki ucuz emek niteliğini kullanmak yoluyla önemli gelirler transfer ettiği belgelenebilmektedir. Gecekondular mekân aracılığıyla sermaye biriktirmeyi keşfeden hükümetler ve yatırımcılar için bir sonraki dönemde de önemli mekânlar olacaktır, kuşkusuz çok daha yaratıcı çözümlerle.

Beşinci Bölüm

İslamcı Neoliberalleşme Dönemi

HEGEMONİK ÖZELLİKLER VE TARİHSEL BLOK

2000 sonrasında Türkiye'de AKP öncülüğünde yeni bir hegemonik dönem ortaya çıktı. Bu, Türkiye'nin yine çeşitli huzursuzluklar ve dönüşümler yaşadığı bir dönem oldu. 2000 yılında Türk Hava Yolları, Petrol Ofisi, PETKİM, BOTAŞ, Vakıfbank, TEDAŞ, TEKEL gibi KİT'lerin özelleştirilmesi gerçekleştirildi. Aralık 2000'de siyasi suçluları F tipi cezaevine koyma amaçlı "Hayata Dönüş" operasyonlarında 122 mahkûm öldürüldü. Ardından hemen 2001 yılının başında önemli bir olay daha yaşandı. Başbakan Ecevit ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer arasındaki tartışma büyük bir siyasal skandala ve ciddi bir ekonomik krize yol açtı.

Bu arada New York'taki İkiz Kulelerin yıkılması ile hem dünya konjonktürü hem de Türkiye'nin bir ılımlı İslam ülkesi olarak durumu değişiyordu. Türkiye ABD'nin savaşını destekleyince kredi ile ödüllendirildi. Ecevit'in sağlığını kaybetmesinin ardından 3 Kasım 2002'deki seçimleri %34 oy ve 363 milletvekili sayısına ulaşarak kazanan AKP yeni bir hegemonik dönemin işaretini veriyordu. 2003 Mart'ında Anadolu'da 62.000 ABD askerinin konuşlandırılmasına ilişkin tezkere sürpriz bir biçimde reddedildi. Temmuz ayında ise Amerikan askerlerinin 11 Türk askerini başına çuval geçirerek esir etmesi ciddi bir siyasal kriz yarattı. Kasım ayında ise Sinagoglara ve Levent'teki HSBC Bankası'na yapılan saldırılarda 58 ölü, 800 civarında yaralı vardı. Toplumda güçlü, kararlı, istikrarlı bir iktidar özlemi yaygındı.

2004 yerel seçimlerinde AKP %42 oy oranı ile birçok kentte iktidarı ele geçirdi. Aynı yıl yapılan anayasa değişikliği ile DGM'ler kaldırıldı, TRT Kürtçe, Arapça, Boşnakça, Zazaca, Çerkezce yayınlara başladı. 2005 yılında hakkında Türklüğe hakaret suçundan dava açılan Orhan Pamuk, ilk kez Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülen Türk yazar olmasına rağmen, milliyetçi muhafazakâr kesimlerce vatan haini ilan edildi. 2007 yılı, Türkiye'de bir arada yaşama kültürü ve milliyetçilik açısından utanç verici bir cinayetle, Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ermeni kökenli Türkiye vatandaşı Hrant Dink'in öldürülmesiyle başladı.[1]

27 Nisan 2007'deki e-muhtıra olarak bilinen Genelkurmay açıklaması, cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde ordunun siyasete yeni bir müdahalesi olarak tarihe geçmiştir. Genelkurmay bu tarzı bir uyarı görevi olarak değerlendirecek ve daha sonraki dönemlerde de genelleştirecektir. 2007'de ilk kez eşinin başı

1. Hakkında Türklüğü aşağılamaktan davalar bulunan Dink'in ölümünde devletin ihmalleri kamu vicdanını yaralamış ve cenaze törenine 100.000'den fazla kişi katılmıştır. Yakalanan zanlıların polisle ve Türk bayraklarıyla çektirdiği zafer fotoğrafları medyaya yansımış, kimi stadyumlarda zanlılar lehine toplu sloganlar atılmış, cinayetin ardındaki asıl güçler ise hâlâ aydınlığa kavuşturulamamıştır.

kapalı olan birisinin, Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, toplumun laik kesimlerinde artan memnuniyetsizliklerle beraber Cumhuriyet Mitingleri meydana gelmiştir. Temmuz ayındaki genel seçimlerde %47 oy alan AKP yeniden tek başına 341 sandalye ile iktidara gelmiştir.

2008 yılına gelindiğinde ise derin devlete yönelik Ergenekon adı verilen bir operasyon başlatılmış, özellikle yüksek rütbeli askerlerin ve medya mensuplarının da yargılanma süreciyle henüz sonuçlanmamış soruşturma kapsamında Susurluk'tan Dink cinayetine kadar çok geniş kesimlerin suçlandığı iddianameler ile Türkiye tarihinin en kapsamlı hukuki süreci başlamış oluyordu. Mart 2009'da yerel seçimler gerçekleşti ve Türkiye muhafazakârlık, laiklik ve İslamcılık bağlamında ilginç seçim coğrafyası tartışmalarına sahne oldu; oy dağılımı haritası ülkenin batı ve kıyı bölgeleri ile Anadolu arasında seküler bir kopuşun işareti olarak yorumlandı. 2010 yılında 12 Eylül Anayasası'nda değişikliklere ilişkin referandum yapıldı, aylarca süren kampanya ve tartışmaların ardından değişiklik paketi %57,9 oy ile kabul edildi.

2011 yılındaki seçimlerde AKP toplam oyların %51'ini alarak hegemonik bir iktidar olduğunu yeniden ispatladı. AKP'nin bu desteği büyük ölçüde küreselleşme süreciyle Anadolu'da gelişmiş olan yeni bir burjuvaziye dayanmaktaydı, bir anlamda taşra tarihsel blokta merkezi bir rol almaktaydı. Liberaller, burjuvazi, AB yanlıları dışında Kürtler ve Aleviler de AKP'nin söyleminden etkilenmiştir (Kahraman, 2010a). 2013 Mayıs'ı Gezi Parkı projesine karşı başlayan direniş, Türkiye tarihinin en önemli sivil direnişlerinden birine dönüşecek ve ülke çapına yayılacaktır. İktidar ile iktidarın uygulamalarından hoşnut olmayan kesimler arasında sert çatışmalara dönüşen ve devlet şiddetiyle sonlanan olaylarda 12 kişi ölmüş, binlerce kişi yaralanmış, yüz binlerce kişi için ise ciddi bir politik ve psikolojik yarılmaya neden olmuştur; halen de etkileri sürmektedir.

Gezi AKP döneminin en büyük kitlesel direnişi idi ve Türkiye siyasi tarihinde de bir kilometre taşı olarak yerini aldı, di-

renişin birçok ülkede yaşanan devrime benzer sonuçlar doğuracağı düşünülse de bu büyük sarsıntıya rağmen AKP 2014 yerel seçimlerinde de aldığı 20 milyonun üzerindeki oy ve %45,6 oy oranıyla büyük destek sağladı. Dönem boyunca tüm yerel ve genel seçimlerde imar, inşaat, yatırım, kalkınma vurgusunu söyleminin merkezine koyan Erdoğan, 2014'te Cumhurbaşkanlığı adaylığı sürecinde de "salondan salona değil, şantiyeden şantiyeye koşan bir cumhurbaşkanı göreceksiniz" diyerek bir kez daha inşaat tarikatına sesleniyordu.

2002 seçimlerinin ardından AKP tek parti iktidarı olması[2] sebebiyle koalisyon hükümetlerinden çok daha geniş ve rahat bir hareket alanına sahip olmuştur. Yüksek enflasyon, büyük dış borç, istikrarsız ve kırılgan bir ekonomik ortama rağmen AKP'nin Kemal Derviş ve ekibi tarafından hazırlanan ekonomi politikalarını kararlılıkla sürdürmesi, IMF programında yer alan yapısal reformları ve mali disiplini gerçekleştirmesi, AB ve Kıbrıs sorunlarındaki etkin ve uyumlu tavırları sayesinde yerli ve yabancı yatırımcılar açısından güven iklimi yaratmış, enflasyonu 1970'lerdeki seviyesine çekmiş ve üstelik yıllık %6-7 gibi bir büyüme hızını gerçekleştirmiş; böylece beklenilenden çok daha iyi bir grafik çizmiş ve seçmen tabanına yayılmayı sürdürmüştür.

AKP politikaları sürekli toplumsal yarılmaların izini süren bir çizgi izlemiştir: 2002 yılının hemen başında Medeni Kanun'da yapılan değişiklik erkeği evin reisi olarak tanımlamaktan vazgeçiyordu ancak bu kanun değişikliğinin toplumsal hayatta karşılık bulduğu söylenemez. Kürtaj yasağı, 3 çocuk yapma telkini ve alkol yasağı gibi biyopolitikaya içkin söylem ve uygulamalar yeni toplumsal gerilimlere yol açacaktır.

Öniş (2010), başlangıçta AKP'ye yönelik laik anayasal düzene saldırarak, siyasal, popülist genişleme yoluyla da ekono-

2. Yavuz, AKP'nin bu başarısında bizzat Erdoğan'ın kişiliğinin oynadığı role dikkat çekerken haklıdır: "Çoğu mutat bir yasadışılık içinde (ya evleri veya dükkânları devlet arazisi üzerine kurulmuştur ya da vergilerini doğru dürüst ödemezler) ve kendi değer yargılarına ve hayat tarzına sahip kuruluşlarla zıtlaşma içinde yaşıyor olduğundan, Erdoğan'ı kolaylıkla kendi koşullarının sembolü olarak algılarlar" (Yavuz, 2010: 15).

mik istikrarsızlık yaratacağı kaygılarının bulunduğunu; ancak korkulanın olmadığını, AKP dönemi makro ekonomik performansının TÜSİAD ve MÜSİAD dahil birçok çevre tarafından başarılı olarak değerlendirildiğinin altını çizmektedir. Boratav (2010) ise, AKP dönemi Türkiye ekonomisindeki gelişmeleri dünya ekonomisinin konjonktürel iyileşmesine koşut olarak değerlendirmekte ve aslında gerçek bir başarıdan söz edilemeyeceğini; zira AKP döneminde 130 milyar seviyesindeki dış borcun 300 milyar seviyesine çıktığını, bilançonun özellikle emekçi sınıfların aleyhine geliştiğini ileri sürmektedir.

Kendisini "muhafazakâr demokrat" olarak tanımlayan AKP kuşkusuz bu etiket ile laik ve Kemalist kaygıları okşamak, milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı kitlelerle de arasındaki mesafeyi açmamak istemektedir. Türkiye'de din, devlet ve millet birbirinden türeyen yüce değerler olarak kaynaşıp topaklaştığından, Türk sağının geleneksel olarak birbirine tercüme edilen üç hali olarak milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılıktan söz etmek mümkündür (Bora, 2008a). Çiğdem'e göre daha önce sağ muhafazakârlığın tahakkümü altındaki bir İslamcı eğilimden söz edilebilirken, bugün İslamcılığın baskın olduğu bir sağcılıktan bahsetmek gerekmektedir (2005).

AKP 1980 sonrasındaki neoliberal ve emek karşıtı modeli sürdürmektedir (Koç, 2012). Yoksullukla mücadele politikası ve sosyal adalet anlayışı, büyük ölçüde hayır ve yardımseverlik türü geleneksel, üstelik ayrımcı ve kayırmacı İslami mekanizmalardan ibarettir (Yavuz, 2010; Buğra, 2008). Sönmez özellikle 2009'dan itibaren küresel finans krizi ile birlikte Türkiye'de krizin emekçilere işsizlik, güvencesizleşme, yoksullaşma, özelleştirme, gelir eşitsizliği gibi biçimlerde yansıdığını ortaya koymaktadır (2010a). Ancak AKP örgütlenmesinin temel unsurlarından olan vakıf ve cemaat örgütlenmelerinin kent yoksullarına yönelik toplumsal desteklerinin, aşevleri açmak, gıda ve yakacak başta olmak üzere; kıyafet, eşya, mobilya dağıtmak; öğrencilere yönelik eğitim, ulaşım, konaklama imkânı sağlamak; sağlık hizmeti vermek ve hatta evlendirmeye kadar

geniş bir yelpazeye sahip olması, seçmen tabanının da Hıristiyan demokrasilerinde görülmeyecek ölçüde büyümesine yol açmaktadır (Hale, 2010).

Yine de IMF programları gereği sıkı bütçe disiplini uygulamaları ve finansal düzenlemeler sonucunda hem işletmeler hem de bireyler bazındaki uçurumların büyümesi kaçınılmazdır. Sönmez, AKP'nin TOKİ, yerel yönetimler, kamu ihaleleri aracılığıyla yandaşlarına kazanımlar sağlandığını; ancak ekonomide aslan payını 2008 sonunda 37 milyar doları aşan (ki 1986-2002 arasında toplam 8 milyon dolar civarındadır) özelleştirme uygulamalarında büyük holdinglerin aldığını, Koç, Zorlu, Oyak, Doğuş, Doğan vb büyük holdinglerin olağanüstü büyüdüğünü ileri sürmektedir (2010b).

Tam da bu nedenle AKP'nin neoliberal düzenin kazananları ve kaybedenlerinin oylarını aynı anda alabilmesinin, bu iki gruba dair ikna üretip sınıflar arası bir ittifak kurabilmesinin başka araçları da olması gerekir. AKP'nin bu tür bir hegemonya yaratmasını ve toplumun yarısının teveccühünü kazanmasını dağıttığı nimetlerle, büyük sermayeye özelleştirmeler, Anadolu burjuvazisine kamu ihaleleri, muhafazakârlara kayırma ve serbestlik, Batılılaşmacı ve liberallere AB'ye yakınlaşma ve reform, yoksullara sosyal yardım vermesiyle açıklamak genel bir okuma olarak mümkündür (Çınar, 2010).

Öte yandan gerek Kürt, Roman, Alevi açılımı gibi hüsranla sonuçlanan girişimler ile insan hakları ve demokratikleşme meselelerinde gerek kentleşme, eğitim, sağlık, anayasa, hukuk, AB, Gezi Parkı direnişi gibi konulardaki AKP performansı giderek başarısız olarak yorumlanmakta ve verilen destek cılızlaşmaktadır. Portelli ideolojik bloğun genişlemesi ve türdeşliğin artmasını hegemonyanın güçlenmesiyle bloktaki çatlakların ve zor kullanımın artmasının ise hegemonyanın güçsüzleşmesi ve diktatörlükle ilişkili olduğunu hatırlatmaktadır (1972).

Jessop hegemonyanın kurulmasında ulusal popüler bir programın yaratılması gereğine ve bu programın oynadığı role

dikkat çekmektedir (2005). AKP dönemi ekonomi politikaları içinde inşaat sektörünün özel rolü incelendiğinde kalkınmacılık fetişi ile iç içe geçen devasa bir faaliyet alanı görülecek, inşaata dayalı büyüme modelinin ulusal popüler proje haline gelerek mekânın yeniden dağıtımında oynadığı rol kristalize olacaktır.[3]

KALKINMA VE PLANLAMA ÇABALARI

Korporatist Kalkınma Retoriği ve Protestan İslami Ahlak

1980 sonrasında yeni ve yükselen bir Anadolu sermayesinden söz etmek mümkündür. Bu yeni burjuvazi referans aldığı ahlaki norm ve değerlerin milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı yönleri güçlü olduğu için, "İslamcı", "yeşil", "peçeli", "abdestli", "takunyalı", "tesettürlü", "şeriatçı" gibi küçümseyici nitelemelerle kodlanmıştır. Halbuki Cumhuriyet'in başından beri yaratmaya çalıştığı güçlü milli burjuvazinin ete kemiğe büründüğünü söylemek mümkündür. Dahası korporatist mantığın nihayet yaygınlaşmış ve içselleşmiş olmasıdır.

Korporatizmi sınıf farklılıkları ve çatışmasını göz ardı eden; ancak unsurları arasında bağımlılık ve dayanışmacılık ilişkilerinin korunduğu, özel mülkiyet ve girişimci öncelikli, hiyerarşik ve disiplinli bir kapitalist üretim mantığı olarak düşünülebilir. 20. yüzyıl egemen Türk siyasal düşüncesinin hatta Türk kamu felsefesinin korporatist olduğu; genelde dayanışmacı, yer yer faşizan özellikler gösterdiği; DP, AP, Doğru Yol, ANAP çizgisinin bu felsefeyi sürdürdüğü (Parla, 2009) tespitine AKP'nin bu felsefenin en sadık ve güçlü temsilcisi olduğu; böylelikle yeni bir hegemonik model oluşturduğunu eklemek gerekir.

Cumhuriyet'in sınıfsız kaynaşmış kitle tahayyülü ile İslam'ın adil toplum tahayyülü ilginç biçimlerde ortaklaşır. Her ikisi de toplumu farklı ve mücadele halindeki sınıflar olarak değil, işlevsel olarak farklılaşmış gruplar olarak görme eğilimindedir.

3. İnşaat dayalı büyüme modelinin ulusal popüler oluşu üzerine bir analiz için bkz. Çavuşoğlu, 2013.

Toplumsal barış ve huzura yönelik bir tehdit olarak gördükleri sınıf kavramını ve sınıf çatışmasını yok sayar, zengin-fakir, işçi-işveren türü farklılıkları önemsizleştirip, hak ve görevler içeren bir kardeşlik ruhuyla aşmayı ön planda tutarlar. İslam gündelik hayatı ve ekonomi alanını düzenlerken sosyal adaleti de tesis etmeyi önemser, bunun ötesinde bir sınıfsal strateji ise içermez; bu anlamda korporatist bir dayanışma modeli ile son derece uyumlu olduğu söylenebilir. Nitekim bu İslami korporatist modelin kentsel alanda ve gündelik hayatta tezahürleri açıkça okunabilir: Konut kooperatiflerinin örgütlenişi, cami yaptırma dernekleri, İslami holdinglerin sermayedarlık sistemi, yardım ve dayanışma kermesleri, ramazan çadırları, yerel yönetimlerin sosyal yardım programları, sendika ile sigorta dışı vicdani güvence sistemleri yeni ve inanç temelli bir sosyal mutabakatı işaret etmektedir. Bu düzenin garantörü hukuk devletinden ziyade ilahi adalettir.

Oryantalistler İslam ile modernlik ve kapitalizm arasında uzlaşmaz bir çelişki olduğunu varsayar (Said, 2010). Bu anlayışın özünde İslam'ın feodal, akla ve iktisadi düşünceye aykırı, Avrupa'nın ilerlemesini olanaklı kılan özelliklerden yoksun bir sistem olarak kodlanması vardır. Kapitalizm, modernite ve İslamiyet arasında bir uyuşmazlık inşa edilir, bu yaklaşıma uygun şekilde çalışma ve kazanma hırsı Protestan ahlakın tekeline bırakılır (Weber, 1997).

Protestan ahlakı, dünyevi ödevin yerine getirilmesinin tanrıyı memnun edeceği, tanrının buyruğunun da aslen bu olduğu düşüncesi üzerine temellenir ve sıradan gündelik işleri dini bir görev olarak tanımlar, bunların düzenlenmesinde dine başvurur. Weber'e göre meslek grupları ve onların görev olarak içselleştirdiği işler dini referanslarla kutsallaşırken, kapitalizmin gelişmesinde ve meşrulaşmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle Kalvinist Protestanlık tasarruf ve mütevazı bir yaşam aracılığıyla sermaye biriktirmeyi ve kapitalizme katkı yapma imkânı verirken, günümüzde tüketim toplumları daha hazcı ve hırslı bir yaşam sürdürmektedir.

Türkiye Müslümanlığı da bu yoğun tüketim kültüründen azade değildir ve çalışmanın ibadet olduğu türü söylemler ile kapitalizm ve zenginlik doğallaştırılmaktadır. Nakşibendi ve Nurcuların kendini ibadete verme (züht), dünya nimetleri ve rahatından sakınma (riyazet) ilkeleri sermaye biriktirme ile çelişkisiz biçimde yorumlanmış, İslamcıların lüks tüketimi, araç sahipliği, konut projeleri, defileleri, kendilerine özgü beş yıldız tatil imkânları gibi tüketim kalıpları ortaya çıkmıştır.

Berman, Goethe'nin Faust'unu analiz ederken "Daha önce kilise çanlarının onu hayata döndürdüğü gibi, şimdi de kazma ve küreklerin sesi canlandırmaktadır onu", diye yazar (1999: 97). Türkiye tarihi boyunca modernleşme ve kalkınma projelerinin ihaleler aracılığıyla müteahhitlere dağıtılmasında kayırma ilişkilerinin söz konusu olduğu ve devlet ihalesi sisteminin önemli bir sermaye birikim modeli haline geldiği bilinmektedir (Doğaner, 1999). AKP'nin siyasal İslam'la başlayan ve neoliberal kalkınmacı anlayışa doğru evrilen gelişimi de yeni müteahhitler grubu yarattığından, "eski mücahitler şimdi müteahhit oldu" şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Nakşibendilik, MÜSİAD, AKP, Gülen hareketi ve diğer İslam referanslı hareketlerin piyasa duyarlılığı bir tür yeni Protestan ahlakı olarak okunabilir.[4] İslam ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi meşrulaştırmak üzere bizzat Hz. Muhammed'in bir tüccar olduğu, ümmet için kazanılan paranın namaz kılmaya ve oruç tutmaya eşdeğer olduğu vurgulanmış, kalkınmacılık, muasırlaşma söylemi İslam ümmetinin güçlenmesi ile ilişkilendirilmiştir. Kuran'ın birçok ayetinde özel mülkiyet, miras hakları ve ticaretin olması, zekâtın piyasa mekanizmasıyla uyumlu bir tür makul vergi sayılması, ticarette indirim, taksit

4. "Bir lokma, bir hırka bize yeter", "Mülk Allah'ındır" gibi sufi, uhrevi ve dünya malına fazla minnet etmeyen bir anlayıştan, çalışmanın da ibadet olduğu, "Allah rızası için çabalamanın" ve İslam'ın hizmetinde kullanılacak zenginlik elde etmenin de cihat olduğu vurgularıyla "hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışma" anlayışına geçilirken, Weber'in kapitalizmin ruhu ve Protestan etiği benzeri bir İslami kalkınmacı perspektifin neoliberalizm ile kucaklaştığı söylenebilir.

gibi faiz benzeri uygulamaların sakıncalı olmadığı türünden yorumlar çoğalırken, İslam ile piyasa ekonomisi arasında uzlaşmaz bir çelişki olmadığı öne sürülecektir (Erdoğan, 2005).

Dindar, muhafazakâr burjuvazinin meşruiyetini dini ve milli iki temel üzerine oturttuğuna dikkat çeken Demir (2005), çalışmanın da bir tür ibadet olduğu, İslam'ın emri olan zekâtın verilebilmesi için bile servet ve gelir sahibi olunması gerektiği, ülkenin kalkınması, herkese iş ve aş sağlanması için vatana millete çalışarak hizmet edilmesi gibi söylemlerin yaygınlığına dikkat çekmektedir. İslami söylem giderek daha da çok bu dünya için çalışmanın ayıp olmadığını söyleyecektir. Özdemir (2005), MÜSİAD'lı işadamları üzerine yaptığı incelemesinde, birçoğunun Batı'yı model olarak gördüğünü, dünya ile ekonomik bütünleşmeye son derece pozitif anlamlar yüklediğini ancak kapitalizm ve burjuvazi kavramlarına, sendika ve hak mücadelesi söylemine mesafeli durduğunu belirtir. Görüşmecilerin sınıfsal çelişkileri meşrulaştırmada "Mülk Allah'ındır, insanlar sadece emanetçidir", "bu dünyadaki yaşam bir sınavdır, zenginlik ve fakirlik bu bağlamda geçici ve Allah'ın takdiridir", türünden dini referanslar kullanabildiklerini, çalışmayı ve çalışma hırsını da yine düzenin rahatlığına kendini bırakmayıp, konformist olmama ile açıkladıklarını belirtmektedir. Bu anlamda MÜSİAD dilinin de korporatist ideolojiyi içselleştirmiş olduğu söylenebilir.

Türkiye, İslamcı kent yönetimi modeli ile 1989 yerel seçimlerimde az sayıda kentte, 1994'ten itibaren ise yurt çapında tanıştı. Birçok kentte başarı kazanan İslamcı belediyelerin yeni bir belediyecilik anlayışı ve kent ekonomisi yarattığı söylenebilir. Bu modeli şeffaflık ve katılımcılık açısından sorunlu, yerel İslamcı sermayeyi kayırıcı, yoksulluk politikasını yardım faaliyetlerine indirgeyici, belediyenin kamucu yanlarını tasfiye edip onu bir hizmet şirketine dönüştürücü olması gibi nedenlerle "eğreti kamusallık" olarak değerlendirilmektedir (Doğan, 2007). Bu eleştiriler büyük ölçüde haklı tespitlere dayalı olmakla birlikte İslamcı belediyeciliğin mekânı yeniden üretme,

bu yeniden üretim ile sermaye biriktirme ve biriken sermayeyi yeniden dağıtırken kitlesel destek kazanmadaki başarısı açıklanmaya değerdir.

1990 sonrası Türkiye hâlâ kentleşmekte ve nüfus açısından büyümekte olan bir ülkedir. Türkiye kentleri alan ve nüfus olarak büyümekte, ülkenin konut ve diğer kentsel yapı talepleri sürekli artmaktadır. Kentli tüketici orta sınıf oluşmuş, konut yatırımı yapmak ekonomik bir güvence ve toplumsal bir statü edinmenin önemli bir aracı haline gelmiştir. Bu açıdan inşaat ve ticaret burjuvazisinin gelişmesi için uygun bir iklime sahiptir.

Yerel ve merkezi yönetimler inşaat sektörünün gelişmesi adına çeşitli konut özendirme politikaları ile mülk sahibi olmayı desteklemekte, yıkım ve yeniden imalat için uygun koşulları hazırlamaktadır. Deprem ve diğer doğal afetler bu sürecin meşrulaştırıcı söyleminin temel argümanları olacaktır. Türkiye kentleşme literatürünün gecekondunun alternatifi olarak ortaya koyduğu, kamunun altyapısı hazır arsa üretmesi modelinin ilk ve ciddi adımları İslamcı belediyeler aracılığıyla atılmış, KİPTAŞ ile İstanbul'da kurumsallaşmış, TOKİ ile Türkiye çapına yayılmıştır. Üretilen konut alanları mimarlık ve planlama açısından epeyce sorunlu olsa da geniş kitleleri mülkiyet sistemi içinde tutma ve onları mekân aracılığıyla biriktirilen servete ortak etmede son derece başarılı olmuştur.

Kente tutunan ve orta sınıf kitleler için tüketim toplumunun sunduğu nimetlerden maksimum faydalanmak, modernlik anlamına gelmektedir. Nitelikli bir konut sahibi olmak toplumsal statüyü belirlemektedir, üstelik bu modernlik ve tüketicilik dini değer yargılarıyla da artık çelişmemekte, zenginlik modernleşen Müslümanlar için utanılan ve saklanılan bir şey olmaktan ziyade, arzulanan, sergilenen ve övünülen bir değer olmaktadır. Müslümanlar güç ve zenginlik gösterme konusunda sıkılgan stratejiyi terk etmiş görünmektedir. İslamcı düğün ve defileler, camilerde VIP salonlar, VIP hac ve umre uygulamaları gibi İslami elitlere yönelik tüketim kalıpları ana damar

medyada artık özenilen bir yaşam tarzı olarak sunulmaktadır. İslam ile kapitalizm ve modernizm arasında uzlaşmaz bir çelişki olduğunu ileri süren oryantalist görüş, Türkiye İslam'ının son 20 yıldaki performansı sonrası ciddi bir yara almış görünmektedir.

Türkiye'deki İslami hareketler üzerine 1990'ların sonunda yazan White, ülkede yerel siyasette belirleyici olanın yerel ilişkiler ve ortak pratikler olduğunu hatırlatarak, İslamcı hareketin yandaşlarının ayırıcı özellik ve güdülerindeki çeşitliliğe dikkat çekmekte; son dönemdeki kitle seferberliğinin İslami söyleminin ağırlığına rağmen modernlik ve İslam arasında melezlikler içeren yeni bir siyasal süreç, yerli bir modernleşme süreci olarak okunması gerektiğini, "İslamcı partilerin başarısının da çok çeşitli yerel sesleri ve istekleri sürekli bir temelde bütünleştirip ulusal siyasal sürece taşımadaki benzersiz örgütsel yeteneklerine dayandığını" belirtmektedir (2007). Gerçekten de 2000'li yıllarda siyasal İslam çok farklı çıkarları bütünleştiren bir hegemonik güç olarak ortaya çıkacak, geniş kesimleri memnun eden bir kalkınma programı uygulayacaktır.

Türkiye'de Siyasi Partiler Kanunu dine dayalı siyasi parti kurmaya izin vermemekte, ordu da zaten laik Kemalist çizgiden verilecek tavizler karşısında sürekli darbelerle rejimi restore etmektedir. Bu elbette bir kamuflaj siyasetini doğurmuş, İslamcı partiler ideolojilerini serbestçe sergilemekten kaçınmış, sürekli bir gizli ajandaya sahip olmakla suçlanmıştır. Bu nedenle de geçmişinde İslami söylemler bulunan AKP'nin neoliberalleşmesi gizli ajandayı saklayan bir taktik olarak görülebilmektedir.

Yavuz, 2002 yılında iktidara gelen AKP'nin başlangıçta "köktenci", "İslamcı", "İslami" parti olarak anılırken, zamanla "İslami kökenli" parti ve 2007 seçimlerinden sonra da *The Economist*'in tanımıyla "ılımlı İslamcı" parti olarak anılmaya başlandığını; 1990'lı yıllarda "Elhamdülillah şeriatçıyız", "insan aynı zamanda hem laik hem de Müslüman olamaz", "bizim için demokrasi, amaca ulaşmak için bir araçtır" diyen

Erdoğan'ın 2000'lerle birlikte partisini demokrasinin, laikliğin ve cumhuriyetin teminatı, kimliğini "muhafazakâr demokrat" olarak tanıttığını hatırlatmaktadır (2011).

Özellikle AKP'nin politikaları neoliberalizmin İslamlaşması, İslam'ın neoliberalleşmesi ekseninde tartışılırken "muhafazakâr devrim" (Yavuz, 2011) ya da "pasif devrim" (Tuğal, 2011) olarak adlandırılmaktadır. İki tanım da toplumda ani bir değişiklik ve total bir dönüşümün olmadığını, sistemin dönüşmediğini, İslamcı ideolojinin sistemle bütünleşerek yeni melezlikler yarattığını, sistemi sürdürdüğünü anlatma çabasındadır:

> Türkiye'nin İslami hareketinin yaşadığı bu dönüşüm, muhafazakâr bir devrim olarak adlandırılabilir; çünkü Türkiye'nin genel muhafazakâr geleneklerini korumayı ve yerel ölçekli kural ve kimlikleri ulusal ölçeğe taşımayı amaçlar; siyasal kurum ve ağları ahlakileştirmeyi amaçladığı için normatif bir devrimdir... Bu muhafazakâr devrimin kökenleri, Osmanlı'nın katı ulus-devlet ideolojisini aşarak emperyal, daha büyük ve daha iyi olma rüyasında yatar. Bu hayalin taşıyıcısı entelijansiya değildir. Bu, Türkiye'de egemen olan toplumsal-siyasal koşullardan hoşnutsuz olan ve kendisini dışlanmış hissedenlerin aşağıdan yukarıya doğru kurdukları hayaldir (2011: 29).

Tuğal ise, AKP'nin hem kendi İslami tabanının hem de işçilerin desteğini bütünleştirdiğini; yıllarca neoliberalizm, sekülerizm ve Amerika karşıtı söylemleri kullanmış bugün ise dünya kapitalizmi ile bütünleşmiş olan bu ideolojinin hem Batı'nın hem de Müslümanların onayını almış göründüğünü; sistemi değiştirmeyi başaramayan İslami hareketin sistemle bütünleşerek onu dönüştürmeye çalışmasının ancak Gramscici pasif devrim kavramıyla açıklanabileceğini; statükonun güçlenmesi ile sonuçlanan bir değişim süreci olarak pasif devrimin, statükonun mutlak bekası ya da devrim ve radikal reformlara ciddi bir alternatif oluşturduğunu belirtmektedir. Tuğal'a göre "Ak Parti'nin iktidara gelmesi pasif bir devrimle sonuçlandı: Madun dindar unsurların madunların belirleyici

örgütlülüğü olmadan düzene dahil edilmesi. Rejim İslamileşti ama İslami bir rejim haline gelmedi. Halkın sesini duyurması için kanallar açtı ama halkçı olmadı" (2011: 247).

Yavuz ve Tuğal'ın AKP'yi İslami değil kapitalist modernleşme projesi olarak okuması, White'ın projenin başarısında yerel taleplere olan duyarlılığın altını çizmesi doğrudur. Ancak bu projenin ikna üretim süreçlerinde korporatist ideolojiyi İslam ve Yeni Osmanlıcılık ile bütünleştirerek yeniden ürettiğini, bir yeniden dağıtım aracı olarak metalaşmamış mekânı emlak piyasasına dahil ederek kullandığı gösterilmezse hegemonyanın nasıl sürdürüldüğü yeterince anlaşılamaz.

2000'li yıllarla birlikte Türkiye'de sınıfsal eşitsizlikleri çoğaltan ve sınıfsal farklılıkları görünmez kılan bir İslami korporatist anlayış gelişmektedir. İşçi ve işvereni aynı safta gösteren bu İslami korporatizm hem işçi sınıfını hem de işverenlerin kültürel dünyasını karşılıklı olarak belirlemektedir. Böyle bir atmosferde sosyal adalet, iş ve emek dünyası arasında değil; dindarlarla laikler, milli muhafazakâr sermaye ile emperyalistler arasında bir sorun ve çelişki olarak algılanmaktadır.

Modern olanı İslamlaştırmayı, İslami olanı modernleştirmeyi hedefleyen bu yeni İslami yorum, kapitalist modernleşmeye ait kurum, imge, kültür, moda, davranış, mekân vb her şeyin İslami versiyonlarını üreterek romantik bir ideoloji olmaktan çıkıp rasyonel ekonomi politikası olan bir düşünce sistematiği haline gelmiştir (Durak, 2011). Adalet sorunu, iş dünyası ile emek arasında değil de laiklerle dindarlar arasında bir çelişki olarak kurulmuş, böylece emekçiler İslamcı proje etrafında eşitsizlik ve yoksulluğu hafifletmek için değil, İslami sermaye birikimini ilerletmek için muktedir kılınmadan seferber edilmiştir (Tuğal, 2011).

1980 askeri darbesinin ardından, önce Başbakan sonra Cumhurbaşkanı olan Özal'ın dile getirdiği "bir elinde Kuran, diğer elinde bilgisayar olan bir Türk gençliği" ideali, dindar bir modernleşmeyi çağrıştırıyordu. Darbenin ardından dindarlığın sınıfsal taleplere karşı bir panzehir olarak kullanıldığını

da biliyoruz. Camilerdeki vaazlarda çalışkanlık, girişimcilik, dürüstlük, tutumluluk ve iş ahlakından söz edilmesi ile etnik ve sınıfsal farklılıkları örten, Allah'ın gözünde tüm kulların eşit olduğu anlayışı sınıfsız toplum hayal eden korporatist anlayışın İslam'la bütünleşmesini kolaylaştırmıştır (Çavuşoğlu, 2013).

1990'larda güçlenen siyasal İslam, yoksul kesimlerin oylarına talip olurken "adil düzen" kavramını gündeme getirmişti; ancak zamanla milli/İslami menfaatlere vurgu yaparak kitleleri kurtuluş yerine istikrar, mücadele yerine itaat anlayışında buluşturmayı; güvencesiz çalışma, esnekleşme, taşeronlaşma ve özelleştirmeyi yaygınlaştırmayı başardı (Durak, 2011).

İslam'ın Protestanlaşması olarak adlandırılan bu süreçte elbette Anadolu'daki yeşil sermaye denilen sermaye gruplarının etkisi büyüktü: İslam'ı araçsallaştıran, İslam adına kapitalist bir ruha sahip çıkan, korumacı ve kapalı ekonomi inşasına dayalı bir dayanışma ağı kuran bu yeni burjuvazinin sermaye birikimdeki performansı büyük ölçüde işçi sınıfını ezme ve bu tahakkümü İslam adına doğallaştırıp meşrulaştırmasına bağlıdır: İslami şirketlerin istihdam politikası fonksiyonel esneklik (işgücü üretimin her aşamasında çalıştırılabilir), sayısal esneklik (işletmenin işgücü kapasitesi kolayca daraltılıp genişletilebilir), çalışma sürelerinde esneklik (yarı-zamanlı, ek mesai, kiralık işçi gibi stratejiler), ücret ve ödemelerde esneklik (işçilere az ücret ödenmesi ya da ödemelerinin geciktirilmesi durumları) gibi emek kontrolüne dair imkânlar tarafından şekillenmektedir (Durak, 2011).

İslami çalışma ahlakının, çalışma koşullarının olumsuzluğunun ve sömürü ilişkilerinin üzerini örten bir işlev kazandığını, uhrevi bir panoptikona dönüştüğünü; işçilerin direnme, kaytarma, dayanışma adına gizli senaryolar bile üretemediğini belirten Durak, sendikalı olma oranının son derece düşük olduğunu, bu durumun ayıp ve günah olarak kodlanabildiğini; sınıf ilişkilerinin de bu dindar-muhafazakâr burjuvazinin meşruiyet çerçevesinde oluşturulmuş bir dil hapishanesine

mahkûm olduğunu, bu hapishanenin sihirli kavramlarının sabır, sınav, şükür, tevekkül ve kader olduğunu; iş güvencesi ve çalışma koşullarının ise cemaat üyeliği veya dindarlığa bağlı bir hiyerarşilendirmeye tabi olabildiğini belirtmektedir (2011).

AKP'nin kapitalist modernleşme projesinde bir başka ikna üretim aracı da mekân politikalarıdır. Ekonominin kayıt içine alınması ve mali disiplin ile kamu gelirlerini artırmada önemli mesafe alınmıştır. Türkiye'de özellikle büyük kentlerde artan nüfus ve araç sahipliğe cevap veremeyen ciddi bir otopark açığı bulunmaktadır, uzunca yıllar mafya tarafından işletilen çoğunluğu yol üstü olan otoparkların da belediye şirketlerince yönetilerek, kamusal alanın kamu eliyle işgaline dayalı ciddi bir gelir transferi sağlanmıştır. Ancak asıl gelir doğrudan doğruya mekânı yeniden üreterek elde edilmektedir.

TOKİ'ye verilen olağanüstü yetkilerle hem formel hem de enformel yapılaşmış özel mülkiyetteki alanlara, yine okul alanları, sağlık tesisleri, parklar, stadyumlar, eski sanayi alanları gibi birçok kent içi alana da el koymak ve bu alanlarda ayrıcalıklı imar haklarıyla proje üretmek mümkün hale gelmiştir. Kentsel dönüşüm projeleri aracılığıyla zorla tahliye edilen birçok tarihi mahalle, yeni kullanıcılar için sermaye biriktiren bir nitelik kazanmaktadır. Perouse "kentsel dönüşüm uygulamalarının medenileştirici olmayıp, bölge sakinlerini yerinden eden ötekileştirici ve seçkinci bir uygulama" olduğunu, 1996 yılında Karanfilköy'de gerçekleşen yıkımların gecekondu politikasında bir kırılmaya karşılık gelip, müsamahanın yerini tahammülsüzlüğe bıraktığını söylemektedir (2011: 14).

Yoğun göç ve kentleşme süreçleri sonucunda ekolojik eşiklerine ulaşmış Türkiye kentlerinin birçoğu ormanlık alanlarla çevrilidir. AKP döneminde 2B Yasası ile bu alanların da satılması ve imara açılması mümkün olmuştur. Bir başka metalaşmamış mekân derelerdir. HES projeleri ile derelerin ticarileşmesi ve alınır satılır hale gelmesi söz konusudur. Son olarak 2011 yılında çıkarılan bir yasa ile sayıları 26.000'i bulan kırsal alandaki yayla, mera ve kışlakların da imara açılmasıyla em-

lak piyasasına dahil olması sağlanmıştır. Turan, 1950'li yıllarda 46,5 milyon hektar olan çayır ve mera alanlarının 2007'de 16 milyon hektara indiğini belirtmektedir (2009: 209). Sonuç olarak kentsel ya da kırsal alanda metalaşmamış ve satılamayan hiçbir bölge kalmamıştır. Bu ülke topraklarının tamamını piyasalaştıran, mülkiyet ve topraktan sağlanan rantı sermaye lehine yeniden dağıtan, düşük ve orta gelirli gruplara kısmi pay dağıtan, yerinden edilen mağdurlara ise çeşitli tazminatlar ödeyen bir yağmalama süreci olarak okunabilir.

Muasır Medeniyetler ve İmar Tarikatı

Başından beri Türkiye Cumhuriyeti'nin sorgusuz sualsiz ve en yaygın kabul gören ülküsü muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak olmuş, bunun için de kalkınmacı hamleler coşkuyla karşılanmıştır. Atatürk'ten itibaren Menderes, Demirel, Özal ve nihayet Erdoğan gibi kapitalizmin bütün yıkıcı yapıcı figürlerine verilen destek de bu kalkınmacı anlayış ve korporatist düşünceye inançla açıklanabilir.[5] Bu liderlerin operasyonel, iş bitirici, imarcı, kalkınmacı özellikleri yaygın mühendislik ideolojisi içinde önemli bir destek bulmuştur (Göle, 2008).

Muasır medeniyetlerin seviyesine erişmek olarak konan hedef, Batılılaşma ve modernite yüceltisi ile ilişkilidir. Osmanlı ile bağları kesmek, ona ait ne varsa yakıp yıkmak, dili değiştirerek entelektüel bağı ve hafızayı koparmak, geçmişi özlemle anmayı irtica olarak kodlamak; denetlenebilenin, analitik olanın, kartezyen mantığın, kübizmin, geometrinin, camın, çeliğin, betonarmenin mitosuna kapılmaktır.

Nasıl Goethe'nin Faust'u gücünü kazma ve küreğin sesinden alıyorsa, kalkınmacı ideoloji de imar etmeyi asli görev say-

5. Bu anlayış günümüze kadar sürecek, kitlelerin teveccühü de sürekli yıkıcı yapıcı figürlere yönelik olacaktır. "Çalıyor ama çalışıyor" klişesiyle sıkça karşımıza çıkan bu imarcı ve icraatçıya tapınma durumu, seçmen davranışında temel belirleyici haline gelecektir. Bora, Melih Gökçek'in Ankara'daki vandal belediyecilik uygulamalarının takdirle karşılanmasının altında, "ne işe yaradığından, uygun çözüm olup olmadığından bağımsız olarak her inşaata yatırım ve hizmet nişanının takılması" mantığını görmektedir (2010: 60).

mış, doğada ve şehirde yapmak için yıkmaktan geri durmamış (Berman, 1999), modernleşen Türkiye kentlerinin yaratılmasında ya da yeniden düzenlenmesinde bu anlayış işbaşında olmuştur. Türkiye kentlerinde toplam yapı stoku içinde 100 yaşını tamamlamış yapıların sayısı ihmal edilebilir düzeydedir, giderek daha da azalmaktadır. Le Corbusier'in İstanbul'u tarihi bir şehir olarak koruma önerisinin Atatürk tarafından reddedilmesine benzer şekilde bugün de kentlerin yok edilmesine, yağmalanmasına karşı çıkanlar; gelişme karşıtı, gerici, vatan haini ilan edilip reddedilmektedir. Cumhuriyet'in 10. yılındaki "Durmayalım düşeriz" sloganının günümüz Türkiye'sinde "Durmak yok, yola devam" olarak sürdürüldüğü görülecektir.

Kentleşme, sanayileşme ve modernleşme pahalı süreçler olup hem ciddi bir irade hem zaman hem de önemli bir kaynak ve sermaye birikimi gerektirir. Geç gelişen ülkeler genellikle kısıtlı kaynak, zaman ve istikrarsız iradeye sahip olduklarından kendine özgü, yapay, derme çatma, düşük kaliteli çözümler üretmeyi; yani kentleşme maliyetini ucuzlatmayı, bu bedeli ödememeyi, sonradan daha bedeli yüksek olabilecek bir "bedelsiz modernleşmeyi" tercih etmek durumunda kalabilmektedir (Bilgin, 2000).

Günümüz Türkiye'sinde muasırlaşma saplantısının tazyiki dışında yine inşaatı işaret eden ekonomik süreçler söz konusudur. Sanayi, tarım, turizm, kültür gibi sektörlerdeki düşük rekabet gücü ve bu sektörleri riskli hale getiren enflasyonist ortam, sermaye biriktirme araçları içinde rantı diğerlerine göre daha cazip kılmakta, inşaat sektörünü adeta alternatifsiz hale getirmektedir. İmar ve inşaatın başlı başına bir değer haline geldiği bir ortamda doğa, tarih, kültür, estetik, kullanım değeri, toplumsal maliyetler göz ardı edilmektedir. Bütün bu siyasi çalkantıların yanı sıra 2000'li yıllarda ekonominin inşaat sektörüne bağlı olarak ayakta tutulmaya çalışıldığı, her türlü inşaatın kutsandığı, giderek inşaat tarikatı görünümdeki bir tarihsel bloğun oluştuğu görülmektedir. Cündioğlu'nun "Kapitalizm seni betona gömüyor ey talib, farkında bile değilsin!

Hem de bu sefer sarığıyla, cübbesiyle, seccadesiyle" (2012: 88) tanımlaması son derece açıklayıcı bir çerçeve oluşturmaktadır:

Türkiye'de yerel yönetimler 1980 sonrasında bir miktar özerklik ve güç kazanmıştır. Kentin imarı ve arsa üretimi konusunda merkezi yetkileri kısmen devralan yerel yönetimler kentlerin çeperlerindeki geniş arazileri imara açarak, kooperatif veya büyük inşaat şirketlerine pazarlamak yoluyla önemli gelir elde ederken, rant artışı ve spekülasyonun da baş aktörü oldu (Buğra, 2000). Mekân aracılığıyla ya da arazi geliştirme ile sermaye biriktirme modelini İslamcı belediyelerin başarıyla kullandığını söylemek mümkündür. Bu dönemin konut projeleri, belediyenin tahsis ettiği ya da imara açarak arazi geliştirdiği, vatandaşın da aidat ödeyerek konut sahibi olduğu bir kooperatifleşme modeli sonucudur. Kredili gayrimenkul alım sisteminin bulunmadığı bir dönemde bu modelin en önemli avantajı, arsa payının minimize edilmesi, mümkünse sıfırlanması ve vadesi uzasa bile düşük taksitlerle konut sahibi olunmasına imkân sağlamasıdır. Konya, Şanlıurfa, Sivas, Van ve Kahramanmaraş gibi kentlerin yerel yönetiminden başlayarak geliştirilen imar ve inşaat modelinin giderek KİPTAŞ ve TOKİ aracılığıyla yurt çapına yayıldığı görülecektir.

Büyüme, yatırım, imar ve inşaat odaklı bu model bir yandan kalkınmacı olduğu, diğer yandan geniş kesimleri mülk sahibi ve rant ortağı yapabildiği için çabuk meşrulaştı ve iknayı da üretti.

Türkiye'de 1980'lere kadar küçük ölçekli müteahhitlerin yap-satçılığı, kooperatifler ve gecekondular konut ihtiyacına cevap olmuştur. Buna arsa yatırım maliyetlerinin artmasıyla kat karşılığı inşaat üretimi de eklenecektir. Kamunun konut üretimine ilk adımının 1984'te kurulan TOKİ ile olduğu; ancak etkisinin 2004'e kadar epeyce kısıtlı olduğu görülecek,[6] kredilendirilmiş konut alabilmek için ise 2000'li yılları beklemek gerekecektir. İnşaat sektörü hemen her dönemde Türkiye

6. İnşaat Sektörü ve TOKİ üzerine daha kapsamlı bir eleştiri için bkz. Çavuşoğlu, 2011.

ekonomisinin motoru olarak görülmüştür ancak inşaat bu dönemde vites artırırken, tarihsel bloğa uygun yeni zenginlerini de yaratmıştır.

İslamofobik çevreler inşaat öncülüğündeki büyümenin ve başarılı yerel yönetim hizmetlerinin Arap ve yabancı İslam sermayesi tarafından finanse edildiğine yönelik komplo teorileri ile dedikodudan öteye geçemeyen iddialar üretmiştir. Oysa zenginliğin üretilmesinde mekânın yeniden üretilmesinin rolü göz ardı edilemez. Konut üretiminin yerel yönetimlerce desteklenmesi sonucu alt-orta sınıfları mülkiyet sistemine dahil eden bir hegemonya, bir yandan mekânı yeniden üretip dağıtırken mekân üzerinden sermaye biriktirmeyi de öğrenmektedir.

Diğer yandan bu modelin temel sorunu kitleleri uzun vadeli borçlarla mülk sahibi olmaya yönlendirirken, krizlere gebe şekilde aşırı arz üreten bir yapıya kavuşmuş olmasıydı. Türkiye'deki hanelerin de büyük çoğunluğunun ödeyemeyeceği düzeyde borçlu olduğu, yeni inşaat projelerinin müşteri bulmakta zorlanacağına işaret ediyor. Birçok ülkede ortaya çıkan konut piyasası balonu Türkiye için de riskli bir tablo ortaya koyuyor olsa da inşaat ve yatırım fetişi modernleşme ve muasırlaşma tahayyülü ile kolayca örtüştüğü için eleştirilemez halde olduğu söylenebilir. Günümüz Türkiye'si büyük ölçüde kentli bir toplumdur. Kentli kitle modernlikle tüketiciliği ilişkilendirmiş, kentte konut sahibi olmayı da ekonomik bir yatırımın yanı sıra bir sınıfsal kimlik inşa etme ve statü sahibi olma aracı olarak görmektedir. Bu nedenle giderek daha büyük bir kesimin mülk sahibi olmaya çalıştığı görülmektedir.

Cumhuriyet dönemi boyunca hâkim olan orta sınıf kültürünün modern aileyi apartman dairesi sahibi olarak tanımlayacak şekilde sürdüğü söylenebilir. Bugün sahip olunan evin, tüketimle özdeşleşerek sembolik anlamlara kavuştuğu, yaşam tarzının en belirleyici öğelerinden biri olduğu, yeni konut projelerinde ev sahibi olmanın da bu sınıfsal yeniden üretimin bir aracı haline geldiği görülmektedir. Kendilerine benzer aileler

ile birlikte, güven içinde yaşam arzusunun mekânsal ve kültürel bir ayrışmayı güçlendirse de medya ve konut geliştirici piyasalar tarafından desteklendiği, orta sınıflarca da geniş biçimde benimsendiği söylenebilir (Öncü, 2005).

Bu gelişmede kuşkusuz konutun yüksek getirisi olan bir yatırım aracı olarak görülmesinin payı büyük. Özellikle İstanbul hem ulusal hem de uluslararası yatırımcılar için kârlı bir yatırım coğrafyası olarak algılanıyor. 2007 itibariyle yabancıların Antalya, Muğla, İstanbul, Aydın, Bursa, İzmir ve Ankara illeri başta olmak üzere 35 milyon m^2 taşınmaz satın aldıkları görülüyor (Karayalçın, 2010). Türkiye'deki konut fiyatlarının arsa payı oranı, özellikle büyük ölçekli şehirlerde oldukça yüksek, konut mülkiyetinden alınan vergiler ise görece düşük. Kamu, kentsel donatıları sağlamak üzere taşınmazlardan düzenleme ortalık payı (DOP) olarak bilinen %40'a kadar bedelsiz kesinti yapabiliyor, ruhsat vererek gelir elde edebiliyor ve altyapı hizmetlerinden de belirli bir bedel alıyor. Ancak plan değişikliği yolu ile elde edilen fazladan inşaat haklarından kamuya ayrılan resmi bir pay yok. Gayrimenkullerden alınan vergiler ise Çevre Temizlik Vergisi, Emlak Vergisi ve Gelir Vergisi ile sınırlı haldedir.[7]

Bütün bu koşullar inşaat ve emlak üzerinden bir piyasa oluşmasına olanak sağlıyor ve konut üretimi talebin ötesinde bir arz haline geliyor. Toplumun geniş kesimlerinin mülkiyet hırsıyla barınma ya da yatırım amaçlı olarak borçlanarak konut sahibi olmaya kendini adadığı söylenebilir. Bu kuşkusuz ABD'de yaşanan Mortgage krizini çağrıştırıyor. Bu emlak balonunun, İstanbul'un aldığı yoğun göç ile bir süre daha şişmeye devam edebileceği; ancak sonunda arz-talep dengesi gereği küçüleceği, konutların borçlanılan değerin altında bir piyasa değerine gerilemesiyle geniş kesimlerin ağır borç yükü ve mülksüzleşmeyle karşılaşacağı tahmin edilebilir. Perouse bu

7. Çevre ve Temizlik Vergisi son derece cüzi bir oran iken, Emlak Vergisi beyanları çoğunlukla gerçek bedelin onda biri düzeyinde belirlenmekte. Gelir Vergisi olarak alınan vergi ise taşınmaz alım satımlarından elde edilen kâr üzerinden hesaplanıyor.

süreci hem daire sahibi olmak hem de modern bir tüketici olmak üzere bir çifte borçlanma süreci olarak tanımlamaktadır (2013: 53). Gerçekten de gelişmeler Harvey'in "mülksüzleştirmeye dayalı birikim" dediği bir sermaye transferi sürecine yol açabilecek niteliktedir.

Konut tercihlerini kendileri gibi insanların yanında değerlendirme geleneği, kapalı site yapılaşmalarında da sürüyor ve sınıfsal olduğu kadar kültürel ve inançsal ayrışmalara da yol açıyor. Perouse 2001 yılında İstanbul'da 270 kapalı konut sitesinde yaklaşık 100.000 kişinin yaşadığını, 2003'te bu sitelerin sayısının 430 civarına çıktığını belirtiyor (2011). Bu eğilimin hızla büyüdüğünü, giderek orta sınıflara da yayıldığını, kentlerin daha da ayrışmış bir yapıya kavuştuğunu gözlemliyoruz.

Bourdieu konutu, üzerine mali ve politik olduğu kadar yoğun bir simgesel yatırım da yapılan bir mal olarak düşünür ve 1970'ler Fransa'sında konut üretim ve tüketimini inceler; konut talebinin inşasında devletin, medyanın ve inşaat sektörünün oynadığı rolün de son derece belirleyici olduğunu gösterir (2005). 2000'ler Türkiye'si ve konut sektörü bu açıdan ciddi benzerliklere sahiptir.

Gayrimenkul Türkiye'de her dönemde en iyi ve garantili yatırım biçimi olarak görülmüştür ancak özellikle son dönemde ciddi bir mülkiyet fetişi söz konusudur. Toplumun her kesiminden ailenin gelecek planları bir konut tahayyülü üzerinden şekillenmektedir. Reel gelirlerin bu derece düşük, iş güvencesinin bu denli az, kiraların bunca yüksek olduğu bir ortamda mülkiyete yönelmek elbette rasyonel bir seçimdir. TOKİ ve diğer gayrimenkul firmaları medya aracılığıyla bu fetişi okşamaktadır.

KENTLEŞME POLİTİKALARI VE ÇELİŞKİLERİN MEKÂNSALLAŞMASI

2000 sonrası, temel kentleşme politikasının ne olursa olsun inşaat ve daha fazla inşaat olduğu, kalkınma anlayışının inşaat, maden ve enerji gibi sektörlerin üzerine kurulduğu bir dönemdir. Bütün toplumsal, ekolojik ve mekânsal tahribatlara

rağmen kriz erteleme aracı olarak inşaata dört elle sarılınan bu dönemde toplumsal zenginliğin yeniden üretilmesi ve yeniden dağıtımında da yeni bir araç bulunmuştur. Kırsal ve kentsel toprağın, imar haklarının yeniden üretim ve dağıtımı devam etmekle birlikte bugüne kadar emlak piyasasına konu edilmemiş olan çok çeşitli mekânların da keşfedilmesi söz konusudur. Metalaşmamış mekânların da sınırsız inşaat aracılığıyla emlak piyasası içinde değerlendirilmesi kentleri ve kırsalı radikal biçimde dönüştürürken, önemli bir ekonomi yaratacak ve kendine özgü bir sermaye de oluşturacaktır.

AKP'yi hegemonik hale getiren açılım siyaseti başta Kürt sorunu olmak üzere birçok etnik meselede şiddetten arınma, diyalog ve siyasi çözüm gibi özlenen bir yaklaşıma doğru kayacak; yavaş, yetersiz ve kimi zaman samimiyetsiz de olsa pek çok önemli adım nihayet atılacaktır. Ancak yıllar boyunca adeta büyük bir özenle üretilmiş olan devlet şiddeti bu kez AKP otoriterliğinde yaşam tarzlarını da kontrol etmek isteyen bir baskı aracına dönüşecektir. Toplum, modernlik-gelenekselllik ikilemleri ile yüzleşirken, bastırılmış olan geri dönerek merkezi bir konum alacak, yıllarca gizlenmiş olan tarikatlar, cemaatler, inanç sistemleri bu yeni tarihsel blok içinde kendine özgü gerilimler ve fraksiyonel parçalanmalar yaşamaya başlayacaktır. Bu parçalanma gündelik hayatın deneyimlenmesi, melez modernlikler konusunda da çok çeşitli bir tablo ortaya koyacak, toplumsal cinsiyet ve kadın kimliği yine merkezi bir sorun ve toplumsal yarılma ekseni olmayı sürdürecektir.

Etnik Çelişki: Açılım Siyasetinin Yeniden Keşfi ve Yeni Kentsel Karşılaşmalar

Bazin, günümüz Türkiye'sinin bölgesel farklılaşmalarında üst üste binen 3 karşıtlıktan söz eder: "Bunlar denize yakın bölgelerle iç kısımlar arasında var olan ve tarım alanları arasındaki farklılaşmayı da açıklayan ekolojik karşıtlık; gelişmiş Batı ile geri kalmış Doğu yöreleri arasındaki sosyal ve ekonomik karşıtlık; şehirlerle kırsal kesim arasında var olan ama

ikisi arasında gitgide artmakta olan karşılıklı ilişkilerin eşlik ettiği ekonomik, demografik ve sosyal kültürel karşıtlıklardır" (2009: 390). Bu üç karşıtlığın da Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgelere karşılık gelmesi, Türkiye haritasında Zonguldak'tan başlayıp Kayseri üzerinden Gaziantep'e dek uzanan bir aksın bu ayırımı belirliyor olması etnik sorunun mekânsallaştığının ve bölgesel eşitsizliğin etnik bir boyut kazandığının en net göstergesidir.

2000 yılı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla rakamlarına göre İstanbul (%22), Ankara (%8), İzmir (%7,6), Kocaeli (%4,4), Bursa (%4,2) ve Adana (%3)'dan oluşan ilk 6 il toplam zenginliğin %49,5'ini üretir durumdayken; çoğu Doğu Anadolu'da bulunan 40 ilin payı %10,39 seviyesindedir ve bu tablo Türkiye'nin %79'unu kentleşmiş hale getirirken, göçün yönünü doğudan batıya doğru belirlemektedir (Bazin, 2009: 396). Ancak Batı kentlerine göç etmiş Kürt nüfusu için sorunlar bitmeyecektir. Ekonomik sömürü ve toplumsal dışlamanın çeşitli biçimleriyle sürekli karşılaşan bu göçmen nüfusun kentlileşmesi ve devlet ile toplum gözünde algılanışı sorunlarla doludur.

Kürt kimliğini açıkça sergilemek çoğu kez tehlikeli olabildiği gibi en azından aşağılanma vesilesi olabilmektedir.[8] Saraçoğlu'nun İzmir örneğinde yaptığı araştırma sonuçlarına göre, Kürtler cahillik, haksız kazançla geçinme, bölücülük, şehir hayatını mahvetme ve kentleri işgal etme türünden klişeler ile temsil edilmekte ve yerleşik kentliler tarafından mümkün olduğunca değmeden yaşamak stratejisi seçilmekte, yüzeysel karşılaşmalar ötesinde bir paylaşım mümkün olmamaktadır. Kendini şehrin asli sakini ve asıl sahibi, Kürt göçmenleri de şehrin eğreti bir eklentisi statüsüne yerleştiren bu anlayış, bü-

8. Bütün Türk milliyetçiliğini temsil etmese de Türk milliyetçiliğinin ideologlarından Nihal Atsız'ın sözleri bu konuda yeterince açıklayıcıdır: "Kürtler, Türk veya Turan değildir. Buz gibi İranlıdır. Konuştukları dil bozuk, ilkel bir Farsça'dır. Tipleri de öyle... Türk ırkının aşırı sabırlı olduğunu; fakat ayranı kabardığı zaman Kağan Arslan gibi önünde durulamadığını, ırkdaşları Ermenilere sorarak öğrensinler de akılları başlarına gelsin" (akt. Yeğen 2009b). Yine 1997'de yakalanan Abdullah Öcalan için dönemin İçişleri Bakanı Meral Akşener'in "Ermeni dölü" ifadesi dikkate değerdir.

yük ölçüde devletin bilinçli bir ideolojik manipülasyonu sonucu, aşırı milliyetçi siyasi bir hareketin ürünü ve kadim bir Kürt düşmanlığının yansımasıdır (Saraçoğlu, 2011).

Gerçekten de kentteki sosyo-mekânsal ayrışmalardan söz edildiğinde Kürt nüfusunun toplumsal işbölümü ve kentsel yer seçimi anlamında ayrışması net şekilde okunabilmektedir. Edinilen meslek, oturulan mahalle, gezilen eğlenilen bölge, ulaşım biçimi gibi birçok kentsel gösterge açısından bu ayrışma görünür haldedir. 2000 sonrası kentsel dönüşüm projelerinin de yoğun biçimde Kürt nüfusun yaşadığı bölgelere yönelik olması da bu sınıfsal yeniden paylaşımın etnik bir nitelik kazanmasına yol açmaktadır. Saraçoğlu, Türkiye kentlerinde Kürtlere yönelik algı ve yaklaşım sonucunda yaşanan ayrışmaya "tanıyarak dışlama" adını verirken, bu sürecin orta sınıfın söyleminde yerleşiklik kazanmasının ardından, şehirdeki toplumsal ilişkiler ağı içerisinde, bir insandan ötekine aktarılabilen bir ideoloji olmasına, algının deneyim yaşanmasa bile yeniden üretilmesine dikkat çekmektedir. "Türkiye kentlerindeki Kürt düşmanlığı, göçmenlerin mekânsal ve sosyo-ekonomik olarak ayrıştırıldığı ve yalıtıldığı bir kentsel yapıdan türeyen ve bu yapı tarafından yeniden üretilen bir olgudur... Mevcut kentsel toplumsal ilişkiler yapısı devam ettiği müddetçe ırkçılık, Türkiye kentlerinde yaygınlık kazanacağı bir toplumsal zemine sahip olmaya devam edecektir" (2011: 182).

2000'lerle birlikte şiddetin yerini almaya başlayan açılım siyasetine rağmen hem devlet politikalarında hem de toplumsal tahayyülde kardeşlik, barış ve eşitliğin tesisi kolay olmayacaktır. 2009 Mart ayında başlayan ve KCK tutuklamaları denilen davada Ekim 2011 itibariyle aralarında parti yöneticileri, gazeteciler, araştırmacı ve akademisyenlerin de bulunduğu 7.748 kişi gözaltına alınmış ve bunlardan 3.895'i tutuklanmış, sorunun barışçıl yöntemlerle ve siyasi çözümü için koşullar adeta ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. 2011'de ise Şırnak'ın Uludere ilçesinde Roboski katliamı olarak bilinen olay gerçekleşmiş, kaçakçılık ile hayatını kazanan çoğu çocuk yaşta 35 Kürt, Si-

lahlı Kuvvetlere ait F16 uçakları tarafından katledilmiş, katliama kimin izin verdiği açıklanmadığı gibi devlet yetkililerince özür de dilenmeyeceği vurgulanmıştır, bu olay vicdanları daha da yaralamıştır.

AKP önderliğindeki açılım siyasetinin ve ikna politikalarının bir seslenme, kapsama, içerme, yutma stratejisi olduğuna yönelik kaygılar canlılığını korumakta, Türkiye göçler sonunda heterojenleşen kentler ve mahallelerdeki karşılaşmaları deneyimlemekte, farklı kimliklerin bir arada yaşamasına yönelik yeni sorunlarla yüzleşmektedir.

Bölgenin mayından ve askerden arındırılması, şiddet kültürünün ve hatıralarının silinmesi için zaman gereklidir. Ülkenin batısına yönelik Kürt göçlerinin eşitsizliği dolayısıyla ayrılıkçı talepleri azaltacağına dair umutlar söz konusudur ancak şu ana kadar yaşanan göç deneyimleri kentte yeni eşitsizlik biçimleri ürettiği için başka bir gerilime sebep olmaktadır. 2010'lu yıllardan itibaren artarak süren Suriyeli göçü ise yeni ve farklı karşılaşmalara, vatandaşlık, dayanışma, işbölümü, ırkçılık, zenofobi eksenlerinde yeni tartışmalar yaratacağa benzemektedir.

Seküler Çelişki: Bastırılmış Olanın Geri Dönüşü

AKP'nin 28 Şubat sürecini en iyi yorumlayan ve değerlendiren kurum olduğu söylenebilir: İktidar olmak ve orada kalabilmek için geniş tabanlı sınıflar arası bir ittifakın, aynı zamanda Kemalist refleksi ürkütmeyecek dozda bir İslami kimliğin gerektiğini görebilmiştir.[9] AKP liderlerinin seçimler öncesinde sıkça ABD'yi ziyaret edip, içeriği kamuoyuna açıklanmayan toplantılar düzenlemiş olması da ABD'nin ılımlı İslam modeli olarak AKP'yi desteklediği şeklinde yorumlanmıştır. 2002 seçimlerinde AKP %34 oy alıp tek başına iktidara gelirken, önce-

9. 2000'li yıllarda Türkiye'deki en güçlü akımlar olarak Gülen hareketinin de AKP'nin de sadece vatan uğruna çalışan, devlete yararlı bir hareket gibi kodlanma ve İslami bir tehdit olarak algılanmama gayreti dikkate değerdir. 11 Eylül sonrasındaki küresel İslamofobi düşünüldüğünde bu gayretin uluslararası bir boyutu ve mesaj niteliği olduğu da söylenebilir.

ki dönem hükümetinin koalisyon ortaklarından MHP, ANAP ve DSP'nin %10 barajını geçememesi ülkedeki siyasi ve ekonomik krizin derinliğinin belgesi niteliğindedir. AKP oy oranını 2007'de %47'ye, 2011'de %50'ye taşıyarak, başarısının rastlantısal olmadığını ve yeni hegemonik güç olduğunu gösterecektir.

Laik-İslam çelişkisi bir toplumsal yarılma olması sebebiyle giderek bir tür toplumsal inatlaşmaya dönüşmüş, değişik hegemonik dönemlerde çift yönlü bir tahakküm aracı haline gelmiştir. Oluşan tarihsel blok laik ağırlıklı olduğunda İslamcılar için, siyasal İslam ağırlıklı olduğunda ise laik olanlar için dışlayıcı bir kamusal alan oluştuğu, durumun zamana bağlı olduğu gibi mekâna da bağlı olabildiği söylenebilir. Bu durum Türkiye'de yeni bir inanç temelli rövanşist siyaset anlayışını doğurmuştur.

2000'li yıllarla birlikte Türkiye'de İslam ve muhafazakârlık kimliklerinden beslenen ve devlet desteği gören, "mahalle baskısı" olarak tanımlanan yeni bir ötekileştirme pratiğinin doğduğu ve toplumsal farklılıklara tahammülün azaldığı ileri sürülmektedir (Toprak vd, 2009). Öte yandan laik ve İslamcı kimliklerinin piyasa tarafından imal edilen yeni tüketim alanları ve çağdaş kimlikler olduğunu da görmek gerekiyor (Navaro-Yaşın, 2003). Kentlerin Sünni ve Kemalist kentler olarak performatif mekânlara dönüşmesi yeni baskı ve gerilimler yaratmaktadır. Sulukule, Süleymaniye, Fener Balat gibi kentsel dönüşüm projeleriyle kente "Osmanlı mimarisi" damgası vurmak, Toplu Kışlası'nın inşası gibi ihya projeleriyle Osmanlı ruhunu geri çağırmak türünden politikalar AKP seçmeninin zedelenmiş onurunu okşayan, milliyetçi muhafazakâr kentleşmeyi besleyen yaklaşımlar olmuştur.

Yine belirtilmelidir ki Türkiye'de İslami anlayış ve yaşayış gerek ideoloji ve gündelik hayattaki tezahürleri gerek resmi ideoloji ile ilişkileri ve gelecek tahayyülleri bakımından çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik siyasal alanın oluşumu ve toplumsal hareketlerin gelişiminde de farklı belirleme ve eklemlenme özellikleri göstermektedir. Laikliğin otoriter biçim-

de sunulmuş olmasına rağmen toplumda geniş kesimlere çeşitli düzeylerde kök salmış, hatta kimi zaman İslamcılığa karşı fetişleştirilerek kullanılan bir slogana dönüşmüş olduğu, çoğu kez de ciddi sorunları ve toplumsal eşitsizlikleri örten bir yapay gündem haline gelebildiği belirtilmelidir.

Sonuçta toplumun laikler ve dindarlar biçiminde yarılmasına yol açan bir yapay ayrışma söz konusu olmaktadır. Örneğin Ocak'a göre "Türkiye'de biri kimliğini tarihinden, inancından, geleneksel değerlerinden, kısaca kendi kültüründen aldığı özelliklerle belirleyen, diğeri, bunların yerine Batı'nın kültür değerlerine sahip çıkan başka bir kimliği sahiplenmeye çalışan iki kesim yaşamaktadır", hatta bu ayrım o kadar net okunabilir haldedir ki yazara göre Türkiye'de iki ayrı Türkçe, iki ayrı tarih, iki ayrı İslam bulunmaktadır (2009: 143-145). Mayıs 2013'te başlayan Gezi Direnişi'nin toplumsal okunma biçimleri, medyanın da desteğiyle "İki Türkiye" adlı bir ayrışmanın kristalize olduğu bir süreç olacaktır. Ancak tıpkı etnik çelişkideki melezleşmeler gibi inanç ve kültür alanında da çeşitli karışımlar bulunduğunu, toplumun bu modernler-gelenekseller, Batıcılar-İslamcılar kutupsallıklarına sığmayan melezlikler ürettiğini belirtmek gerekiyor.

Türkiye'de Müslüman dindarlığının kültürel altyapısının zengin olduğu, bu konuda eğitim ve araştırma imkânlarının yeterli olduğu söylenemez. Din konusundaki araştırmalar tarih bölümlerinde ilgi görmezken konu ilahiyat fakültelerine ve teolojik bir çerçeveye terk edilmiş haldedir.

> Yüzde doksan dokuzu Müslüman olduğu iddia edilen Türkiye'nin gerçekte böyle olmadığını, İslam, İslam kültürü ve tarihi hakkında hiç de köklü ve sağlıklı bir toplumsal bilgi birikiminin bulunmadığını, insanların İslam ve onunla ilgili birtakım konularda birbirine zıt –çoğu gerçekte İslam'la uzaktan yakında ilgisi bulunmayan– yanlış bilgi ve düşüncelere sahip olduğunu, dolayısıyla çok ciddi bir cehalet ortamında yaşandığını

söylemek mümkündür (Ocak, 2009: 168).

Sekülerlik çelişkisi İslamcılar ve Laikler arasındaki bir inatlaşma gibi okunsa da aslında diğer dini inançlar ve din konusu, bireysel bir tercih olarak yaşamak isteyen ve dini inancını bir kimlik olarak taşımak ve buna göre yaftalanmak istemeyen kişiler için de sorunlu bir alandır. Türkiye'de doğan her çocuğun nüfus cüzdanında bir din hanesi bulunması ve bunun otomatik bir şekilde İslam olarak belirlenmesi, daha sonraki yaşamında da gerek devletle gerek toplumsal hayat içindeki ilişkilerinde bu kimlikten bağımsız hareket alanının kısıtlı olduğunu söylemek mümkündür. Dönemin seküler çelişkisinin toplumsal cinsiyet alanına sıkça kayması söz konusudur. Bu durum genellikle AKP'nin kadın bedenine yönelik biyopolitik yaklaşımından kaynaklanacaktır.

Toplumsal Cinsiyet Çelişkisi: İtidalli Haz Rejimleri

Bugünün Türkiye'sinde kadının konumu da tekil değil değişken bir profil sergilemektedir. Toplumsal hiyerarşi ve çeşitlilik kadın konumunu da doğrudan belirlemektedir. Kadının yaşlı ya da genç oluşu, kırda ya da kentte hatta metropolde oluşu, eğitimli ya da eğitimsiz oluşu, ekonomik bağımsızlığı, inancı, aile yapısı, yaşadığı çevre gibi birçok faktör farklı kadın portreleri ortaya çıkarmaktadır. Kadının konumunun Doğu'da ve Batı'da, kırda ve kentte, zengin ve yoksul, modern ve geleneksel kesimde vd ayrışmalarda eşit durumda olduğunu söylemek güçtür. Kadınlık deneyimi içtenlik ve samimiyetin kolayca gözetleme ve denetime dönüşebildiği taşrada, baskı ve tahakküm şeklinde yaşanabilmektedir (Birkan, 2010). Öte yandan kentte de kadının konuta, kapalı siteye adeta hapsedildiği, kent kamusallığından koparıldığı örnekler hâlâ yaygındır.

Daha genel anlamda 2000'li yıllarda Türkiye'de kadın olmanın hâlâ temel hak ve özgürlüklere ulaşmada, eşit olmada dezavantajlı bir toplumsal konumken, bu erişimin çoğu kez erkekler aracılığıyla ve erkek denetimiyle mümkün olduğunu vurgulamak gerekir. Berktay, ana ve bacı kimliği dışındaki kadını tehdit olarak gören zihniyetin ister Kemalist ister İslamcı

ister sosyalist olsun erkekler arasındaki yaygınlığının şaşırtıcı gibi görünse de aslında toplumsal yapının temelinde varlığını sürdüren ataerkil sisteme işaret ettiği için pek de şaşırtıcı olmadığını ileri sürmektedir (1998: 4). Arat da amaçları kamu alanında erkeklerle eşitliğe ulaşmak değil özgürleşmek ve eşitlik söylemini sorgulamak olan feministlerin, kamusal beklentiler karşısında özel yaşantılarının boğulduğunu, Cumhuriyet modernleşmesinin kadınlara cinselliği bastırma, meslek sahibi olma ve toplumsal faydaya rıza gösterme sınırlılığı içinde özgürlük tanıdığını keşfettiklerini belirtmektedir (1998). Gerçekten de dişiliğin silikleştirilmesi, cinsel tevazu ve bir dizi ahlak normuyla iç içe geçerek kadınlar için cinsiyetsiz kimlikler inşa etmiştir.

Yine de aile kurumunun Türkiye toplumunda oynadığı büyük rolle ilgili olarak kadınların büyük bölümünün evlilik hayatını seçtiği, genellikle boşanmanın büyük bir tabu ve imkânsızlık olduğu, aldatma, şiddet, alkolizm dışındaki diğer geçimsizlik ve uyuşmazlıkların boşanma nedeni haline gelmediği, özellikle kırsal alanda ve Doğu'da çokeşli evliliklere maruz kaldığı, ortalama evlenme yaşının 20'nin üzerine pek çıkmadığı, evleneceği kişiyi seçme hakkı bulunmadığı, ev işi yükü taşımak durumunda olduğu ancak evde sözlerinin yalnızca ilerleyen yaşta ve çocuk doğurma sonrasında kısmen geçtiği, etkin doğum kontrol yöntemleri kullanamadığı, kürtaj haklarının bulunmadığı, cinsel eğitim almadıkları, çoğunlukla tüm cinsellik kültürünü eşlerinden öğrendiği, çalışma ekonomisi içine girenlerin bile çoğu kez ekonomik özgürlük kazanmadığı, ev işlerini bölüşemediği hatta daha da fazla sömürüldüğü, boş zamanları değerlendirme ve dayanışma ilişkilerinin akrabalık çerçevesinde kaldığı, tüm genellemelerin taşıdığı risklerle beraber söylenebilir.

Bunlara ek olarak kadınların erkeklerle eşit eğitim imkânı bulunmadığı, eşit çalışma koşullarına da erişemediği; ücret eşitsizliği, cinsiyet ayrımcılığı, taciz gibi adaletsizliklere maruz kaldığı, kamusal alanda kendisini özgürce var edemediği, siya-

sete katılımının kısıtlı ve şartlı olduğu, medyada fedakâr anne, sadık eş ya da seyirlik cinsel nesne olarak temsil edildiğini, öte yandan cinselliğinin sürekli baskı altında tutulduğu, yoğun fiziksel ve sembolik şiddete maruz kaldığı belirtmelidir.

2000 sonrasında kadının rolüne ilişkin temel tartışmalar Başbakan'ın, kız çocuklarının ahlakı konulu açıklamaları, kadınlara 3 çocuk yapmayı öğütlemesi ve kürtaj hakkı üzerinden yürütülmüştür. Bastırılmış olanın geri dönüşü ile birlikte medeni hukuka paralel bir başka zımni hukukun varlığından bahsedilebilir. Toplumun geleneksel kesimlerinde yaygın olan imam nikâhı aracılığıyla çokeşliliğin yarattığı sorunlar medeni kanun kapsamı dışında kalırken, bu gerçekliği ve sorunu görmezden gelmeyen paralel hukuk ve iktidarların oluştuğu bilinmektedir. Bu tip sorunlar yaşayan kadınlar için tek çözüm bu gibi yeni modern kadılık türü uzlaştırıcı kurumların varlığıdır.

Bu dönemde geleneksel muhafazakâr ve İslamcı kesimlerin sermaye birikimlerini değerlendirmelerine imkân sağlayacak bir arz da gerçekleşmiş ve bir İslami tüketim piyasası oluşmuştur. Konuttan otomobile, eğitim kurumlarından eğlence-dinlence mekânlarına, tesettürlü defileden helal seks-shoplara kadar çeşitlenen yeni tüketim imkân ve mekânları yeni ama itidalli ve kuşkusuz erkek merkezli haz rejimlerini olanaklı kılmaktadır. Başta İstanbul olmak üzere birçok kentte, çokeşli ilişki yaşayan erkeklerin tercih ettiği, tapuların eşlerin üzerine kayıtlı olduğu özel konut projeleri dikkat çekmektedir.

Bugün Türkiye'de toplumsal cinsiyet bağlamında bir kadın sorunundan söz etmek mümkündür, denilebilir ki kadın hâlâ erkeğin ötekisidir. Çeşitli kazanılmış haklara rağmen özellikle kadının cinsel kimliği önemli bir tabu olmayı sürdürmektedir. Kadının kamusal alandaki rolü müşfik anne imgesiyle kendini bulmakta, namus kavramıyla iç içe geçmekte ve cinsiyetsizleştiği ya da cinsel kimliğini örttüğü ölçüde saygı gösterilmektedir. Kandiyoti, kadın imgesinin tarihsel olarak böyle kurulduğunu "kendini kurban eden kadın yoldaş, aynı zamanda cinsiyetsiz bir silah arkadaşı ve bacı" olduğunu Halide Edip

Adıvar'a atıfla açıklamaktadır: "Adıvar'ın romanları Cumhuriyet Türkiye'sinde kadınların kamusal hayata hangi koşullarla kabul edilebileceklerini ifade eden bir mecazdır: cinsiyetsiz ve kadınlıklarından sıyrılmış olarak" (2007: 160).

Toplumsal cinsiyet bağlamında öteki olabilecek kadar bile meşruiyet kazanamamış cinsiyet grupları da vardır. Kamusal alanda, resmi temsil ve söylemde bu derece görünmez olmak belki bir tür içselleştirme ve doğallaştırma olarak iyimser bir okumaya tabi tutulabilir ancak daha ziyade yok sayılmak anlamına geldiği unutulmamalıdır. Yine de 2000'li yıllar farklı cinsel kimliklerin bütün ayrımcılık sorunlarına rağmen seslerini daha çok duyurdukları, kamusal alanda daha görünür oldukları bir dönem oldu. Özellikle LGBT hareketinin her yıl haziran ayının son haftasında gerçekleştirdiği "Onur Yürüyüşü" giderek meşrulaşan ve ailelerin de katılımıyla büyüyen bir hak hareketi ve festival niteliği kazanmaktadır. Bunda etkili olan kuşkusuz hegemonik muhafazakâr iktidarın hoşgörü anlayışından ziyade dünya konjonktürü ve hak temelli hareketlerin yükselişi etkili olmuştur diyebiliriz.

Türkiye'de milliyetçiliğin, İslamcılığın, militarizmin ve hepsini sarmalayan muhafazakârlığın eril tahakküm ile iç içe geçtiği görülmektedir (Sancar, 2012). Denilebilir ki sadece kadınlar değil, Türkiye toplumunun büyük bölümü ailede, okulda, işte, sokakta, kamusal alanda, medyada, bu erkek egemen tahakkümün çeşitli ayrımcı, dışlayıcı, aşağılayıcı, baskıcı yüzleriyle karşılaşmakta ve bununla birlikte yaşamak durumunda kalmaktadır. Erkek egemenlik erkekler arasında da bir baskı aracına, hiyerarşiye ve dışlanmaya yol açabilmektedir. Erkeklik erkeklerin de sürekli koruması, geliştirmesi, sergilemesi gereken bir kimlik özelliği haline gelmekte, gündelik hayata, toplumsal ilişkilere ve mekâna yeniden yazılarak kurulmaktadır.

MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİMİ VE DAĞITIMI: METALAŞMAMIŞ MEKÂNLAR

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye ekonomisi IMF anlaşmalarının kaderine, tarım, hayvancılık, madencilik, enerji, sanayi gibi birçok sektör uluslararası anlaşmalar ve kotaların belirleyiciliğine; turizm, yakın coğrafyalardaki savaş ve terör süreçlerine; finans sektörü ise borç ve kriz halindeki dalgalanmalara bağlı durumdadır. Ülke büyük ölçüde kentleşmiş, büyük kentler sorunlu şekilde yapılaşmış, metropoller ekolojik eşiklerini zorlayacak şekilde büyümüş, yapı stoku riskli haldedir. Ülke ekonomisinin hemen hiçbir sektörde küresel rekabet gücü gelişmemiştir. Böyle bir iklimde inşaat adeta tek, alternatifsiz bir sektör haline gelecektir.

İnşaat yine ekonomik büyüme için can simidi bir sektör konumundadır ancak yeniden üretilip dağıtılacak mekânlara ilişkin yaratıcı çözümlere ihtiyaç vardır. Geçmiş dönemlerde kullanılmış araçlar olan kırsal toprak, kentsel toprak ve imar hakları aracılığıyla mekânı yeniden üretme imkânları yeterli değildir. 2000 sonrası dönemde Türkiye nüfusu 75 milyonu bulmuş, kentleşme %70'leri aşmış haldedir. Bu nedenle daha önce emlak piyasasına konu edilmemiş, yeniden üretilmesi düşünülmemiş, metalaşmamış mekânları devreye sokarak portföyü genişletmek gerekecektir.

Mera, yayla, kışlakların imara açılması, 2B adı verilen işgalli orman arazilerinin affı, Türkiye'nin dört bir köşesindeki derelerin üzerine yapılmak istenen HES projeleri, doğal alanları yağmalayan rüzgar, termik, nükleer enerji santralleri gibi yatırımlarla doğal alanlar inşaata elverişli hale getirilmiştir. Hasankeyf, Allianoi, Yenikapı gibi birçok tarihsel miras ve arkeolojik sitler de kalkınma adına gözden çıkarılabilecektir.

İstanbul özelinde sanayisizleşme yoluyla küresel kent yaratma stratejisine sahip bir çevre düzeni planı yapılmış ve sanayi, tersane alanı gibi yerlerin emlak piyasasına konu olması sağlanmıştır. Sanayisizleşme bağlamında bu işgücünü barındıran yoksul gecekondu alanlarına da gerek kalmayacaktır. Küre-

sel kente yakışmayan, üstelik afet risklerine açık bu alanların dönüştürülmesi yani inşaat sektörünün hizmetine sunulması sağlanmıştır.

2004 yılında TOKİ'ye görülmemiş ayrıcalıklar tanıyan yasanın yanı sıra, 5366 Sayılı Yasa ile de Sulukule, Tarlabaşı, Süleymaniye, Fener Balat gibi tarihi mahallelerin de dönüşüm kapsamına alınıp yeniden üretilmesi mümkün hale geliyordu. Burada kazanılan tecrübenin tüm kentlere yayılabilmesi için 6306 Sayılı Afet Risklerine İlişkin Yasa çıkarılmış, böylece orta ve üst sınıfların da yaşam alanları, kısaca tüm kent haritası dönüşüm kapsamına alınabilmiştir.

İnşaat sektörü bununla da yetinmeyecektir. "İstikrar sürsün Türkiye büyüsün" sloganı kalkınmacı duyguları okşayarak tüm kentlerde devasa inşaat yatırımlarının önünü açacaktır. Pastada en büyük pay Avrupa'daki birçok ülkenin nüfusunu aşmış olan İstanbul'a ait olacaktır. Boğaz'a 3. ve 4. köprüler, dünyanın en büyük havaalanı, boğaza paralel yeni bir boğaz olan Kanalistanbul, kentin kuzeyine kurulacak yeni şehirler projesi gibi birçok rant projesi uzmanların ve sivil toplumun karşı çıkışlarına rağmen gerçekleşmeye başlamıştır.

2000 sonrası döneme damgasını vuran mekânsal politikayı inşaata dayalı bir büyüme modeli olarak adlandırmak ve "metalaşmamış mekân"[10] kavramı ile açıklamak mümkün görünüyor. Bu politika ile öncelikle tarım, orman, kıyı gibi doğal varlıkların sermayeleştirilmesi sağlanmıştır. Yine devletin mülkiyetinde ya da tasarrufunda bulunan kamusal alanların kullanımının satış, devir, tahsis vb yollarla özelleştirilmesi hız kazanmıştır. Konut, okul, hastane, park, stadyum vb alanlarda mülkiyet ve mekânı yeniden üreterek sermaye biriktirme süreçleri de acil kamulaştırma, kentsel dönüşüm gibi yasal araçlarla mümkün olmaya başlamıştır. Ayrıcalıklı imar haklarıyla yapılaşmaya açılan kentsel arsalarda ve dev yatırımlar ile de yüksek rant üretimi sürdürülmektedir. Karayolları, baraj, kamu binaları, toplu konut ve altyapı yatırımları gibi kamu

10. Bu konuda detaylı bir analiz için bkz. Turan, 2009.

ihaleler ile hem sektör büyümüş hem de yandaş bir sermaye grubu yaratılabilmiştir.

Elbette inşaat sektörü temelli bu büyüme önemli sayıda istihdam sağlarken, ortaya çıkan zenginlikten özellikle mülk sahiplerine pay dağıtmayı da ihmal etmemiş ve ulusal popüler bir proje haline gelmiştir. İnşaata dayalı büyüme modelinin toplumda geniş destek bulması, hemen herkesin konutuna emlak olarak bakması ve zihinlerin metalaşması ile sonuçlanmıştır (Çavuşoğlu, 2013).

Bu dönemde şehirler günde ortalama dört işçinin iş cinayetlerine kurban gittiği dev bir şantiyeye ve sınırsız bir emlak piyasasına dönüşürken, birçok kentsel hizmet de özelleştirildi ve belediye iktisadi teşekküllerince yürütülmeye başlandı. Özellikle İstanbul 15 milyon olan sürekli artan nüfusu ve sürekli yıkılıp yapılan mekânlarıyla dünyanın en dinamik kentlerinden biri haline geldi. Çalışmak, yatırım yapmak, mafyalaşmak, spekülasyonlara ortak olmak suretiyle sermaye biriktirilebilen bu kenti yağmalamak ortak bir reflekse dönüştü. Sadece sıradan kentliler, yerli ve yabancı yatırımcılar değil, kamu kurumlarının da temel mantığı, "bu arsadan kaç para kazanılır?" sorusunda düğümlenir hale geldi. Kentliler müteahhitleşti, zihinler metalaştı, inşaat tarikatına katılanların sayısı çoğaldı. O nedenle de "İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin, 2005 sonrasında dört yıl içinde 3900'den fazla plan değişikliği yaptığını, bu rakamın günde 3 plan değişikliği anlamına geldiğini" hatırlamak gerekir (Karayalçın, 2010: 110).

Kentsel arsalara yönelik baskılar sonucunda birçok imar emrivakisinin oluştuğu, planlamanın yok sayıldığı, giderek yapılan yağmanın da çıkarılan yasalar ile meşrulaştırılmaya çalışıldığı görülecektir. Birçok tarihi mahallenin yıkılıp yaşayanlarının yerinden edilmesi, yeni yapılan ofis ve konut projelerinin, özel üniversite, otel, alışveriş merkezi yatırımlarının, imar planında yapılaşmaya açılmamış orman alanlarında ya da kent rantının yüksek olduğu merkezi bölgelerde planlan-

ması, imar planında öngörülen yapılaşma haklarının ötesinde inşa edilmesi, bu projelerde elde edilen ranttan kamuya hiçbir katkının alınmaması, bu süreçlerde büyük yolsuzlukların yapıldığının ortaya çıkması ama ciddi bir tepkiyle karşılanmamış olması son derece düşündürücüdür.

Bu tablo bize yeni ve güçlü bir hegemonya ile karşı karşıya olduğumuzu haber vermektedir. Kentin emekçi sınıfları için sonuçları yıkım olan bir süreçte orta sınıfların iknasının üretildiğini, bunun da yine mülkiyet üzerinden sağlandığı görülmektedir. Toplumda borçlanarak da olsa mülk sahibi olmak bir hayat güvencesi olarak algılamakta, bunun için kendileri gibi insanlarla bir arada yaşayabilecekleri, sınıf atlayabilecekleri bir konut projesinde yer almak istemektedirler. Bu mülkiyet ve inşaat rejimi arsa sahibi ile geliştiricilerin büyük desteğinin yanı sıra, muasırlaşma, bayındır etme mitosuna inanan kitlelerin de hayranlığını kazanmaktadır. Ortaya çıkan inşaat ihtirası ve yeni kentsellik doğa, tarih ve kültürü yok etme konusunda sınır tanımadığı gibi, inşaat süreçlerindeki iş cinayetleri ve sömürü ilişkileri konusunda da duyarlı değildir.[11] Bunun yanı sıra kentler giderek daha eşitsiz ve ayrışmış mekânlar haline gelmektedir. Erder önceleri Müslüman ve Türk kenti olarak homojenleştiği iddia edilen İstanbul'un bugüne kadar eşine rastlanmayan ölçüde kökene dayalı gruplaşmalar ve ayrışmalar yaşadığını belirtmektedir (2000: 194). Mekân üzerinden sermaye biriktirme imkânlarının çoğalması ve toplumsal kutuplaşmalar sonucunda kentlerin yeni sınıfsal haritaları ve çeşitlenen ayrışmaları olduğu görülmektedir (Çavuşoğlu, 2010).

Sermaye, devlet ve toplum kentlerin yağmalanarak sermaye biriktirilmesi modelinde uzlaşmış, Türk usulü bir yönetişim

11. Marmaray inşaatının arkeolojik bulgular nedeniyle gecikmesine hayıflanan Erdoğan, yapılan yasal düzenlemelerin ardından "artık çanak, çömlek ve testinin yollarını kesemeyeceğini" ve inşaat süreçlerinin sorunsuz süreceğini halka müjdelemiş, tünelin inşasını geciktiren arkeolojik buluntular Marmaray tünelinin içindeki ilanlarla halka şikayet edilmiştir.

icat edilmiş, kalkınmacılık adına yapılan her yatırım, her temel atma töreni tutkuyla benimsenmiş, kentleri savunmaya çalışan uzman ve duyarlılardan oluşan azınlık ise gelişme karşıtı, giderek terörist ilan edilmeye başlamıştır. Kenti savunanların karşısında devlet, sermaye ve toplumun büyük bölümü olduğu için, mücadelenin bundan sonra da çetin geçeceği görülmektedir.

Sonuç

Şehircilik meselesi basitçe renkli haritalar çizip, içine evler, işyerleri, yollar, parklar yerleştirmek ve insanların bu düzen içinde mutlu ve sorunsuz bir şekilde yaşamasını beklemekten ibaret olsaydı basit bir bilgisayar yazılımı aracılığıyla çözümlenebilirdi. Ancak toplumsal olan, mekâna gömülü halde olduğundan kent planlama ve kent yönetimi işi son derece karmaşık ve denetlenemez bir ilişkiler ağı ile uğraşmayı gerektirir. Kentliler birbirleri ve mekânla kurdukları veya kurmadıkları ilişkiler ile kenti ve gündelik hayatı yeniden üretir. Bu nedenle mekân, üzerinde sürekli politik güç mücadelelerinin yaşandığı bir toplumsal mekân, bir mücadele alanı olarak düşünülmelidir.

Mekânların içinde etnik, inançsal, cinsiyetçi ve sınıfsal anlamlar, hatıralar, tahayyüller hem gömülü hem de yapılmış haldedir. Bu durumun farkında olmaksızın düzenlenen mekânlar bu anlamları ve hegemonik ilişkileri yeniden üretir. Bu nedenle kent okuması yaparken, toplumsal anılar, anlamlar, algılar, tahayyüller ile yüzleşmek, burada tahakküm kurarak eşit ve adil bir pratiğin var olmasını engelleyen kabulleri ifşa etmek gerekir.

Türkiye kentleşmesi tarihi incelendiğinde baskı ve iknaya dayalı mekânsal politikalar ile devlet sınıf ilişkilerinin yeniden üretildiği, mekân aracılığıyla sermaye birikiminin dönemin egemen tarihsel bloğu lehine sağlandığı, temel çelişkilerinin de yine baskı ve ikna politikaları ile sürdürüldüğü güçlü hegemonik dönemleri görmek mümkündür. Şehircilik meseleleri üzerine çalışanların hangi ölçekte olursa olsun mekânın toplumsal eşitsizlikleri yeniden üretmedeki rolü ile karşılaşması kaçınılmazdır.

Sınıfsal çelişkinin en önemli özelliklerinden biri diğer çelişkiler ile iç içe geçebilmesi, bunları ortak kesebilmesidir. Ne yazık ki pek çok eşitsizlik ve tahakküm araştırması sınıfsal bir analiz ile yetinmektedir. Oysa eşitsizlik sorununun etnik, inançsal, cinsiyetçi tahakkümlerle iç içe geçerek sorunu derinleştirmiş olmasına da sıkça rastlanır. Bu bağlamda çoğu zaman sınıfsal çelişkinin mağdurlarının etnik, seküler, toplumsal cinsiyet temelli çelişkiler açısından da dışlanmış kesimler olabildiğini, toplumsal ve mekânsal olarak ayrışmış bulunduklarını ileri sürmek mümkündür. Etnik, inançsal, sınıfsal ve cinsiyetçi ayrımcılıklar tüm modern toplumların farklı ölçülerde deneyimlediği ve gündelik hayatın daha barışçıl, adil ve huzurlu olmasını engelleyen sorunlardır.

Türkiye tarihinde ortaya çıkan dört hegemonik dönem incelendiğinde öncelikle kırsal toprağın, ardından kentsel toprağın ve giderek kentsel toprağın 3. boyutunu oluşturan imar haklarının dağıtıldığı, dördüncü dönemde kırda ve kentteki hemen her şeyin emlak piyasasına dahil edildiği metalaşma-

mış mekânların anahtar rol oynadığı görülür. Bu politikayla bir yandan ekonomik eşitsizliklerin azaltılmaya çalışıldığı, diğer yandan hegemonik bloğun içindekilere ödüller dağıtıldığı ancak her koşul ve dönemde mekânı yağmalayarak kendi kuyruğunu kemiren bir kentleşme süreci yaratıldığı göze çarpmaktadır. Zira, sağlıklı bir yaşam çevresi elde edilemediği gibi devlet, toplum ve topluluklar arasındaki ilişkiler de giderek sağlıksız bir yapıya bürünmektedir. Çeşitli farklılıklara rağmen dört dönem için de hem kitlelerin hegemonyaya eklemlenmesi hem de tüketim ekonomisi içine çekilmesi ortak bir özelliktir denilebilir.

Cumhuriyet tarihini değerlendirmek üzere 90 yıllık bilançoya bakacak olursak, bir ulus yaratma ve hızla kapitalist dünya ile bütünleşme projesi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük dezavantajlarla başlayıp sürdürdüğü bu yolculukta arzuladığı hedefe ulaştığı ancak bunun için toplumsal barış ve huzurdan, kentsel kaliteden epeyce ödün verdiği, sürdürülemez projelerle geleceğe epey borçlandığı görülecektir.

Bugün, Cumhuriyet tarihi boyunca yaşadığımız kentselliği ve gündelik hayatı kuran egemen ideolojinin eleştirildiği, sistemin ciddi meşruiyet krizleri yaşadığı, toplumun geniş kesimi tarafından reddedildiği, yorumlandığı, deforme edildiği bu deneyimin, toplumsal tarafları hegemonik bir proje etrafında eklemlemeye çalışırken, kendi modernleşme tahayyüllerinden ve ideallerinden ciddi biçimde uzaklaştığı da görülmektedir. Türkiye modernleşmesi kendi coğrafyasındaki ve benzer koşullarındaki ülke deneyimlerine kıyasla başarılı bir proje olarak görülse de barındırdığı çelişki ve sorunları aşıp demokratik, adil, huzurlu bir modern toplum yaratmıştır diyebilmek ne yazık ki mümkün değildir.

Türkiye'de tarihsel ve toplumsal nedenlerle derinden ve keskin biçimde yaşanmakta olan etnik, seküler ve toplumsal cinsiyete bağlı ayrımcılıklar ve ötekileştirme politikaları ile yüzleşip, bunlara ilişkin demokratik adımlar atılmadıkça adil bir toplum yaratılamayacak, planlama da eşitsiz ve mutsuz in-

sanların dünyası için daha iyi mekânsal düzenlemeler yapma gücünden mahrum kalmayı sürdürecektir.

Türkiye kentleşmesinin toplumsal arkeolojisi ile ortaya konulmaya çalışılan, mevcut çelişkiler üzerine kurulacak kent ve kentsel mekân tasarımlarının mutluluk üretmesinin mümkün olmadığı, plancı ve tasarımcıların öncelikle bu yüzleşmeyi yaşamak zorunda olduğu gerçeğidir. "Nasıl bir toplum" ve "nasıl bir yaşam" sorularına iyi cevaplar bulabilirsek, bizi "nasıl bir şehircilik" diye yeni ve nispeten daha kolay bir soru bekleyecektir.

Tarihin akışı önümüzdeki dönemde bu kitaba bir 6. bölüm eklemeyi gerektirecektir. Acaba Türkiye o zaman toplumsal çelişkileri ile yüzleşmiş ve bunları barışçı yöntemlerle çözmek isteyen, adil üretken bir ekonomi kurmuş, küresel dünyaya inşaat dışında da katkı yapabilen bir ülke olabilecek midir? Mekân politikalarında yer alan aktörler, tercih, görev, sorumluluklarını kendileri değerlendirmelidir. Kitaptaki tartışmaların bu iç muhasebede bir izlek oluşturabilmesi dileğiyle...

Kaynakça

ADAM, Mehmet, (1979), *Almaşık Yeniden Üretim Süreçleri İçin Konut Alanları*, TMMOB Mimarlar Odası Yayını, Ankara.

AHMAD, Feroz, (2010), *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

AKÇA, İsmet ve PAKER, Evren B., (2010), "Ordu, Devlet, Güvenlik Siyaseti Üzerine bir Değerlendirme", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Der. E. B. Paker ve İ. Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

AKÇAY, Ümit, (2007), *Kapitalizmi Planlamak: Türkiye'de Planlama ve DPT'nin Dönüşümü*, SAV Yayınları, İstanbul.

AKPINAR, İpek, (2010), "İstanbul'u Yeniden İnşa Etmek: 1937 Henri Prost Planı", *Cumhuriyet'in Mekânları, Zamanları, İnsanları*, Der. E. A. Ergut ve B. İmamoğlu, içinde, Dipnot Yayınları, Ankara.

AKSOY, Suat, (1969), *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

AKŞİT, Bahattin, (2009), "Laikleşme Tipolojisi ve Türkiye'de Laiklik Deneyimi", *Şerif Mardin'e Armağan*, Der. A. Öncü ve O. Tekelioğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.

AKTAR, Ayhan, (2010), *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

AKYOL, Taha, (2011), "Neşe Düzel ile Röportaj", *Korkusuz Tarih*, Alkım Yayınevi, İstanbul.

ALTHUSSER, Louis, (1994), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ALTINAY, Ayşe Gül ve BORA, Tanıl, (2009), "Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik", *Milliyetçilik, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ARAT, Zehra F., (1998), "Kemalizm ve Türk Kadını", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, (1952), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 2. Cilt, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

ATAY, Tayfun, (2012), *Çin İşi Japon İşi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BALİ, Rıfat N. (2002), *Tarz-ı Hayattan Life Style'a*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BARKA, Aykut, ER, Ali, (2002), *Depremini Bekleyen Şehir: İstanbul*, OM Yayınları, İstanbul.

BAUMAN, Zygmunt, (1999), *Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

BAYRAMOĞLU, Ali, (2007), *28 Şubat, Bir Müdahalenin Güncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BAZIN, Marcel, (2009), "Etnik Çeşitlilik ve Bölgesel Farklılıklar", *21. Yüzyıla Girerken Türkiye*, Der. S. Vaner, Kitap Yayınevi, İstanbul.

BELGE, Murat, (1997), *Türkiye Dünyanın Neresinde*, Birikim Yayınları, İstanbul.

BELGE, Murat, (2000), *Sosyalizm, Gelecek ve Türkiye*, Birikim Yayınları, İstanbul.

BELGE, Murat, (2009), "Türkiye'de Zenofobi ve Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BELGE, Murat, (2011), *Militarist Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BENASAYAG, Miguel ve AUBENAS, Florence, (2008), *Direnmek Yaratmaktır*, Versus Kitap, İstanbul.

BERKTAY, Fatmagül, (1998), "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

BERMAN, Marshall, (1999), *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

BİLGİN, İhsan, (1998), "Modernleşmenin ve Toplumsal Hareketliliğin Yörüngesinde Cumhuriyet'in İmarı", *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

BİLGİN, İhsan, (1999), "Türkiye'nin Modernleşme Süreci İçinde Konut Üretimi", *Bilanço 1923-1998*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

BİLGİN, İhsan, (2000), "Bedelsiz Modernleşme", *Mübeccel Kıray İçin Yazılar*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

BİLGİN, İhsan, (2013), "Kentsel Dönüşümün Doğası: Akış mı Zorla mı?", *Milyonluk Manzara*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BİLİCİ, Faruk, (2009), "Osmanlı İmparatorluğu Sonunda ve Kemalist Cumhuriyette İslam: Çeşitlilik ve Ilımlılık", *21. Yüzyıla Girerken Türkiye*, Der. S. Vaner, Kitap Yayınevi, İstanbul.

BİRKAN, Tuncay, (2010), "Taşraya Bahar Hiç Gelmez mi?", *Taşraya Bakmak*, Der. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.

BORA, Tanıl, (2008a), *Türk Sağının Üç Hali*, Birikim Yayınları, 5. Basım, İstanbul.

BORA, Tanıl, (2008b), *Türkiye'nin Linç Rejimi*, Birikim Yayınları, İstanbul.

BORA, Tanıl, (2009), "Sunuş", *Milliyetçilik, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BORA, Tanıl, (2010), "Taşralaşan ve Taşrasını Kaybeden Türkiye", Taşraya Bakmak, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

BORATAV, Korkut, (1989), "Türkiye'de Burjuvazinin Yapısı ve Siyasi İktidarla İlişkileri", *Marksizm ve Gelecek Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul.

BORATAV, Korkut, (1995a), *İstanbul ve Anadolu'dan Sınıf Profilleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

BORATAV, Korkut, (1995b), *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.

BORATAV, Korkut, (1998), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınları, İstanbul.

BORATAV, Korkut, (2010), "AKP'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi", *AKP Kitabı*, Phoenix Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

BOURDIEU, Pierre, (1986), *Distinctions, A Social Critique of the Judgement of Taste*, Londra, Routledge.

BOURDIEU, Pierre, (1998), *Masculine Domination*, Polity Press, Cambridge.

BOURDIEU, Pierre, (2000), *Televizyon Üzerine*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BOURDIEU, Pierre, (2005), *The Social Structure of the Economy*, Polity Press, Cambridge.

BOURDIEU, Pierre, (2006), *Pratik Nedenler*, Hil Yayınları, İstanbul.

BOURDIEU, Pierre ve WACQUANT, Loic J. D. (2007), *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BOZDOĞAN, Sibel, (2002), *Modernizm ve Ulusun İnşası*, Metis Yayınları, İstanbul.

BUĞRA, Ayşe, (2000), *Devlet Piyasa Karşıtlığının Ötesinde*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BUĞRA, Ayşe ve KEYDER, Çağlar (2003), *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi*, UNDP Yayını, Ankara.

BUĞRA, Ayşe, (2008), *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BULAÇ, Ali, (2005), "İslam'ın Üç siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

BUTLER, Judith, (2010), *Cinsiyet Belası*, Metis Yayınları, İstanbul.

CASTELLS, Manuel, (1997), *Kent Sınıf İktidar*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

CÜNDİOĞLU, Dücane, (2012), *Mimarlık ve Felsefe*, Kapı Yayınları, İstanbul.

ÇAĞAPTAY, Soner, (2007), "Türklüğe Geçiş: Modern Türkiye'de Göç ve Din", *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma*, Metis Yayınları, İstanbul.

ÇAKIR, Ruşen, (2005), "Milli Görüş Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

ÇALIŞLAR, İzzeddin, (2010), *Dersim Raporu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÇANDAR, Cengiz, (2012), *Mezopotamya Ekspresi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÇAVUŞOĞLU, Erbatur, (2010), "İstanbul'da Planlama: Mekânın Yeniden Üretimi ve Sınıfsal Sonuçlar", *Küreselleşen İstanbul'da Ekonomi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.

ÇAVUŞOĞLU, Erbatur, (2011), "İslamcı Neo-liberalizmde İnşaat Fetişi ve Mülkiyet Üzerindeki Simgesel Hale", *Birikim Dergisi*, Sayı: 270.

ÇAVUŞOĞLU, Erbatur, (2013), "Kadim İdeoloji Korporatizme AKP Makyajı", *Birikim Dergisi*, Sayı: 296.

ÇELEN, Tuncay, (2011), *Denizler'den Terzi Fikri'ye Türkiye*, İmge Kitabevi, Ankara

ÇINAR, Menderes, (2010), "AKP ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği", *AKP Kitabı*, Phoenix Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

ÇİĞDEM, Ahmet, (2005), "İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

ÇİĞDEM, Ahmet, (2009), "Milli Mesele Olarak Din", *Şerif Mardin'e Armağan*, Der. A. Öncü ve O. Tekelioğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÇOBANOĞLU, Yavuz, (2012), *Altın Nesil'in Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÇULHAOĞLU, Metin, (1996), *Tarih, Türkiye, Sosyalizm*, Doruk Yayınları, Ankara.

DAVIS, Mike, (2007), *Gecekondu Gezegeni*, Metis Yayınları, İstanbul.

DELİKANLI, Eylem ve DELİKANLI, Özlem, (2013), *Keşke Bir Öpüp Koklasaydım*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

DEMİR, Erol, (2002), "Yeni Kentli Ailelerde, Geçimlik Üretim ve Yoksulluk", *Planlama Dergisi*, Sayı: 2002/1, Ankara.

DEMİR, Ömer, (2005), "Anadolu Sermayesi ya da İslamcı Sermaye", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

DEREN, Seçil, (2009), "Kültürel Batılılaşma", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul.

DİNÇER, İclal, (1997), "Toplu Konuta Genel Bir Bakış", *Kent Gündemi Dergisi*, Sayı: 2, ŞPO Yayını, İstanbul.

DOBB, Maurice, (1999), *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü*, İletişim Yayınları, İstanbul.

DOĞAN, Ali Ekber, (2007), *Eğreti Kamusallık*, İletişim Yayınları, İstanbul.

DOĞAN, Ali Ekber, (2010), "İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci", *AKP Kitabı*, Phoenix Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

DOĞANER, Seçkin, (1999), *Soygunun Öteki Adı: Devlet İhalesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

DUBEN, Alan, (2002), *Kent, Aile, Tarih*, İletişim Yayınları, İstanbul.

DURAK, Yasin, (2011), *Emeğin Tevekkülü*, İletişim Yayınları, İstanbul.

DURAKBAŞA, Ayşe, (1998), "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

ENGELS, Friedrich, (1974), *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, Gözlem Yayınları, İstanbul.

ENGELS, Friedrich, (1992), *Konut Sorunu*, Sol Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

ENGELS, Friedrich, (2002), *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları, 12. Baskı, Ankara.

ERDER, Sema, (1996), *Ümraniye*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ERDER, Sema, (2000), "Nerelisin Hemşerim?", *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, Der. Ç. Keyder, Metis Yayınları, İstanbul.

ERDER, Nejat, KARAOSMANOĞLU, Attila, ÇİLİNGİROĞLU, Ayhan ve SÖNMEZ, Attila, (2003), *Planlı Kalkınma Serüveni*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ERDOĞAN, Mustafa, (2005), "Liberalizm ve İslam", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

ERDOĞAN, Necmi vd, (2007), *Yoksulluk Halleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

EROĞUL, Cem, (1991), *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, İmge Kitabevi, Ankara.

EROĞUL, Cem, (1992), "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. E. C. Schick ve E. A. Tonak, Belge Yayınları, İstanbul.

FOUCAULT, Michel, (2010), *Cinselliğin Tarihi*, Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

GEORGEON, François, (2006), *Osmanlı-Türk Modernleşmesi*, YKY, İstanbul.

GOTTDIENER, Mark, (2001), "Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru", *Praksis Dergisi*, Ankara.

GÖKER, Emrah, (2007), "Ekonomik İndirgemeci mi Dediniz?", *Ocak ve Zanaat*, İletişim Yayınları, İstanbul.

GÖLE, Nilüfer, (2008), *Mühendisler ve İdeoloji*, Metis Yayınları, İstanbul.

GÜRBİLEK, Nurdan, (1995), "Sunuş", *Son Bakışta Aşk*, Walter Benjamin, Metis Yayınları, İstanbul.

GÜREL, Sümer vd, (1996), *Dar Gelirli Kesime Altyapısı Hazır Arsa Sunumu*, TOKİ Yayınları, Ankara.

HALE, William, (2010), "Hıristiyan Demokrasi ve AKP, Benzerlikler ve Zıtlıklar", *AK Parti*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

HALL, Stuart, (1998), "Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Yeni Etniklikler", *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*, Der: Anthony D. King, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

HAMBERG, Jill, (2001), "Sosyalist 3. Dünya'da Konut Politikaları: Küba Deneyimi", *Praksis Dergisi*, Sayı:2.

HARDT, Michael ve NEGRİ, Antonio, (2003), *Dionysos'un Emeği*, İletişim Yayınları, İstanbul.

HARVEY, David, (1997), *Postmodernliğin Durumu*, Metis Yayınları, İstanbul.

HARVEY, David, (2003), *Sosyal Adalet ve Şehir*, Metis Yayınları, İstanbul.

IŞIK, Oğuz ve PINARCIOĞLU, M. Melih, (2001), *Nöbetleşe Yoksulluk*, İletişim Yayınları, İstanbul.

İÇDUYGU, Ahmet, (1998), *Türkiye'de İçgöç*, Der. A. İçduygu, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

İNSEL, Ahmet, (2004), *Neo-liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili*, Birikim Yayınları, İstanbul.

İSVAN, Ahmet, (2002), *Başkent Gölgesinde İstanbul*, İletişim Yayınları, İstanbul.

JESSOP, Bob, (2005), *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul.

JEVAKHOFF, Alexandre, (2009), "Mustafa Kemal ve Kemalizm", *21. Yüzyıla Girerken Türkiye*, Der. S. Vaner, Kitap Yayınevi, İstanbul.

KAHRAMAN, Hasan Bülent, (2010a), *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I*, Agora Kitaplığı, 2. Baskı İstanbul.

KAHRAMAN, Hasan Bülent, (2010b), *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II*, Agora Kitaplığı, İstanbul.

KANDİYOTİ, Deniz, (1998), "Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Araştırmalarında Eksik Boyutlar", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal*

Kimlik, Der. S. Bozdoğan ve R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

KANDİYOTİ, Deniz, (2007), *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, Metis Yayınları, İstanbul.

KANSU, Aykut, (2009), "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", *Kemalizm, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, (1998), "Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikâyesi", *Birikim*, Sayı: 107, İstanbul.

KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, (2009), "Türkiye'de Köycülük", *Kemalizm, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, (2011), *Orada Bir Köy Var Uzakta*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

KARAYALÇIN, Murat, (2010), *Proje Muhafızları*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.

KARPAT, Kemal H., (2002), *Osmanlı Modernleşmesi*, İmge Kitabevi, Ankara.

KAYA, Ayhan, (2009), *Türkiye'de İç Göçler Bütünleşme mi Geri Dönüş mü?*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

KAZANCIGİL, Ali, (2009), "Anti-emperyalist Bağımsızlık İdeolojisi ve Üçüncü Dünya Ulusçuluğu Olarak Kemalizm", *Kemalizm, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KAZANCIGİL, Ali, (2010), *Türkiye Üzerine Basmakalıp Düşünceler*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

KAZGAN, Haydar, (1999), "Yarının İstanbul'u", *İstanbul'un Dört Çağı*, Der. Fatma Türe, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KENTEL, Ferhat, (2008a), *Ehlileşmemek, Düzleşmemek, Direnmek*, Hayy Kitap, İstanbul.

KENTEL, Ferhat, (2008b), "Modern Yurttaşlık, İslam ve Gündelik Yaşam", *Aydınlanma, Türkiye ve Vatandaşlık*, Der. F. Keyman, Osmanlı Bankası Yayınları, İstanbul.

KEYDER, Çağlar, (1993), *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, Metis Yayınları, İstanbul.

KEYDER, Çağlar, (1998a), "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu", *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, Der. S. Bozdoğan - R. Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

KEYDER, Çağlar, (1998b), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Der. Ç. Keyder ve F. Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

KEYDER, Çağlar, (2000), "Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına", *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, Der. Ç. Keyder, Metis Yayınları, İstanbul.

KEYDER, Çağlar, (2001), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KIRAY, Mübeccel (1995), "Kentleşme ve Yeni Siyasal İslam", *Türkiye Sorunlarına Çözüm Arayışları*, Boyut Kitapları, İstanbul.

KIRKPINAR, Leyla, (1998), "Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

KIVANÇ, Ümit, (2009), "Üstüne Ciltler Yazılmış Hayalet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KİRİŞÇİ, Kemal ve WINROW, Gareth M., (2010), *Kürt Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

KOÇ, Yıldırım, (2012), *AKP ve Emekçiler*, Epos Yayınları, Ankara.

KONGAR, Emre, (1998), *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KORAT, Gürsel, (1997), *Sokakların Ölümü*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KOZANOĞLU, Can, (1997), *İnternet, Dolunay, Cemaat*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KÖYMEN, Oya, (1999), "Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

KURTOĞLU, Ayça, (2004), *Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KÜÇÜK, Murat, (2009), "Mezhepten Millete: Aleviler ve Türk Milliyetçiliği", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KÜÇÜKÖMER, İdris, (1969), *Düzenin Yabancılaşması*, Ant Yayınları, İstanbul.

LACLAU, Ernesto ve MOUFFE, Chantal, (1992), *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, Birikim Yayınları, İstanbul.

LEFEBVRE, Henry, (1998), *Modern Dünya'da Gündelik Hayat*, Metis Yayınları, İstanbul.

LEWIS, Bernard, (2003), *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

MAKAL, Mahmut, (2009), *Bizim Köy*, Literatür Yayınları, İstanbul.

MANDEL, Ernest, (1998), *Marksist Ekonomi Kuramına Giriş*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

MARCUS, Aliza, (2010), *Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MARDİN, Şerif, (2011), *Türkiye, İslam ve Sekülarizm*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

MARX, Karl, (1999), *Ücret, Fiyat ve Kâr*, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich, (1999), *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, Ankara.

MARX, Karl ve ENGELS, Friedrich, (2000), *Komünist Parti Manifestosu*, Gelenek Yayınları, İstanbul.

MASSICARD, Elise, (2009), "Alevi Sorunu", *21. Yüzyıla Girerken Türkiye*, Der. S. Vaner, Kitap Yayınevi, İstanbul.

NAVARO-YAŞIN, Yael, (2003), "Kimlik Piyasası", *Kültür Fragmanları*, Der. D. Kandiyoti ve A. Saktanber, Metis Yayınları, İstanbul.

OCAK, Ahmet Yaşar, (2009), *Türkler, Türkiye ve İslam*, İletişim Yayınları, 10. Baskı, İstanbul.

ÖNCÜ, Ayşe, (2005), "İdealinizdeki Ev Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı", *Mekân, Kültür, İktidar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖNDER, İzzettin, (1988), "Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000*, Der. Pamuk Ş ve Toprak Z., Yurt Yayınları, Ankara.

ÖNİŞ, Ziya, (2010), "Adalet ve Kalkınma Partisinin Ekonomi Politiği", *AK Parti*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

ÖZBEK, Meral (1999), *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZBEK, Meral (2005), *Kamusal Alan*, Hil Yayınları, İstanbul.

ÖZDEMİR, Şennur, (2005), "MÜSİAD ve Hak-İş'i Birlikte Anlamak", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslamcılık*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

PAMUK, Şevket ve TOPRAK, Zafer, (1988), *Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000*, Yurt Yayınları, Ankara.

PARLA, Taha, (2009), *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Deniz Yayınları, İstanbul.

PEROUSE, Jean François, (2009), "Kürt Sorununu Yeniden Sorgulamak", *21. Yüzyıla Girerken Türkiye*, Der. S. Vaner, Kitap Yayınevi, İstanbul.

PEROUSE, Jean François, (2011), *İstanbul İle Yüzleşme Denemeleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

PEROUSE, Jean François, (2013), "Kentsel Dönüşümün Yaygınlaştırılması ya da Suskun Çoğunluğun Acımasız Zaferi", *Milyonluk Manzara*, İletişim Yayınları, İstanbul.

PICKLES, John, (2011), *Uzamların Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

PORTELLİ, Hugues, (1972), *Gramsci ve Tarihsel Blok*, Savaş Yayınları, Ankara.

REYNOLDS, S. ve PRESS, J. (2003), *Seks İsyanları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

SAID, Edward, (2010), *Şarkiyatçılık*, Metis Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.

SAKTANBER, Ayşe, (2005), "Bir Orta Sınıf Ethos'unun ve Onun Gündelik Pratiğinin Oluşumu: Kentsel Türkiye'de İslam'ın Yeniden Canlanması" *Mekân, Kültür, İktidar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

SAKTANBER, Ayşe, (2009), "Mekân, Millet, Muhayyile" *Şerif Mardin'e Armağan*, Der. A. Öncü ve O. Tekelioğlu, İletişim Yayınları, İstanbul.

SANER, Ali İhsan, (2000), *Devletin Rantı Deniz*, İletişim Yayınları, İstanbul.

SANCAR, Serpil, (2009), *Erkeklik İmkânsız İktidar*, Metis Yayınları, İstanbul.

SANCAR, Serpil, (2012), *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*, İletişim Yayınları, İstanbul.

SARAÇOĞLU, Cenk, (2011), *Şehir, Orta Sınıflar ve Kürtler*, İletişim Yayınları, İstanbul.

SCHICK, I. Cemil ve TONAK, E. Ahmet, (1992), "Sonuç", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. E. C. Schick ve E. A. Tonak, Belge Yayınları, İstanbul.

SCOTT, James C., (1995), *Direniş Sanatları*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

SELEK, Pınar, (2010), *Sürüne Sürüne* Erkek Olmak, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

SENCER, Muzaffer, (1999), "Toprak Reformu Çabaları ve Tartışmaları", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

SOTIRIYU, Dido, (2007), *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, Can Yayınları, İstanbul.

SÖNMEZ, Mustafa, (1992), *Doğu Anadolu'nun Hikâyesi*, Arkadaş Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
SÖNMEZ, Mustafa, (1998), *Bölgesel Eşitsizlik*, Alan Yayınları, İstanbul.
SÖNMEZ, Mustafa, (2003), *İşte Eseriniz!*, İletişim Yayınları, İstanbul.
SÖNMEZ, Mustafa, (2010a), *Teğet'in Yıkımı*, Yordam Kitap, İstanbul.
SÖNMEZ, Mustafa, (2010b), "2000'ler Türkiye'sinde AKP, Hâkim Sınıflar ve İç Çelişkileri", *AKP Kitabı*, Phoenix Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
STOKES, Martin, (1998), *Türkiye'de Arabesk Olayı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
STRUTZ, Julia, (2012), "Yeni İstanbul için Eski İstanbul Tahayyülleri: Süleymaniye Kentsel Dönüşüm Projesi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 124, İstanbul.
ŞENTÜRK, Levent, (2011), *Le Corbusier: Modulor'un Bedeni*, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul.
ŞENYAPILI, Önder, (1978), *Kentlileşen Köylüler*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
ŞENYAPILI, Tansı, (1996), *1980 Sonrasında Ruhsatsız Konut Yapımı*, TOKİ, Ankara.
ŞENYAPILI, Tansı, (1998), "Cumhuriyet'in 75. Yılı, Gecekondunun 50. Yılı", *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
TANKUT, Gönül, (1993), *Bir Başkentin İmarı*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
TANYELİ, Uğur, (2004), "Düşlenmiş Rasyonalite Olarak Kent: Türkiye'de Planlama ve Çifte Bilinçlilik", *İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar*, Tarih Vakfı, İstanbul.
TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim, (1999), "Tarımsal Teknoloji'de İlk Gelişmeler: İlk Makineleşme", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
TEKELİ, İlhan, (1991), *Kent Planlaması Konuşmaları*, TMMOB-MO Yayınları, Ankara.
TEKELİ, İlhan, (1992), "Kentsel Topraklarda Mülkiyet Kurumunun Varlığının Toplumsal Sonuçları ve Yeniden Düzenleme Olanakları Üzerine", *Planlama Dergisi*, Sayı: 9, ŞPO Yayınları, Ankara.
TEKELİ, İlhan, (1994), "Gecekondu", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul.
TEKELİ, İlhan, (1996), "19. Yüzyılda İstanbul Metropoliten Alanının Dönüşümü", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Der. P. Dumont ve F. Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TEKELİ, İlhan, (2001), *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge Kitabevi, Ankara.

TEKELİ, İlhan, (2009), *Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TEKELİ, Şirin, (2009), "Kadınlar: Cumhuriyet'in Sevilmeyen Cinsi", *21. Yüzyıla Girerken Türkiye*, Der. S. Vaner, Kitap Yayınevi, İstanbul.

TEKİN, Latife, (1998), *Berci Kristin Çöp Masalları*, Metis Yayınları, İstanbul.

TEZEL, Yahya S., (1994), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

THOMPSON, Edward Palmer, (2004), *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Birikim Yayınları, İstanbul.

TOKER, Biltin, (1997), "Adaletsiz Gelir Dağılımına ve Kapitalist Sömürüye Karşı Bir Özgürleşme ve Demokratikleşme Süreci Olarak İstanbul'a Göç ya da Katılımcı Demokrasi Yolunda Bir Özyönetim Modeli", *Kent Gündemi*, Sayı: 1, İstanbul.

TOPRAK, Zafer, (1988), "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar 1923-2000*, Der. Pamuk Ş. ve Toprak Z., Yurt Yayınları, Ankara.

TOPRAK, Binnaz vd (2009), *Türkiye'de Farklı Olmak*, Metis Yayınları, İstanbul.

TOSKA, Zehra, (1998), "Cumhuriyet'in Kadın İdeali", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

TUĞAL, Cihan, (2011), *Pasif Devrim*, Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

TUNAYA, Tarık Zafer, (2007), *İslamcılık Akımı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

TUNÇAY, Mete, (1999), "Cumhuriyet İstanbul'u", *İstanbul'un Dört Çağı*, Der. Fatma Türe, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

TUNÇAY, Mete, (2011), "Neşe Düzel ile Röportaj", *Korkusuz Tarih*, Alkım Yayınevi, İstanbul.

TURAN, Menaf, (2009), *Türkiye'de Kentsel Rant*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.

TÜNAY, Muharrem, (2002), "Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi", Praksis, Sayı: 5, Ankara.

TÜRKCAN, Ergun, (2010), *Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

TÜRKSOY, Cengiz, (1996), "İmar Affı mı?", *Planlama Dergisi*, 1996/1, ŞPO Yayınları.

TÜTENGİL, Cavit Orhan, (1969), *Türkiye'de Köy Sorunu*, Kitaş Yayınları, İstanbul.

TÜTENGİL, Cavit Orhan, (1975), *Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

UYSAL, Yıldız, (1994), "Çarpık Kentleşmenin İllegal Yüzü", *İstanbul Dergisi*, Sayı: 11, İstanbul.

ÜSTEL, Füsun, (2009), *Makbul Vatandaşın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul.

WACQUANT, Loic, (2007), "Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi", *Ocak ve Zanaat*, İletişim Yayınları, İstanbul.

WACQUANT, Loic, (2011), *Kent Paryaları*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

WEBER, Max, (1997), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Hil Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

WEDEL, Heidi, (2001), *Siyaset ve Cinsiyet*, Metis Yayınları, İstanbul.

WHITE, Jenny B., (1999), *Para ile Akraba*, İletişim Yayınları, İstanbul.

WHITE, Jenny B., (2007), *Türkiye'de İslamcı Kitle Seferberliği*, Oğlak Yayınları, İstanbul.

YALMAN, Galip L., (2002), "Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa", *Liberalizm, Devlet, Hegemonya*, Der. E. Fuat Keyman, Everest Yayınları, İstanbul.

YAVUZ, Hakan, M., (2008), *Modernleşen Müslümanlar*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul.

YAVUZ, Hakan, M., (2010), "Giriş: Türkiye'de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü", *AK Parti*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

YAVUZ, Hakan, M., (2011), *Laiklik Demokrasi Kürt Sorunu ve İslam*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul.

YEĞEN, Mesut, (2009a), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

YEĞEN, Mesut, (2009b), "Türk Milliyetçiliği ve Kürt Sorunu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul.

YEĞİN, Metin, (2004), *Topraksızlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

YELDAN, Erinç, (2001), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

YEŞİLKAYA, Neşe G. (1999), *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İletişim Yayınları, İstanbul.

YILDIZ, Ahmet, (2010), *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

YILMAZ, Ferudun, (2005), "Türkiye'de Çağdaş İslamcı (İktisadi) Düşünce ve (İktisadi) Liberalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm*, İletişim Yayınları İstanbul.

ZENGİN, Aslı, (2011), *İktidarın Mahremiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul.

ZÜRCHER, Erik Jan, (2000), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ZÜRCHER, Erik Jan, (2010), *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

Dizin

1 Mayıs 157, 181
2B 237, 254
6-7 Eylül 151, 166
12 Eylül 133, 180, 181, 182, 204, 213, 224
28 Şubat 185, 205, 247, 264, 268
1924 Anayasası 81
1961 Anayasası 154, 159
1982 Anayasası 170, 209
1999 Marmara Depremi 206

A
adil düzen 170, 236
aile 16, 23, 34, 66, 71, 73, 77, 92, 94, 100, 136, 139, 140, 165, 172, 174, 250, 251
AKP 61, 64, 170, 186, 205, 211, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 233, 234, 235, 237, 244, 247, 248, 250, 266, 267, 268, 269, 271, 274
aktör 16, 137, 219
Alevi 8, 35, 38, 40, 157, 170, 206, 207, 211, 224, 227
Althusser, Louis 23, 55, 174
Altı Ok 22, 48, 50, 149
ANAP 187, 205, 207, 217, 228, 248
Ankara 29, 52, 59, 60, 106, 115, 116, 117, 120, 122, 133, 150, 151, 156, 185, 192, 238, 242, 245, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275
anti-emperyalist 158, 170, 201, 204
antisemitik 170
AP 147, 154, 155, 157, 228
Arap 208, 241
arsa üretimi 216, 240
askerlik 66, 70, 71, 74, 76, 113, 138, 201
Aşar 110, 111, 113, 114, 119, 120
Atatürk, Mustafa Kemal 58, 59, 60, 61, 68, 88, 110, 117, 118, 125, 127, 128, 132, 133, 137, 138, 238, 239, 264

B
Balkan 44
baskı (zor) 15, 16, 19, 20, 22, 23, 26, 27, 28, 32, 34, 37, 38, 39, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 66, 67, 75, 76, 78, 89, 104, 112, 126,

127, 146, 148, 150, 151, 171, 173, 174, 177, 178, 183, 189, 196, 198, 209, 213, 244, 248, 250, 252, 253, 260
Batılılaşma 38, 43, 44, 45, 47, 48, 50, 51, 72, 113, 207, 238, 267
beyaz Türk 34
Birinci Dünya Savaşı 44, 141
biyoiktidar 63
biyopolitika 64
Borçlar Kanunu 114
Bourdieu, Pierre 15, 16, 25, 26, 36, 67, 76, 243, 276

C-Ç
Castells, Manuel 24
cemaat 204, 210, 226, 237
CHP 59, 61, 108, 111, 112, 117, 126, 127, 132, 135, 141, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 157, 162, 207
cinsiyet rejimi 31, 67, 72, 175
Cumhuriyet Halk Fırkası 48
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 111, 141, 142, 143
Çiller, Tansu 185
çokeşlilik 137, 252
çok partili dönem 150

D
Darwinizm 70, 185
De Certeau 279
Demirel, Süleyman 147, 154, 156, 238
Dersim 129, 137, 266
Devletin Baskı Aygıtları (DBA) 22, 23
Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA) 22, 23, 55, 175, 264
DGM 223
diyanet 166, 170, 172
DP 133, 142, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 158, 162, 171, 207, 228
DPT 82, 100, 159, 160, 263

E
Ecevit, Bülent 147, 155, 157, 182, 206, 222, 223
Erbakan, Necmettin 155, 157, 170, 171, 185, 186, 205, 220
Erdoğan, Recep Tayyip 79, 186, 225, 231, 234, 238, 257
eril 30, 63, 65, 66, 67, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 121, 136, 140, 166, 172, 173, 174, 175, 211, 253
erkek 9, 14, 30, 33, 34, 40, 42, 62, 63, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 136, 137, 138, 139, 140, 172, 173, 174, 175, 211, 212, 250, 252, 253
Ermeni 8, 13, 28, 42, 44, 81, 89, 120, 123, 126, 223, 245
etnofobi 17
Evren, Kenan 181, 182, 263

F
Fatsa 157
feminist 65, 71, 77, 135
feminizm 206
Foucault, Michel 4, 26, 63, 64
Fransız Devrimi 43

G
gayrimüslim 14, 35, 40, 42, 89, 121, 123, 124, 125, 166
gecekondu 57, 80, 82, 85, 92, 94,

102, 106, 139, 142, 157, 160, 161, 162, 164, 176, 177, 178, 179, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 207, 208, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 237, 254
getto 39
Gezi Parkı 224, 227
Gökalp, Ziya 54, 88, 89, 186, 272
Gramsci, Antonio 19, 22, 23, 55, 87, 273
Gülen, Fethullah 202, 203, 209, 210, 230, 247
gündelik hayat 13, 21, 24, 31, 35, 36, 40, 54, 60, 66, 86, 130, 166, 169, 172, 175, 196
Gürcü 35

H
habitus 16, 25
Halkevi (Halkevleri) 53, 126, 129, 132, 133, 135, 277
Harvey, David 24, 25, 81, 243
hayırseverlik 38, 95
hegemonik 9, 14, 15, 16, 23, 24, 26, 27, 28, 49, 53, 63, 64, 71, 75, 76, 78, 86, 87, 88, 90, 91, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 120, 147, 171, 173, 174, 180, 182, 213, 216, 222, 223, 224, 228, 233, 244, 248, 253, 260, 261
hegemonya 19, 20, 22, 23, 26, 32, 57, 86, 88, 89, 98, 100, 107, 112, 119, 147, 148, 159, 179, 180, 182, 190, 216, 227, 241, 257
HES 237, 254
Hıristiyan 201, 202, 227, 269
homofobi 17

I-İ
IMF 160, 187, 225, 227, 254
ıslah 85, 190, 192, 194, 217
ihya 30, 61, 62, 248
İkinci Dünya Savaşı 102, 111, 112, 118, 124, 143, 148, 149, 164, 177, 214
ikna (rıza) 15, 16, 20, 23, 26, 27, 28, 32, 38, 42, 46, 48, 49, 50, 53, 67, 89, 91, 98, 104, 112, 120, 126, 146, 178, 227, 235, 237, 247, 260
iktisadi sermaye 15
imar affı 99, 192, 213, 216, 217
imar hakları 104, 254
İnönü, İsmet 48, 118, 126, 143, 146, 149, 151, 155
İskân Kanunu 123, 124, 129, 147
İslamcılık 14, 44, 171, 224, 266, 267, 272, 275
İslamofobi 17, 247
İstanbul 42, 45, 52, 58, 59, 60, 76, 92, 97, 114, 115, 116, 117, 119, 124, 125, 126, 127, 132, 137, 151, 156, 160, 165, 167, 171, 172, 185, 186, 188, 191, 199, 203, 204, 207, 232, 239, 242, 243, 245, 252, 254, 255, 256, 257, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277
İstatistik Umum Müdürlüğü 81, 116
İstiklal Mahkemeleri 51
İş Bankası 116, 125
İttihat ve Terakki Cemiyeti 105, 110

J
Jakoben 46
Jansen, Hermann 52, 120

K
kadın 14, 33, 40, 62, 64, 65, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 89, 99, 133, 135, 137, 138, 139, 172, 174, 175, 196, 208, 211, 212, 213, 244, 250, 252
kamusal alan 23, 26, 35, 36, 51, 61, 66, 73, 74, 133, 137, 139, 147, 172, 196, 200, 211, 212, 213, 237, 248, 251, 252, 253, 255
kapitalizm 24, 63, 64, 128, 149, 155, 167, 229, 230, 231, 233
kat mülkiyeti 172, 176
Kemalist 30, 35, 44, 45, 58, 61, 77, 111, 113, 116, 131, 132, 134, 138, 142, 146, 149, 155, 158, 203, 205, 211, 226, 233, 247, 248, 250, 265
Kemalizm 47, 89, 137, 155, 158, 206, 209, 264, 269, 270, 272
kent planlama 12, 32, 190, 259
kentsel arsa 94, 97, 103, 104, 162, 178
kentsel dönüşüm 94, 107, 219, 237, 246, 248, 255
kentsel toprak 103, 165, 178, 195, 254
kent yoksulları 49, 177
Kıbrıs 125, 154, 157, 158, 163, 166, 225
kırsal toprak 120, 254
KİT 53, 116, 151, 159, 160, 184, 222
kodlama 35, 36, 37
komünist 78, 131, 142
konut üretimi 90, 92, 106, 175, 176, 218, 219, 242
korporatist 27, 40, 44, 67, 79, 89, 112, 119, 153, 170, 180, 204, 228, 229, 231, 235, 236, 238
korporatizm 78, 88, 235
Köy Enstitüleri 53, 81, 111, 126, 130, 131, 134, 135
Köy Koruculuğu 198
Kurtuluş Savaşı 41, 42, 45, 55, 68, 113, 128, 149, 177, 207
Kültürel Sermaye 281
Kürt 8, 13, 28, 35, 40, 42, 47, 48, 77, 89, 124, 126, 127, 128, 129, 131, 141, 142, 143, 158, 166, 167, 168, 169, 181, 183, 185, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 206, 227, 244, 245, 246, 247, 271, 272, 273, 276

L
Laiklik 264, 276
Laz 35
Le Corbusier 58, 239, 274
Lefebvre 21, 24, 32
liberal 44, 88, 118, 182, 183, 203, 204
liberalizm 206, 269
linç kültürü 17, 35, 69

M
mahalle baskısı 211, 248
Marksist 15, 20, 166, 272
Marshall 82, 112, 144, 152, 160, 162, 177, 265
Medeni Kanun 114, 137, 225
Menderes, Adnan 44, 48, 143, 151, 153, 154, 158, 160, 172, 238, 267

Metalaşmamış Mekan 282
metalaşmamış mekân 103, 104, 237, 255
MHP 155, 157, 248
militarizm 253
Milli Görüş 170, 203, 204, 208, 266
Milli Koruma Kanunu 111, 120
Milli Sigorta Şirketi 125
milliyetçi 8, 15, 28, 50, 51, 78, 121, 125, 148, 150, 153, 155, 157, 158, 196, 197, 202, 204, 223, 226, 228, 246, 248
milliyetçilik 46, 47, 48, 50, 59, 123, 131, 155, 171, 206, 223, 226
modernlik 14, 18, 19, 21, 22, 29, 51, 52, 53, 54, 55, 84, 128, 136, 165, 172, 195, 201, 207, 229, 232, 233, 244
Mortgage 242
MÜSİAD 203, 208, 226, 230, 231, 272

N

Nakşibendi 183, 207, 230
NATO 44, 149, 153, 170
neoliberal 18, 181, 187, 201, 203, 206, 213, 226, 227, 230
neoliberalizm 210, 230, 234

O-Ö

OHAL 197, 198
orta sınıf 109, 115, 160, 165, 176, 189, 205, 211, 232, 241
Osmanlı 21, 30, 42, 43, 45, 50, 53, 56, 58, 59, 62, 68, 78, 79, 81, 97, 109, 114, 115, 116, 120, 126, 127, 129, 130, 131, 137, 140, 145, 168, 172, 202, 203, 234, 238, 248, 265, 267, 268, 270, 271, 274
otoritarizm 14, 69, 173, 175
Öcalan, Abdullah 166, 198, 245
Özal, Turgut 85, 182, 183, 184, 187, 200, 203, 208, 217, 235, 238

P

patriarkal 71, 75
PKK 157, 166, 185, 197, 198, 199, 200, 272
Prost 52, 58, 120, 263
Protestan İslam 31, 228

R

rant 25, 85, 95, 96, 103, 178, 189, 190, 215, 240, 255
rıza 15, 26, 251
Roman 227
Rum 28, 42, 44, 121, 125, 126

S-Ş

Sanayi Devrimi 43
sınıfsal eşitsizlik 37, 86, 235
simgesel sermaye 15, 16
siyasal İslam 13, 44, 61, 107, 171, 181, 185, 207, 230, 233, 236, 248
Sultanbeyli 61, 219, 220
Sulukule 62, 248, 255
Süleymaniye 62, 248, 255, 274
Sümerbank 118, 125
Sünni 27, 30, 33, 34, 35, 40, 169, 206, 207, 248
Şark Islahat Planı 123
şehircilik 7, 9, 62, 186, 262
Şeyh Sait 59, 128

T
tapu 91, 99, 114, 178, 193, 194, 217
tarihsel blok 14, 20, 22, 75, 87, 88, 105, 107, 120, 121, 143, 148, 165, 211, 244, 248
Tarlabaşı 255
TİP 155, 156, 166, 167
TOKİ 95, 100, 160, 218, 219, 227, 232, 237, 240, 243, 255, 269, 274
toplum mühendisliği 31, 58, 175
toplumsal arkeoloji 9, 18, 20, 32, 38
toplumsal cinsiyet 12, 13, 14, 27, 31, 32, 35, 37, 62, 67, 68, 69, 71, 72, 77, 78, 136, 139, 140, 172, 173, 174, 175, 211, 244, 250, 252, 260
toplumsal çimento 27, 28, 32, 34, 38, 48, 126, 127
toplumsal sermaye 15, 16
Toprak Mahsulleri Ofisi 115, 118, 125
topraksız köylüler 141
Türkiye kentleşmesi 13, 14, 20, 32, 145, 164, 191, 260
Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. 125
Türk milliyetçiliği 13, 27, 54, 130
Türk Ocağı 126
TÜSİAD 203, 204, 208, 226

U
ulusal popüler proje 228
ulus-devlet 18, 19, 20, 22, 27, 28, 29, 45, 55, 108, 109, 116, 129, 136, 196, 234

V
Varlık Vergisi 46, 112, 118, 124, 125, 142, 148, 264

W
Weber, Max 229, 230

Y
yap-sat 175, 176, 178, 240
yavaş isyan 39
Yeniden Dağıtım 100
Yeni Osmanlıcılık 61, 265
yeşil kart 95
yeşil sermaye 87, 107, 203, 236
YÖK 181

Z
zenofobi 17, 44, 247
Ziraat Bankası 116

Sibel A. Arkonaç

Psikolojide Söz ve Anlam Analizi

NİTELİKSEL DURUŞ

İnceleme/240 sayfa/ISBN 978-975-539-825-9

İnsanın dünyayı nasıl anlamlandırdığı, olayları yaşantılama şekli niteliksel araştırmacının ilgi odağıdır. Kısacası niteliksel araştırma anlamla ilgilenir, anlamı inceler. Anlam, araştırma öncesinde araştırmacının tanımladığı birtakım değişkenler üzerinden incelenmez, bir nedensellik içinde ele alınmaz yani o anlama yol açan bir sebep ya da sebepler zinciri olduğu düşünülmez, önceden varsayılmaz. Çünkü insanların kendi doğal yaşam alanları içinde olaylar ve yaşantılar gerçekleştikçe anlamları da dönüşüp değişir. Her karşılıklı konuşmada konuşmaya dahil olanlar etkileşimdeki anlamları yeniden kurarlar. İnsanların olayları birbirlerine açıklayışları anlamların yeniden yeniden kuruluş sürecine katkıda bulunur. Kısacası hakkında konuştukça, hakkında konuşulanın anlamı da değişir. Bu sebeple niteliksel araştırmacı tahmin etmek yerine sadece açıklamaya çalışır. Nitekim açıklamaların peşinden giderken hem kendisi hem de katılımcı, hep birlikte açıklamaları yeniden dönüştürmüş olurlar.

Bu kitap, Türkiye'de psikolojinin insan anlayışından ve insanlara yaklaşımından radikal bir kopuş anlamına gelebilecek görüşleri dillendiriyor. Ve sözü edilen bu kopuş da epistemolojik bir duruş üzerinden ilerliyor. Bu sebeple kitabın alt başlığı olan Niteliksel Duruş, ana akım psikolojinin anlamla olan mesafeli ilişkisine karşı çıkıyor.

Türkiyeli okur Türkçe'de ilk defa bu kitapta insanlara ve eylemlerine, inşa ettikleri anlam üzerinden yaklaşmanın diliyle tanışacak; bu tanışma vesilesiyle de, bu dilin ve kurduğu dünyanın ana akım psikolojinin kurduğu dünyadan ve dilden farkını görecek. Yine Türkiye'de ilk defa okur, bu coğrafyada yürütülen çalışmaları esas alan söylem analizi, anlatı analizi, konuşma analizi başlıkları altında çeşitli niteliksel yaklaşım ve analizlerle tanışacak.

Psikolojide Söz ve Anlam Analizi, sadece psikoloji öğrencilerine hitap etmiyor. Psikoloji öğrencilerinin yanı sıra hem psikoloji alanında bu yolu merak edenlerin hem de diğer sosyal bilimlerde bu tartışmalı duruşu ve rotayı kendi bildikleriyle harmanlamak isteyenlerin ilgisini çekecek bir kitap.

Kathi Weeks

Çalışma Sorunu

FEMİNİZM, MARKSİZM, ÇALIŞMA KARŞITI POLİTİKA VE ÇALIŞMA SONRASI TAHAYYÜLLER

İnceleme/Çev. Tamer Tosun/336 sayfa/ISBN 978-975-539-809-9

Duke University, Kadın Çalışmaları profesörü Kathi Weeks, *Çalışma Sorunu* adlı bu kitabında, çalışmanın ya da ücretli emeğin içkin bir toplumsal ve politik iyi olduğu önkabulüne cesaretle kafa tutuyor. Marksist ve feminist hareketler dahil, bütün ilerici politik hareketler eşit ücret, daha iyi çalışma koşulları ve karşılığı ödenmemiş çalışmanın emeğin değerli bir biçimi olduğunun onaylanması için mücadele ederken, bir yandan da çalışmayı doğal ya da kaçınılmaz bir faaliyet olarak kabul etme eğilimindedir.

Ancak Kathi Weeks'e göre, çalışmayı bir veri olarak alarak aslında çalışmayı "depolitize" etmiş, diğer bir ifadeyle çalışmayı politik eleştiri alanının dışına çıkarmış oluruz. İstihdam alanı günümüzde büyük oranda özelleşmiş ve dünyanın büyük bir bölümünde çalışma temelli eylemlilik felce uğramıştır.

Genel olarak ücret karşılığı çalışmayı gelir dağılımının birincil mekanizması, etik bir yükümlülük, kendimizi ve başkalarını toplumsal ve politik özneler olarak tanımlamanın bir aracı olarak kabul ediyoruz. Marksist ve feminist eleştiri çizgisini izleyen Kathi Weeks ise bu kitabında, insanların acımasızca istihdam ilişkilerine bağımlı kılınmadan da üretken ve yaratıcı olmalarına imkân sağlayan bir çalışma-sonrası toplum önermesi kaleme alıyor.

Çalışma, Kathi Weeks'e göre, politik teorinin meşru, hatta vazgeçilmez bir konusudur.

Kathi Weeks'in muhteşem kitabı bize, bir çalışma-sonrası toplumu kurmanın, emeğin gerçek özgürleşmesinin emekten özgürleşme olması gerektiğini kavrayan feminist bir proje olduğunu gösteriyor.

Antonio Negri

Bruce Hood

Benlik Yanılsaması

SOSYAL BEYİN, KİMLİĞİ NASIL OLUŞTURUR

İnceleme/Çev. Eyüphan Özdemir/336 sayfa/ISBN 978-975-539-842-6

"Hepimiz özgür iradeleri ve bağımsız benlikleri olan bireyleriz." Bu, öylesine yaygın ve derinden bağlı olduğumuz bir düşüncedir ki tersini hayal etmek bile zordur. Ama Bruce Hood bu kitabında, başta sinirbilim ve davranış bilim olmak üzere pek çok disiplinden damıttığı son derece çarpıcı bilimsel bulgularla tersini iddia ediyor: Benliğimiz ve özgür irademiz birer yanılsamadan ibarettir. Benlik dediğimiz şey düşünce, duygu ve anı gibi zihinsel çıktılardan oluşan bir "demet", yazılması hayat boyu süren bir öykü, çok sayıda melodiden oluşan bir senfoni, yaşamak için inşa ettiğimiz bir dış dünya modeli, zihinsel bir Matrix olarak yararlı ve kaçınılmaz bir yanılsamadır.

Yazar yalnızca "Bizler beyinlerimiziz" diyerek basit bir indirgemecilik yapmak yerine; benlik yanılsamasının beyinde nasıl üretildiğini, bireyin gelişimindeki önemli aşamalarla olan ilişkisini, "Ayna Benlik" kuramıyla ifade edilen, bireyin onu kuşatan koşulların ve insanların bir yansıması olduğu düşüncesini, benlik üretimimizde toplumun nasıl başat bir rolü olduğunu ayrıntılı bir şekilde irdeliyor.

Hood böylece ilk tohumlarını Buda'nın attığı benliğin "Demet Kuramı"na, toplumsal etkileşimlerin benlik kurgumuz üzerindeki büyük etkisini son derece sarsıcı örneklerle gözler önüne sererek sosyal bir boyut katıyor: Bizler "diğerleri"nin "sosyal beynimiz" üzerine yazdığı bir oyunun sahte yazarlarıyız.

Hood ayrıca, internetin, özellikle Facebook ve Twitter başta olmak üzere sosyal ağların toplumsal etkileşim biçimlerimizi ve benlik algımızı nasıl değiştirdiğini inceleyerek, insanlığın benlik üretme tarihinin önemli bir kavşağında bulunduğumuzu da vurguluyor.

Cormac Cullinan
Vahşi Hukuk

BİR YERYÜZÜ ADALETİ MANİFESTOSU

İnceleme/Çev. Meral Güneşdoğmuş/288 sayfa/ISBN 978-975-539-930-0

Tek yaşam alanımız yeryüzünü hızla tahrip ediyoruz. Artık belli oldu ki doğanın tahribatını kolaylaştıran ve meşrulaştıran günümüz hukuk sisteminin baştan sona gözden geçirilmesi zorunludur. Ama nasıl? İşte Cormac Cullinan *Vahşi Hukuk* kitabında bu sorunun yanıtlarını arıyor. Cormac Cullinan'a göre, doğal topluluklar ve ekosistemler yasal hakları olan tüzel kişilerdir. Biz insanlar iklim değişikliği gibi büyük krizlerle baş etmek istiyorsak, sorunun kaynağına inmeliyiz; kim olduğumuzu yeniden düşünmeli, doğal dünyayla kopan bağlarımızı yeniden kurmalıyız. Yani dünya anlayışımızı kökünden sorgulamalıyız. Doğayla uyum içinde yaşamak için gerekli olan paradigma değişikliği ise Batılı anlayışı sorgulayıp yerli halkların bilgeliğinden yararlanmaktan geçiyor.

İnsanlar da dahil, yeryüzünde canlı hayatın sürmesi için, yasaları değiştirmek yerine, hukukun ve yönetişimin doğası ve amacı konusundaki anlayışlarımızı kökten değiştirmemiz gerekiyor. Doğayı gerçekten yaşamayı, doğanın sesine kulak vermeyi öğrenmeliyiz.

Tüm bunlardan hareketle, işte bu kitap, yeryüzünün doğal yasalarıyla uyumlu insani yasalar anlamına gelen vahşi hukuk kavramını ele alıyor ve doğayla uyumlu yasaların uygulanabilirliğini pratik örnekleriyle gösteriyor.

"Dünya yönetişimi" ve "yeryüzü içtihadı" gibi yeni anlayışlar eşliğinde, yeni bir yeryüzü hukukunun nasıl olması ve bu hedefe ulaşmak için hangi pratik adımların atılması gerektiği üzerinde duran *Vahşi Hukuk*, politika, hukuk teorisi, kuantum fiziği ve yerli halkların kadim bilgeliğini bir araya getirerek ilginç ve kolaylıkla okunup anlaşılabilecek bir öneriler dizisi ortaya koyuyor.

Yalnızca hukukçuların değil, dünyanın ve üzerindeki canlıların akıbetine ilişkin kaygı duyan herkesin mutlaka okuması gereken bir kitap.

Bu çevre yıkımını durdurmak için hukuki ve idari yapıları acilen gözden geçirmemiz gerekiyor. Vahşi Hukuk'taki radikal fikirler hem hukukçulara hem de taban hareketine bu süreçte ihtiyaç duyacakları araçları sunuyor.

Michael Meacher, Britanya Eski Çevre Bakanı.

Türkiye kentlerinde yaşadığımız kentsellik ne yazık ki bizlere mutlu, huzurlu bir gündelik hayat sunmuyor. Kuşkusuz bu durum sadece mekânları düzenleme işindeki yetersizliklerimizle açıklanamaz.

Kentli kimliğimizin birer parçası olan etnik aidiyetimizin, inançsal tercihimizin, toplumsal cinsiyetimizin ve sınıfsal konumumuzun, yaşadığımız gündelik pratiklerin önemli bir parçası olduğunu varsayarsak bu ilişkilerin kentte nasıl deneyimlenip yeniden üretildiği üzerine düşünmeye değer.

Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi adlı bu kitap tahakküm ilişkisine dönüşmüş toplumsal çelişkileri mekân perspektifinden okurken, analizini Cumhuriyet Tarihi boyunca farklı dönemlere taşıyor ve samimi bir yüzleşme çağrısı yapıyor.

Yazar diğer toplumbilim çalışmalarından farklı olarak mekânı merkezi bir konuma oturtuyor. Toplumsal ilişkilerdeki tahakküm ve hiyerarşiyi Gramscici bir perspektiften anlamaya çalışırken mekân basit bir fon ya da dekor değil, bizzat bu ilişkilerin üretilmesinin yaratıcı bir aracı ve aktörü olarak resmediliyor.

Türkiye kentlerini ve kentleşmesini farklı bir tarihsel politik pencereden düşünmek isteyenlere...

THG 0128054 CFY

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-975-539-938-6
9 789755 399386